SOUDOBÉ DĚJINY

Předplatné na ročník VII (2000), tj. 4 čísla:

180,– Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
210,– Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,– Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku VII (2000).

Předplatné pro zahraničí:
45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.
Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 48,– Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,
tel.: (02) 575 31 122
(02) 575 33 036
fax: (02) 575 31 121
E-mail: sodejiny@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR
v nakladatelství Doplněk jednou za čtvrt roku.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé přeložil Derek Paton.
Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2000

SOUDOBÉ DĚJINY

VII / 3

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma

REDAKČNÍ KRUH:

Milan Drápala (vedoucí redaktor), Drahomír Jančík, Jan Měchýř,
Derek Paton, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Vilém Prečan, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Ela Nauschová

Autoři čísla

Marie Černá (1972)
vystudovala sociologii na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Specializuje se na biografickou sociologii.

Vlastimil Hála (1951)
pracovník Filozofického ústavu AV ČR. Věnuje se zejména etické problematice v dějinách filozofie. Autor práce *Impulsy Kantovy etiky* a řady časopiseckých článků z oblasti dějin filozofie i filozofie současné (Bolzano, Brentano, Hösle, Habermas aj.).

Jiří Hoppe (1968)
Vystudoval historii a bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a od roku 1992 pracuje v Ústavu pro soudobé dějiny. Zabývá se hlavně obdobím „pražského jara".

Stanislav Kokoška (1959)
pracovník oddělení pro dějiny druhé světové války Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se problematikou domácího odboje, osvobozování českých zemí na jaře 1945 a dějinami zpravodajských služeb.

František Koudelka (1929)
bývalý pracovník Ústavu pro soudobé dějiny, vedoucí projektu Činnost a úloha Státní bezpečnosti 1954–1968. Kromě dějin Státní bezpečnosti se zabývá československými politickými dějinami 1968–1989. Je autorem publikace *Státní bezpečnost 1954–1968: Základní údaje* (1993).

Igor Lukeš (1950)
mimořádný profesor historie na Univerzitě v Bostonu, absolvent Karlovy univerzity a Tuftovy univerzity v Medfordu (Massachussets). V současnosti se specializuje na středoevropské dějiny 20. století. V České republice vyšel překlad jeho knihy *Československo mezi Stalinem a Hitlerem: Benešova cesta k Mnichovu* (1999).

Petr Luňák (1966)
docent moderních dějin Fakulty sociálních věd UK, absolvent oboru historie na FF UK Praha a mezinárodních vztahů na Univerzitě Johnse Hopkinse ve Washingtonu. Specializuje se na dějiny mezinárodních vztahů a problémy evropské bezpečnosti. V současné době působí v Kanceláři pro tisk a informace NATO v Bruselu.

Milan Otáhal (1928)
pracoval do roku 1968 v Historickém ústavu ČSAV, po roce 1989 se vrátil na historické pracoviště. Nyní působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, kde se věnuje problematice takzvané normalizace. Naposledy publikoval knihu *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu* (1999).

Jiří Pešek (1954)
po ukončení Filozofické fakulty Univerzity Karlovy působil v Archivu hl. m. Prahy a nyní se zabývá německou problematikou v Institutu pro německá a rakouská studia při Fakultě sociálních věd UK. Je autorem řady článků a studií ke kulturním dějinám.

Oldřich Tůma (1950)
ředitel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Od devadesátých let se zabývá moderními českými dějinami, zvláště obdobím 1969–1989.

Zdeněk Vašíček (1933)
Působil zejména na univerzitách v Brně, Praze, Bochumi, Paříži a Římě. Zabývá se teorií a metodologií archeologie (*Archaeology Yesterday and Today: The Development of Archaeology in the Sciences and Humanities* – 1990; *Archeologia: Storia, problemi, metodi* – 1997) a historiografie (*L'archéologie, l'histoire, le passé: Chapitres sur la présentation, l'épistemologie et l'ontologie du temps perdu* – 1994; *Obrazy (minulosti)* – 1996). Vězeň za „podvracení republiky", signatář Charty 77.

Pavel Žáček (1969)
v letech 1993–1999 působil v Úřadu dokumentace a vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti a Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu, nyní pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Věnuje se zejména rekonstrukci systému vnitřní bezpečnosti komunistického Československa a historii Státní bezpečnosti. Vydal publikaci *Boje o minulost* (2000).

Obsah

Zdeněk Vašíček — Historik, který odmítl svědčit
Příběh Jana Tesaře 315

Jiří Hoppe — Britský pohled na „pražské jaro" 338

Materiály

Pavel Žáček — Staatssicherheit versus Státní bezpečnost
K bezpečnostní terminologii dvou satelitních tajných služeb sovětského bloku 357

Diskuse

Igor Lukeš — Dva dokumenty na věčné téma
Československo-sovětské vztahy ve třicátých letech 362

Recenze

Stanislav Kokoška — Stále aktuální monografie o dějinách protektorátu . . . 367

Jiří Pešek — Vražda i loupež
Nové poznatky o nacistickém vyvražďování obyvatelstva východní Evropy 373

Jiří Pešek — Vyhnání obyvatelstva v poválečné střední a východní Evropě 376

Vlastimil Hála — Sonda do neobvyklé diktatury 379

Marie Černá — O zlých učitelkách, pionýrském šátku, zelňačce paní Adamcové a mnoha dalších věcech 385

Milan Otáhal — Pozoruhodný pramen k dějinám takzvané normalizace 391

Oldřich Tůma — Dvě nové práce o vnitroněmecké hranici 395

Milan Otáhal — „Gulášový socialismus" v Maďarsku z českého pohledu 399

Dokumenty

Petr Luňák — Za devět dnů jsme v Lyonu
Plán použití Československé lidové armády v případě války z roku 1964 403

Anotace 420

Bibliografie k soudobým dějinám

Články ze slovenských odborných časopisů a sborníků vydaných v letech 1996–2000 429

Archiv soudobých dějin

František Koudelka — Husákův pád 1987
Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ 471

Resumé 526

Historik, který odmítl svědčit

Příběh Jana Tesaře[1]

Zdeněk Vašíček

> *„Kdyby někdo tvrdil Hochedéovi: 'Musíš letět, protože svědci tě pozorují,' Hochedé by odpověděl: 'Omyl. To já, Hochedé, pozoruji svědky...'"*
> Antoine de Saint-Exupéry: *Válečný pilot*

Tesařovy texty jsou vysoce sporné – a proto také podněcující – díky úhlům pohledů a formě, příkrosti odsudků a současně vyváženosti soudů, snaze porozumět zlu. Především jsou ale kontroverzní od svého základu. Neklidné a napjaté ostatně je i bytí historie a s ní i historiografie. T. S. Eliotovi „historie může být otroctvím, historie může být svobodou" – a je často obojím, stejně jako život sám.

Podvojnosti jsou dějinám vlastní. Lidé se vymaňují z bezbřehosti své současnosti hledáním trvalého alespoň v minulosti, tedy historií. Dějiny jsou proto částí přítomnosti a současně tvoří prostor, do kterého současnost vkládáme. Lze rozlišovat minulost jako tradice, které nás tíží, a dějiny, které nás osvobozují. To si zaslouží výklad. Tvrdí se, že teprve prostřednictvím našeho manýrismu byl objeven onen 16. století a ten pak, jako jev pro nás nový, nás znovu ovlivnil. Ale teprve teď, uvědomujeme-li si manýrismus, a to obojí, můžeme k němu zaujmout osobní postoj. Konstrukcí dějin se člověk osvobozuje od neuvědomělé minulosti, není jí pak určován. Zato je podmíněn dějinami, ty ale, jako pouhá konstrukce, jsou nahlédnutelné. Mohou tedy být jak vazbou, tak volností. Proto každý, i historik, má možnost formulovat svůj postoj, rozhodovat se.

Nejen budoucnost, ale i přítomnost, jakkoli jsou obě podmíněny historií, nejsou z historie odvoditelné. „...tato živá minulost," Tesař tím míní tradici, „může být měněna, totiž novými činy a novou zkušeností převrstvována."[2] V tomto smyslu to

---

1 Tato práce je první částí studie o Janu Tesařovi. Část druhá obsáhne jeho odbornou a veřejnou činnost v exilu do roku 1989, včetně jeho bibliografie.

2 TESAŘ, Jan: Diskuse o vlastenectví. In: *Dialogy* (Paříž), č. 4 (1984), s. 22–31, viz s. 27.

byl Masaryk, který oproti Pekařovi prokázal větší cit pro dějiny – ne však pro historiografii. Zato se ale stal jejím předmětem a sám se vyjádřil pregnantně: „...krátkozrací byli všichni naši historikové. Ta jejich historie, to je tak pro školu, pro učebnice, ale ne pro život."[3]

Historie je často považována za rozsudek nad minulostí vyhlašovaný dějepiscem, ale stejně tak se jí posuzuje on sám a konečně je on svým konstruktem souzen. Dějiny jím vynášené jako rozsudek mají obvykle tvar syntézy, obrazu. Ty jsou dány, stejně tak jako fakty a tvrzeními, svou kompozicí, strukturou, stylem – tedy tím, co je volitelné. Tyto formy jsou svého druhu zprávy a právě jimi je posuzováno a rozsuzováno – ironicky třebas, tragicky, sentimentálně... Joachim a Orlinde Radkau ukazují, že historie především díky jim je brána pak třebas za pramen, proud, cestu, útěk. Jako *Father-imago* i Velká matka.[4]

Celý kolos historie je pak tedy odkazován k hodnotám a postojům jedince, je dán vztahem k člověku. Čtenáři a stejně tak i historikovi může být pak třebas léčbou, frustrací, odpuštěním, projekcí, racionalizací, sebeospravedlněním. A prostředkem stylizace. Takovou historiografii bych srovnal s ptakopravectvím, to zjišťuje příhodné podmínky k profánní činnosti.

Nejinak se k historii staví „Divák", ať historiograf či konzument. „To je člověk, řeknete, kterého jsem někde viděl, je těžko vzpomenout si kde, ale jeho obličej je mi povědomý... On se dívá, zestárl při tom dívání, je divákem z povolání, neví nic o tom, co člověk má dělat, neví nic z toho, co má vidět, zato viděl, jak říká, všechno, co je možno vidět..." – takto jej popisuje La Bruyère.[5] Skutečně, osobní historie vědců nebývají dnes příliš zajímavé, splývají s dějinami institucí. Příklad: dějiny protinacistického odboje byly zpracovávány, a to s odstupem, mnoha střízlivými a vyváženými historiky. Svůj postoj dosvědčili někteří i tak, že v letech takzvané normalizace zalezli, nebo se dokonce konformovali. Nač nám takovéto zpracování minulosti bylo? „Hajzlík, který se bojí otevřít hubu neřku na Husáka, ale třeba jen na učence sobě nejblíže služebně nadřízeného, píše rozměrná díla o odboji proti nacismu – a hned se cítí tak říkaje 'na soudu dějin' – nikoli obžalovaným, ale předsedou senátu," píše Tesař.[6]

Historiografie, která proklamuje hledání zákonitostí, dosud žádné nenašla a zdá se, že se o ně ani nikdo moc nezajímá. Historik tak významný jako Arnoldo Momigliano se proto domnívá, že historiografie se má znovu vrátit ke své koncepci morální disciplíny založené na lidské přirozenosti.[7] U Grabbeho a Dostojevského jsou charaktery důležitější než děj, jejich hrdinové se svými postoji jsou neodvolatelní. Náš hodnotící soud má pak smysl jen v účasti, vstoupíme-li mezi ně. Jedině mezním rozhodnutím lze situaci překonat. V raně padesátých letech, někde v Želez-

---

3 GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, Anna: *Z lánského deníku*. Praha, Radioservis ČR 1977, s. 58.

4 RADKAU, Joachim – RADKAU, Orlinde: *Praxis der Geschichtswissenschaft: Die Desorientierheit des historischen Denkens*. Düsseldorf, Bertelsmann 1972.

5 LA BRUYERE, Jean de: *Charaktery aneb Mravy tohoto století*. Praha, Odeon 1972, s. 111.

6 TESAŘ, J.: Diskuse o vlastenectví, s. 28.

7 MOMIGLIANO, Arnoldo: l'Histoire à l'âge des idéologies. In: *Le Débat*, č. 23 (1983), s. 129–143.

ných horách, lesní dělník chce po Tesařovi, aby mu vysvětlil, proč komunisté nemají rádi Dostojevského. Pro toho to nebyl tehdy ještě blesk, jen doutnák.

Jakkoli by chtěli historici postihnout minulost jí samou, nevyhnou se společně sdíleným – současným – jistotám. Jinak by v roli soudců ani vystupovat nemohli, soudce je jím proto, že vychází z jistot zákona, nutně neosobního. Tesař ale z jistot nevychází. Naopak, vychází z pochyb o současnosti a z vědomí osobní nedostatečnosti – jak ale jinak se lze otevřít budoucnosti? Hledá modely rozhodování se v obdobných situacích v minulosti a na jejich důsledcích se učí, co činit/nečinit, a to právě teď. Podle Tesaře „odpovědnost k tomuto národu nám jednoduše velí pracovat pro jeho svobodu, a to s východiskem od nejhlubších fundamentů, jichž jsme schopni se dopátrat, kam až stačí proniknout náš intelekt".[8]

V případě, kdy osud historika není od historie oddělen, a to jeho rozhodnutím, a navíc kdy se jeho dílo do historie přímo včleňuje, jeho *curriculum vitae* se neredukuje na místo a datum narození, vzdělání, hodnosti a bibliografii. Tesař je takový případ. Bez soupisu jeho postojů, jistot a nejistot, omylů a proher nic nepochopíme. Snad se navíc naučíme, jak ztroskotat, ale nebýt poražen.

Obvyklým stanoviskem je, že se budeme dobírat pravdivého obrazu dějin ještě dlouho a že tento úkol je nejlépe svěřit až další generaci, která bude mít patřičný odstup. To je samozřejmě pravda, ale poněkud všeobecná, dokonce tak, že vlastně nic neříká. Takto se dějiny ani netvoří, ani nepíší, ani jimi nejsou. „První podmínka historické vědy záleží v tom," píše Wilhelm Dilthey, „že ten, kdo historii zkoumá, je totožný s tím, kdo ji tvoří."[9] I činy bez bezprostředního ohlasu a vlivu, dokonce i „slepé uličky", se mohou *ex post* stát historií – a každá historie slepou uličkou *ex post* je. Připomeňme si zde zmíněný manýrismus. Komunistický režim by u nás zkolaboval i bez disentu, z tohoto hlediska větší význam neměl. Neuspěl ani při budování státu. Jen těmito hledisky nemůže být tedy poměřován. A totéž lze vztáhnout na náš druhý, zejména domácí odboj. Mají-li být činy odporu hodnoceny, musí být podřizovány jiným kritériím.

Třebas těm, kterými poměřujeme hrdiny Grabbeových dramat – a komedií. V historii *longue durée* vskutku platí, že šedivý je na tahu a vyhrává. Ve skutečnosti ale dějiny trendů a trvání nejsou pro hrdiny ničím více než prkny a kulisami (hrdinou zde, a i nadále, míním postavu, aktanta, nikoli nutně „reka"). Paradigmata v sociálních vědách se v současné době mění. Je doceňována monadologická sociologie Gabriela Tarda narozdíl od sociologie skupin a institucí Emila Durkheima. Orientujeme se spíše na aktivní a vědomou stránku jednání, na krátkodobé, situační a procesuální faktory a genetické analýzy. A to právě i při studiu tranzice mezi komunismem a demokracií. Biografie začínají být historiky brány vážně. V české historiografii, tradičně poplatné pozitivismu, se zatím s ničím podobným nesetkáváme.

---

8 TESAŘ, J.: Diskuse o vlastenectví, s. 30.

9 DILTHEY, Wilhelm: *Gesammelte Schriften*, sv. VII. Leipzig, Teubner 1927, s. 278.

Tesařovo přání, jak sám píše, bylo dvojí: domyslet věci do konce a usilovat, aby nebylo rozdílu mezi jeho poznáním a praktickým činem. Proto mu poznání dějin, současnosti, formulace vizí a jeho osobní postoje splývají. To ovšem v našem světě dnes, světě bez celistvosti, není považováno za korektní.

Koneckonců jsou to všechno důvody, proč Tesař jako historik byl z české historiografie doslova vypuzen. V období „normalizace" se tomu nedivme, ale mlčení trvá stále. Tak jeho práce o okupaci jsou jistě po tolika letech překonány, ale to není důvod je dnes nezmiňovat, byly vskutku zakladatelské a novátorské. Proč tedy takováto averze? Ostrakismus, také jeden z projevů demokracie, však důvody uvádět nemusí. Přitom to byl Tesař, kdo v exilu o svých kolezích doma v roce 1984 napsal: „Zdůrazňuji velkou kulturní práci, kterou vykonali *navzdory* režimu, ale také jejich nepochybný zápas o znovunalezení lidské integrity narušené tlakem moci..."[10]

Problematické je to, že Tesařova činnost spadá do „bílých" míst našich nejnovějších dějin, totiž do historie československé „oblevy" před rokem 1968, do dějin odporu proti „normalizačnímu" režimu před vznikem Charty 77[11] a dále do historie našeho politického exilu osmdesátých let. Přitom bez jejich prostředí Tesaře nelze vyložit. Z těchto období se dochovalo pramálo, snad jen tisk, samizdaty a soudní protokoly, i vzpomínek je málo. Ostatně ty by se tehdy rovnaly bezmála udání. Ale i dnes protagonisté obvykle mlčí: jistě, kdyby mluvili o sobě, mohli by o nich vypovídat i ti ostatní – a toho se všichni svorně obávají. Už z toho důvodu, že bez dokladů by stálo jen slovo proti slovu.

Zaplnit tato bílá místa dějin nemohu a ani nechci, už proto, že jsem zvolil jiné řešení. Nejsme-li totiž nuceni se rozhodovat, objektivity nabudeme snadno. Až příliš často se musíme ale rozhodovat na základě informací neúplných, v tísni, urychleně a přitom s vědomím nezvratných důsledků, které nás budou zavazovat. „Rozhodnutí může být výsledkem uvažování, ale současně další uvažování ukončuje, vylučuje. I nejdůležitější rozhodnutí musí vždy v sobě obsahovat tento prvek iracionality," konstatuje Werner Heisenberg.[12] To je obecně lidská situace, kterou i historik, který se nerozhoduje, ale stále jen uvažuje, musí respektovat.

Budu proto popisovat ty události a informace o nich, které se Tesaře dotýkaly, a jeho reakce na ně. Nezmiňuji proto například šířeji aktivity jiných protagonistů disentu a exilu, se kterými Tesař nepřišel do styku a které mu nebyly známy.

---

10 TESAŘ, J.: Problém politický. In: *Dialogy* (Paříž), č. 6 (1984), s. 89–91, viz s. 89.

11 Této problematiky se týkají především práce: OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969–1989: Příspěvek k dějinám „normalizace"*. Praha, ÚSD AV ČR 1994; KUSIN, Vladimir, V.: *From Dubček to Charter 77: A study of „normalisation" in Czechoslovakia 1968–1978*. Edinburgh, Q Press 1978; CUHRA, Jaroslav: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*. Praha, ÚSD AV ČR 1997 (zde uvedena další literatura); PERNES, Jiří: *Od demokratického socialismu k demokracii: Nekomunistická socialistická opozice v Brně 1967–1972*. Brno, Barrister & Principal 1999. Z memoárové literatury uveďme: HVÍŽĎALA, Karel – HAVEL, Václav: *Dálkový výslech*. Praha, Academia 2000; MLYNÁRIK, Ján: *Ruzyňské meditace*. Praha, Ipeľ 1999; UHL, Petr: *Právo a spravedlnost očima Petra Uhla*. Praha, C. H. Beck 1999; VACULÍK, Ludvík: *Nepaměti (1969–1972)*. Praha, Mladá fronta 1998.

12 HEISENBERG, Werner: *Fyzika a filosofie*. Praha, Svoboda 1966, s. 102.

Vzhledem k rozsáhlosti styků, jeho vytrvalosti a otevřenosti mezery nejsou ostatně příliš výrazné. To, co zde ale bude jistě chybět, jsou otázky, které si kladli jiní jeho současníci, jejich perspektivy. Je ale třebas Havlův *Dálkový výslech* něco jiného? Pokusím se tedy o jakousi rekonstrukci Tesařova „světa", světa podmínek jeho rozhodnutí – ta se mnohým mohou jevit jako iracionální – a tedy i jeho podmíněnosti jako historika.

Budu přitom vycházet z autorových vzpomínek a prací a z osobních svědectví o něm, včetně mé vlastní zkušenosti. Navíc mi byl k dispozici i rozsáhlý archiv uložený na univerzitě v Nanterre. Naprostá většina mých tvrzení má tedy „oporu ve spisech".

* * *

Jan Tesař se narodil roku 1933 ve Skutči, poklidném a sousedském městečku. Jak sám napsal v dopisu: „jsem ze starého vlasteneckého rodu s několikasetletou tradicí, a předkové nejsou mi jen stíny". O šest let později přichází to, co je zde pojímáno jako jasné zlo a s čím je nutno se vyrovnat – a změnit svůj život. Valná část jeho rodiny zvolila odpor, dokonce ozbrojený, a byla nacistickými represemi těžce postižena. To byl malému Janovi až čítankově jasný vzor. Být jen o trochu starší, byl by se stal něčím jako Hugův Gavroche či americký Malý bubeník. Únor 1948 se mu na městečku převelice líbil, a přesto či právě proto jen o rok později písemně protestuje proti prvním rozsudkům smrti (adresát: ministr Čepička!).

Nezbylo mu než se s lidmi, které viděl jako ideál, sblížit jinak. Rozhodl se studovat historii a za své téma si vzal dějiny partyzánského hnutí na Českomoravské vysočině. Narazil přitom na základní historiografickou konvenci – o čem psané prameny nemáme, to se nestalo. Bude se s ní muset vyrovnávat, různými způsoby, po celý život. Aby ji překonal, musel anticipovat metody orální historie, etnohistorie a dějin mentalit, sám po svém – tyto obory tehdy ještě neexistovaly. Interview, dotazníky, výběr svědků a jejich konfrontace, sledování toho, jak se utváří individuální a kolektivní společenská paměť. Narazil i na problém – snad ještě mnohem závažnější, než jak číst mezi řádky –, totiž *co vypovídá fakt nezaznamenání něčeho*. Bude to pro něj i zásadní problém osobní – jak v sobě sloučit svědka, účastníka a historika.

V té době z písemných materiálů byly k dispozici jen protokoly prověřovacích komisí ministerstva národní obrany, ministerstva vnitra a Svazu bojovníků za svobodu, zcela pro svou tendenčnost nepoužitelné, dále náhodné zmínky v archivně nezpracovaných registraturách okresních úřadů, a hlavně železniční archiv. Ten obsahoval zprávy objektivní, byť jen o destrukcích. Na tomto základě a s pomocí toho, co si sám nazval „národopisnou metodou" (tj. vzájemnou konfrontací výpovědí jednak účastníků, jednak nezainteresovaných svědků, a konfrontací výpovědí s nezpochybnitelnými daty železničních stanic), se mu podařilo opravit datace někdy i o celé měsíce, dokázat naprostou neseriózność prověřovacích komisí a ozbrojený odpor alespoň periodizovat a územně rozčlenit.

Na základě této práce, ještě před promocí v roce 1956, byl přijat do Vojenského historického ústavu jako první, kdo se oficiálně zabýval domácím odbojem. Zasloužil

se o to především Oldřich Janeček, který jej pak po léta obětavě podporoval a hájil. Postavení už nikoli jen studenta, ale pracovníka prestižní instituce, mu umožňovalo přístup i do dalších archivů. A tady přichází Tesař k prvním konfrontacím. Nepřestává totiž jednat „partyzánsky", to jest podle svého rozhodnutí, na vlastní pěst, a současně solidárně. Chovat se takto v instituci, dokonce vojensky organizované, a navíc v padesátých letech, bylo ovšem na pováženou.

Objevuje křivdy spáchané na odbojářích a zasazuje se o jejich nápravu. Nedivme se proto, že už v roce 1958 byl z ústavu vyhozen pod záminkou údajných náboženských předsudků, nečlenství v masových organizacích (včetně nezmiňované KSČ) a dále proto, že se nechová jako badatel, nýbrž jako advokát. Navíc nepublikoval vědecké práce podle tehdejších představ. Dával totiž přednost otázkám metodologickým a terminologickým. Navíc uveřejnil rozbor falzifikačních metod prověřovací komise ministerstva Státní bezpečnosti, vedené ministrem a členem ÚV KSČ Ladislavem Kopřivou.

Ještě než přejde do muzea v Pardubicích, dokončí – jako dobrovolně nezaměstnaný – dvouletý výzkum spisoven mimořádných lidových soudů v Čechách. Zpracuje v úplnosti obvody Kutná Hora a Chrudim, ostatní probere plošně. Z podstatné části si tajně a dobrodružně pořídí fotokopie (tato manie už mu zůstane). Tam získává první zkušenosti o české kolaboraci. V Pardubicích se s funkcí ředitele nezatěžuje, studuje znovu partyzánské hnutí. Není sám, dalším badatelem v archivech je StB. „Když někde něco zabliká," říká mu příslušník, „víme, na koho jít, a když ne, jdeme do archivu, abychom si zjistili odbojáře. Obyčejně se chytnem."

V roce 1961 publikuje ve spolupráci se Zdeňkem Štěpánkem a Václavem Kuralem zakladatelskou práci o českém partyzánském hnutí.[13] Metodologicky je zajímavá snahou o precizaci pojmů (jako například diverze, destrukce), statistickým zpracováním dat, odhalujícím časové a místní závislosti, a stanovením přirozených regionů. Navazuje na to později i jeho archeografická studie z roku 1964, jež se týká edicí dokumentů, na kterou pak navázal zejména Vilém Prečan při zpracování pramenů ke Slovenskému národnímu povstání.

V roce 1961 je „rehabilitován" a vrací se do Vojenského historického ústavu. V té době spolupracuje především s Kuralem, Benčíkem a Jiřím Doležalem. Výzkum odboje je už institucionalizován, na Tesaře připadne oddíl o odboji na Českomoravské vrchovině v letech 1944–1945. Tehdy začíná zjišťovat, že padl do pasti, kterou si jako badatel sám nastražil – dlouho vyzdvihoval totiž jen ty, kteří bojovali se zbraní v ruce, a to byly v posledním údobí války skoro výlučně oddíly kontrolované Sověty. Jiné skupiny zbraně neměly a až později se zjistilo, že londýnská vláda je podle dohody se Sověty ani dodat nesměla. Co horšího, zamlčovala to před světem, národem a původně dokonce i před samotnými bojovníky. Potíže s velmocemi měly za války všechny malé a jim na úroveň postavené země, jako třeba Francie, ty se ale zdaleka takto služebně nechovaly. To a stejně tak naše vytrvalé vyčítání zrady

13 TESAŘ, J. a kol.: Kapitola V (s. 315–432), Závěr (s. 433–482). In: KURAL, Václav – BENČÍK, Antonín (ed.): *Partyzánské hnutí v Československu za druhé světové války*. Praha, Naše vojsko 1961.

velmocem zhodnotí Tesař jako „český syndrom" v dějinách národa stále se opakující – viz jeho práci o „mnichovském komplexu".[14]

Mnozí jiní v měnící se situaci reagovali okamžitým novým zpracováním tématu, někteří i několikerým. Máme díla, která se výslovně odvolávala na novou politickou atmosféru, jež si vyžádala nové zpracování, a dokonce nalezneme i výslovné upozornění čelného historika, že na nezbytnou úpravu podle překotně měnících se poměrů nebylo dost času. Tesař se naproti tomu téměř nikdy nevracel k tématu, které jednou zpracoval. Považoval ale přitom za správné, aby s kritikou přišli především druzí. Proto spolu s Kuralem prohlásili své společné první celkové zpracování za nástin, který musí být popřen desítkami specializovaných prací, aby teprve mnohem později mohla vzniknout nová syntéza.

Sleduje tehdy i metody válek a revolucí v 19. století a současného partyzánského boje ve Vietnamu, Alžíru a Jižní Americe. Jeho recenze a poznámky jsou roztroušeny po časopisech, jsou dílčí a mají povahu spíše jen „poznámek na okraj". Teprve ve svém souhrnu tvoří celek, a to ještě dnes teoreticky podnětný, třebas pro nově zaváděný pojem revolučních institucí. Zhodnocení těchto prací by ani dnes nemělo význam jen dokumentární. Studium později pomohlo Tesařovi stanovit jeho hodnocení situace po srpnu 1968 a promyslit metody jejího překonání: pokoušet se postupně vytvářet „nezávislé organizace" a současně se vyvarovat konfrontací tam, kde je hnutí odporu slabé.

Soudobé dějiny byly v této době pěstovány povinně a byla to doména členů strany, jak jinak. Nestraníci nechtěli a ani nemohli. Příslušníci strany si mohli ovšem zase leccos dovolit, a proto začal záhy bujet v Ústavu dějin KSČ a rovněž na Vysoké škole stranické revizionismus. Revue *Příspěvky k dějinám KSČ* byla tehdy patrně nejsvobodnějším periodikem v rámci RVHP. Mladí vlci vystihli totiž brzo slabinu stávajících mastodontů, a to neodbornost a neschopnost psát, a neštítili se proto vzdělávat a publikovat. Leckdy ovšem invence nebyla úměrná počtu vyprodukovaných stran. Historiografii se u nás tehdy pokoušela usměrňovat i KGB prostřednictvím sovětského historika-rezidenta Udalcova a jeho agenta Čestmíra Amorta. Toho začal Tesař úspěšně odstřelovat už od roku 1958, strana se dokonce na čas agenta, který jí byl nepohodlný, zřekla. Až po srpnu 1968 se ocitl znovu na výsluní. „Revizionistický proud v historii byl před rokem 1968 tolerován stranickými orgány, opíral se o stranické instituce, jako byl Ústav dějin KSČ a bývalá Vysoká škola stranická," napsal v roce 1973 Václav Král.[15] Nutno tomuto bolševikovi přitakat.

V roce 1961 byla svolána do Milána mezinárodní konference na téma vztahu evropského hnutí odporu a spojeneckých mocností. Iniciativní roli v tom sehráli Francouzi, zejména Henri Michel, ohřívající si tak gaullistickou polévku. Sovětům se to zrovna hodilo do krámu, a proto souhlasili s vytvořením národních výborů badatelů o rezistenci. Byl vytvořen i náš, v čele s členem ÚV KSČ Bohuslavem

---

14 TESAŘ, J.: Mnichovský komplex čili Příspěvek k etologii Čechů. In: týž: *Mnichovský komplex: Jeho příčiny a důsledky*. Praha, Prostor 2000, s. 11–125.

15 KRÁL, Václav: *Historiografie; její retrospektivy a perspektivy*. Praha, Československo-sovětský institut ČSAV 1973, s. 7.

Laštovičkou. Další taková mezinárodní konference se pak konala v roce 1963 v Karlových Varech, Tesař se na ní podílel spolureferátem o nacistické perzekuci.

Usnesením sekretariátu ÚV KSČ byl plán výzkumu odboje schválen a zařazen do vládního výzkumného plánu. Strana nešetřila ani s penězi, projekt byl subvencován přímo z ÚV. Pokud byli vybraní historikové členy nějakých institucí, byli pro potřeby komitétu zcela uvolněni a do svých ústavů si přicházeli pouze pro plat. Díky stranické záštitě se jim otevřely i ty části archivů, které byly až dosud přístupny jen tajné policii. Nadáni pravomocemi, prostředky a absencí dohledu mohli pak pracovat svobodně, respektive byli omezováni jen vlastními ohledy vytyčenými jejich reformně komunistickou ideologií.

Zaštítěni nejvyšší podporou a bohatě dotováni mohli se pravidelně navštěvovat a konferovat i badatelé lidovědemokratičtí, včetně jugoslávských. Do Československa často přijížděl například tehdejší jugoslávský historik a pozdější chorvatský prezident Franjo Tudjman, stejně tak jako polští historici (ti ale jen do roku 1968, kdy byli ve své vlasti zdecimováni čistkami). Ale dveře se otevřely i na Západ. Italští učenci byli většinou „revizionističtí" komunisté a jejich názory byly v Praze přijímány více než ochotně. Nejen to, čeští badatelé se snažili šířit osvětu nejen v satelitech, ale dokonce i v Sovětech. Tak v roce 1965 vystoupil Tesař na kongresu v Moskvě a byl pak po zásluze generálem Boltinem označen za „hlavu otevřeně protisovětské agentury mezi čs. historiky". Podobně nemohli být spokojeni ani Francouzi, když ve stejném roce Tesař konstatuje, že „H. Michel reprezentuje francouzskou velmoc stejně jako Boltin sovětskou, respektive současný stav její státní ideologie".[16]

Co hlavního: mohli dokonce začít spolupracovat i Češi a Slováci. V duchu plíživé federalizace byl založen rovněž slovenský národní výbor pro dějiny protifašistického odboje. Proto byl na Slovensku přivítán Tesařem vydaný a komentovaný soubor dokumentů o Slovenském národním povstání a českých zemích z roku 1965.[17] V této době rozšířil řady historiků i Gustáv Husák, který byl do akademie vykopnut přímo z lágru. Místo přikázané mu k pobytu využil ovšem k pletkám a rejdům – organizoval kolem sebe pod záminkou studia povstání skupinu odbojných, leč naivních, a tedy i zneužitelných intelektuálů. Čeští historici obvykle doma za intelektuály považováni nebyli, což se ostatně příliš nezměnilo. Nová společnost, byť spíše neprofesionální, se jim proto zalíbila. V tomto prostředí, kde se mu podařilo udělat ze slovenského povstání politikum a ještě za to získat kandidaturu věd, zahájil Husák podruhé svou politickou kariéru. Nezapomněl se později odměnit: tomu koryto, onomu vězení, jinému izolaci, dalšímu emigraci.

Vraťme se ale k zpracovávání dějin odboje, které mělo vyústit v takzvanou trilogii, to jest v syntézu o třech dílech, každý navíc s více svazky. Pod vedením Františka Janáčka byly dohotoveny oba svazky prvního dílu, připravená sazba byla ale v roce 1969 rozmetána. (Měly by být vydány i dnes, a to bez ohledu na tehdy módní

16 Dopis J. Tesaře předsednictvu Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje ze dne 10.10.1965 (archiv autora).

17 TESAŘ, Jan – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: S.N.P. a české země. In: *Slovenské národné povstanie roku 1944*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied 1965, s. 470–501.

marxistické gramsciování, soustředěné ovšem převážně jen do úvodů a předmluv.) Tesař tam zpracoval nacistický aparát, činnost Gestapa, politiku okupantů, veřejné mínění a s Tomášem Pasákem aktivistický „autonomní" aparát. Vycházel přitom z dlouholetého studia zejména takzvaného Štěchovického archivu. Od archivářů toho sice mnoho nedostal, zato získal alespoň slušný, byť námátkový, přehled. Ostatní badatelé byli totiž estébáci, kteří neuměli německy, a jim Tesař s překlady rád a ochotně vypomáhal. A opět si vše, co se mu dostalo pod ruku, tajně ofotografoval.

Tesař a Kural vybudovali tehdy v regionech rozsáhlou síť spolupracovníků, kteří pracovali zejména s pamětníky. Vzpomínky jsou jistě výběrové a zkreslující, dějepisci k nim mají po právu výhrady. Nezbylo proto než zjišťovat pravidla, kterým se vzpomínání podřizuje, v čem a v jaké míře. Například se přišlo ke zjištění, že nejměnlivější vrstvou je motivace jednání (což právě nyní beru v patrnost). Byla vypracována celá metodologie, na ni zbyly ale jen vzpomínky.

Na základě těchto průpravných studií v roce 1964 Tesař uveřejnil rozsáhlé Poznámky k problému okupačního režimu v tzv. Protektorátě,[18] později předložené jako kandidátská práce. Tesař zde rozlišuje fázi Neurathovu, Heydrichovu a konečně Frankovu s jeho koncepcí využívání „nepolitického češství". Poznámky mu vynesly naříčení z obhajoby nacismu (vrcholící v roce 1969 rozhlasovým pořadem jakéhosi „dr. Příbramského") a stížnost paranoidního stranického vědce Václava Krále, který jej obvinil, že vykradl to, co on sám ještě napsat nestačil.

Po právu později normalizátor Král usoudil, že „obraz národních dějin v období okupace byl nejvíce deformován Výborem pro dějiny národně osvobozeneckého boje. Podstata jeho tezí byla snaha glorifikovat úlohu československé buržoazie a maloměšťáctva, zatemnit, snižovat úlohu KSČ a SSSR v našem národním odboji. Smyslem tohoto úsilí bylo navrátit politický kredit silám, které v roce 1948 odešly z našeho politického života."[19]

Marxismus nikdy Tesaře jako historika nepřitahoval, to spíše socialismus jako sociální hnutí. Tak v roce 1967 v diskusi prohlásil, že „tradiční kategorie marxismu, které vznikly v podmínkách konkrétního politického boje, se nám nyní ukazují jako jednostranné".[20] Poslední iluze o komunismu jej opouštějí po zhlédnutí rehabilitačního procesu s českými trockisty v roce 1963, stejně jako tehdy Otku Bednářovou.[21] Přesto v roce 1966 vstupuje do strany. Zdá se to dnes poněkud paradoxní, ale odpovídalo to jednomu z tehdejších hodnocení situace: otevřený odpor by byl kontraproduktivní, pasivita zase neproduktivní. „Tábor míru a socialismu" byl tehdy Západem akceptován a respektován (zmírnění studené války, teorie konvergence, uznávání práva Sovětů na satelity atd.). Navíc se zdál vnitřně změnitelný a možnost využít k tomu dokonce i historiografii byla lákavá. (Lze samozřejmě mluvit také o politickém oportunismu, tak ostatně hodnotí Tesař sám sebe.)

---

18 In: *Historie a vojenství*, roč. 11, č. 2 (1964), s. 153–191; č. 3, s. 333–385.

19 KRÁL, V.: *Historiografie; její retrospektivy a perspektivy*, s. 15.

20 Tesařovo vystoupení při veřejné debatě v Ústavu dějin KSČ v lednu 1967 (archiv autora).

21 TESAŘ, J.: Proč bude odsouzena Otka Bednářová. In: *Dialogy* (samizdat), č. 4–5 (1979), s. 1–30.

Takto pojímané danosti a perspektivy měly i své nechtěné důsledky. Liberalizace režimu v šedesátých letech nutně brzdila otevřeně projevovaný zásadní politický nesouhlas, což vedlo dokonce k tomu, že ten se výrazně neobjevil ani před, ani po srpnu 1968 (mezi výjimky patřil například KAN, K 231, časopis *Tvář*). Nedivme se proto, že i počátky rezistence v sedmdesátých letech byly stále spojovány se socialistickou orientací (a ta jí zase tehdy umožnila důležitou podporu na Západě). Že bude možno dospět ke svobodě cinkáním klíčů, to se tehdy ovšem netušilo.

Blížíme se prozatímnímu konci Tesaře jako seriózního cechovního historika. Nastává totiž rok 1968 a s ním přechod nejen Tesaře, ale i značné části jeho kolegů, k bezprostředně politickému dění. Většinou nesledovali vlastní kariéru a spokojili se roli poradců. Historici druhého odboje tvořili *braintrust* zejména Smrkovskému, Krieglovi a později Pavlovi. Těm připravovali materiály například o StB a archivech. Ve svých stycích nebyli omezeni tak jako jejich páni, mohli si proto dovolit udržovat úzké styky i s emigranty, například s Radomírem Lužou. V březnu 1968 došlo i na Tesaře, který byl požádán Smrkovským o vypracování návrhu na řešení rehabilitace, což přijímá pod podmínkou, že bude usilováno o zásadní řešení. Inspirován přístupem španělských demokratů a také komunistů ke frankistickému režimu, navrhuje zákon o národním smíření. Znamenalo by to prohlásit, že od roku 1948 (případně i 1945) byl národ rozdvojen, na pokraji občanské války. Tomu odpovídalo například i hodnocení Erazima Koháka z roku 1973, který rozeznával dvě právoplatné části rozpolceného národa.[22] Všechny projevy odporu, ale i represe, by pak neměly být považovány za trestné a postižení by měli být odškodněni. Jedním z motivů tohoto řešení bylo sjednocení národa vůči hrozící sovětské intervenci. Obdobné národní smíření rovněž prosazovalo sdružení politických vězňů Klub 231. Návrh, který vzbudil u straněvěrné *Tribuny* a Čechie vskutku zděšení.

Studentské revolty roku 1968 nezačaly v Paříži, ale hned na začátku roku v Bělehradě. Čínský ministr zahraničí Čchen-I později prohlásil, že jeho země pohlíží se sympatiemi na snahy malých členů nepřátelských bloků o nezávislost. To vedlo Tesaře k myšlence, že nová zahraniční politika by se měla orientovat na další neposlušné v bloku, totiž na Jugoslávii a Rumunsko, a navíc využívat sovětsko-čínských rozporů. Nikde s tím nepochodil. Když Tesař neuspěl u Smrkovského s návrhem na roztržku se Sověty ještě před jednáním v Čierné, odchází od něj s písemným prohlášením, že si honorář za dosavadní služby vybírá v naturáliích (1 láhev stocku a 3 balíčky sušenek), které využije pro osvěžení mas demonstrujících proti kapitulantskému postoji Smrkovského.

Na začátku roku 1968 byl zvolen, proti platným stanovám (byl členem teprve od roku 1966), místopředsedou útvarové organizace KSČ ve Vojenském historickém ústavu. Ten měl ve vojenské organizaci statut pluku a jeho úřadující předseda Tesař měl proto možnost se účastnit stranických jednání na úrovni ministerstva. Od srpna 1968 neplatil demonstrativně příspěvky a ze strany vystupuje na jaře 1969. Vystoupení strana jak známo neuznávala, jedině vyloučení. To jeho organizace po třikrát

22 KOVÁLYOVÁ, Heda – KOHÁK, Erazim V.: *Na vlastní kůži*. Toronto, '68 Publishers 1973.

neučinila, a byla tedy po zásluze rozpuštěna. Tak skončila Tesařova stranická kariéra. Díky Josefu Mackovi odchází pak pracovat do Historického ústavu ČSAV, ne nadlouho.

V roce 1964 byla vyměněna redakce neposlušného časopisu *Dějiny a současnost*. Od dubna 1968 se původní redaktoři vracejí, tentokrát s Tesařovou účastí. Pod vedením Zdeňka Šikla se shodnou na tom, že bude vhodnější provokovat více národ než vládu. Tesař se na tom podílí články na téma „záchrana národa a kolaborace". Výběr tématu není náhodný. Náš historik, domnívající se, že „jaro" přišlo poněkud předčasně, nemá už v této době velké iluze o budoucnosti „obrodného procesu". Jeho parolou je, že „nemáme příliš sil, vůdce je bez ducha, na slabost není ale čas". Ví, že v případě neúspěchu bude hrozit kolaborace. A kolaborace, byť s nejlepšími úmysly, je podle něj tou nejhorší možnou cestou. Stalo se.

Šestadvacátého června 1968 se konalo shromáždění pražských historiků novodobých dějin. Tesař tam říká: „Nezdá se mi, že by naše perspektivy byly skvělé a že to, co nás očekává, byla ona nevídaná, dosud nová socialistická společnost atd. Zdá se mně tohle všechno utopie. A zdá se mně, že my za tím stínem této utopie ztrácíme to, oč bychom se zajímat měli a co bychom dělat měli, a to je v prvé řadě po mém soudu vytvoření takového systému našich demokratických institucí, který by zabránil tomu, abychom suchou cestou byli přivedeni ke kolaboraci..." Rozhodující pro něj je to, „co budeme dělat, až se zde bude etablovat tento nový režim a až po nás bude novou kolaboraci žádat".[23]

Na shromáždění se omluvil i starším historikům. Byl to z jeho strany i akt vděčnosti, už dlouho předtím spolupracoval zejména s Jaroslavem Werstadtem, představitelem prvého i druhého odboje a vedoucím Masarykova archivu. Považoval se za jeho žáka, zatímco ten jej měl za svého pokračovatele – odtud dedikace Mnichovského komplexu.

Po skončení prací na prvním dílu „trilogie" se věnoval dalšímu tématu, a to „vlast a národ v českém myšlení na začátku okupace". Podstatnou část této práce (ukončené v roce 1967) se podařilo dík Oldřichu Janečkovi vydat ještě o dva roky později.[24] Zdá se, že nacistický přístup k porobeným národům byl založen na pečlivém studiu národních mentalit a tradic. Přinejmenším si takto volili své kolaborantské garnitury a upravovali své chování tak, aby zbytečně nevzbuzovali odpor – viz rozdílný přístup k Pétainovi, Antoneskovi, Háchovi. V tom byli nacisté narozdíl od bolševiků vysoce racionální – však také železné centrum moci v Německu nepotřebovalo podle Hitlera fanatiky, ale profesionály. Proto K. H. Frank volil taktiku otevření všech dveří národopisnému češství úspěšně. V mnoha případech byla z české strany dokonce přijata jako způsob obrany národa. Folklorní češství stejně jako přístup „jak pošlapaná tráva znovu vstanem" jsou pro Tesaře nepřijatelné, podobně považuje přinejmenším za nedůstojné kolaboraci i jen předstírat. Jeho

---

23 Zápis z tohoto shromáždění (archiv autora).

24 TESAŘ, J.: Protiněmecká opoziční jednota na začátku okupace. In: JANEČEK, Oldřich (ed.): *Z počátků odboje: 1938–1941*. Praha, Naše vojsko 1969.

postojem je vytrvávat a stát na svém – nemůžeme sice vědět, co bude, ale můžeme vědět, jak se chovat. V prvé řadě se musíme vyrovnat se sebou samými.

Na základě předcházejících studií uveřejňuje na jaře 1969 v pražských *Listech* seriál Vlastenci a bojovníci, věnovaný otázce odboje a kolaborace za okupace.[25] Psán je doslova na pokračování, nikdy se totiž nevědělo, zda číslo nebude poslední. Tesař si ovšem svůj úkol nezúžil na pouhé proklamace, morality či filipiku, naopak. Dobře věděl, že skutečný ďábel ví, že jen lhát není pro něj tak zcela výhodné. Moravcova politika byla jistě jím osobně považována za realistickou a směřující k záchraně národa. Taková racionalita musí být ale převážena racionalitou vyšší. „Logika je neochvějná," napsal Franz Kafka, „ale neodolá člověku, který chce žít" – žít svobodně, dodali bychom.

Historikovou povinností je brát vážně všechny argumenty, i druhé strany, včetně vcítění se do druhého, aniž by ale logika událostí či empatie musely být obhajobou. Zneuznáváním nepřítele snižujeme přece nejvíce sebe. Proto, bezmála ve stejné době, přistupoval takovým způsobem jak ke kolaborantu Emanuelu Moravcovi, tak k estébákovi Miroslavu Pichovi-Tůmovi. Seriál v *Listech* byl neobyčejně čtenářsky úspěšný, ale za cenu, že ne zrovna malou částí publika byl chápán jako omluva nastávající kolaborace. Nebudu snad daleko od pravdy, označím-li dnešní oblibu publikací o Háchovi zase za sebeospravedlňování politiky „zabraňování horšímu" a kolaborace právě minulé. Termín kolaborant je ovšem až příliš široký, a tedy zneužitelný – zahrneme pod něj za okupace i české dělníky pracující v Říši a členy Národního souručenství?

Později, v roce 1969, vypracoval Tesař v roli soudního znalce v procesu s Pichem-Tůmou posudek. Ukazuje v něm na neblahou úlohu takzvané lidosprávy za současného rozrušení staré legality a státního aparátu při vzniku totalitního systému po roce 1945 u nás. Nejednalo se tehdy o změny národní a demokratické, ale národní a sociální. Z toho Tesař vyvozuje i možnost demontáže takto vzniklého systému, totiž přiznáním role politických stran a obnovou soustavy samostatných samospráv, ale bez pretencí na jejich všemocnost. Z tohoto teoretického základu, který stále rozvíjel, pak vycházel po celou dobu disentu a exilu.[26] Proces s estébáky pokračoval až do podzimu roku 1969 a tehdy drzý obhájce Judr. Leo Schwarz vyzval předsedu senátu, aby soudní znalec v oboru praxe StB Tesař byl jako znalec předveden z vazby StB, kde se právě nacházel. Nebylo mu vyhověno.

Ještě před srpnem 1968, vědom si toho, jak dopadlo maďarské povstání v roce 1956, začíná organizovat ilegální úkryty, možné přechody hranic a falešné pasy. Pomoc předpokládaným československým borcům za svobodu projednává díky jemu i jugoslávské politbyro.

Po srpnu se domnívá, že je nutno udržovat alespoň plamínek odporu, i bez bezprostředních výsledků. Třebas jen proto, aby bylo možno někdy v budoucnosti na něco navázat. Tak se v roce 1969 účastní konference pracovníků ČSAV, kde jako

25 Přetištěno in: TESAŘ, J.: *Mnichovský komplex*, s. 137–229.

26 Týž: Idea samospráv a revoluce. In: *Dialogy* (Paříž), č. 7–8 (1984), s. 49–79.

jediní s Miroslavem Červenkou odmítnou hlasovat pro odesílaný hold Gustávu Husákovi. Nemá pochyby, že odpor bude muset mít i ilegální formy, a hledá proto všechna možná spojení. Najde posléze jednu z prvních konspiračních skupin po srpnu, skupinu Luďka Pachmana a Františka Vodslonč, organizovanou bezpochyby na podnět Františka Kriegla, a dále zbytky Koordinačních výborů ROH.

V této chvíli se výrazně projeví základní vzorec Tesařova politického chování – jakkoli jeho osobní stanoviska jsou pevná, nesnaží se vytvářet vlastní samostatný program spolu s organizací, ale přičleňuje se a spojuje už stávající, kde ovšem své názory tvrdě hájí. To samozřejmě vede k tomu, že se nakonec z jakékoli organizace vylučuje nebo je vylučován.

V Pachmanově skupině prosazuje zásadní odmítnutí Dubčekova postoje a vyzvednutí Krieglovy osoby jako symbolu (ne ale nutně Krieglových názorů). Na činnosti této skupiny se podíleli dále zejména Rudolf Battěk, Luboš Kohout a Michal Lakatoš. Některých schůzek se účastnil Václav Havel. Tesařovou myšlenkou bylo propojovat odbory podle míst, nikoli oborů, a učinit z nich základnu širokého odporu. Koordinační výbory ROH uspořádaly dokonce celou ilegální konferenci za účasti více než padesáti osob – všichni se pak při vyšetřování od Battka a Tesaře distancovali. Nemluvě o tom, že jistý J. Čechala, aktivista těchto výborů a současně člen revolučních socialistů, byl policejní agent. Tesařovi bylo brzo jasné, že velmi jednoduché formy konspirace povedou záhy k prozrazení, a proto se snažil ty, kteří měli za sebou skupiny dalších (Müller, Uhl, Battěk, Šabata), z Pachmanova okruhu vzdálit s tím, že on sám bude sloužit jako spojka. Z té doby zaznamenává Lakatoš Tesařovu parolu – „jsme kamikadze".[27]

Rudolf Battěk sdružoval okolo sebe především členy Klubu angažovaných nestraníků a Koordinačních výborů ROH. Jiří Müller byl vůdčí postavou okruhu vzešlého ze Svazu vysokoškolského studentstva. Petr Uhl seskupoval okolo sebe trockisticky orientované Hnutí revoluční mládeže alias Revoluční socialistickou stranu (například Jaroslav Bašta, Ivan Dejmal, Jan Frolík, Jaroslav Suk). Jaroslav Šabata organizoval v Brně především exkomunikované členy strany a spolupracoval zejména s kruhem těch, kteří se v roce 1968 pokusili neúspěšně infiltrovat a zneužít tehdy oficiální socialistickou stranu.

V okamžiku, kdy bylo zřejmé, že další existenci skupiny nebude nadále možno utajit, Tesař přijde na myšlenku, jak její činnost ukončit a zakamuflovat – využít totiž Pachmanem proponovanou petici, která vymezí pro úřady její činnost, a nadále pokračovat jinými prostředky. Po mnoha variantách (například proponovaný Manifest 22. srpna 1969 Luďka Pachmana a Ludvíka Vaculíka) bylo přijato provolání, takzvaných Deset bodů (zvaných také druhých 2000 slov), v konečné podobě redigované Vaculíkem (ten v roce 1990 doznává svůj tehdejší skrytý názor, „že je to čin nesmyslný, nebude mít žádný účinek").[28] Petice, kterou podepsali Rudolf Battěk, Václav Havel, Luboš Kohout, Karel Kyncl, Michal Lakatoš, Vojtěch Nepraš, Luděk

27 PECKA, Jindřich – PREČAN, Vilém (ed.): *Proměny pražského jara*. Brno, Doplněk 1993, s. 281.
28 *Tamtéž*, s. 310.

Pachman, Jan Tesař, Ludvík Vaculík a Jozef Wagner (podpisy Jiřího Hochmana, Emila Zátopka, Jaroslava Seiferta a Josefa L. Hromádky a dalších nebyly zveřejněny), byla 5. září předána státním orgánům a laskavostí tehdejšího dosud poslance Batťka také jeho kolegům z České národní rady.

Následovalo zatčení Pachmana, Batťka a Tesaře, vyšetřování a po více než roce propuštění obžalovaných bez soudu. Husák totiž, za podpory Slováků v předsednictvu ÚV KSČ, se proti politickým procesům tehdy postavil, nicméně byl přehlasován. Využil pak odhalení spiknutí sovětofilní extrémní levice (takzvaný Trojanův puč) a dva dny před již ohlášeným začátkem proces stornoval. Vyšetřovatelé a dozorci se na začátku chovali ještě korektně, někteří z nich i s nepředstíranými sympatiemi, brzy byli ale vyměněni. Jen tři měsíce po těchto prvních zatýkáních došlo na Revoluční socialistickou stranu, která předtím onu petici označila za projev nechuti k ilegální práci. Ti ale odsouzeni byli.

Někdy od roku 1970 se pozvolna seskupoval kruh takzvaných středečníků (eurokomunistů, euráků, E-klub). Měli ve zvyku scházet se zprvu vždy ve středu v počtu dvaceti až třiceti v bytech pod odposlechem, ale skutečnou činnost vyvíjeli jinde a jinak. Vyznačovali se demokratickým centralismem a stranickou kázní. Ve styku s jinými vystupoval jejich jménem především Milan Hübl, který až do svého zatčení byl jejich vůdčí postavou. Na veřejnosti se představovali zejména edicí a distribucí samizdatových zpráv (*Pokrok, Fakta – připomínky – události*). Přes všechnu svou kvalifikaci, zkušenosti z politické praxe a rozsáhlé styky se neprosadili, a to ani v početném prostředí vyloučených a vyškrtnutých členů strany. Jejich síť se rozšířila i mimo Prahu, s výjimkou Slovenska. Jakkoli rozlišní, byli v kontaktech především se Šabatovým okruhem v Brně.

Tesařova vyšetřovací vazba trvala třináct měsíců, Pachmanova ještě déle. Po návratu z vazby utvořil Tesař výkonnou skupinu Jan Palach. Jedním z jejích činů bylo uloupení cyklostylu, kdy se zvláště vyznamenali evangeličtí bohoslovci. Chystalo se mimo jiné vydání samizdatové publikace nazvané *Sovětský svaz, náš vzor*, obsahující materiály ruské opozice. Spolu s Batťkem, Müllerem a Radkem Levým (ten spolupracoval se svými přáteli z KANu) ustavili jakousi neformální pracovní ilegální skupinu.

Na začátku roku 1971 Tesař spolu se Šabatou připomínkuje programové materiály vzešlé z eurokomunistického prostředí. Později vzniká v prostředí brněnských socialistů Malý akční program československého hnutí za demokratický socialismus, a to na základě koncepce „otevřeného socialismu" brněnského Petra Wurma. Na jeho konzultacích se podílel i Tesař a Šabata. Na podzim 1971 se Jiří Hochman a Vojtěch Nepraš snaží veškerou jim známou opozici zastřešit Manifestem české fronty národního osvobození. (K čemu se člověk přizná, nemusí být zdaleka pravdivé – v soudním spisu je uveden jako autor Tesař, který se za něj prohlásil, jakkoli s ním osobně nesouhlasil, a to jen proto, aby kryl své přátele.)

Do této „poklidné" činnosti zasáhla objednávka zvenčí. Zahraničí si vyžádalo Hüblovým prostřednictvím (osobně si myslím že odůvodněně), aby se v republice u příležitosti voleb na podzim roku 1971 něco dělo, čehož by se pak mohlo propagačně v zahraničí využít. Navržena byla letáková akce. Považována za sebe-

vražednou, ale nutnou, byla provedena, a rázem jsme tu měli na dvě stovky zatčených, včetně Tesaře. Na svobodě tedy nepobyl déle než třináct měsíců.

Akce byla patrně poněkud předčasná, ilegální organizace hodné toho jména nebyly totiž dobudovány (je ale otázka, zda by se tak vůbec někdy stalo). Letáky byly signovány jednak Socialistickým hnutím československých občanů (okruh okolo Hübla), Komunisty v opozici (Šabata), Československým hnutím za demokratický socialismus (brněnští socialisté), Revolučním hnutím Jan Palach (Tesař) a skupinou Batťka, Müllera a Tesaře s její „slovenskou složkou". Tesařem připravované veřejné vystoupení, odvolávající se na tehdy ještě neratifikované pakty o lidských právech po vzoru moskevské skupiny okolo Andreje Sacharova, bylo zmařeno zatýkáním.

Okruh těchto „odbojných" nebyl rozsáhlý, patrně nepřesáhl dvě stovky osob. To bylo ovšem pro policii pravé požehnání. Tak třebas Tesař, který se zatčením vždy počítal, připravil pečlivě písemné materiály pro svého nástupce Hůrku a svěřil je nekompromitované osobě. Jenže ta se zapojila v rámci jiného okruhu do roznášení letáků, vystavila se tedy pozornosti policie, a té se pak při domovní prohlídce dostalo nejen letáků, ale i všech možných spojení a jmen.

Režim dostal šanci zamést s opozicí a také toho důkladně využil. V létě 1972 se odehrály procesy se šestačtyřiceti spiklenci s nejvyšším trestem až šest a půl roku.[29] Při své obhajovací řeči u soudu udělal Tesař prokurátorovi jistě radost – prohlásil, že smyslem jeho života je bojovat proti existující diktatuře. *Rudé právo* tento výrok otisklo s tím, že diktaturu vtipně nahradilo termínem „komunismus", a potěšilo a povzbudilo tím mnoho občanů. Ty uvězněné rozhodně.

Procesy daly podnět k petici, podepsané převážně spisovateli, žádající propuštění odsouzených. V konfrontaci pokračoval Tesař stále; tak psal z vězení dopisy Štrougalovi ve stylu – dějí se protiprávní věci, já jsem Vás varoval a vy nebudete nikdy moci tvrdit, že jste nic nevěděl (později byly publikovány ve Francii). Především jeho zásluhou se v červenci 1973 podařilo zorganizovat a propašovat až do Moskvy provolání politických vězňů na Borech k jakémusi celosvětovému mírovému kongresu. Signatáři se označili za komunisty, socialisty, demokraty a v duchu opozičního ekumenismu i za křesťany, byť ti se právě na Borech nevyskytovali. Dopis byl v Moskvě holandským delegátem přečten, načež kongres skončil ve zmatcích a o dva dny dříve. Političtí vězni, až dosud soustředění na Borech, byli pak rozprášeni po všech možných vězeních své vlasti a důkladně izolováni. Nicméně ještě v roce 1973 se Tesařovi podařilo propašovat stížnost k Nejvyššímu soudu.

Vězni, jakkoli jinak zdvořilí, ale drze se domáhající svých práv, nejsou obvykle vězeňskými úředníky oblíbeni. Přes nesouhlas primáře vězeňské nemocnice v Brně Burnoka je v roce 1974 Tesař odvezen nevyléčený do věznice v Ostravě. Na protest vyhlásí hladovku a díky jí, nevědomky, si zachrání život. Při pozdější operaci byl totiž konstatován již zapouzdřený, ale předtím zhnisaný a prasklý apendix. Nepochybně praskl právě v době hladovky, tedy bez velkých škod. Jak se vyplatí nácvik –

---

29 CUHRA, J.: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*. Praha, ÚSD AV ČR 1997.

při prvním uvěznění si Tesař ze studijních důvodů hodil hladovku. Po operaci se objevují srůsty, v roce 1976 je mu operována slinivka. „Kriminálu nelituji" – to je jeho dnešní hodnocení a spokojme se s ním.

Z vězení se Tesař vrací, lehčí o čtrnáct kilo, v říjnu 1976 a ihned odchází na další operaci. Ještě na nemocničním lůžku svede Annu Koutnou, rovněž politickou kriminálnici, která se později stane jeho třetí manželkou. Navíc ihned sepíše s Karlem Kynclem interview pro pařížský *l'Express*, který jej sice dobře agentuře Palach Press zaplatí, ale nikdy nezveřejní – uvolňování mezinárodního napětí chtělo své, zvláště ve Francii.

To, po čem toužil, totiž uvězněné odstrašit a rozbít, režim nedosáhl, naopak. Kriminál posloužil jako seznamka, a místo aby opozičníky rozdělil, naopak je sdružil. Jakkoli se jistě nikomu zpátky nechtělo, vězení pozbylo na své hrůze, a tedy i schopnosti zastrašovat. Zde měl také každý možnost poznat, jakých chyb se má napříště v ilegalitě vyvarovat a komu se vyhýbat. Zkrátka tomu bylo jako u všech recidivistů – leccos se naučí a přestanou se bát.

Tesař přichází z vězení už do zcela jiné situace, než jaká byla na začátku sedmdesátých let. Náladu převládající mezi opozičníky po procesech Vaculík charakterizoval později v roce 1990 takto: „...nastala doba jednotlivců a pevných skupinek; národ je vyřízen."[30] Dá se to ilustrovat i statisticky, v letech 1969 až 1972 bylo odsouzeno pro politické věci 2677 osob, ale v dalších čtyřech letech už jen 548.[31] Průměrně KSČ přijímala v sedmdesátých letech na dvacet tisíc nováčků ročně, v roce 1974 se cítila svým lidem už tak jista, že jich přijala přes sto tisíc, nenadšených, ale ochotných.[32] Nic jiného ostatně ani nečekala, ani nežádala.

Po celou dobu komunistického režimu probíhala neustálá vzájemná konfrontace občanů a moci o stanovení hranice toho, co ještě strana a vláda budou akceptovat a co nikoli. Pečlivě monitorovaná a někdy i pod bezprostředním dozorem agentů prováděná činnost opozičních skupin byla zprvu tolerována. V roce 1971 zřejmě letákovou akcí a svou snahou o politickou profilaci tuto hranici překročila. To „jinak smýšlející" po procesech pochopili a v podstatě se uzavřeli do sebe, aniž by se snažili působit na širší veřejnost. Pokud se eurokomunisté (v Tesařově terminologii „retardační strana"), kteří se po Hüblově odchodu zklidnili, starali sami o sebe, intelektuálové zas analogicky o kulturu, křesťané o víru a underground o svůj způsob života, bylo to vcelku tolerováno jako jakýsi dobrovolný způsob ghetta. Navíc strana a policie dobře věděly, že Češi nikdy neslynuli přichylností k vlasatcům, křesťanům, intelektuálům – zkrátka „samozvancům a ztroskotancům", řečeno s *Rudým právem*. Jak to tehdy správně jeden z občanů řekl: „Nic proti vám, ale pro nás by bylo lépe, kdybyste nebyli."

---

30 PECKA, J. – PREČAN, V.: *Proměny pražského jara*, s. 310.

31 VÁCHOVÁ, Jana – KOUDELKA, František: *Trestní postih pro trestní činy proti republice v letech 1969–1989 v Československu: Statistický přehled*. Ed. řada Dokumenty o perzekuci a odporu, sv. 10. Praha, ÚSD AV ČR 1994.

32 KUSIN, V. V.: *From Dubček to Charter 77*, s. 185.

Eurokomunisté v čele se Zdeňkem Mlynářem se vypracovali během této doby v dobře organizovanou a ukázněnou skupinu, jednající s ostatními prostřednictvím svých pověřenců. Vedoucí roli si ponechali, byť zatím jen v šuplíku. Spisovatelé vybudovali četné samizdatové dílny, mohli tedy zase psát, a alternativní česká literatura a politizující eseje se začaly šířit i do zahraničí. Nastala éra otevřených dopisů, většinou individuálních, a interview. Underground si žil sám pro sebe s výjimkou Prahy, kde se částečně napojil na okruh intelektuálů okolo Jiřího Němce. Na veřejnost se dostává povědomí, ale jen to, o rozsáhlé ediční činnosti křesťanů, zejména katolíků, a první signály o tajné církvi. Především okolo Václava Bendy se seskupují politicky radikální, občtaví a pracovití katolíci. Evangelíci byli, byť jen individuálně, stále ochotnější připojit se k opozičnímu dílu. Brněnští socialisté, především Jaroslav Mezník, se ve spolupráci s Müllerem a Batťkem snaží po návratu z vězení postupně vytvořit samostatnou politickou platformu. Bývalí revoluční socialisté zcela v souladu s trockistickou taktikou se orientuji na práci mezi jinými, ale ti spíše měnili je než naopak. Velkou neznámou zůstávali stále političtí vězni z padesátých let. Na Slovensku se víceméně nic nedělo. Počínají ilegální transporty literatury a informací. Ze zahraničí byly tehdy vedle *Svědectví* nejvíce známy Pelikánovy *Listy*, knižní produkce Škvoreckého '68 Publishers a kolínského Indexu, ostatní bylo vzácností.

Moralistní bolševiky kupodivu převelice pohoršovaly v padesátých letech potápky a nyní zase vlasatci, nepředepsaná hudba a tance. V roce 1976 se pustili do zdánlivě bezproblémové konfrontace s Plastic People a nevyplatilo se jim to. Obhajovat dlouhovlasé muzikanty přinášelo pro disent zřejmě menší riziko než adresné napadání moci a bylo toho také využito. Nikdo nepočítal ale s tím, že při této příležitosti se skupiny a jednotlivci propojí a nakonec se obrátí i na ostatní občany, a to s iniciativou prosazování lidských a občanských práv v podobě Charty 77.

Jakkoli si režim na začátku roku 1977 počínal agresivně, byl to z jeho strany jen ústupový boj, který skončil novou demarkační čárou. Co nyní na nově dobytém území dělat, a přitom je nepřekročit? Jednak se vypracovávaly takzvané dokumenty Charty, celkem jich bylo více než 570 kusů (bylo by zajímavé zjišťovat, jak byly uplatněny po roce 1989). Samizdatová ediční činnost dosáhla olbřímích rozměrů. Na vše dohlédala instituce mluvčích Charty, která se podle konsenzu paritně rozdělovala na euráky, křesťany a neurčitý zbytek, jehož patrně jediným znakem bylo, že nebyl ani ten, ani onen. Svou profilací, nebo spíše jejím nedostatkem, připomíná svého potomka, totiž Občanské hnutí.

Tesařovým zásadním stanoviskem tehdy, ostatně stejně jako dříve, bylo to, že narozdíl od padesátých let je možno počítat s perzekucí nesrovnatelně menší, a není tedy důvodu veřejně nedemonstrovat, jakoukoli formou, svůj nesouhlas s režimem. Vztahoval to především na ty, kteří se za opozici sami proklamovali. Jakkoli byla jeho argumentace nevyvratitelná, nebylo divu, že nebyla běžně akceptována. Spíše byla považována za druh „morálního teroru". Byla však spíše reakcí jeho psychiky. Vyloží nám to Saint-Exupéry: „Když se mnou jednou ztroskotal hydroplán a já myslel, že se utopím, ledová voda mi připadala vlažná. Nebo přesněji, mé vědomí neuvažo-

valo o teplotě vody. [illegible] zaujato jinými starostmi."[33] I proto Tesař v Chartě neměl, po právu, žád[illegible]stavení a ani se o ně nesnažil. Nicméně byl iniciativní, i když jen málokdy ú[illegible]

Píše se o traumatec[illegible]patologii disentu, nepochybuji o nich, vždyť každá situace, nebo dokonce i jen pr[illegible], jisté lidské typy přitahuje a zase poznamenává. To platí třebas i o profesorech [illegible]riky. Podobně se jistě vyčlenili a byli postiženi i odbojáři, nejen u nás. Z titulu své profese by měli být sice normální patrně psychiatři, ale vzpomeňme na lékaře z Bohnic, který ve vězení iniciativně podával Pachmanovi hypnotika a sám se jej pokoušel vyslýchat. Jak se zdá, ideální typ vzorově rozumného normálního člověka za totality by byl asi dost odpudivý. Spořádaní Čechové jsou ale decentní, o Tesařovi se mluvilo ze strany jeho kolegů jen jako o romantikovi, anarchistovi, dobrodruhovi, extremistovi či blanquistovi a o jeho projevech, cituji, jako o pokleslých, nehorázných, neuspokojivých, radikalistických, utopistických.

Lze mluvit o traumatech a patologii i v případě kolektivních jednání? Lid a lidová hnutí, jak se zdá, jednají jen zřídka racionálně. Toho si byl Tesař na základě svého studia dějin, zvláště válečných a poválečných let, dobře vědom. Musel si vzít z toho ponaučení i pro sebe, a to jakým způsobem racionálně lidové cítění a hnutí ovlivňovat. Kalkulovat s iracionalitou nemusí být iracionální. Na druhé straně, i duch tak individualistický jako Tesařův, chtěl-li působit na masy, musel se sám podřídit jejich logice. Tak on sám přísahal a dosud přísahá na socialismus co nejdemokratičtější. Už tím ale bere na sebe důsledky této orientace, pokud se ta stane kolektivním hnutím. Schizofrenní situace občana v opozici a současně vědce, vedoucího a vedeného, si byl Tesař ostatně od začátku dobře vědom. Už v roce 1970 píše Milanu Otáhalovi v dopisu z vězení o rozdílu mezi vědcem, který musí vždy o všem pochybovat, a postojem muže, který za všech okolností si musí stát za svým. Běda těm, kdo takovouto schizofrenii neznají či nepociťují – a jsou spokojeni.

S pokusy analyzovat lid a jeho chování se nesetkáváme často. Od lidu samotného to samozřejmě očekávat nelze a hodnocení tehdejší politicky aktivní části obyvatelstva, stejně jako té dnes činné, nemohou být než účelová. Vzpomeňme jen zbožnění lidu narodniky a jejich pozdější smutné hodnocení „nás nenese lid". Ve skutečnosti lid je jen hromadný pojem a „průměrný občan" je sice typický, ale zato neexistující jedinec. K dějinám psaným z hlediska lidu nelze být proto než skeptický. Obávám se, že je to ta část společnosti, která je vůči ní buď sama nedostatečně strukturována, anebo na druhé straně není na ni jako na členěnou nazíráno. A ani to nebylo dosavadními prostředky dosti možné, snad jen dnes s pomocí *thick description* interpretativní antropologie či zase prostředky biografické sociologie.

Pak se nám ovšem reakce „lidu" zdají přinejmenším málo slučitelné. Mezi ně patří v případě českého lidu v období „normalizace" opovržení režimem, a přitom masový souhlas se „socialistickým" způsobem života. Jiný příklad: Sicherheitsdienst v roce 1939 vyděšen hlásil do Berlína blízkost povstání v Čechách, jeho agenti totiž vysedávali po hospodách. Představa odbojných komunistů, že statisícové masy ze

33 SAINT-EXUPERY, Antoine de: *Moje planeta*. Praha, Odeon 1976, s. 331.

strany vyloučených budou představovat politickou sílu, se rovněž ukázala odvozena jen z tlachů. Na druhé straně nebyl „lid" – jako ve skutečnosti velmi diferencovaný soubor – nikdy disidenty řádně osloven. Nezbývá než do této chvíle přijímat všechny globální a nespecifikované úsudky o iracionalitě, nehybnosti, pasivitě, či dokonce o kolaboraci jen velmi opatrně. Trauma disentu z pasivity mas, stejně jako z jeho sebehodnocení, existuje ovšem zcela reálně.

Rovněž lze hovořit o traumatech a patologii nikoli jen u jednotlivců nebo zase širokých vrstev, ale i u politických elit – viz třebas zde zmíněný „mnichovský syndrom", pocity naší výjimečnosti či zase malosti, dobře prožívaná odpovědnost za další tisíciletí a různé formy kulatých stolů atd.

Disent jako veřejná forma nesouhlasu, narozdíl od ilegálních organizací, musel u nás zprvu po srpnu 1968 být orientován ne-li komunisticky, tedy alespoň socialisticky. Jistě mnohdy z důvodů skutečného přesvědčení, ale také proto, že jiné orientace se tehdy nejevily jako reálné. Ostatně valná část národa, přiznejme si to, byla orientována socialisticky, a to v té nejpřízemnější formě. Postupně se ale v opozici stále více kladl důraz na demokratickou stránku socialismu, až idea demokracie nakonec převážila a v podobě lidských práv sehrála roli jakési společné základny. A to i u těch, které už socialismus nezajímal nebo mu nebyli zdaleka přátelští. To si ovšem vyžádalo čas, a dokonce změnu generací. Mezitím se ale na onom společném základu začal konstituovat jakýsi politický hybrid: nepolitická politika, politika osobností. Ten dokonce udal později ráz celému disentu, jistě i díky svému postavení ve středu, ale především svým vše překlenujícím diskurzem, respektive verbalismem. Jazykem veřejnosti se ale nestal.

Klasický konzervatismus a liberalismus se v disentu bezmála nevyskytoval, byl spíše záležitostí šedé zóny odborníků. Ti, a ze svého hlediska oprávněně, se na disent tehdy dívali mírně pobaveně. Jdeme-li ještě dál, narazíme na základní vrstvu těch, kterým jsou rozdíly mezi totalitářskou a demokratickou společností lhostejné, viz poslední výzkumy veřejného mínění. A všechna tato hnutí a vrstvy měly svou logiku. Pokládejme to za analýzu, rozhodně ne za stížnost. Nedivme se proto, že leckteří z účastníků se cítili, a cítí zvláště dnes, poněkud frustrováni. Zde totiž dochází, jistě zdaleka ne u všech, ke schizofrennímu rozdvojení mezi solidaritou akce, sympatiemi na straně jedné a přesvědčením či poznáním na straně druhé. V obskurní poloze se s něčím podobným můžeme shledat u satelitních stran v totalitních režimech – poznamenalo je to asi navždy, u nás rozhodně.

Tesař se usídluje na chalupě v Proseči, v jejímž okolí si vbrzku zřídí opisovačskou a kolportážní síť. Pravidelně odtud vyráží především do Prahy, Brna a Bratislavy. Vzhledem k jeho jednoduchému triku, totiž nepoužívání rychlíků a jídelních vozů, dosahuje pravidelně cíle svých cest nepozorován, a tedy ani nesledován, jak se zhusta stávalo jiným. Naváže tak kontakty s disidenty prakticky všech okruhů.

Snažil se iniciovat diskusi o aktivním politickém profilu Charty. Vypracoval a předložil k diskusi rozsáhlé studie Totalitní diktatury jako fenomén 20. století a možnosti jejich překonání (1977),[34] Návrh pro Chartu (1977), Návrh na sdělení

---

34 In: *Studie*, č. 3 (1981), s. 151–160; také in: *Dialogy* (Paříž), č. 3 (1984), s. 101–111.

Charty 77,[35] Co s Chartou a jak dál (1978)[36] a Polemika a vědomí společných cílů (1979).[37] Dokazuje v nich, že totalitní systémy vznikají nejsnáze tam, kde není vytvořena občanská společnost. Mají-li být překonány, musí se to dít pozvolnou cestou občanské emancipace, která si bude brát všechna základní demokratická práva a vytvářet si své vlastní demokratické struktury jako prvky občanské společnosti. Základní myšlenkou je tedy rozvoj společenských aktivit a pozitivní přístup k problémům společnosti (koncepci „paralelní polis" vytýkal její uzavřenost na disent sám). Těmi mu byly například nezávislá ediční činnost, nezávislé vzdělání, obrana nespravedlivě odsouzených, vytváření či přičlenění se k hnutím za řešení sociálních, ekologických a jiných otázek – zkrátka pozitivní program. Vskutku revoluční myšlenkou profesionálního revolucionáře Tesaře bylo principiální zřeknutí se násilné revoluce. Vycházel přitom z idejí svého znaleckého posudku z roku 1969, zde už zmíněného. Diskuse se nekonala. Studie „Třída moci" totalitních systémů sovětského typu (1979) vznikla zase jako příspěvek do diskuse maďarských disidentů o povaze komunistických režimů.[38]

V této době vzniká zásadní rozdíl mezi disentem českým a polským, který se soustředil na veřejnou politickou činnost. Svou kulturně intelektuální inkubační dobu měl ovšem už za sebou. Proto ani Tesařův pokus vydávat spolu s Václavem Bendou polské materiály pod názvem *Polsko a my* nenašel větší odezvu. Nicméně jednoho dne bylo rozhodnuto připravit dokument Charty o sociální otázce, a to na podkladu ankety provedené mezi signatáři. Její účel nebyl dost jasně pochopen, protože valná část ze dvou set respondentů uváděla spíše jen rozdíly mezi svými osobními dřívějšími a současnými příjmy. Tesařovo stanovisko bylo „obraťme se však i k dalším otázkám, které vzrušují naše občany mnohem víc než to, čemu se tradičně říká 'politika'. Hovořme o tom, co je vzrušuje, a dejme si od nich radit..."[39] (stanovisko blízké tehdejšímu okruhu okolo Emanuela Mandlera). To, že široké vrstvy mají a musí mít jiné hodnotové škály než bezprostřední opozice, a že si na ně nelze jen stěžovat, Tesař respektoval. Nikoli ale ulehčování vlastní pozice s odkazem na pasivitu mas. Tak ve vězení odepřel pokusit se získat pro přenášení vzkazů dobráckého starého dozorce s odůvodněním, že revoluce nestojí za to, aby mu zkazila život. Stejně jako snaha převzít stanovisko polského KORu, totiž „zničíme vás dělnictvem", zůstala tato orientace jen akademickou.

S mluvčím Charty, bývalým ministrem zahraničí Jiřím Hájkem, se dostává do ostrého konfliktu poté, co Hájek udělil interview, ve kterém mluvil o „našich sovětských soudruzích" a přináležitosti k sovětskému bloku. Tesař Hájka a jeho skupinu oslovil v otevřeném dopise (20. února 1978) jako „přirozené dědice moci"

---

35 In: *Dialogy* (Paříž), č. 6 (1984), s. 87 n.

36 In: *Tamtéž*, č. 3 (1984), s. 112–122.

37 In: *Listy*, roč. 9, č. 1 (1979), s. 9–12.

38 In: *Dialogy* (samizdat), č. 2 (1979), nestránkováno; také in: *Dialogy* (Paříž), č. 4 (1984), s. 65–74. Srv. TESAŘ, J.: Ke genezi pojmů „leninismus" a „stalinismus". In: *Listy*, roč. 9, č. 7 (1979), s. 29–31.

39 In: *Dialogy* (Paříž), č. 3 (1984), s. 118.

a komunistickou elitu.[40] Jeho stanovisko podrobil ostré kritice Luboš Kohout, a především Ladislav Hejdánek, pro kterého naopak Hájek představoval jednu z mála postav, „které bychom mohli tak upřímně obdivovat a které by nám mohly poskytovat tolik světla i na naši cestu".[41] Hejdánek patřil mezi ty, kteří bránili svébytnost Charty 77 proti všem pokusům rozšířit její sociální základnu, politizovat ji či organizovat.

V roce 1984 Tesař zhodnotil tehdejší situaci následovně: „Charta 77 své demokratické struktury nepěstovala a nekultivovala. Původně tomu bylo tak proto, že reformní komunisté, kteří tehdy měli moc s ní manipulovat, si to ze svých stranicky zištných důvodů nepřáli."[42] K tomu poznámka: každá ilegalita je nutně doprovázena projevy skryté moci, manipulací a třebas i něčajevštinou. Opak by byl udivující. Od konce roku 1977 začal rovněž vydávat spolu s Batťkem časopis *Dialogy*, který se dočkal pěti ročníků (nepočítáme-li jeho pokračování v zahraničí). Geneze byla postupná, napřed ve formě výměny dopisů mezi Batťkem a Hejdánkem, posléze přibyl i titulek. Tesař jej koncipoval jako tribunu socialismu chápaného jako forma „moderního politického a sociálního humanismu", který by usiloval o trvalý dialog se všemi ostatními proudy. V dubnu 1978 podepisuje provolání Sto let českého socialismu, provolání uznávající hodnoty českého socialismu, ale samo nikoli bezprostředně socialisticky orientované – signoval je i Václav Havel. Okolo časopisu se seskupili ti, kteří se od roku 1978 profilovali jako „nezávislí socialisté" (Rudolf Battěk, Pavel Bergmann-Vohryzek, Václav Vendelín Komeda, Jaroslav Mezník, Jiří Müller, Jan Šimsa a jiní). Jakýmsi přidruženým, leč virulentním členem kruhu byl i Tesař. Pozdější vývoj nezávislých socialistů narazil nejen na tvrdé mantinely doma, ale především v zahraničí (jejich předpokládaní partneři, totiž Socialistická internacionála, přirozeně považovali za zajímavější spíše reformní komunisty).

Polská soustava nezávislého vzdělání, takzvané létající univerzity (TKI.), inspirovala Tesaře k prosazování české podoby. Jejími prvními realizátory byli tehdy především Ladislav Hejdánek a Julius Tomin. Tisíce ze strany vyvržených docentů však důstojně setrvávaly v akademicko-topičské věži.

Idea Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných byla Tesařova. Zprvu ji diskutoval s Rudolfem Batťkem, Otkou Bednářovou, Ludvíkem Pacovským, Jaroslavem Šabatou, Annou Šabatovou a Petrem Uhlem, později byl přizván Václav Benda a Jakub Trojan. Po sedmi měsících projednávání bylo na schůzce asi dvaceti lidí rozhodnuto o založení, což ale eurokomunisté na základě argumentu Pavla Rychetského, že by se jednalo o něco nezákonného, vetovali. Nakonec, když jim ostatní pohrozili, že výbor se uskuteční i bez nich, přistoupili a VONS byl 27. dubna 1978 založen. Nebyla ale přijata původní Tesařova koncepce, která předpokládala formální vedení „nezavřitelných" osob jako Kriegl, Sekaninová, Švermová, Slánská. Vlastní práci měl podle jeho mínění provádět kruh nelegálů s pevnou strukturou a vymezenými pravomocemi.

---

40 In: *Informace o Chartě 77*, roč. 1, č. 4 (1978), samizdat, nestránkováno.

41 HEJDÁNEK, Ladislav: *Dopisy příteli*, 2. řada, list č. 5. Praha, samizdat 1978. Nestránkováno.

42 TESAŘ, J.: Problém politický, s. 91.

Petr Uhl uvádí, že Tesař ve VONSu „příliš nepracoval". Jistou pravdu má, činitelé výboru totiž odmítli Tesařův podnět zabývat se také psychiatrickou represí jako jen obtížně doložitelnou, a dokonce třebas i ve svých důsledcích osobně a politicky kompromitující (nevhodná blízkost opozice a psychopatů). Tesař na to reagoval rozsáhlou studií Diagnóza československé společnosti a zneužívání psychiatrie (1979), kde nejen dokládá politické zneužívání psychiatrie, ale navíc porušování práv i těch, kdo nenormální skutečně jsou. Obhajoval dále Augustina Navrátila, autora petice podepsané mnoha desítkami tisíc občanů, u kterého byla na žádost úřadů psychiatry zjištěna „paranoia querulans et persecutiva vleklého charakteru". Luděk Pachman, Milan Schulz a Ivan Medek pak Tesařova zjištění zveřejnili v týdeníku *Der Spiegel* a na Svobodné Evropě a Karel Skalický v římských *Studiích* (v zájmu krytí ne vždy s uvedením autora).[43] Důkaz viny poskytli čeští psychiatři později sami, a to tím, že v osmdesátých letech majíce být vyloučeni pro své pojetí *paranoie querulans* vystoupili dobrovolně sami ze světového sdružení psychiatrů. Patrně proto i dnes odmítají uznávat v zahraničí získané diplomy. Budiž, ale Tesařovu studii by si přečíst měli.

Tesař dále představitelům Charty zle vytýkal to, že v začátcích bylo opomenuto Slovensko, a nespokojil se s Vaculíkovým vysvětlením, že bylo na ně prostě zapomenuto. Slováci konzultováni zkrátka nebyli, což jim ovšem leckdy potom posloužilo jako ospravedlnění jejich pasivity. Jako pokus o nápravu pomáhal Tesař organizovat schůzky se Slováky v Brně, kterých se zúčastňovali Miroslav Kusý, Milan Šimečka, Milan Hübl a Jaroslav Šabata. Po rezignaci Hübla, kterému jeho vedení odebralo pověření, schůzky pozbyly smysl.

Vypracovává ideu a zásady dokumentace disentu, a zejména samizdatu. Především na jejich základu buduje Vilém Prečan Československé dokumentační středisko nezávislé literatury v Hannoveru a později v Scheinfeldu.[44] Navíc vypracuje metodiku pozdějšího sociologického zpracování těchto dokumentů. Co jinak neudělá on a jeho spolupracovníci, není – míním tím několik desítek tisíc fotonegativů samizdatů.

Nabídl se rovněž ke zpracování Krieglových pamětí. Ten byl ale svou organizací donucen ke spolupráci s komisí vybraných historiků, z nichž někteří, jak se pak prokázalo, byli agenti StB. Snad se jeho paměti někdy v nějakém archivu StB najdou.

Aktivně se účastní prací v technické a vykládací skupině, srozumitelněji řečeno přijímá a vykládá karavany naplněné „protistátními tiskovinami" a pomáhá jejich obsah distribuovat. Osobně je převážel především na Slovensko.

Z výčtu Tesařových aktivit v rámci Charty 77 a jejich ohlasu lze usoudit, že byl osamělým bojovníkem. Ale i ten se může leckdy hodit. Dokonce se opovažuji tvrdit, že byl často podněcován a využíván, a to těmi, kteří mysleli více „politicky" a usilo-

---

43 TESAŘ, J.: Diagnóza 301.7. In: *Studie*, č. 65 (1979), s. 371–407; týž: Jedna petice aneb Případ Pavlíček a Navrátil. In: *Tamtéž*, s. 430–438.

44 K Tesařovu hodnocení editorské praxe samizdatu viz: TESAŘ, J.: Na okraj Prečanovy edice samizdatu. In: *Listy*, roč. 9, č. 3 (1979), s. 11–13. Viz též korespondence s Vilémem Prečanem. *Archiv univerzity v Nanterre*, fond Tesař, texty 1976–1980, sl. 2.

vali o výhodnější pozice a kompromisy, jistěže jen v zájmu celku, jak jinak. Dobře se stalo. Obvykle totiž jsou úspěšní ti, dokonce k prospěchu věci, kteří dovedou spojit osobní postavení s věcmi veřejnými. A nakonec, jak známo, když mouřenín splnil svou úlohu, může odejít.

Třicátého května 1979 dojde k zatýkání členů VONSu. Tesař, právě v této době opět těžce nemocen, je zatčen v Proseči spojenými policajtskými silami z Prahy, Brna a Hradce Králové. Kvůli svému stavu je dopraven přímo do brněnské vězeňské nemocnice. Přijímá nabídku k emigraci – má toho jistě dost, ale co hlavního, stejně neví, jak v Československu dále a s kým. Je to situace obdobná oné v roce 1914. „Doma revoluce branná, ba ani radikální opozice, jak jsem se přesvědčil brzy, nebyla možná," pravil Masaryk při odchodu do ciziny. A zase později: „Kdyby se to nebylo povedlo, tak stojím v dějinách jako dobrodruh."[45] Tesař se jím stane. Zbývajících jedenáct měsíců před odjezdem strávil pokračováním fotodokumentace samizdatu a budováním ilegální sítě, se kterou by mohl ze Západu spolupracovat. Za všechny z ní jmenujme alespoň zlínskou skupinu neúnavného Jaromíra Němce.

45 GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: *Z lánského deníku*, s. 128.

Britský pohled na „pražské jaro“

Jiří Hoppe

„Nejlepší, co můžeme pro Prahu udělat, je, že neuděláme nic.“ Tato slova západoněmeckého ministra zahraničí Willyho Brandta obletěla 1. srpna 1968 svět a bezděky se stala mottem většiny pozdějších interpretací postojů Západu k „pražskému jaru“. Autoři, kteří se věnovali problematice vztahů Východ–Západ v tomto období, ve svých závěrech převážně konstatovali, že západní země v čele se Spojenými státy, nevyvíjely vůči Československu žádnou zahraničněpolitickou aktivitu a nevypracovaly žádný plán pro případ sovětské vojenské agrese. Západní svět sice odsoudil sovětskou invazi, ale kvůli svým bezpečnostním zájmům dal současně nasrozuměnou, že je připraven i přes československou krizi pokračovat v politice „uvolňování napětí“ (*détente*).[1]

Na těchto poněkud příkrých závěrech není ani dnes nutné cokoli měnit. Pomineme-li poinvazní svolání Rady bezpečnosti OSN k československé otázce, iniciované USA a dalšími čtyřmi zeměmi, a velkorysou azylovou praxi, můžeme ze strany Západu mluvit o takřka úplné absenci vstřícných gest. Proč ale tak demonstrativní nezájem o prokazatelně ohrožené Československo?[2]

1. Sovětský svaz dával nepokrytě najevo, že Československo zůstává jedním ze základních prvků jeho vojensko-strategických i ekonomických plánů. V dané mocenské konstelaci bylo již předem vyloučeno, že by jedna supervelmoc, v tomto případě

---

1 DURMAN, Karel: *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964–1991*. Praha, Karolinum 1998; PAUER, Jan: Politika západu a československá krize 1968. In: *Armáda a společnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968*. Bratislava 1997; LUŇÁK, Petr: *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha, Libri 1997; VALENTA, Jiří: *Sovětská intervence v Československu 1968*. Praha, Svoboda 1991.

2 Mezinárodní politické vztahy v 60. letech výrazně poznamenala západní politika *détente*. Není účelem tohoto článku znovu opakovat důvody jejího vzniku ani popisovat její důsledky pro poměr obou supervelmocí. Soustředil jsem se pouze na bezprostřední důvody, které vedly západní země k postoji *hands off* vůči „pražskému jaru“. O politice *détente* psali v poslední době Jan Pauer, Petr Luňák, a především Karel Durman (viz pozn. 1).

USA, jakkoli (politicky a tím méně vojensky) zasahovala do sféry přímého vlivu druhé supervelmoci. Sovětský konvenční i jaderný arzenál, potlačení maďarského povstání v roce 1956 a berlínská a kubánská krize poskytovaly dostatek argumentů pro to, aby Západ již předem vyloučil veškeré úvahy, že by se výrazněji angažoval v československých záležitostech.

2. Československo se i v nejvypjatějších okamžicích ústy svých předních politiků deklarovalo jako pevná součást sovětského bloku. Nebyl patrný žádný náznak, že by chtělo nějak zásadněji měnit svoji zahraničněpolitickou orientaci. Podle amerických pramenů se v tomto momentu projevoval politický realismus Alexandra Dubčeka a jeho přívrženců, kteří si uvědomovali nemožnost náhlého úkroku západním směrem. Blíže pravdě však bude spíše argument, že jako přesvědčení celoživotní komunisté a „upřímní přátelé" Sovětského svazu o něčem takovém ani neuvažovali. Až v polovině července se bezradní českoslovenští vůdci, stojící tváří v tvář vojenským hrozbám a nebezpečí úplné mezinárodní izolace, rozhodli oslovit sympatizující Rumuny a Jugoslávce, aby se s jejich politickou podporou pokusili eliminovat sílící sovětský tlak. Samozřejmě bezvýsledně.

3. Západ se obával, že by jeho i jen mírně formulované výhrady vůči sovětským zastrašovacím metodám vyvolaly nekonečnou sérii mediálních útoků proti Československu. Otevřená politická podpora „pražského jara" by pak přivodila akutní nebezpečí ozbrojené invaze, kterou by Sovětský svaz zdůvodnil západním „vměšováním". A toho se západní vlády přímo děsily. Měly ještě v živé paměti maďarskou krizi, do které se USA velmi nešťastně zapletly, aniž bylo v jejich možnostech bojujícím Maďarům jakkoli pomoci.

K těmto třem bezprostředním důvodům západní neangažovanosti se ještě přidružovaly další, dílčí – třeba československé dodávky zbraní do Vietnamu nebo nevyřešené majetkové nároky amerických občanů v Československu a s tím související otázka československého zlata.

Oficiální postoj západních vlád před invazí i po ní však tvoří jen jednu stranu oné pověstné mince. „Pražské jaro" a jeho brutální potlačení se stalo významnou křižovatkou na cestě „uvolňování napětí" a mělo výrazný vliv na západní svět. Až donedávna však nebylo možné úplně přesně posoudit, jak velký tento vliv byl, do jaké hloubky se západní vlády zabývaly československými událostmi a jaký názor na „pražské jaro" mezi západními politiky převažoval, jaké cesty Západ hledal k řešení československé krize, případně co byl ochoten pro Československo udělat. Pohled na „pražské jaro" z britské perspektivy může historikovi posloužit jako názorný a konkrétní příklad. Díky tradičně vynikající úrovni britských diplomatů, kteří pečlivě zaznamenávali každý podstatnější poznatek, je v londýnském archivu *Public Record Office* deponován neobyčejně bohatý materiál.[3] Zvláštní vztahy Británie a Spojených

---

3 Zprávy britských velvyslanců (hlavně z Prahy, Moskvy a Washingtonu) i podkladové materiály úředníků britského ministerstva zahraničí jsou velmi podrobné. Zahrnují veškeré možné aspekty toho kterého problému a možné eventuality dalšího vývoje. Dokumenty k československé krizi v roce 1968 lze nalézt v několika fondech v archivu *Public Record Office* (dále *PRO*) v Londýně. Jedná se především o fond FCO 28 (FCO – Records of the Foreign and Commonwealth Office,

států pak rozšiřují získané údaje o nezbytný globálnější rozměr. A v neposlední řadě události ve střední Evropě Británii bezprostředně neohrožovaly ani neměla vůči Praze žádné závazky či pohledávky,[4] takže si britský pohled na Československo roku 1968 mohl zachovat potřebnou míru odstupu.

Pozice Velké Británie v Evropě a ve světě na konci šedesátých let

Británii a její politiku výrazně ovlivňovala především vleklá hospodářská krize, se kterou se tato velmoc potýkala nejméně od roku 1964. Deficit platební bilance se pohyboval pravidelně okolo 250 milionů liber, hrozila vysoká inflace a hrubý národní produkt byl hluboko pod úrovní západního Německa, Francie a Japonska.[5] Staronová labouristická vláda Harolda Wilsona, ustavená po volebním vítězství 1. dubna 1966, na to musela reagovat výraznými restrikcemi, které se dotkly všech položek státního rozpočtu. Výkonnost hospodářství však přesto dál klesala, a tak byl 18. listopadu 1967 britský kabinet donucen výrazně devalvovat libru. Kvůli tomuto kroku se v britských politických kruzích začalo mluvit o nutnosti předat výkonnou moc vládě odborníků. Na tyto spekulace reagoval Wilsonův kabinet vládními ekonomickými opatřeními (16. ledna 1968), která snížila výdaje státní pokladny za fiskální rok 1968–1969 o 300 milionů liber a v následujícím roce o dalších 441 milionů liber. Navíc v březnu 1968 schválil britský kabinet nejúspornější rozpočet v poválečné historii. Přesto znovu (dokonce dvakrát za sebou) hrozilo reálné nebezpečí devalvace libry, což by znamenalo okamžitý pád vlády. Wilson se proto odhodlal ke kroku, který neměl v poválečných britských dějinách obdoby: po dohodě s Američany nechal na čtrnáct dnů uzavřít londýnskou burzu zlata, přes kterou na libru útočili spekulanti. Díky tomuto opatření Wilsonův kabinet přežil a postavení ministerského předsedy posílilo natolik, aby dokázal odvolat několik neloajálních ministrů (hlavní změna nastala na místě ministra zahraničí, kde Georgea Browna nahradil Wilsonův oddaný stoupenec Michael Stewart), a také proto se podobná krize v budoucnu už neopakovala.

---

and of the Foreign Office, the Commonwealth Office and the Diplomatic Service Administration Office during the period in which they operated a common registry scheme, January 1967 to October 1968; 28 – Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Northern Department and East European and Soviet Department registered Files.) Další dokumenty jsou deponovány ve fondech PREM 13 (PREM – Records of the Prime Minister's Office; 13 – Prime Minister's Office: correspondence and papers, 1964–1970) a DEFE 24 (Ministry of Defence).

4 Jeden z úředníků britského ministerstva zahraničí se 18. července 1968 písemně obrátil na knihovnu úřadu, aby mu připravila seznam politických a vojenských závazků, které má Británie vůči Československu v případě eventuální invaze sovětských vojsk. Knihovna odpověděla, že o žádných závazcích neví, resp. žádné nenašla. *PRO*, f. FCO 28/47.

5 Hrubý národní produkt Velké Británie dosáhl v polovině 60. let 109 miliard amerických dolarů, zatímco západní Německo vykazovalo 150 miliard, Francie 140 miliard a Japonsko dokonce 167 miliard. Viz SKED, Alan – COOK, Chris: *Post-War Britain: A Political History*. London, Penguin Books 1993, s. 234.

Hospodářské potíže Británii provázely i při jejím pokusu o vstup do Evropského hospodářského společenství (EHS). Wilsonova vláda se domnívala, že účast na společném západoevropském trhu otevře nové možnosti pro skomírající export a jeho zvýšení povede k oživení britské ekonomiky. Jedenáctého května 1967 Británie podala druhou žádost o vstup do EHS, ale už 16. května zaujal francouzský prezident Charles de Gaulle k tomuto aktu zamítavé stanovisko s tím, že Británie musí nejprve změnit svůj ekonomický, a dokonce i politický systém.[6] Britskou žádost poté formálně převzala do své kompetence zvláštní komise, vytvořená pod francouzským vlivem. Výsledná zpráva, zveřejněná 30. září 1967, uváděla pro Británii velice nelichotivá fakta. Nebylo proto divu, že francouzský ministr zahraničí Maurice Couve de Murville vyslovil na nejbližším zasedání rady ministrů EHS (24. října 1967) vážné pochybnosti o britské žádosti. Když poté přišla devalvace libry, postavil se ve velmi emotivním projevu proti členství Británie v EHS znovu sám Charles de Gaulle (27. listopadu 1967). Jeho stanovisko respektovali také ostatní členové ministerské rady EHS (i když jejich postoj vůči Británii nebyl tak odmítavý), a tak 18. prosince 1967 byla ústy Couva de Murville britská žádost s definitivní platností zamítnuta.[7]

Nezdravá hospodářská situace měla přirozeně výrazný vliv i na britskou brannou politiku. Devalvace libry a nutnost vyrovnat státní rozpočet vedly k dalším a dalším škrtům v nákladech na zbrojení. Na začátku roku 1968 v souvislosti s úspornými opatřeními byla zrušena objednávka padesáti letadel typu F 111 z USA, která měla v budoucnu tvořit páteř Královského letectva.[8] Po úplném stažení ozbrojených sil z oblasti na východ od Suezu (postupně v průběhu roku 1968) začaly být z výzbroje vyřazovány mateřské letadlové lodě a došlo k omezení stavby nukleárních ponorek.[9] Početní stav britské armády měl být k roku 1971 snížen o 75 tisíc mužů a 80 tisíc civilních zaměstnanců. Civilní obrana, pomocná protipožární služba a jednotky záložníků byly rozpuštěny.[10] Z tohoto výčtu vyplývá, že ačkoli byla Británie od roku 1962 (do roku 1967) jedinou západoevropskou zemí, která

---

6 Poprvé byla žádost Británie o vstup do EHS odmítnuta kvůli francouzským námitkám v letech 1961–1963.

7 *Documents on British Policy Overseas* (dále *DBPO*), řada III, díl 1: *Britain and the Soviet Union, 1968–1972*. London, The Stationery Office 1997, s. 2.

8 Na druhé straně šel v roce 1968 do sériové výroby letoun s kolmým startem typu Harrier, o kterém se britská vláda domnívala, že bude výhodným obchodním artiklem. *Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky*, Praha (dále *AMZV*), Politické zprávy, Londýn 1968, č. 1856/68, 25.3.1968, Zpráva o rozvoji styků mezi Velkou Británií a Německou spolkovou republikou, referent V. Červený.

9 Británie měla v roce 1968 ve výzbroji jedinou funkční jadernou ponorku Resolution, která byla vyzbrojena raketami typu Polaris. Další čtyři ponorky podobné konstrukce byly rozestavěny a v budoucnu měly být vyčleněny pro NATO. *AMZV*, Politické zprávy, Londýn 1968, č. 0116/68, 9.5.1968, Velká Británie a NATO.

10 Restrikce se dále výrazně dotkly školství, zdravotnictví, bytové výstavby, výstavby silnic, místní samosprávy, státního aparátu a zahraniční pomoci. *Tamtéž*, Politické zprávy, Londýn 1968, č. 029/68, 26.1.1968, Vládní ekonomická opatření z 16.1.1968 (po devalvaci libry).

disponovala jadernými zbraněmi, snižování výdajů na obranu způsobilo v roce 1968 další výrazný ústup z pozic světové velmoci.[11]

S ohledem na dané finanční možnosti musela Wilsonova vláda od poloviny šedesátých let přehodnocovat ambice britské zahraniční politiky. V podmínkách *détente* a vojensko-ideologického soupeření USA a SSSR to Británii umožňovalo omezit na minimum všechny současné i budoucí aktivity, které se bezprostředně netýkaly britských výsostných zájmů. Rok 1968 zastihl Británii v situaci, kdy tento vývoj do jisté míry vrcholil a kdy byla nucena řešit dilema, jak si udržet postavení světové velmoci bez velmocenských (především finančních) prostředků.

Britské hospodářské obtíže se přirozeně promítly také do vztahů mezi Británií a Sovětským svazem. Sověti se snažili využít citelného britského oslabení (devalvace a restrikce rozpočtu) ve svůj prospěch hned při první příležitosti. Dvaadvacátého ledna 1968 přiletěl do Moskvy na třídenní návštěvu ministerský předseda Harold Wilson, aby se sovětským vedením jednal o evropské bezpečnostní situaci, ale hlavně o válce ve Vietnamu. Britský premiér se chtěl pokusit o zprostředkování politické dohody mezi oběma supervelmocemi právě v okamžiku, kdy mohutná ofenziva Vietkongu z počátku roku zničila veškeré americké naděje na brzké ukončení konfliktu. Brežněv si byl velmi dobře vědom toho, že se vietnamská válka stává pro Američany stále více vojenským i politickým fiaskem, a proto Wilsonovy opatrné návrhy striktně odmítl. V oficiálním komuniké se pak hovořilo o hlubokých názorových rozdílech obou delegací. Tentýž den čekalo Wilsona ještě zdlouhavé jednání s Alexejem Kosyginem o zvláštním seznamu strategických výrobků, které se od roku 1957 nesměly dodávat do komunistických zemí. Kosygin tvrdil, že když zboží nedodá Británie, udělá to navzdory embargu jiná země, a Británie jen přijde o zisk. Pro tyto argumenty zase neměl pochopení Wilson, a tak se vracel z Moskvy bez konkrétního výsledku.[12]

O zprostředkování politické dohody mezi supervelmocemi ohledně Vietnamu se Britové pokusili ještě jednou. Ministr zahraničních věcí Michael Stewart se 23. a 24. května 1968 v Moskvě dvakrát setkal se svým sovětským kolegou Andrejem Gromykem a vyptával se jej, zda na sovětské straně došlo v této otázce k nějakému posunu. Ačkoli byl Gromyko podle Stewartových slov neobvykle přátelský, zůstaly diskuse o Vietnamu na mrtvém bodě a každá strana hájila své stanovisko, ze kterého nechtěla slevit.[13] Další britskou iniciativu na tomto poli zastavily československé události.

---

11 Výdaje na obranu činily v Británii 5.7 % HDP, v západním Německu 4.3 % a v Japonsku pouze 1 %. Británie musela z tohoto rozpočtu platit vojenské posádky na Maltě, Gibraltaru, v Perském zálivu, na Dálném východě a v koloniálních teritoriích, jako bylo třeba Belize. V absolutních číslech byly v důsledku nízkého HDP výdaje Velké Británie na obranu nižší než například v Německu. Viz SKED, A. – COOK, Ch.: *Post-War Britain*, s. 234.

12 *DBPO*, s. 16.

13 *Tamtéž*, s. 36.

Británie a „pražské jaro" (do invaze)

Británie zprvu reagovala na „pražské jaro" rezervovaně.[14] Nenásledovala Francii, která přivítala „demokratizační proces" mimořádně pozitivně,[15] ani Spolkovou republiku Německo, jež přes všechny komplikace ve vzájemných vztazích nabízela Československu finanční půjčky.[16] Britská zahraniční politika vnímala události v Československu především jako snahu o ekonomickou emancipaci. V materiálech Foreign Office, zpracovávaných na základě zpráv britských ambasád z celého světa, se v prvních třech měsících roku 1968 otázky hospodářské spolupráce mezi Československem a západními zeměmi objevují nejčastěji. Iniciativa zjevně přicházela z československé strany;[17] tak například první tajemník československé ambasády v Moskvě řekl v rozhovoru s politickým přidělencem amerického velvyslanectví Davidem Kleinem, že Československo se chce od nynějška orientovat ekonomicky na USA a Západ, ale brání mu v tom spojenectví se Sověty. Ve stejném duchu Foreign Office informoval britský velvyslanec v Moskvě Geoffrey Harrison, který na základě materiálů o drážďanské schůzce představitelů zemí Varšavské smlouvy v jedné z prvních britských analýz „pražského jara" napsal, že podle jeho mínění chtějí „Češi" revidovat svoji politiku především v oblasti zahraničního obchodu. Podle jeho výkladu měl Západ dodat zboží a technologie a Československo hodlalo

---

14 Zvláštní spis věnovaný pouze událostem v Československu založili úředníci Foreign Office 14. března 1968 a má název Reaction to Events in Czechoslovakia and Poland (studentské nepokoje v Polsku z března 1968 jsou zde zmiňovány jen minimálně). Je plný zpráv z britských ambasád všech zemí sovětského bloku, Jugoslávie a Rakouska. Zprávy obsahují informace o tom, jak tamní vlády a jimi ovládaný tisk reagují na nejnovější vývoj v Praze. *PRO*, FCO 28/47.

15 Francie předpokládala, že se československá zahraniční politika stane opravdu nezávislou a že se „ČSSR může stát prostředníkem styku mezi západní a východní Evropou". (VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol.: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl 4, sv. 1: *Prosinec 1967 – červenec 1968*. Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1995, s. 135 n. Když se však ve stejné době, tedy v dubnu 1968, Praha dotazovala, zda generál de Gaulle uvažuje o návštěvě Československa, dostala od generálního sekretáře francouzského ministerstva zahraničí Hervé Alphanda vyhýbavou odpověď. Francouzský prezident pak o měsíc později navštívil Rumunsko, kde československým novinářům řekl, že by se rád osobně setkal s Dubčekem a Svobodou, kteří jsou prý ve Francii velmi populární. Viz MARES, Antoine: „Naším hlavním cílem zůstává uvolnění napětí": Francie – Československo 1961–1968. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 4 (1998), s. 480

16 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol.: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, s. 148–153.

17 Britské dokumenty, které jsem měl k dispozici, nepotvrzují domněnku Rogera Lalouetta, francouzského velvyslance v Praze, že by si „Londýn vybral Československo za hlavní cíl své hospodářské politiky ve střední a východní Evropě". Viz MARES, A.: „Naším hlavním cílem...", s. 477. Naopak hlavně v létě 1968 vyzývali britští diplomaté akreditovaní v Praze své ústředí, aby se důkladněji zvážila možnost hlubší ekonomické spolupráce mezi Británií a Československem. Pokud by k ní nedošlo a Československo by zůstalo i nadále hospodářsky závislé na Sovětském svazu, považovali by prý Čechoslováci přístup Britů za *appeacement* se zřejmou analogií s rokem 1938. – *PRO*, FCO 28/48, Telegram z britské ambasády v Praze pro Foreign Office, 22.7.1968.

platit tím, že se podobně jako Rumunsko stane *enfant terrible* komunistického bloku.[18]

K podstatnějšímu přehodnocení britského pohledu na „pražské jaro" došlo až v květnu 1968.[19] Každé dva roky se britští velvyslanci ve východní Evropě scházeli v Londýně, aby diskutovali o událostech v regionu a o politice britské vlády. V roce 1968 se konference konala v týdnu od 6. května a hlavním tématem bylo „pražské jaro". Zúčastnění diplomaté na ní zdůrazňovali, že ačkoli se zdá, že se Československo chce vymanit ze sovětské ekonomické a politické dominance, svoji zahraniční politiku nemění a zůstává nadále jednostranně orientováno na Moskvu. Hlavní slovo měl přirozeně velvyslanec Jejího Veličenstva v Praze William Barker: „Českoslovenští vůdci se obírají naivní vizí, že jako první vytvoří model společnosti, kde budou vzájemně zkombinovány socialismus a demokracie. Jejich úspěch pak bude mít na zbytek světa takový vliv, že díky nim bude věc komunismu zachráněna. Ovšem lze pochybovat, že by sám Dubček, který prožil v Sovětském svazu 13 let a byl svědkem nejhorších čistek a kolektivizace, mohl být tak naivní..."[20] Z konference britských velvyslanců v zemích východní Evropy vyplynuly dva hlavní závěry: a) Je příliš brzy na to přemýšlet o celoevropské bezpečnostní konferenci nebo o konzultacích mezi NATO a Varšavskou smlouvou; b) limity sovětské tolerance k úchylkám jsou v různých zemích rozdílné. Prozatím Západ nemůže nic udělat pro východoevropské liberály.[21]

Na výsledky konference britských velvyslanců navázalo memorandum britského ministerstva zahraničí o vztazích se Sovětským svazem a zeměmi východní Evropy ze 17. června 1968, rozesílané do všech metropolí socialistických zemí. Konstatovalo se v něm, že vývoj ve východoevropských zemích je daleko rychlejší než v samotném Sovětském svazu, hlavně v důsledku ekonomických problémů, které jsou vnímány citlivěji. V některých zemích situaci ovlivňuje i prozápadní tradice, jež působí hlavně na obchod, technologie a vědu. Stále častěji a silněji se ozývá volání po změnách v zahraničních vztazích. Přesto, anebo právě proto musí být britská politika vůči východní Evropě velmi opatrná, aby Británie nevrážela klín mezi Sovětský svaz a jeho satelity, což by vedlo ke zvýšení napětí uvnitř bloku.[22]

---

18 *PRO*, FCO 28/47, Telegram z britské ambasády v Moskvě pro Foreign Office, 27.3.1968.

19 V období od konce března do poloviny května se ve fondech *PRO* neobjevuje žádný podstatnější dokument k danému tématu.

20 „Czechoslovak leaders appeared to entertain a naive vision that, by providing the first example of a society in which 'Socialism' and democracy were combined, they would be aided by their example. But Dubcek himself had lived in the Soviet Union for 13 years, had then seen the worst of the purges and collectivisation, and could hardly be naive..." *DBPO*, s. 41. Francouzský pohled na československé politiky byl diametrálně odlišný: „Pokud v Československu existuje generace politiků, kteří jsou přesvědčenými komunisty, a zároveň upřímnými reformátory, pak pražské události možná otevírají evropskému komunismu jednu z nejlepších cest, aby se mohl obrodit a nepopřel sama sebe. V tomto případě by se Československo stalo určitě vzorem pro liberální hnutí v celé východní Evropě." Viz MARES, A.: „Naším hlavním cílem...", s. 479.

21 *DBPO*, s. 41.

22 *Tamtéž*, s. 56.

S postupujícím tlakem Sovětského svazu a jeho spojenců na Československo, zvláště na začátku července, začala britská vláda zkoumat možnosti, jak efektivně zasáhnout v jeho prospěch. Prvním krokem, který podnikla také díky neutuchajícímu zájmu britské veřejnosti a části poslanců Dolní i Horní sněmovny, bylo prohlášení k československým událostem. Ministr zahraničí Stewart v debatě o zahraničních vztazích 18. července 1968 před členy Dolní sněmovny řekl, že každá země se musí sama rozhodnout, jak si uspořádá vnitřní poměry, a proto jedině českoslovenští občané sami si mohou udělat pořádek ve vlastní zemi. A vzápětí opatrně dodal, že pokud změny, které nastávají ve východní Evropě, vyústí ve větší prosperitu a větší svobodu ducha, budou vítány všemi lidmi a všemi vládami dobré vůle.[23]

Otevřenější vyjádření sympatií si britská vláda nemohla dovolit. Nechtěla totiž komunistickým zemím poskytnout záminku k rozpoutání dalšího kola protičeskoslovenské kampaně. Trochu také očekávala, že Dubček nebo někdo z jeho okolí dá vědět, co a jak má být ze strany Británie nebo Západu řečeno.[24] Z obou uvedených důvodů nebylo Stewartovo prohlášení zveřejněno; britské úřady se však postaraly o to, aby se co nejdříve i s patřičným vysvětlením dostalo k československému vedení.[25]

Stewart i úředníci Foreign Office si uvědomovali, že neutrálně formulované prohlášení, které vzápětí kolovalo diplomatickými kanály, příliš Československu nepomůže. Proto se zvláště po varšavské schůzce vůdců pěti komunistických stran sovětského bloku[26] pokoušeli přijít na další možnosti, jimiž by eliminovali zvyšující se sovětský tlak. Především konzultovali své poznatky s americkými diplomaty a naléhali na ně, aby dělali „všechno možné", aby „Rusy" odradili od intervence. Američané také na základě britského návrhu zvažovali možnost, že by do Moskvy zaslali varovné prohlášení na nejvyšší úrovni. Uvědomili si však, že by šlo jen o gesto, které by bylo nakonec kontraproduktivní.[27] Detailními rozbory mezinárodní situace

---

23 *PRO*, FCO 28/48, Dopis úředníka Northern Deptartement Robertse J. Yarhamovi, tajemníkovi Tynemouth Liberal Association, který se na ministra zahraničí obrátil se žádostí, aby intervenoval na sovětské ambasádě ve prospěch Československa, 26.7.1968.

24 *Tamtéž*, FCO 28/47, Poznámky lorda Hooda pro Michaela Stewarta, 18.7.1968.

25 William Barker navštívil 25. července vedoucího 4. teritoriálního odboru Ministerstva zahraničních věcí ČSSR Rezka a seznámil jej se zmiňovaným stanoviskem britské vlády k československým událostem z 18. července. Také jej upozornil na to, že momentálně jedná neoficiálně a že doufá, že toho československá vláda nezneužije; Stewartova řeč nebyla publikována. Rezek odpověděl, že iniciativa britské vlády je přesně tím aktem, v nějž československé úřady doufaly, a že je v Praze velmi dobře přijímán. Pokračoval, že většina Čechoslováků si přeje obnovit „normální" styky s Británií, hlavně kulturní, ekonomické a obchodní. – *Tamtéž*, FCO 28/48, Telegram z britské ambasády v Praze pro Foreign Office, 26.7.1968.

26 Schůzka proběhla ve dnech 14. a 15. července 1968 a zúčastnili se jí vedoucí představitelé komunistických stran Sovětského svazu, Polska, NDR, Maďarska a Bulharska. Do Prahy vzápětí putoval jejich společný dopis adresovaný ÚV KSČ, v němž byli českoslovenští komunisté vyzváni, aby zahájili boj proti „pravicovým a protisocialistickým silám" a „udrželi vymoženosti socialismu". ÚV KSČ odpověděl na dopis odmítavě, což vyvolalo otevřenou roztržku.

27 Memorandum poradce amerického prezidenta pro politické vztahy Walta Rostowa americkému ministrovi zahraničí Deanu Ruskovi z 20. července. – *Foreign Relations of the United States, 1964–1968*, sv. 17: *Eastern Europe*. Ed. James E. Miller, Glenn W. La Fantasie. Washington, United States Government Printing Office 1996, s. 207. Viz též *DBPO*, s. 65.

totiž na obou stranách Atlantiku docházeli ke stále stejnému závěru: USA, Velká Británie ani NATO nemohou udělat nic podstatného, čím by ochránily ohroženou suverenitu Československa.[28] Přesto ministr Michael Stewart cítil, že by možná nekonfliktně formulovaným prohlášením dosáhl určitého odstrašujícího efektu. Pověřil proto poradce náměstka ministra zahraničí Haymana, aby v tomto smyslu promluvil se sovětským velvyslancem v Londýně. K jejich setkání došlo 22. července 1968 a Hayman při této příležitosti Smirnovskému sdělil, že kdyby „Rusové" vstoupili do Československa, nadějné známky pokroku ve vztazích Východ–Západ by tím byly zásadně zpochybněny.[29] Vzápětí Stewart poslal do Moskvy instrukce pro velvyslance Harrisona, v nichž jej informoval o tom, že vážně přemýšlí o možnosti ostře protestovat proti sovětskému postupu vůči Československu. Uvědomoval si však, že by to rázem změnilo jinak uspokojivé vzájemné vztahy Británie a Sovětského svazu. Zároveň hledal (ale nenacházel) způsob, jakým by mohl pomoci ohrožené Praze: „Přemýšlel jsem také o tom, zda existuje něco, co bychom mohli Čechoslovákům sdělit. Domnívám se, že by bylo chybou žádat od jejich velvyslance nebo jakéhokoli úředníka velvyslanectví, aby se zastavil na britském ministerstvu zahraničí, neboť jakákoli zmínka o tom, že jsme spolu mluvili, by jim mohla uškodit ... avšak podle mého, kdyby se siru Williamu Barkerovi podařilo najít diskrétní způsob, jak československému vedení vyložit naše stanovisko, měl by tak učinit."[30]

---

28 Analýzy Foreign Office zahrnovaly výčet možností, jak zabránit sovětské intervenci v ČSSR, ale i možných reakcí na ni (parafrázováno a zkráceno): 1. Diplomatický tlak je jediný použitelný nástroj. Musí být dobře načasován a nesmí být veden plnou silou. Tuto taktiku lze uplatnit hlavně vůči sovětské ambasádě v Londýně. V tomto momentě je ale nejlepší ochranou Československa přesné psaní tisku o sovětské taktice. 2. Akce k pozvednutí československé morálky: Jestliže Čechoslovákům chybí sympatizující gesta, měla by Británie být připravena vyjít vstříc rychle. Zvláště je zapotřebí přemýšlet o tom, co dělat pro usnadnění přístupu k západním úvěrům, čímž by se minimalizovaly ruské ekonomické sankce. 3. Reakce na sovětskou intervenci: Sovětskému svazu by nemělo být umožněno, aby z tohoto zločinu vyklouzl před světovým veřejným míněním. Ale zavřít dveře před dalším uvolňováním napětí také není možné, bylo by to nebezpečné pro mnoho východních Evropanů. 4. Politická akce by proběhla v Organizaci spojených národů a záleželo by na československé vládě, zda by otázku vznesla v Radě bezpečnosti. Protože přerušení diplomatických vztahů by prolomilo tenký led a ohrozilo britské zájmy, měly by být alespoň selektivně omezeny dvoustranné návštěvy. Postup *détente* nesmí být opuštěn, ale efekt sovětské akce by měl mít vliv na budoucí bezpečnostní uspořádání v Evropě. – *PRO*, FCO 28/48. Telegram Foreign Office pro britskou ambasádu v Praze, 24.7.1968.

29 Paradoxně tentýž den se sovětští vůdci přesvědčili o tom, že Američané dávají definitivně ruce pryč od „pražského jara". Američané se totiž zalekli neobvykle agresivní sovětské propagandy, která tvrdila, že USA připravují v Praze kontrarevoluci. Analytici Pentagonu celkem otevřeně hovořili o zřejmých analogiích mezi tónem sovětského tisku v roce 1956 před ozbrojeným zásahem v Maďarsku a nynější situací. Obávali se toho, že je Sověti do československých událostí nějak zapletou nebo na ně budoucí invazi rovnou svedou, což by byl pro domácí i světovou veřejnost vedle Vietnamu další důkaz o „militaristické politice" americké vlády. Proto se ve Washingtonu setkal ministr zahraničí Rusk s velvyslancem Dobryninem, aby protestoval proti bezdůvodným tvrzením, že USA zasahují do československých záležitostí. Varoval ho, že americká vláda nebude trpět podobná tvrzení, která mají posloužit jako záminka k sovětské intervenci do Československa. – *DBPO*, s. 65.

30 „I have also been wondering, whether there is anything which we could say to the Czechoslovaks.

Iniciativa Britů přicházela bez jakéhokoli popudu z československé strany. Vzájemná komunikace se omezovala na pouhý diplomatický protokol a Dubček se svými kolegy si dávali velký pozor, aby neposkytli Sovětskému svazu sebemenší podnět k podezření, že snad tajně uvažují o nové zahraničněpolitické orientaci.[31] Podle britského velvyslance v Praze však takové trendy nepřevažovaly ani v československé společnosti. Barker konstatoval, že v čase, kdy jsou Čechoslováci varováni svými „spojenci" před Západem, který se prý vměšuje do nezdravého vývoje v jejich zemi s úmyslem podkopat socialismus, a kdy nadto cítí nezvyklou pýchu, že „pádlují ve své vlastní kánoi", by se jim nějaké povzbuzující poselství ze Západu zdálo naivní. Dubček a jeho příznivci v komunistickém vedení prý dobře rozumí důvodům, které nutí západní vlády k pouhým větám o upřímném zájmu o vývoj v ČSSR, a koneckonců tato politika souzní s Dubčekovou linií i s československými zájmy. Jako nejcennější příspěvek Západu k uklidnění současné situace kolem Československa navrhl Barker definitivní zrušení vojenských manévrů Black Lion v Bavorsku. Cvičení bylo potom opravdu odvoláno.[32]

Američané hodnotili československou pozici podobně jako Britové, protože se „rozhodli nepodnikat žádné kroky (tedy i neoficiální – pozn. J.H.) ve prospěch Čechů". Jak referoval Pat Dean, velvyslanec Velké Británie ve Washingtonu, američtí politikové obdivovali obratnost a vytrvalost, s jakou „Češi" čelili svým problémům. Neregistrovali však sebemenší náznaky, že by Dubček nebo kdokoli z jeho okolí projevil zájem o pomoc USA.[33]

Další argument proti otevřené podpoře Československa dodal znovu William Barker, který z Prahy psal, že jakákoli britská iniciativa by u „Rusů" vzbudila podezření, že se Británie snaží hrát nějakou úlohu v československo-sovětských neshodách. V závěru své depeše z 24. července Barker konstatoval, že sbližování s Čechoslováky by bylo obrovskou chybou, a dodával: „Opravdu takto si lze stěží představit jakýkoli výsledek, který by k něčemu vedl."[34]

Po dvou dopisech Williama Barkera se britská vláda rozhodla dále neintervenovat ve prospěch Československa a ponechat je vlastnímu osudu. Její stanovisko je dobře patrné z písemné odpovědi Michaela Stewarta na interpelaci lorda Avona. Ten se jako člen Sněmovny lordů tázal ministra zahraničí, zda britská vláda udělá jasné

I believe that it would be a mistake to ask their Ambassador or any member of his staff to call at the Foreign Office since any report that we had been speaking to them could well damage their interests ... but if Sir William Barker were able to find a discreet opportunity to make clear to the Czechoslovak authorities what are our views, I believe he should do so." *Tamtéž*, s. 67, Telegram Michaela Stewarta Geoffrey Harrisonovi do Moskvy, 24.7.1968.

31 „V Praze nejsou žádné reálné rozpory. Čechoslováci si jsou vědomi dobré vůle, kterou cítí ze Západu, a zvlášť z Velké Británie. Vítají osobní a neoficiální projevy sympatií. Důrazně ale odmítají vše, co by mohlo být interpretováno nebo dezinterpretováno jako tajná úmluva mezi nimi a nějakou západní vládou." *PRO*, FCO 28/48, Telegram z britské ambasády v Praze pro Foreign Office, 25.7.1968.

32 *DBPO*, s. 67.

33 Zpráva pochází od Ch. E. Bohlena, stálého podtajemníka politických vztahů, který byl neustále ve styku s Deanem Ruskem. *Tamtéž*.

34 „Indeed I find it hard to conceive of any useful result." *Tamtéž*.

gesto směrem k československé vládě, že i v těchto kritických momentech může počítat s britskými sympatiemi a podporou. „Pokud jde o Československo," odpovídal ministr, „musím svá slova vážit velmi opatrně a musím Vašemu lordstvu jednoduše říci, že pro nás není na pořadu dne se jakkoli vyjadřovat k vnitřním záležitostem v ČSSR, to je svrchovanou záležitostí československého lidu. Československá vláda, jako ostatní vlády, je o našem stanovisku zpravena. Bylo by zbytečné k tomu cokoli dodávat. Stále věříme, že se Rusové vyhnou intervenci, zvláště když se jim dostane ústupků, například pokud se jedná o československý tisk. Ale ani jedna strana nemá moc prostoru k manévrování. V této situaci je více než důležité neudělat nic, co by mohlo uškodit československým vůdcům. Sovětský tisk pokračuje v protizápadní kampani, a proto nesmíme dát Rusům záminku pro jejich propagandu."[35]

Dojem Britů, že se rozhodli v daném okamžiku správně, posilovala také zpráva z britské ambasády ve Washingtonu, v níž velvyslanec Pat Dean informoval ústředí o rozhovoru mezi Anatolijem Dobryninem a Deanem Ruskem z 22. července 1968.[36] Rusk si stěžoval, že se sovětským velvyslancem musel mluvit velmi obezřetně, protože ten jen čekal na pouhý náznak amerického „vměšování", aby pak USA obvinil z přípravy kontrarevoluce v Československu a získal tak záminku pro budoucí sovětskou intervenci. Ze zprávy je jasně cítit Ruskova nikoli neodůvodněná obava, že Sovětský svaz opravdu vážně počítá s americkou kartou, kterou by mohl ve vhodném okamžiku použít.[37]

Podobně jako ve Washingtonu, také v Londýně se Sověti ujistili, že jim z britské strany nehrozí vážnější komplikace a že je britská vláda již víceméně rozhodnuta do ničeho se neplést. Sovětský velvyslanec Smirnovskij si 30. července vyžádal audienci u Michaela Stewarta a hned se ho vyptával, zda Velká Británie bude politicky podporovat Československo, protože měl nepochybně zprávy o tom, že britský ministr zahraničí o podobné iniciativě uvažoval. Stewart, připraven i varován zprávami o rozhovoru Dobrynina s Ruskem, odpovídal vyhýbavě, že Velká Británie bude pokračovat v politice nastíněné jeho řečí v Dolní sněmovně 18. července 1968, a že kdyby se situace okolo Československa zhoršila, vzrůstající porozumění mezi Sovětským svazem a Velkou Británií by bylo zničeno.[38] Smirnovskij, uklidněn Stewarto-

---

35 *PRO*, FCO 28/48, Odpověď lordu Avonovi, 24.7.1968.

36 Tento rozhovor bývá v odborné literatuře interpretován tak, že americká vláda v něm ústy svého ministra zahraničí vyjádřila své konečné stanovisko k československým událostem. Rusk prohlásil, že USA od samého počátku neusilovaly vměšovat se do vnitřních poměrů Československa, které jsou především záležitostí samotných jeho obyvatel a ostatních socialistických zemí Varšavské smlouvy. Dialog Rusk–Dobrynin naposled připomněla Jitka Vondrová v článku USA si nechtěly kvůli Československu pálit prsty. In: *Lidové noviny*, (20.8.1998), příloha *Srpnová tragédie*, s. V.

37 Dále Rusk Patu Deanovi řekl, že pověřil zpravodajské složky, aby co nejopatrněji ověřily sovětské vojenské možnosti ve střední Evropě, jestli se třeba Rusové nepokoušejí jen o zastírací manévr. Podle hlášení však nebyly zachyceny žádné signály, že by sovětské síly změnily současný cíl – a tím bylo i nadále zastrašování Berlína. – *PRO*, FCO 28/48, Telegram z britské ambasády ve Washingtonu pro Foreign Office, 25.7.1968.

38 *Tamtéž*, FCO 28/48, Telegram Michaela Stewarta Geoffrey Harrisonovi do Moskvy, 30.7.1968.

vými rozpaky, řekl, že to, co zaznělo v Dolní sněmovně, pokládá sovětská vláda za určitou formu varování. A sovětská vláda nepřijímá žádná varování.

Na zasedání britského kabinetu 1. srpna se jedním z hlavních témat stalo Československo a úvahy o tom, jak mu pomoci. Stewart informoval o své rozmluvě se Smirnovským a dodal, že momentálně by nebylo moudré pokračovat v oficiálních jednáních se sovětskou stranou, protože k výměně názorů ohledně Československa již došlo. Smirnovskij prý reagoval opatrně a mluvil o potřebě sovětské vojenské bezpečnosti ve vztahu k Německu. Podobná setkání proběhla i v jiných hlavních městech západní Evropy a z těchto debat bylo jasné, že „ruským" zájmem je eliminovat světovou reakci na právě probíhající summit v Čierné nad Tisou.[39] Stewart nakonec shrnul: „Československo stojí tváří v tvář bezprostřední hrozbě invaze. Podpora Dubčekova křídla je evidentně velmi široká, ačkoli ne absolutně pevná, a já jsem plný obdivu pro klid, se kterým oni i jejich lid čelí urážkám a násilí. Britská vláda ale nesmí říci nic, co by se mohlo vykládat jako vměšování Západu. Nicméně však může se svými spojenci přemýšlet o různých možných eventualitách, včetně akce OSN, při níž by ale bylo nutné důkladně rozvážit, co by bylo nejlepší v první řadě pro Čechoslováky a v druhé řadě pro československou komunistickou vládu."[40]

Schůzka v Čierné byla na Západě (a nejen tam) vnímána jako velké vyvrcholení války nervů mezi sovětskými a československými politiky. Výsledné komuniké však vágně mluvilo o soudružské výměně názorů a zdálo se, že Dubček a jeho kolegové ubránili svůj program reforem a že Moskva se rozhodla pro politické řešení konfliktu. Tento dojem zesílil po následném bratislavském setkání delegací šesti socialistických států, když byly v závěrečné deklaraci použity staronové sovětské slogany o bratrské spolupráci socialistických zemí. Oba summity byly jak na Západě, tak v Československu hodnoceny jako jednoznačný úspěch Dubčekova vedení.[41]

Během schůzky v Čierné se ještě zvýšil zájem britské veřejnosti o události v Československu a s tím souvisely i pokusy přimět britskou vládu k otevřené podpoře Dubčeka. Poradce náměstka ministra zahraničí Hayman v osobním dopise velvyslanci Barkerovi do Prahy napsal, že si ani nedokáže představit, jak obrovský tlak vychází z parlamentu a od prostých občanů, aby britská vláda vydala veřejné prohlášení, v němž by odsoudila sovětské vměšování. Hayman konstatoval, že přes tento tlak musí Británie pokračovat v politice nejprospěšnější Československu, tedy vyhnout se všemu, co by mohlo poškodit jeho zájmy.[42]

Po schůzkách v Čierné a v Bratislavě byli Britové podobně jako jejich spojenci přesvědčeni o tom, že bezprostřední nebezpečí invaze pominulo. I moskevská *Pravda* hodnotila 5. srpna oba summity pozitivně a zřejmou spokojenost s jejich výsledky umocňoval také fakt, že se většina členů politbyra ÚV KSSS rozjela na dovolenou. Obdobná atmosféra panovala i v Praze, a tak zdejší britský velvyslanec psal ještě

---

39 *DBPO*, s. 69.

40 *PRO*, FCO 28/48, Podklady pro zasedání britského kabinetu, 1.8.1968.

41 *DBPO*, s. 68.

42 *PRO*, FCO 28/49, Osobní dopis P. T. Haymana Williamu Barkerovi do Prahy, 1.8.1968.

12. srpna svému ministru zahraničí, že „rozum zvítězil" a že se Sovětský svaz rozhodl akceptovat základy československé reformy.[43]

Invaze a bezprostřední britská reakce

Zprávy o probíhající invazi britské politiky překvapily. V půl druhé ráno 21. srpna přijal náměstek ministra zahraničí lord Chalfont, zastupující Michaela Stewarta v době jeho nepřítomnosti v úřadě, sovětského velvyslance Smirnovského, který mu oznámil, že vojska pěti zemí Varšavské smlouvy překročila hranice Československa, a předal mu nótu sovětské vlády.[44] Ministr Stewart vzápětí přerušil dovolenou a vrátil se do Londýna. Hned ráno informoval britského zástupce v OSN lorda Caradona, že by se invaze do Československa měla neprodleně projednat v Radě bezpečnosti, a instruoval ho, aby s USA a ostatními členy rady zahájil konzultace o tom, kdo by se mohl chopit iniciativy a v jaké formě by mohla být československá otázka nastolena. Ve 12:45 odpoledne přinesly agentury prohlášení britské vlády k invazi do Československa, v němž stálo mimo jiné: „Vpád Sovětského svazu za pomoci některých jeho spojenců do Československa je do očí bijícím porušením Charty OSN a všech norem mezinárodního soužití. (...) Je to vážná rána úsilí vynaloženému mnohými zeměmi ke zlepšení vztahů mezi Východem a Západem."[45] Hned po zveřejnění prohlášení si Stewart k sobě pozval sovětského velvyslance Smirnovského a promluvil k němu v tomtéž duchu, přičemž upozornil na rozpor mezi tvrzením Sovětů, že byli do Československa pozváni, a reakcí československé vlády, předsednictva ÚV KSČ a Národního shromáždění, v jejímž závěru se pravilo, že nejsou vítáni. Smirnovskij, který byl po celou dobu rozhovoru nesvůj, odkázal na své ústní prohlášení, které přednesl lordu Chalfontovi. Večer ještě Stewart stačil vystoupit v televizním pořadu *News at Ten*, kde zdůraznil, že nynějším hlavním úkolem Británie v souvislosti s invazí do Československa musí být posílení NATO, které v této chvíli získává obrovský význam.[46]

Dvaadvacátého srpna v deset hodin dopoledne se v Downing Street 10 sešla britská vláda, aby jednala o invazi do Československa. Hlavní slovo měl ministr zahraničí Stewart, který nejprve popsal situaci v Československu na základě agenturních zpráv a hlášení z britské ambasády v Praze.[47] Se zřetelem na bezpečnostní

---

43 *Tamtéž*, DEFE 24/607, The Czechoslovak Crisis and British Defence Policy, 11.9.1968.

44 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol.: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl 4, sv. 2: *Červenec–srpen 1968*. Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1996, s. 227. Viz také *DBPO*, s. 68.

45 „The action taken by the Soviet Government and certain of her allies in invading Czechoslovakia as a flagrant violation of the United Nations Charter and of all accepted standards of international behaviour. (...) It is a serious blow to the efforts which so many countries have been making to improve relations between east and west." *DBPO*, s. 70.

46 *Tamtéž*, s. 69.

47 Sdělil, že britská vláda neví nic o síle jednotek okupujících Československo, že je však jasné, že zcela ovládly celé území, přestože některé svobodné vysílačky jsou dosud v provozu. Pozemní

zájmy Británie prohlásil, že se neprokázalo, že by hrozilo nebezpečí všeobecné války v Evropě, protože sovětská vláda si hned na začátku invaze pospíšila s ujištěním o omezené povaze akce a neexistovala žádná indicie, která by připouštěla opak. Ačkoli NATO učinilo některá předběžná opatření[48] a zvažoval se problém uprchlíků, žádná celková pohotovost vyhlášena nebyla. Také se prý nepotvrdily spekulace, které naznačovaly, že podobný zákrok čeká i Rumunsko. Všeobecně podle Stewarta panoval názor, že Západ nezasáhne proti Sovětskému svazu v zemích jeho bloku a že sovětská intervence v Berlíně nebo v jiné zemi NATO by přinesla hrozbu všeobecné války. V poměru k Československu Stewart navrhoval, aby britský kabinet zatím nepřijímal žádná konečná rozhodnutí, protože dosud nebylo známo, zda „Rusové" budou schopni instalovat loutkovou vládu. Zvláště kvůli britskému veřejnému mínění měla britská vláda zvážit, jak dalece by bylo v jejím zájmu Čechoslovákům nějak pomoci, a to navzdory riziku, že „se zaplete".

Přes tyto úvahy však v britském kabinetu nakonec zvítězilo „realistické" stanovisko, v němž se promítl zřetel k politice *détente*: „Naše [včerejší] rozhodnutí uveřejnit stanovisko [k předešlému dni] odsuzující tento zásah ze strany Sovětů bylo v zásadě správné a ve svém důsledku oprávněné. Měli jsme v úmyslu vyhnout se izolovaným akcím, a naopak jednat spolu s dalšími čelnými představiteli světového dění. Byla získána podpora OSN a sedm členů Rady bezpečnosti, včetně Francie, vyzvalo ke svolání zasedání. (...) S ohledem na to, jaké mohly mít nedávné události v dlouhodobější perspektivě vliv na naše vzájemné vztahy se Sovětským svazem, stejně jako na vztahy Východ–Západ vůbec, zůstávalo naším cílem dosáhnout odsouzení sovětského vpádu v celosvětovém měřítku, a zároveň se vyhnout tomu, abychom sami vypadali obzvlášť nepřátelsky."[49]

Po zasedání kabinetu uvažoval ministerský předseda Harold Wilson, že použije horkou linku mezi Londýnem a Moskvou, aby Kosyginovi přednesl svůj protest. Po rozhovoru se Stewartem od toho upustil[50] a spokojil se s tím, že si 26. srpna pozval sovětského velvyslance Smirnovského, kterého se především dotazoval, kdy Sovětský svaz stáhne svá vojska z Československa. Smirnovskij ale nehodlal o této otázce

---

jednotky podle jeho slov vpadly do země zároveň se vzdušnými a existují i náznaky aktivity sovětských raketových jednotek. Dále Stewart popisoval Dubčekovu internaci a další okolnosti. *Tamtéž*, s. 69 n.

48 Stewart v přímém rozporu s dosavadními výzkumy tvrdil, že jednotky NATO byly koncentrovány na hranicích s Československem, a tudíž nebyly překvapeny sovětskou akcí. *Tamtéž*, s. 72.

49 „Our decision to publish a statement on the previous day condemning the Soviet action had been both right in principle and justified in its results. Our objective had been to avoid acting in isolation but to be among the leaders of the reaction of world opinion. Support had been rallied in the United Nations and seven members of the Security Council, including France, had called for a meeting. (...) Looking to the longer term effects of recent events on our relations with the Soviet Union and on East/West relations generally, our objective should remain to obtain world wide condemnation of the Soviet action but to avoid becoming singled out as particulary hostile." *Tamtéž*, s. 70 n.

50 Stewart argumentoval proti použití horké linky, protože podle něj nebyla reálná šance, že by Wilson dostal od Kosygina smysluplnou odpověď. *Tamtéž*, s. 74.

vůbec diskutovat s výmluvou, že nemá žádné nové instrukce, a audience tak vyzněla do ztracena.[51]

Britská politika po invazi

Každodenní politikou vůči zemím, které okupovaly Československo, se zabývali zástupci z různých oddělení Foreign Office hned 23. srpna. Bylo rozhodnuto, že se s okamžitou platností zruší všechny ministerské návštěvy do zemí „pětky" (Michael Stewart měl navštívit Maďarsko a Bulharsko), na nezbytně nutnou úroveň se minimalizují politické kontakty, ale výměny obchodních delegací budou pokračovat dál, ovšem bez jakékoli publicity. Závěry z porady pracovníků Foreign Office o tři dny později obhajoval Stewart v Dolní sněmovně. Řekl, že přerušení obchodních kontaktů by podle britské vlády nebylo příliš produktivní, protože by v konečném efektu poškodilo řadu Východoevropanů.[52] Tato opatření pak platila až do května 1969.

O invazi se přirozeně debatovalo také na londýnském ministerstvu obrany. S ohledem na národní bezpečnost bylo nutné okamžitě stanovit, jaká opatření přijme Velká Británie v souvislosti s československou krizí. Britští odborníci vycházeli především z premisy, že sovětská diplomacie před i po invazi ujišťovala země NATO, že akce v Československu nejsou v žádném případě namířeny proti Západu, což potvrzovaly všechny – politické i vojenské – zdroje. Podle analytiků ministerstva obrany byla sovětská invaze především pokusem o zachování *statu quo*, nikoli o jeho změnu. Pro Brity z tohoto faktu vyplynul jednoznačný závěr: Události v Československu nemohou bezprostředně ohrozit západní alianci.

Na konci srpna a v září 1968 Británie proto spíše vyčkávala a pozorně sledovala, zda se Sovětskému svazu podaří vytvořit v Československu loutkovou vládu. Úvahy o dalším postupu, jak na politické, tak i vojenské úrovni, se soustřeďovaly spíše na dlouhodobější plynulé posilování a integraci západních struktur. Momentálně se Británie chtěla podílet na blíže nespecifikovaných vojenských akcích, které měly ukázat připravenost NATO odrazit případný sovětský útok.[53] Britové tímto rozhodnutím odpovídali na nervózní dotazy západoněmeckých politiků, kteří se obávali přítomnosti sovětských vojsk na československé západní hranici a vyčítali svým spojencům v NATO, že jejich reakce na invazi je až příliš pasivní.[54]

S postupným odeznívání prvního šoku, který invaze způsobila, opadal i zájem o Československo jako takové. Oficiální kruhy nadále vyčkávaly a současný stav v Praze považovaly za provizorium. Tisk se věnoval československým událostem podstatně méně, přičemž informace se v mnoha případech propastně lišily. Obchodníky a ekonomy zajímal osud československé hospodářské reformy a dopad invaze na obchod. Nejaktuálnějším problémem mezi oběma zeměmi byl další osud česko-

51 *Tamtéž*, s. 74.
52 *Tamtéž*, s. 74.
53 *PRO*, DEFE. 24/608, Czechoslovakia – Implications for U. K. Defence Policy, 18.9.1968.
54 *Tamtéž*, The Czechoslovak crisis and British Defence Policy, 25.9.1968.

slovenských občanů na britském území. Jednalo se hlavně o tisíc až dva tisíce studentů, kteří v Británii studovali nebo pracovali jako sezonní dělníci na zemědělských farmách a po invazi se zčásti rozhodli požádat o politický azyl, zčásti zůstávali na místě bez prostředků a bez konkrétních plánů do budoucna. Britská vláda zřídila pro tyto účely zvláštní konto, na které přispěla částkou patnáct tisíc liber, a vyhlásila veřejnou sbírku, které se však nedostalo velké publicity.[55]

V Británii se daleko více sledovalo dění v Sovětském svazu, pozorně se studovala všechna oficiální sovětská prohlášení a každé vystoupení sovětských představitelů v tisku. Británie se aktivně podílela na zasedání orgánů NATO, které permanentně posuzovaly vojenské aktivity Moskvy ve východní Evropě, ale i jinde ve světě. Britští zástupci neustále poukazovali na rozšiřování sovětského vojenského potenciálu, které se projevilo především ve zvýšení vojenského rozpočtu, kosmickým programem a také v posilování sovětského konvenčního arzenálu.[56]

Z britské politiky těsně po invazi, ale i později, se dala poměrně zřetelně vyčíst snaha využít události v Československu pro vlastní zájmy. Sovětská invaze uškodila odpůrci britského začlenění do evropských ekonomických struktur, Francii, pro niž znamenala zhroucení východní linie její zahraniční politiky. Také se nepředpokládalo, že by v budoucnu pokračovaly francouzské akce směřující k oslabení NATO, jakým bylo vystoupení z jeho vojenských struktur v roce 1966. V Británii se znovu objevily úvahy o tom, že nyní, když je Francie oslabena, se naskýtá výjimečná příležitost pro zesílení britských snah o vstup do EHS. Navíc se britská žádost mohla opřít o Spolkovou republiku Německo, kde zesílily protifrancouzské nálady.[57]

Významným mezníkem pro další britský postup se stalo listopadové zasedání ministrů obrany členských zemí NATO, které se konalo v Bruselu 14.–16. listopadu 1968. Především Spojené státy, k nimž se připojila i Velká Británie, měly zájem na tom, aby se s ohledem na změněnou strategickou situaci ve střední Evropě dosáhlo jednoznačné shody v otázce zvýšení členských příspěvků na společnou obranu a také společného stanoviska ke vztahům Východ–Západ. Z Washingtonu přišlo ujištění, že Američané nadále jednoznačně podporují koncepci kolektivní bezpečnosti v rámci na neurčito prodloužené smlouvy o NATO. Hlavním cílem konference však bylo ukázat Sovětskému svazu, že NATO je odhodláno nepřipustit další sovětskou expanzi v Evropě, zvláště v takzvaných šedých oblastech – Jugoslávii, Finsku a eventuálně Rakousku –, a že bude bránit vší silou území svých členských zemí. Zpráva o konferenci, kterou ještě z Bruselu 16. listopadu telegrafoval Rusk do washingtonského ústředí, konstatovala, že ve všech hlavních otázkách bylo dosaženo shody.[58] S ohledem na brzké vypršení původní dvacetileté smlouvy o NATO se do závěrečného komuniké podařilo prosadit klauzuli, že nadále „podle své ústavy existuje aliance

---

55 *AMZV*, Politické zprávy, Londýn 1968, č. 0194/68, 10.10.1968, Informace o názorech na mezinárodní situaci v Británii po vojenském zásahu pěti zemí Varšavské smlouvy v ČSSR.

56 *Tamtéž.*

57 *Tamtéž.*

58 FOJTEK, Vít: *Československo v roce 1968: Pohled z Washingtonu*. Diplomová práce FF UK Praha, s. 98.

bez časového omezení".[59] Díky bruselské konferenci tak došlo k urychlení plánované reorganizace NATO a k jeho opětné revitalizaci.

I když v Británii po bruselském zasedání převládalo docela střízlivé hodnocení situace v Československu,[60] vyvodila britská vláda ze sovětské invaze poměrně dalekosáhlé závěry. Bylo potvrzeno rozhodnutí Wilsonovy vlády stáhnout britské jednotky ze základen na východ od Suezu. Tím Británie plně uznala prioritu evropského území pro eventuální celosvětový konflikt a současně zvýšila počet jednotek, vyčleněných pro evropskou oblast NATO. Jednalo se o třetí divizi, doplněnou o 16. paradesantní brigádu, 22. speciální letecký pluk a letectvo 38. skupiny. Vytvářely účinnou a mobilní údernou sílu, součást ACE – *Allied Command Europe Mobile Force* (Mobilní jednotka evropského velení NATO), kterou mohl vrchní velitel NATO pro Evropu použít kdykoli a kdekoli mezi Severním mysem a východními hranicemi Turecka. Britská vojenská přítomnost ve Středomoří byla posílena a po dohodě s ostatními spojenci v NATO byla vytvořena pohotovostní flotila NATO. Britské vojenské plánování mělo v další dekádě vycházet z toho, že jediný ozbrojený konflikt, kde by připadalo v úvahu nasazení většiny britských ozbrojených sil, se odehraje v Evropě. Britské síly měly podle těchto plánů operovat společně se západoevropskými a americkými vojsky. V tomto duchu byla koncipována *Bílá kniha o obraně* z února 1969. Británie dále hodlala usilovat o plné využití geopolitické jednoty západní Evropy, která měla, má a bude mít společné zájmy. Z této premisy pak měla vyplývat i společná politika. V oblasti zbrojení se britská vláda chtěla zaměřit na to, aby v rámci NATO nastala těsnější spolupráce v organizaci a výcviku armád, ve výrobě zbraní a v logistice. V rámci této spolupráce poskytla Spolkové republice Německo technologii ke štěpení jádra a hodlala se západoněmeckou vládou kooperovat v nukleárním výzkumu (z čehož také vyplývalo oslabení německo-francouzského spojenectví). Dokonce uvažovala o tom, že by Británie jako jediný evropský stát NATO převzala odpovědnost za obranu na souši, moři i ve vzduchu po celé délce západoevropských hranic se socialistickými zeměmi. Od tohoto záměru však po diskusi s vojenskými odborníky upustila.[61]

Britská vláda se však neomezila jen na vlastní vojenská protiopatření a zvýšenou aktivitu ve strukturách NATO. Ve vztahu k Sovětskému svazu splnila varování, která opakovaně zazněla při rozmluvách ministra zahraničí Stewarta se sovětským velvyslancem v Londýně Smirnovským. Britsko-sovětské politické vztahy byly „zmrazeny". Nejprve britská vláda zrušila všechny společné kulturní akce. Pak administrativním zásahem podstatně omezila počet sovětských diplomatů akreditovaných v Londýně

---

59 *AMZV*, Politické zprávy, Londýn 1969, č. 016/69, 28.1.1969, Názory na další vývoj NATO ve Velké Británii.

60 Britská vláda považovala zvýšení sovětských bojeschopných sil ve střední Evropě za poměrně malé. Pobyt sovětských vojsk na československém území měl podle Britů za účel spíše kontrolovat Československo samotné než změnit rovnováhu sil mezi Východem a Západem. Navíc sovětský zásah nepředstavoval zásadní posun v sovětské politice směrem k použití síly. *AMZV*, Politické zprávy, Londýn 1969, č. 016/69, 28.1.1969, Názory na další vývoj NATO ve Velké Británii.

61 *Tamtéž.*

(11. listopadu). Na mezinárodních fórech i ve Spojeném království vystupovali britští zástupci s ostrými protisovětskými invektivami. Navíc v britském tisku i v elektronických médiích probíhala velmi silná protisovětská kampaň, které se aktivně účastnili britští politici z obou hlavních stran. Všechny tyto kroky vedly k tomu, že sovětská vláda se cítila nucena 2. prosince 1968 reagovat protestní notou, v níž se konstatovalo: „Britská vláda by si měla uvědomit, že cesta nepřátelství a zostřování vztahů se SSSR – cesta vedoucí k zesílení napětí v Evropě – nepřinese Británii žádnou výhodu nebo zisk ve světovém, evropském nebo jakémkoli jiném aspektu. (...) Kurz, který britská vláda začala provádět v poslední době ve vztazích se Sovětským svazem, nás nutí k závěru, že rozvoj normalizace a rozvoj anglo-sovětských vztahů snad není součástí plánů britské vlády. Toto nás také nutí posoudit z odlišného úhlu nejen současný stav sovětsko-britských vztahů, ale také jejich perspektivy v různých oblastech."[62] V Británii se sovětské notě přikládal velký význam. Politické pozorovatele zaujal především její neobyčejně tvrdý tón doprovázený neobvyklým způsobem zveřejnění.[63] Upozorňovali také na to, že Británie se dostala do popředí „protizápadní" kampaně v SSSR. Podobnou notu totiž neobdržela žádná jiná západní mocnost. Všeobecně se proto očekávalo, že vzájemné britsko-sovětské vztahy se hned tak nezlepší, spíše naopak.[64]

Stav permanentního politického napětí mezi oběma státy však nemohl trvat donekonečna. Odporovalo by to ostatně linii politiky *détente* i supervelmocenským vztahům té doby. Už v podkladech připravených pro návštěvu Michaela Stewarta v OSN v polovině října 1968 se otevřeně hovoří o tom, že je nemožné, aby invaze neovlivnila vztahy Východ–Západ, nicméně britská strana akceptovala, že „zdravý realismus (ve vztahu k Sovětskému svazu – pozn. J.H.) je hlavní věc".[65] Proto britská vláda v květnu ukončila poinvazní konfrontační politiku a vyslala do Moskvy krátce po sobě své dva ministry.[66] Téměř současně nechala odborníkům z Foreign Office vypracovat analýzu dalšího postupu vůči SSSR a východní Evropě, která dostala název Memorandum britského ministerstva zahraničí o důsledcích sovětské invaze do Československa. Britové podle něj měli vycházet ve dvoustranných vztazích z faktu, že v příštích pěti až deseti letech nelze očekávat významnou změnu v sovětské politice. Od toho se měla odvíjet britská snaha o sjednocení a posílení Západu, který by byl schopen odvrátit veškeré pokusy SSSR porušit jeho celistvost. Britští politici také měli

---

62 *Tamtéž*, Politické zprávy, Londýn 1968, č. 0216/68 Taj., 5.12.1968, Současné britsko-sovětské vztahy ve světle noty sovětské vlády britské vládě ze dne 2.12.1968.

63 Nota byla sovětskou ambasádou v Londýně zveřejněna předtím, než ji britský velvyslanec v Moskvě předal svému ústředí. *Tamtéž*.

64 Československá ambasáda ještě v březnu 1969 hlásila: „Britská vláda si je vědoma rizika zhoršení vztahů se SSSR, ale přesto bude zřejmě v dohledné době v základních liniích své politiky pokračovat. Z tohoto důvodu neočekáváme zlepšení, zvláště v britsko-sovětských vztazích, i když se zdá, že „zmrazení" se bude týkat především oblasti politických vztahů." *Tamtéž*, Politické zprávy, Londýn 1969, č. 036/69, 5.3.1969, Aktivizace britské politiky v západoevropské oblasti.

65 *DBPO*, s. 80.

66 Anthony Wedgwood Benn, ministr technologie, diskutoval od 13. do 20. května 1969 o britsko-sovětské smlouvě o technické spolupráci a Anthony Crosland, ministr zahraničního obchodu, v Moskvě 3.6.1969 podepsal novou britsko-sovětskou obchodní smlouvu. *Tamtéž*, s. 158–165.

iniciovat zárodky změn v nehybných postojích sovětských a východoevropských vůdců, aniž by tím však vyvolali zpětnou reakci v sovětské politice, ústící v katastrofu jako například v Československu. Ve vztahu k Sovětskému svazu a k východní Evropě jako celku se mělo postupovat ještě opatrněji než dosud. Cílem britské politiky v budoucnu neměl být aktivní a veřejný boj za rozbití sovětského impéria, nýbrž nenápadná podpora procesu stupňujících se změn.

Lze shrnout, že československá krize v roce 1968 ovlivnila Británii a Západ ve dvou základních směrech. Na poli obrany se snížily nebo docela zanikly snahy o rozvolnění NATO a naopak došlo k jeho výraznému posílení, mimo jiné i znovuobnovením amerických bezpečnostních garancí v Evropě. Mnohem podstatnější pro budoucnost však byl jeden ze závěrů zmiňovaného memoranda: „Musíme zároveň učinit všechno pro to, abychom dosáhli co největšího pokroku při řešení ekonomických a sociálních problémů Západu, a dokázali tak nezúčastněným státům a komunistickému bloku převahu západního systému. Spojené království již podniká kroky v mnoha oblastech, aby přesvědčilo své spojence o potřebě takto orientované politiky."[67]

67 „We also have to do all we can to make real progress in solving the West's economic and social problems and so demonstrating to the non-committed and the Communist bloc the superiority of the Western system. The United kingdom is already working in a number of fields to convince its allies of the need for policies on these lines." *Tamtéž*, s. 152.

Materiály

Staatssicherheit versus Státní bezpečnost

K bezpečnostní terminologii dvou satelitních tajných služeb sovětského bloku

Pavel Žáček

Příspěvky věnované v minulém čísle *Soudobých dějin*[1] činnosti bývalé východoněmecké politické policie známé jako Stasi (*Staatssicherheit*) nepřinášejí české odborné veřejnosti pouze prvotní stručnou informaci, v jakém stadiu se nyní nachází výzkum státněbezpečnostního pilíře totalitního systému Jednotné socialistické strany Německa (SED). Nastolují zejména – s ohledem na pomalu se rozbíhající výzkum československé verze tajné policie sovětského typu, Státní bezpečnosti (StB) – problémy terminologického a komparativního rázu.

Nejzásadnějším rozdílem při srovnávání systémů státněbezpečnostních mašinerií Německé demokratické republiky a Československé (socialistické) republiky je kupodivu sama existence ministerstva Státní bezpečnosti (*Ministerium für Staatssicherheit* – MfS), které vzniklo na základě zákona přijatého provizorní Sněmovnou lidu NDR 8. února 1950. O něco později bylo i v Československu vládním nařízením z 23. května 1950 vytvořeno ministerstvo národní bezpečnosti (MNB), v jehož rámci se soustředily veškeré útvary Státní bezpečnosti vyčleněné z resortu ministerstva vnitra (včetně ozbrojených uniformovaných složek, které měly ekvivalent na východoněmecké straně a nebyly součástí StB – Pohraniční stráže a Vnitřní stráže MNB). Narozdíl od ministerstva Státní bezpečnosti se však československé MNB (a v jeho rámci zejména StB) na základě dalšího vládního rozhodnutí č. 77 z 11. září 1953 opět integrovalo do ministerstva vnitra.[2] Tento stav, kdy Státní

---

1 ENGELMANN, Roger: Funkční proměna Státní bezpečnosti. In: *Soudobé dějiny*, roč. 7, č. 1–2 (2000), s. 122–137; GIESEKE, Jens: Spisy Stasi jako pramen pro studium soudobých dějin. In: *Tamtéž*, s. 239–245.

2 *Das Ministerium für Staatssicherheit – Seilschaften, Altkader, Regierungs- und Vereinigungskriminalität*. Baden-Baden – Frankfurt/M., Deutscher Bundestag 1995, s. 118; FROLÍK Jan:

bezpečnost byla jako jedna ze dvou oborových složek Sboru národní bezpečnosti zařazena do resortu, jenž vykonával i veřejnobezpečnostní a správní funkce, v zásadě přetrval až do února 1990.

Z takto nastíněné situace vyplývá, že ministerstvo Státní bezpečnosti až do svého zrušení zajišťovalo Stasi veškerý servis v rámci jednoho resortu. Československá Státní bezpečnost naopak byla ke své činnosti nucena vyžadovat spolupráci složek a útvarů ministerstva vnitra, Sboru národní bezpečnosti i některých dalších útvarů, jež nebyly součástí tajné politické policie. Tato situace kladla vyšší nároky na konspiraci práce, a zejména vyžadovala jiné organizační schéma. Bez možnosti jít do podrobností je nutno upozornit na fakt, že struktura jednotlivých (hlavních) správ Státní bezpečnosti a odborů v centrále (na ministerstvu vnitra, od roku 1969 federálním ministerstvu vnitra) nebyla kompatibilní s organizačním členěním oddělení (*Abteilung* – Abt.), hlavních oddělení (*Hauptabteilung* – HA), správ (*Verwaltung*) a hlavních správ (v tomto případě pouze hlavní správy rozvědky *Hauptverwaltung Aufklärung* – HV A) Stasi.[3]

První zásadní terminologický problém obsahuje již úvodní mezititulek příspěvku Jense Giesekeho „Odtajněte mé svazky" (*„Freiheit für meine Akte"*). Operativní agenda Stasi znala pouze pojem *Akte*, případně plurál *Akten*, překládané do českého jazyka jako „svazek" a „svazky".[4] Příslušná směrnice upravující operativní evidenci, statistiku a administrativu kontrarozvědných útvarů Státní bezpečnosti z počátku roku 1978 rozlišovala mezi svazkem a spisem. Článek 4 této normy vyžadoval zavádění svazků kontrarozvědného rozpracování (objektový, signální, osobní, pátrací a kontrolní) a svazků tajných spolupracovníků (rezident, agent, držitel propůjčeného bytu, konspirační byt). Článek 5 stanovil druhy osobních spisů (důvěrník, kandidát spolupráce, nepřátelská osoba, prověřovaná osoba).[5] Mezi svazky a spisy nebyl z formálního administrativního hlediska žádný rozdíl. Pokud to tak lze předběžně formulovat, u spisů šlo o nižší stupeň „kvality" vztahu (tj. spolupráce či rozpracování) mezi Státní bezpečností a občanem (samozřejmě až na osobní spis nepřátelské osoby). V roce 1989 se Státní bezpečnost ve spolupráci s federálním ministerstvem vnitra snažila v rámci připravované změny forem a metod operativní práce sjednotit svou operativní agendu a nahradit termín „spisy" výrazem „svazky". Tento proces však až do zrušení československé politické policie nebyl ukončen.[6]

Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. In: *Sborník archivních prací*, č. 2 (1991), s. 462 a 485.

3 K situaci koncem osmdesátých let srv. např. FROLÍK, J.: Nástin organizačního vývoje..., s. 505 n.; *Stasi intern: Macht und Banalität*. Leipzig 1991, s. 376; *Das Ministerium für Staatssicherheit...*, s. 117. Stručný přehled organizačního členění MfS viz KRUML, Milan: *Stasi – víc než tajná policie*. Praha 1994, s. 45–49.

4 Srv. GARTON ASH, Timothy: *Svazek: Osobní příběh*. Praha 1998. s. 15 nn. Zejména upozorňuji na faksimile titulní strany desek OPK-Akte „Romeo" publikovanou v úvodu knihy.

5 Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu při kontrarozvědné činnosti (A-oper-II-1), vydaná v příloze rozkazu ministra vnitra ČSSR č. 4 z 25.1.1978. K vedení svazkové a spisové agendy před rokem 1978 srv. GULA, Marián – VALIŠ, Zdeněk: Vývoj typologie svazků v instrukcích pro jejich evidenci. In: *Securitas Imperii*, č. 2 (1994), s. 117–150.

6 K tomu ŽÁČEK, Pavel: *Přísně tajné! Státní bezpečnost za normalizace: Vybrané směrnice a me-*

Druhou nejzávažnější oblastí, jejíž nesprávná interpretace by jistě nechala vzniknout určitému terminologickému zmatku, je problematika takzvaných neoficiálních spolupracovníků (*Inoffizielle Mitarbeiter der Abwehr* – IM). Československá kontrarozvědka StB podle platných směrnic rozeznávala v osmdesátých letech spolupracovníky kontrarozvědky, které dále členila na tajné spolupracovníky (TS) a důvěrníky (D). Kategorie tajných spolupracovníků byly stanoveny následovně: a) rezident (R), b) agent (A), c) držitel propůjčeného bytu (DPB, PB).[7] Kategorie Stasi „neoficiální spolupracovník" (IM) v pojetí z osmdesátých let je ekvivalentem tajného spolupracovníka (TS) Státní bezpečnosti s tím rozdílem, že se dále členila na další typy, jež až na dvě výjimky československá kontrarozvědka neznala. Konkrétně šlo o *IM zur politisch-operativen Durchdringung und Sicherung des Verantwortungsbereichs* – IMS, *IM der Abwehr mit Feindverbindung bzw. zur unmittelbaren Bearbeitung im Verdacht der Feindtätigkeit stehenden Personen* – IMB, *IM für einen besonderen Einsatz* – IME (dále se členil na: *IM in Schlüsselpositionen, Experten-IM, IM-Beobachter, IM-Ermittler*), *IM zur Führung anderer IM und GMS* – FIM (*Führungs-IM*; v tomto případě jde o ekvivalent tajného spolupracovníka kategorie rezident), *IM zur Sicherung der Konspiration und des Verbindungswesens* – IMK (dále se členil na IMK/KW – *Konspirative Wohnung*, IMK/KO – *Konspiratives Objekt*, IMK/DA – *Deckadresse*, IMK/DT – *Decktelefon* a IMK/S – *Sicherung der Konspiration*). Československý kontrarozvědný typ spolupracovníka Státní bezpečnosti označený jako důvěrník nesl ve směrnicích Stasi název *Gesellschaftliche Mitarbeiter für Sicherheit* (GMS).[8]

---

todické pokyny politické policie z let 1978–1989 (v tisku).

7 Články 2 a 6 Směrnice pro práci se spolupracovníky kontrarozvědky (A-oper-I-3), vydané v příloze rozkazu ministra vnitra ČSSR č. 3 z 25.1.1978. PEČENKA, Marek a kol.: *Encyklopedie špionáže*. Praha 1993, s. 380. K tomu srv. GULA, Marián: Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB ve směrnicích pro agenturní práci. In: *Securitas Imperii*, č. 1 (1994), s. 12–15; nejnověji ŽÁČEK, Pavel: *Tajní spolupracovníci Státní bezpečnosti ve směrnicích pro agenturně operativní práci (1947–1989)* (rukopis, 1999).

8 K definicím kategorií IM a odborné diskusi srv. např. *Das Ministerium für Staatssicherheit...*, s. 48–75 (Die Arbeit des MfS mit Inoffiziellen Mitarbeitern), a zejména s. 362–531 (studie Helmuta Müllera-Enbergse Normative Grundlagen des MfS für die Arbeit mit Inoffiziellen Mitarbeitern). Dále SUCKUT, Siegfried (ed.): *Das Wörterbuch der Staatssicherheit*. Berlin 1996, s. 145 a 196–199 (bohužel zde není uveden odkaz na příslušné směrnice, nedá se tudíž určit, odkdy byly uvedené kategorie v platnosti); WAWRZYN, Lienhard: *Der Blaue: Das Spitzelsystem der DDR*. Berlin 1991. Jak nesmírně komplikovaná je tato problematika, napoví byť jen letmý pohled do originálních směrnic z roku 1979 (*Richtlinie Nr. 2/79 für die Arbeit mit Inoffiziellen Mitarbeitern im Operationsgebiet*). Východoněmecká politická policie zjevně neměla sama v kategoriích IM úplně jasno. Článek 2.3 směrnice mezi ně totiž řadil kategorie: pramen (*Quelle*), IM pro zvláštní úkoly (*IM für besondere Aufgaben*), rezident (*Resident*), pomocník rezidenta (*Gehilfe des Residenten*), řídicí IM (*Führungs-IM*), verbovčík (*Werber*), instruktor (*Instrukteur*), kurýr (*Kurier*), radista (*Funker*), perspektivní (možná spíše „kandidát") IM (*Perspektiv-IM*), krycí adresa (*Deckadresse* – DA) a krycí telefon (*Decktelefon* – DT), konspirační byt (*Konspirative Wohnung* – KW) a konspirační objekt (*Konspiratives Objekt* – KO), přepážka (*Anlaufstelle*), přeshraniční IM (*Grenz-IM*), pátrač (*Ermittler*) a zajišťovací IM (*Sicherungs-IM*). Viz *Die Inoffiziellen Mitarbeiter: Richtlinien, Befehle, Direktiven*, s. 890–894. Vydal Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen

Československým ekvivalentem „důstojníka pro zvláštní úkoly" (*Offiziere im besonderen Einsatz* – OibeE) je institut činných záloh, který však byl pravděpodobně již od první poloviny šedesátých let ministerstvem vnitra (převážně však StB) využíván nejen pro operativní účely. Kontrolní úloha této zvláštní „agenturní sítě" i vůči vlastní agenturně důvěrnické síti je naprosto zřejmá; vysazování „kádrových" příslušníků s vhodnou legendou zejména do takzvaných legálních institucí zabraňovalo mnohdy obtížně řešitelným problémům s fluktuací pracovníků na některých vybraných strategických místech.

V závěru této pasáže je nutné komentovat – již s ohledem na nepoměrně menší statistiky na československé straně – i uvedené číselné údaje, týkající se počtu pracovníků MfS (řečeno českou terminologií „kádrových" příslušníků Stasi; v originále *Hauptamtliche* [MfS-]*Mitarbeiter* – neplést s rozvědnou kategorií *Hauptamtlicher Inoffizieller Mitarbeiter* – HIM),[9] a zejména neoficiálních spolupracovníků Stasi (IM).[10] Údaje publikované úřadem Spolkového pověřence pro podklady Státní bezpečnostní služby bývalé Německé demokratické republiky (*Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik*) jsou poněkud nižší než v článku Jense Gieseckeho prezentovaných – navíc bohužel bez jakéhokoliv časového údaje – 173 000 neoficiálních spolupracovníků (IM).[11]

Stejnou pozornost je nutno věnovat i takzvaným svazkům OPK (*Operative Personenkontrolle*) a OV (*Operative Vorgänge*). V zásadě lze OPK přirovnat k osobnímu

---

Demokratischen Republik, ed. řada A, díl 2. Již pouze tento stručný výčet kontrarozvědných kategorií IM východoněmecké Státní bezpečnosti (spolu s pokusem o nalezení ekvivalentů v československé bezpečnostní terminologii) svědčí o propracované teorii a zjevně i praxi operativní práce s tajnými spolupracovníky.

9 K problematice rozdílných IM hlavní správy rozvědky (HV A) srv. SÉLITRENNY, Rita – WEICHERT, Thilo: *Das unheimliche Erbe: Die Spionage-abteilung der Stasi* Leipzig 1991, s. 108–110.

10 K neúplným údajům o počtech příslušníků Státní bezpečnosti v únoru 1989 srv. ŽÁČEK, Pavel: Kariéra Alojze Lorence: Vzestup a pád chladného technokrata. In: *Historické studie: K sedmdesátinám Milana Otáhala*. Usp. Oldřich Tůma. Praha 1998, s. 276. Československá kontrarozvědka ke konci června 1989 evidovala 29 192 spolupracovníky a důvěrníky. Viz MÁLEK, Jiří – ZIKMUNDOVSKÝ, Zdeněk: *Přehled o struktuře StB v letech 1988–1990*, rukops. 1991, s. 103; ŽÁČEK, Pavel: Lustrace od agamy po žraloka. In: *Reflex*, č. 7 (1993), s. 22.

11 MÜLLER-ENBERGS, Helmut: IM-Statistik 1985–1989. In: *BF informiert*, č. 3 (1993), s. 8. Při srovnání počtu IM (konkrétně IMS, IMB, IME a FIM) MfS v letech 1983–1989 byl nejvyšší počet evidován v roce 1986 (112 150); v roce 1988 poklesl na „pouhých" 109 281. (Číslo 109 000 aktivních spolupracovníků MfS ke konci roku 1988 uváděla i první zpráva o činnosti spolkového pověřence – *Erster Tätigkeitsbericht des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin 1993, s. 70.) Nelze však vyloučit, že J. Gieseke měl možnost využít i statistické údaje hlavní správy rozvědky (HV A), případně dalších organizačních celků Stasi, které výše uvedená statistika neobsahovala. Pro možnost jistého porovnání uveďme jediný publikovaný kvalifikovaný odhad okolo 150 000 tajných spolupracovníků, kteří měli do konce roku 1968 projít agenturní sítí Státní bezpečnosti. Srv. KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968: (Základní údaje)*. Praha 1993, s. 62.

spisu prověřované osoby (SPO, PO) a OV k vyššímu typu operativní administrativy – svazkům kontrarozvědného rozpracování (signální a osobní svazek).[12]

Pro úplnost v samém závěru upozorňuji na fakt, že zákon o podkladech Státní bezpečnostní služby bývalé Německé demokratické republiky (*Gesetz über die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik*, zkráceně *Stasi-Unterlagen-Gesetz* – StUG)[13] byl na náklady bývalého Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti v roce 1993 přeložen a vydán tiskem.[14]

12 Články 5–13 Směrnice pro činnost pracovníků kontrarozvědky (A-oper-I-1), vydané v příloze rozkazu ministra vnitra ČSSR č. 2 z 25.1.1978; PEČENKA, M. a kol.: *Encyklopedie špionáže*, s. 367–370; ŽÁČEK, P.: *Přísně tajné!* K definicím kategorií svazků OPK a OV a odborné diskusi srv. např. *Das Ministerium für Staatssicherheit...*, s. 75–116 (Die Bearbeitung von Bürgern in Operativen Personenkontrollen und Operativen Vorgängen), a zejména s. 261–265 (ENGELMANN, Roger: Zum Wert der MfS-Akten). Dále též např. *Stasi intern*, s. 200– 212.

13 Srv. např. HENKE, Klaus-Dietmar (ed.): *Wann schon mal ein Staat zusammen!* München 1993, s. 183–222.

14 In: *Securitas Imperii*, č. 1 (1994), s. 92–115. Překlad však bohužel trpí zejména neznalostí německé odborné právní a bezpečnostní terminologie.

Diskuse

Dva dokumenty na věčné téma

Československo-sovětské vztahy ve třicátých letech

Igor Lukeš

Možná, že jsem staromódní, ale myslím si, že historik prokáže své schopnosti nejlépe seriózními vědeckými publikacemi. Ostré lokty a arogantní debatní styl jsou vlastnosti, po kterých já osobně netoužím a u jiných lidí mě nudí.

Oba žijeme ve Spojených státech a mohli bychom proto komunikovat buď přímo, nebo ve zdejších časopisech, které pravidelně sledujeme. Kolega Milan Hauner na mě ale v poslední době zaměřuje své polemiky v dalekè Praze, a navíc v článcích, které dostávám s velkým zpožděním. Na ten předposlední[1] jsem reagoval detailním výkladem svého postoje už jednou.[2] Hauner teď v *Soudobých dějinách* moje argumenty stěsnává do poznámky pod čarou, povýšenecky a bez argumentu je odmítá a polemiku rétoricky zintenzivňuje až do neslušnosti. Píše stylem, který se hodí do bulvárních časopisů a který se nevyhýbá útokům *ad hominem* a neodpovídá charakteru věci. Už jen proto, tedy z nezájmu, jsem chtěl nechat jeho poslední článek[3] bez povšimnutí.

Vracím-li se přesto k polemice, je tomu tak jen proto, že mě Hauner už potřetí v Praze spojuje s Ivanem Pfaffem. Teď dokonce píše, že prý jsem se postavil „na obranu Pfaffovy teze o věrohodnosti zřejmě zfalšovaného dokumentu" a že prý jsem „zdiskreditoval ... i morálně samotný předmět debaty". Tohle nabubřelé prohlášení mi silně připomíná styl, jímž kdysi polemizoval Jára da Cimrman s vídeňským profesorem Fiedlerem. Ale proti spojování s Pfaffem protestuji zcela vážně. Proto jsem se též rozhodl Haunerovi odpovědět.

Snad bych měl čtenářům *Soudobých dějin* vysvětlit, oč tu vlastně běží. Jde o autentičnost dvou dokumentů. Ten první – Pfaffův – obsahuje nótu, kterou údajně zaslalo

---

1 HAUNER, Milan: Dokumenty, které otřásají pověstí republiky. In: *Dějiny a současnost*, roč. 21, č. 1 (1999), s. 48–52.

2 LUKEŠ, Igor: Ještě jednou o „Ždanovovi v Praze". In: *Tamtéž*, roč. 21, č. 4 (1999), s. 51–52.

3 HAUNER, Milan: Zrada, sovětizace, nebo historický lapsus? Ke kritice dvou dokumentů k československo-sovětským vztahům z roku 1938. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 4 (1999), s. 545–571.

rumunské ministerstvo zahraničních věcí 24. září 1938 sovětskému komisaři pro zahraniční záležitosti Maximu Litvinovovi. Knižně ji jako první vydal Jiří Hochman v roce 1984[4] a následně s ní pak prý nejvíc operuje Ivan Pfaff. Říkám „prý", protože jsem od tohoto autora už velmi dlouho nic nečetl. Začátkem devadesátých let jsem totiž dostal příležitost se vypravit z Bostonu do pražských archivů a v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR jsem během několika dnů zjistil, že Pfaff – z nějakého záhadného důvodu, do jehož podstaty jsem nepronikl – často nesprávně cituje. Některé jeho odkazy neexistují vůbec, jiné jsou různým směrem posunuty. Protože jsem člověk zaměřený na pozitivní výsledky, dál jsem se tímto jinak zajímavým fenoménem nezabýval. (Jen si všímám, že Pfaffovy dnes už notorické kreativní konstrukce jsou nadále přijímány jinými autory. Například Mikuláš Teich se hrdě staví za Pfaffovu zcela falešnou a na fiktivních základech postavenou interpretaci úlohy prezidenta Beneše v kauze maršála Tuchačevského.)[5]

Ve své práci[6] jsem se tímto Pfaffovým „rumunským" dokumentem vůbec nezabýval. Měl jsem k tomu tři důvody: 1. pochází z nespolehlivého zdroje a samotný archivní dokument žádný historik – snad ani Pfaff a jistě ne Hochman – neviděl; 2. dokument nedává smysl: Sovětský svaz neměl v úmyslu přijít Československu v roce 1938 na pomoc, a proto je absurdní představa, že by vyjednával s rumunskou vládou o koridoru pro Rudou armádu; 3. v roce 1997 dokument analyzoval kolega Hugh Ragsdale na kongresu americké slavistické asociace při panelové diskusi, jíž jsem předsedal. Shledal, že obsahuje tolik faktických a lingvistických chyb, že je třeba jeho autentičnost zcela odmítnout. Profesor Ragsdale pak později svůj příspěvek otiskl v odborných časopisech. Každý čtenář mé knihy si může ověřit, že o tomto „rumunském" dokumentu tam není ani zmínka.

Hauner sice opatrně na Ragsdalovu roli v této věci odkazuje v diskrétní poznámce, ale českému čtenáři, který nezná americké pozadí této věci, se představuje jako ten, kdo nepravost tohoto dokumentu sám odhalil, tedy alespoň pro pražské publikum. Ve skutečnosti byl tento dokument od samého počátku západními historiky (s jedinou výjimkou) ostentativně ignorován a Hauner teď jen do českého prostředí překládá jejich oprávněnou skepsi. Totéž dělá i s výsledky Ragsdalova textového rozboru právě ve svém nedávném článku v *Soudobých dějinách*.

Je to o to zajímavější, že to byl navíc Hauner, kdo Pfaffovu knihu včetně „rumunského" dokumentu velmi pozitivně a s otevřenou sympatií recenzoval právě na stránkách tohoto časopisu dost nedávno – v roce 1998 – byť v té době už dobře znal výsledek Ragsdalovy analýzy. Mnoho času neuplynulo, a od Haunera najednou slyšíme o dokumentech, „které otřásají pověstí republiky", nebo přímo o „historic-

---

4 HOCHMAN, Jiří: *The Soviet Union and the Failure of Collective Security, 1934–1938*. Ithaca, Cornell University Press 1984.

5 TEICH, M.: Munich, Carpatho-Ukraine, the „Velvet Revolution", and the October Revolution. In: *The Historical Journal*, roč. 42, č. 4 (1999), s. 1169–1178.

6 LUKES, Igor: *Czechoslovakia between Stalin and Hitler: The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s*. Oxford – New York 1996; LUKEŠ, I.: *Československo mezi Stalinem a Hitlerem: Benešova cesta k Mnichovu*. Praha, Prostor 1999.

kém lapsu". A mě, kdo Pfaffův „rumunský" dokument odmítl a ve své knize ignoroval, označuje za jeho ochránce. Hm. Kdo se v tomhle intelektuálním veletoči vyzná, ať mi, prosím, podá pomocnou ruku.

Odmítám-li autentičnost tohoto prvního, Pfaffova „rumunského" dokumentu, pak naopak pevně stojím za dokumentem druhým. Týká se projevu, který měl mít před vedením KSČ v srpnu 1938 soudruh Ždanov z Moskvy. Když jsem na tento dokument narazil v archivu ÚV KSČ na podzim roku 1992, přijal jsem ho bez zvláštní emocionální reakce, jako bych čekal, že tam něco takového musí být. Na základě předchozího archivního studia mi bylo jasné, že co onen Ždanov říkal před shromážděním šéfů KSČ, si Moskva skutečně za dané situace myslela a též i ideálně přála pro budoucnost. Dokument velmi přesně zapadá do obrazu, který jsem si o sovětské politice postupně vytvářel, většinou na základě sovětských pramenů: věrně opakuje závěry sedmého sjezdu Kominterny z roku 1935; je otiskem toho, co Litvinov řekl Arnoštu Heidrichovi 11. května 1938 v Ženevě; odráží prohlášení vyslance Alexandrovského v Praze z 29. listopadu 1938; vyjadřuje motivy, které jsou v Gottwaldově projevu před vedením Kominterny z 26. prosince 1938; plně se shoduje s tím, co delegaci KSČ řekl na podzim 1939 v Moskvě sovětský aparátčík už po vypuknutí druhé světové války; a je ve shodě s tím, co si Beneš zaznamenal o své diskusi s Gottwaldem v září 1945. Gottwald si tu Benešovi stěžoval, že ho v Sovětském svazu tvrdě napadli za jeho neschopnost využít československé krize v září 1938 k provedení revoluce.[7] Z ohledu k trpělivosti čtenáře ponechám tento seznam v této krátké podobě. Existují ale další nepopiratelné autentické dokumenty, které jsou zcela v souladu se strategií, již pro vedení KSČ nastínil reprezentant Moskvy Ždanov.

Pfaffův „rumunský" dokument popírá vše, co je o takzvaném vojenském koridoru přes Rumunsko do Československa známo. Kdyby byl autentický, téměř všechno ostatní, co víme o sovětském chování vůči ČSR, Francii, Polsku a Rumunsku v roce 1938, by muselo být přehodnoceno, a v mnoha případech dokonce postaveno na hlavu. Je zkrátka se všemi jinými dokumenty v hrubém rozporu. (Mimo jiné i s geografickou realitou rumunského a podkarpatského terénu.)

Naproti tomu „Ždanovův" dokument, který jsem jako první publikoval já, zcela přesně zapadá do struktury sestávající z řady jiných archivních pilířů a organicky ji též doplňuje. Jak píšu ve své poslední studii evropské krize na pokraji druhé světové války,[8] je docela možné, že Ždanov, který mluvil na této konkrétní schůzi, nebyl identický se Ždanovem, známým členem politbyra. Rád se též nechám přesvědčit, že projev nebyl přednesen v roce 1938, protože rok byl k původnímu datu 20. a 21. srpna dodán později, snad v padesátých letech. Je konečně též možné, že vybraní členové ÚV KSČ projevu naslouchali ne v Praze, ale třeba v Moskvě. Mimochodem: kolega Hauner se ironicky táže, jak by mohl Ždanov přijet do Prahy, aniž by o tom věděla československá policie. No, nevím, jak to tehdy s tím policejním dohledem bylo.

---

7 Ústav T. G. Masaryka (Praha), Benešův archiv, poznámky k rukopisům, krabice 10a.

8 LUKES, Igor: Stalin and Czechoslovakia in 1938–39: An Autopsy of a Myth. In: LUKES, Igor – GOLDSTEIN, Erik (ed.): *The Munich Crisis, 1938: Prelude to World War II*. London, Fred Cass 1999.

V časopise *Letectví a kosmonautika* vyšel před lety článek, v němž bývalý pilot ČSA vzpomíná, že čerstvě otevřenou leteckou linkou Praha–Moskva cestovával během československo-německé krize Klement Gottwald, a to na falešný pas. Buď o tom z pražské policie nikdo nevěděl, nebo to nikomu prostě nevadilo. Každopádně se o tom mlčelo. Mohl-li Gottwald, protistátní buřič číslo jedna, beztrestně cestovat pod falešnou identitou, byť měl v té době k dispozici úřední pas člena Národního shromáždění a poslaneckou imunitu, pak nemůžeme bez další diskuse vyloučit, že by se v té době do Prahy mohl dostat inkognito posel z Kremlu, ať už se jmenoval Ždanov nebo ne.

Opakuji: s radostí se nechám přesvědčit archivně podloženou argumentací, že řečník Ždanov nebyl totožný se Ždanovem ze sovětského vedení; že schůze se odehrála třeba v roce 1937 a že to bylo třeba v Moskvě nebo v Košicích. Má-li někdo takový důkaz, pak je třeba ho pozorně a seriózně prozkoumat. Dokument ale přesně odráží jeden ze sovětských scénářů pro vývoj Evropy na pokraji konfliktu s třetí říší Adolfa Hitlera, během války a po ní. To mu dodává historickou váhu a autentičnost.

S tímto názorem Hauner nesouhlasí. Tvrdí, že dokument je falzum a pochází asi z padesátých let. Dokonce má dojem, že to prý „dokázal". Není tomu tak ani zdaleka. Představme si však, že má pravdu. Pak si nějaký – dodnes anonymní – padělatel v nějaké pražské padělatelské dílně vzal k ruce stranický tisk z třicátých let a tento zajímavý text z několika tam nalezených frází slepil. Přitom se mu ale podařilo do svého falza geniálně vložit tehdy v Praze a ve světě zcela neznámé a neprobádané principy, na nichž byla postavena strategie sovětské zahraniční politiky na konci třicátých let – první náznaky jejich pochopení pocházejí až z let sedmdesátých, kdy nedávno zesnulý Adam Ulam vydal svou slavnou knihu *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy, 1917–1973*. Padělatel navíc též důmyslně obdařil text různými stylistickými obraty, které ukazují, že jde o poznámky stenografa, respektive zkušeného simultánního překladatele. Haunerův padělatel si dále též vymyslel, že text přednesl v noci z 20. na 21. srpna nějaký Ždanov, že s ním u toho byli Harry Pollitt a Marcel Cachin z Kominterny, že mezi posluchači byli pohlaváři KSČ a že projev překládal soudruh Hájek. Potom onen padělatel dokument vmanipuloval do jednoho, nebo dokonce dvou archivních fondů v Praze. Hauner má podezření, že vmanipulování mohl provést jakýsi soudruh Pachta nebo některý „z jeho spolupracovníků či spolupracovnic". To prý proto, že na dokumentu je připsáno „s. Pachta: 237451". A co když měl tento dokument před sebou třeba soudruh Halama, když v tom zazvonil jeho telefon a sekretářka mu připomněla, že má zavolat soudruha Pachtu na čísle 237451, a on si to jméno a číslo poznamenal na kus papíru, který měl právě při ruce? Tohle snad ukazuje, proč takové haunerovské spekulace nepovažuji za seriózní; nemyslím si, že patří na stránky odborného časopisu.

A co se stalo potom, když Haunerův (řekněme) Pachta podloudně vložil falzifikát do archivu? Nic. Celá tahle operace prostě pro nic a za nic. Pak už se s tímhle dokumentem nic nedělo a nikdo by o něm už nic neslyšel, nebýt nepředvídatelného roku 1989, pádu Pachtova režimu a příchodu badatelů. Podivné. Falšovatelé dokumentů, pokud to nejsou podivínští blázni, většinou svou činností sledují nějaký

podvodný cíl. A ten právě kolega Hauner nemůže pojmenovat. Jeho „Pachta" prostě vyrobil své falzum, dal ho do archivu a šel spát.

Uplatněme teď princip *cui bono*, běžný v detektivní práci. Zjistíme především, že dokument vůbec neukazuje Kominternu, Sovětský svaz a KSČ v pěkném světle: Moskva Čechoslovákům ústy svého emisara říká, že Hitler představuje historickou příležitost pro komunistické strany na celém světě, protože válka, kterou nacisté v blízké budoucnosti rozpoutají, přeroste z války vlastenecké do války třídní. (To je mimochodem standardní téma marxismu-leninismu a hlásil se k němu automaticky též Stalin.) Nejdřív jednotnou frontou všech složek národa porazíme cizince Hitlera, říká „Ždanov", pak s pomocí přispěchavší Rudé armády též domácí kapitalisty. Ano, bude válka, budou oběti, říká sovětčík bez zbytečných sentimentů, ale z té hory mrtvol a všeobecného utrpení vyroste režim našeho typu. Radujte se, zítřek je náš! Tohle znělo a zní velmi cynicky. Hlavně všem prostým Čechům, kteří proti Hitlerovi stáli po anšlusu ve stále rostoucí izolaci sami. Nepěkně to ale muselo znít též českým komunistům, včetně Gottwalda a Kopeckého. Ne že by nechtěli mít moc. Ale za cenu totální a zničující mezinárodní a hned pak též třídní války? O tom by velká většina vedení KSČ musela dlouho přemýšlet. Myslím, že nejsem sám, komu Haunerův scénář, podle nějž nějaký soudruh tenhle dokument vytvořil a pak vložil do archivu KSČ, nedává smysl. Spíš je zázrak, že ho nikdo nestačil zničit, aby uchránil „dobré jméno" Sovětského svazu a jeho přátel v Praze. Uplatnění principu *cui bono* nám nepomůže ve zjištění, odkud dokument pochází; to je dál zahaleno mlhou. Dozvídáme se však, že – v racionálním světě – nebyl vyroben ani Sověty, ani Kominternou, ani KSČ.

Klást Pfaffův „rumunský" dokument na stejnou úroveň se záznamem projevu Ždanova, jak to dělá Hauner, je v korektní debatě nepřípustné. Jsou to dva zcela různé fenomény. S tím prvním není třeba ztrácet čas. Ten druhý ale představuje nádhernou a komplikovanou hádanku, která dobře ukazuje, proč být historikem je to nejkrásnější povolání na světě.

Prezident Truman jednou slavně poznamenal, že kdo chce mít ve Washingtonu kamaráda, ať si koupí psa. Jistě věděl, o čem mluví. Byl to zkušený politik a politika je – mimo jiné – bojem o moc. Milan Hauner a já ale o žádnou moc nebojujeme. Ať se mu to líbí nebo ne, my musíme být kolegy, a dokonce i přáteli. Jde přece hlavně o pravdu našich dějin a jak se k ní nejlépe přiblížit. Nabízím, že spolehlivým začátkem takové cesty je trpělivost s názory jiných lidí a schopnost ocenit jejich práci. Pak přijde to hlavní, totiž vlastní vědecká práce. Tím nemyslím polemické notičky s jepičím životem. Zraní a vypaří se do éteru. Mám spíš na mysli pořádnou studii sovětského chování během mnichovské krize. A právě tu Milan Hauner českému čtenáři a mně teď dluží.

Redakce Soudobých dějin *zůstává otevřena další diskusi na toto téma, pokud obsáhne nové pohledy a fakta, zvláště pak v širších souvislostech sovětské politiky a československo-sovětských vztahů ve třicátých letech.*

Recenze

Stále aktuální monografie o dějinách protektorátu

Stanislav Kokoška

BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha, Prostor 1999, 675 s.

V záplavě zahraniční literatury k dějinám druhé světové války, která se po roce 1989 objevila na knižních pultech, lze nalézt jen minimum skutečně významných historických prací, jejichž obsah by navíc neutrpěl překladem do češtiny. Jednu z výrazných výjimek představuje Brandesova monografie *Češi pod německým protektorátem*, byť od jejího vzniku uplynulo celé čtvrtstoletí. V německém originále je práce rozdělena do dvou svazků. První díl, zahrnující období od 15. března 1939 do června 1942, vyšel v roce 1969 a je autorovou disertací. Druhý díl, líčící osudy protektorátu od Heydrichovy smrti k Pražskému povstání v květnu 1945, připravil Brandes již jako pracovník mnichovského Collegia Carolina a byl publikován o šest let později.

Monografie je rozčleněna do šesti chronologických úseků, jejichž mezníky představují demonstrace z podzimu 1939, jmenování Heydricha zastupujícím říšským protektorem v září 1941, atentát na Reinharda Heydricha, respektive jeho smrt v červnu 1942, a vypuknutí Pražského povstání v květnu 1945. Jedná se v podstatě o dnes již tradiční periodizační schéma, které poprvé blíže představil v roce 1969 Jan Tesař.[1] V rámci každého oddílu pak Brandes sleduje dvě hlavní témata: okupační politiku a kolaboraci, tj. protektorátní vládu a české fašistické skupiny, které nacisté výstižně označovali jako „pravicovou opozici", a střetnutí domácího odboje s okupační mocí.

---

1 TESAŘ, Jan: K problému nacistické okupační politiky v Protektorátě v r. 1939. In: *Historie a vojenství*, č. 1 (1969), s. 40 n.

Práce se vyznačuje vynikající znalostí domácí historické literatury. Její výčet v připojené bibliografii zaujímá plných deset stran a vedle základních monografií, edic dokumentů a odborných studií v něm najdeme i řadu titulů z dobové poválečné produkce a memoárové literatury. Bohatou faktografickou základnu získal Brandes i svým vlastním archivním výzkumem. V Praze mu byl hlavní oporou archiv tehdejšího Ústavu dějin KSČ, respektive Badatelské a dokumentační středisko působící při Československém výboru pro dějiny protifašistického odboje. Značný přínos však znamenají zejména výsledky studia v německých archivech. Zde je nutné zmínit především Spolkový archiv v Koblenci a archiv Zahraničního úřadu v Bonnu, kde autor z fondů ústředních říšských úřadů získal řadu důležitých poznatků o vytváření a fungování okupační správy v protektorátu. Brandesovi však náleží i primát v systematickém využívání archivních pramenů neaktové podoby. Jedná se zejména o měsíční zprávy pražské úřadovny Sicherheitsdienstu a dále pak o deník zbrojní inspekce Praha, o kterém je možno bez nadsázky prohlásit, že jej autor objevil pro potřeby historického výzkumu.

Hlavní přínos Brandesovy monografie spočívá především v komplexnosti a v objektivitě, s jakou vylíčil dějiny protektorátu. Důsledné používání historické metody, umocněné rozsáhlými citacemi z pramenů, je patrné zejména na částech věnovaných odbojovému hnutí. Autor se nespoléhal pouze na publikovanou literaturu a svůj vlastní výzkum zaměřil především na zkoumání politických programů jednotlivých odbojových skupin. Pasáže o domácím hnutí odporu však poměrně rychle zastaraly. Ještě na sklonku šedesátých let se členům Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje podařilo publikovat v odborném tisku a ve sborníku *Z počátku odboje*[2] několik důležitých studií, na které v dobách „normalizace" částečně navázaly faktograficky pojaté práce věnované Petičnímu výboru „Věrni zůstaneme",[3] nacistickému potlačovacímu aparátu,[4] komunistické rezistenci[5] a partyzánskému hnutí.[6] Po roce 1989 pak vyšla nejenom vynikající Kuralova monografie o Ústředním vedení odboje domácího,[7] ale i několik dalších prací, které zacelily poslední velkou mezeru – historii parašutistických výsadků z Velké Británie.[8]

Svůj nesporný význam si Brandesova kniha i nadále uchovává v pasážích věnovaných okupační politice, protektorátní vládě a kolaboraci. Autor sice z české literatury

---

2 Praha, Naše vojsko 1969.

3 KUKLÍK, Jan: *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji: Vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939–1941*. Praha, Univerzita Karlova 1976.

4 Vedle několika dílčích studií zejm. SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role gestapa: Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*. Praha, Naše vojsko 1986.

5 Zejména HÁJKOVÁ, Alena: *Praha v komunistickém odboji*. Praha, Svoboda 1984.

6 Například GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján: *Partyzáni v Československu 1941–1945*. Praha, Naše vojsko 1984; JELÍNEK, Zdeněk: *Partyzánské organizátorské desanty v českých zemích v letech 1944–45*. Roztoky u Prahy, Středočeské muzeum 1984; aj.

7 KURAL, Václav: *Vlastenci proti okupaci: Ústřední vedení odboje domácího 1940–1943*. Praha, Karolinum 1997.

8 ŠOLC, Jiří: *Bylo málo mužů: Českoslovenští parašutisté na západní frontě za druhé světové války*. Praha, Merkur 1991; SLÁDEK, Oldřich: *Přicházeli z nebe*. Praha, Naše vojsko 1993.

přebírá tvrzení, že vzorem Hitlerova výnosu o zřízení protektorátu z 16. března 1939 se stala francouzsko-tuniská smlouva z roku 1881 (s. 32), avšak jeho vlastní výzkum dokládá, že to bylo jinak. Okupační správa a potažmo i politika se vytvářely doslova za pochodu a jejich formování mělo spíše charakter experimentu než aplikace nějakého již dříve zavedeného vzoru. Z dnešního pohledu až příliš stručná pasáž o období vojenské správy (do 15. dubna 1939) je tak například vyvážena líčením složitého vymezování kompetencí mezi říšským protektorem a ústředními říšskými úřady (s. 40–46). Brandes rovněž významně rozšířil pramennou základnu o formování nacistické okupační politiky v protektorátu. Zde je nutné na prvním místě zmínit nález dosud neznámého pamětního spisu o úkolech říšského protektora, který byl počátkem července 1939 projednáván v berlínském ministerstvu zahraničí a v němž se mimo jiné konstatovalo, že Hitler opakovaně stanovil za základ politické linie v protektorátu rozbití české vůle k vlastní státnosti, zachování české národnosti a začlenění českomoravského prostoru do Velkoněmecké říše (s. 149–150).[9]

Brandes také vytváří výrazně přesvědčivější obraz české protektorátní politiky než domácí autoři. Ukazuje totiž, že to byla politika lavírující nejenom vůči Berlínu, ale současně i vůči Benešovu londýnskému politickému vedení (viz například peripetie kolem Háchova slibu věrnosti říši a historie s plánovanou demisí vlády). Za zcela překonanou je však třeba považovat pasáž o takzvané židovské otázce (s. 56–57), kde výzkumy Miroslava Kárného podrobně zmapovaly nejenom aktivity protektorátní vlády na tomto poli, ale i důvody, proč tato oblast byla nakonec upravena Neurathovým nařízením z 21. června 1939.[10] Naproti tomu značný význam mají Brandesova zjištění o poměru okupačních úřadů k Vlajce a dalším českým extremistickým skupinám. Plně se totiž potvrzuje názor vyslovený již v červenci 1940 představiteli domácího odboje, že Němci ve skutečnosti nemají zájem změnit protektorátní reprezentaci a těchto skupin používají pouze jako formu nátlaku na prezidenta Háchu a vládu.[11] Vynikající jsou i pasáže o Národním souručenství (s. 124–147) a takzvané legionářské aféře, jejíž podstatu tvořil nacistický záměr zredukovat podle politických hledisek

---

9 Dokument byl publikován v edicích: KÁRNÝ, Miroslav – MILOŤOVÁ, Jaroslava: Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Sborník k problematice dějin imperialismu*, roč. 21, 1987, s. 38–40; *Nacht über Europa: Die faschistische Okupationspolitik in Österreich und in der Tschechoslowakei (1938–1945)*. Köln/R., Pahl-Rugenstein 1988, s. 122–124.

10 KÁRNÝ, Miroslav: *„Konečné řešení": Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha, Academia 1991, s. 22–34; týž: Die Protektoratsregierung und die Verordnungen des Reichsprotektors über das jüdische Vermögen. In: *Judaica Bohemiae*, roč. 29, č. 1–2 (1993), s. 54–66. Obdobně za důkaz „retardační" politiky dost dobře nemůže být považováno záměrné oddalování zavedení nových státních symbolů (s. 57). První porada o změně znakového zákona se uskutečnila již 17. března 1939 a hlavní „obranné" úsilí směřovalo k tomu, aby státní symboly nevyjadřovaly nové poměry začleněním hákového kříže do protektorátní vlajky, jak navrhli 2. září někteří členové vlády. Blíže viz HLINOMAZ, Milan: K problematice státních symbolů pomnichovské ČSR a tzv. protektorátu. In: *Tamtéž*, roč. 37, č. 2 (1987), s. 84–88.

11 OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Marie: *Dokumenty z historie československé politiky*, sv. 2. Praha, Academia 1966, dok. č. 408, s. 549.

český úřednický aparát (s. 165–168). Pečlivě rozebírají nejenom Háchovu a Eliášovu marnou snahu o zachování platformy pro jejich tehdejší „obrannou" politiku, ale současně i dokládají, že logickým důsledkem pokusů o opakování kdysi tak úspěšné „drobečkové" politiky se stal zrod aktivismu. Brandesův text se v tomto směru rozhodně vyplatí srovnat s neméně přínosnou prací Tomáše Pasáka *Pod ochranou říše*,[12] která používá odlišnou pramennou základnu a studuje tuto problematiku především prizmatem protektorátní reprezentace.

Určitou revizi si zaslouží výklad okolností, které v září 1941 vedly k Neurathovu nucenému nástupu na zdravotní dovolenou a Heydrichovu příchodu do Prahy. Výzkum Miroslava Kárného nepotvrdil, že by v pozadí Neurathova sesazení byly intriky K. H. Franka, a přesvědčivě doložil, že bezprostředním důvodem změny v úřadu říšského protektora se stalo vyčerpání dosavadního modelu okupační politiky, jenž nedokázal zabránit nárůstu odbojového hnutí.[13] I pro tento oddíl platí, že význam Brandesovy práce spočívá především v komplexnosti, s jakou mapuje jednotlivé aspekty Heydrichovy okupační politiky. S výjimkou židovské problematiky, která není řešena vůbec, autor podrobně líčí vztah okupační moci k protektorátní vládě (s. 255–263), sleduje průběh správní reformy (s. 263–267) i různá opatření v sociální oblasti (s. 270–276) a věnuje se germanizační politice, ať už měla podobu připravovaného národnostního soupisu (s. 282–283) či zřízení Kuratoria pro výchovu mládeže, které mělo šířit říšskou myšlenku (s. 287–288). Je jistě potěšujícím zjištěním, že právě při výzkumu Heydrichova působení v protektorátu se české dějepisectví dobralo přinejmenším stejně kvalitních výsledků. Zápasy s Heydrichem patří k nejpůsobivějším částem Pasákovy biografie o Emilu Háchovi,[14] Miroslav Kárný podrobně zkoumal konkrétní podobu nacistické okupační politiky v tomto období[15] a Jaroslava Milotová výrazně posunula naše poznatky o výsledcích takzvané Heydrichovy správní reformy.[16] Obdobné konstatování se týká i atentátu na Heydricha, kde díky Zdeňku Jelínkovi a Jiřímu Šolcovi[17] máme již konečně k dispozici kvalitní výklady oproštěné od spekulativního balastu takzvané literatury faktu.

Nástup K. H. Franka do čela okupační správy v protektorátu Detlef Brandes začíná výkladem o zřízení německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu. Hlavní

12 Praha, Práh 1998.

13 MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÝ, Miroslav: Od Neuratha k Heydrichovi. In: *Sborník archivních prací*, roč. 39, č. 2 (1989), s. 301–305.

14 PASÁK, Tomáš: *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*. Praha, Horizont 1997, s. 162–200.

15 KÁRNÝ, Miroslav: Die materiellen Grundlagen der Sozialdemagogie in der Protektoratspolitik Heydrichs. In: *Historica*, roč. 29, 1989, s. 123–158; srv. též autorův úvod k edici KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÁ, Margita: *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*. Praha 1991, s. 5–60.

16 MILOTOVÁ, Jaroslava: Personální aspekty tzv. Heydrichovy správní reformy. In: *Paginae Historiae*, roč. 1, 1993, s. 196–216; táž: Výsledky Heydrichovy správní reformy z pohledu okupačního aparátu. In: *Tamtéž*, roč. 2, 1994, s. 161–172.

17 ŠOLC, Jiří: *Nikdo nás nezastaví*. Praha, Merkur 1992; k rozhodnutí o provedení atentátu srv. též příslušnou pasáž v Šolcově biografii Františka Moravce *Ve službách prezidenta*. Praha, Vyšehrad 1994, s. 147–158.

oporou se mu stala dnes nezaslouženě pozapomenutá časopisecká edice Stanislava Bimana,[18] kterou doplnil, tak jako v jiných případech, o výsledky svého vlastního archivního výzkumu. Značně cenné jsou především Brandesovy postřehy na adresu Frankovy okupační politiky, ať už se jednalo o spory s NSDAP vyvolané v roce 1944 opatřeními o vedení totální války (s. 328–331), pokus zajistit bezchybný chod protektorátní správy navýšením platů protektorátních úředníků (s. 339–341) či pracovní nasazení českého obyvatelstva na říšském území (s. 366–373). Vedle represivní podstaty okupačního režimu domácí dějepisectví dosud detailněji zkoumalo ze spektra problémů vytyčených autorem jen totální nasazení,[19] přeložení vládního vojska do Itálie,[20] soubor opatření ARLZ na vyklizení území před postupujícími frontami,[21] zánik Vlajky a činnost České ligy proti bolševismu.[22] Již z tohoto výčtu plyne, že z dnešního hlediska je Brandesova kniha badatelsky přínosná právě v uceleném výkladu tohoto období. Některé problémy zůstaly sice jen v podobě faktografického náčrtu, ale s výjimkou událostí souvisejících s atentátem na Adolfa Hitlera v červenci 1944[23] se jedná o přirozený důsledek jak celkové nezpracovanosti této etapy okupační politiky, tak i skutečnosti, že Detlef Brandes musel v roce 1970 předčasně ukončit své výzkumy v československých archivech.

Závěrečnou část knihy autor věnoval Pražskému povstání. Vlastnímu líčení květnových událostí předchází krátký historický úvod, v němž podal stručný výklad o odbojových orgánech v předvečer povstání (s. 441–446) a popsal i neúspěšný pokus K. H. Franka zainteresovat americké jednotky na obsazení českých zemí (s. 447–449). Výklad květnových událostí představuje prakticky nejslabší část celé knihy. Autor se téměř zcela vzdal rekonstrukce vojenského průběhu povstání a svoji hlavní pozornost zaměřil na střetnutí České národní rady s konkurenčními odbojovými skupinami, politické souvislosti účasti Ruské osvobozenecké armády v povstání a jednání o kapitulaci německých jednotek. Hlavní oporou se mu stala edice zápisů ze zasedání České národní rady.[24] Tyto záznamy jsou však příliš kusé a nekompletní, než aby bez dalších primárních pramenů umožňovaly bezpečnou rekonstrukci

---

18 BIMAN, Stanislav: Vznik tzv. státního ministerstva pro Čechy a Moravu. In: *Sborník archivních prací*, roč. 18, č. 1 (1968), s. 237–304.

19 MAINUŠ, František: *Totální nasazení*. Praha 1974.

20 NESVADBA, František: Zasazení a rozklad vládního vojska v Itálii. In: *Historie a vojenství*, č. 3 (1970), s. 407–457; KLÍPA, Bohumil: Vyslání vládního vojska do Itálie. In: *Tamtéž*, č. 3 (1999), s. 564–591.

21 SLÁDEK, Oldřich: *Spálená země*. Praha, Naše vojsko 1980.

22 PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha, Práh 1999, s. 341–351, 359–365.

23 Pokusu generála Schaala o zatčení K. H. Franka autor věnoval pouhých sedm řádek. Řadu informací mohl přitom nalézt v edici *Spiegelbild einer Verschwörung: Die Kaltenbrunner-Berichte an Bormann und Hitler über das Attentat vom 20. Juli 1944* (Stuttgart 1961) a ve studii Petera Hoffmanna Zum Ablauf des Staatsstreichversuches des 20. Juli 1944 in den Wehrkreisen. In: *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, roč. 14, č. 7 (1964), s. 377–397.

24 ŠŤOVÍČEK, Ivan: Zápis o zasedání ČNR ve dnech 4.–9. května 1945. In: *Historie a vojenství*, č. 6 (1967), s. 979–1019.

událostí.[25] Všeobecně se pak jedná o problematiku, ke které dnes máme dostatek modernějších prací, byť některé pouze v podobě časopiseckých studií.[26]

Závěrem zbývá znova zopakovat, že hlavní přínos Brandesovy knihy spočívá v syntetickém pohledu na česko-německé střetávání v protektorátu. Na druhou stranu nelze pominout dlouhý čas, který uplynul od jejího vzniku. Některé události již známe lépe, u jiných otázek zůstává Brandes stále tím prvním, kdo na základě archivního studia mapoval danou problematiku. Platí to i o kulturní, hospodářské, sociální a germanizační politice, kde na jednu stranu dnes sice máme vynikající soubor studií Jiřího Doležala,[27] nicméně Detlef Brandes zůstává například téměř jediným, kdo se nespokojil s faktograficky přebitou monografií Václava Krále o hospodářském a sociálním vývoji v českých zemích[28] a pustil se do vlastního archivního výzkumu. Právě díky heuristickému záběru a solidní práci s prameny má i dnes Brandesova monografie českému čtenáři co říci. Není to pro české dějepisectví jistě lichotivé konstatování, nicméně knize *Češi pod německým protektorátem* je třeba přiznat v současné historické produkci hned trojí roli: zůstává dosud jedinou ucelenou syntézou dějin protektorátu, do značné míry nahrazuje v šedesátých letech připravovanou a z politických důvodů nedokončenou trilogii domácího odboje a představuje i solidní faktografickou příručku.

---

25 Srv. například s. 462, kde Brandes v rozporu s logikou zápisu tvrdí, že při jednání s K. H. Frankem 6. května „některý nejmenovaný člen ČNR" navrhoval „boj proti Rudé armádě"; na s. 473 v souvislosti s přípravou první verze kapitulační listiny autor do zápisu z jednání ČNR chybně dosadil jméno generála Toussainta místo Kutlvašra aj.

26 K otázkám, které řeší Brandes, srv. například AUSKÝ, Stanislav A.: *Vojska generála Vlasova v Čechách*. Praha, Vyšehrad 1992; DOLEŽAL, Jiří: Úvahy o pražském povstání. In: *Sborník historický*, roč. 37, 1990, s. 175–207; KOKOŠKA, Stanislav: K historii jednoho povstání. In: *Reportér*, č. 7 (1990), příloha s. I–XVI; aj.

27 DOLEŽAL, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: Školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996.

28 KRÁL, Václav: *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, sv. I–III. Praha 1957–1959.

Vražda i loupež

Nové poznatky o nacistickém vyvražďování obyvatelstva východní Evropy

Jiří Pešek

GERLACH, Christian: *Kalkulierte Morde: Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941 bis 1944*. Hamburg, Hamburger Edition 1999, 1232 s.

Více než obsáhlá práce o vztahu německé ekonomiky, válečné hospodářské politiky a plánovitě prováděných masových vražd ve východní Evropě má podstatně větší než jen „regionální", tj. k Bělorusku se vztahující, význam. Podobně jako knihy Götze Alyho (*Endlösung: Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*. Frankfurt/M. 1995), Thomase Sandkühlera (*„Endlösung" in Galizien: Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944*. Bonn 1996) nebo Dietera Pohla (*Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens*. München 1996) posunuje totiž Gerlach do nových poloh celé bádání o nacistické politice na dobytých územích. Byl-li dosavadní výzkum vyhlazování východoevropského židovského i slovanského obyvatelstva ovlivňován tradiční debatou mezi intencionalisty (holocaust a ostatní masové vraždy byly prováděny na základě předem vypracovaného, v podstatě ideologicky motivovaného plánu) a funkcionalisty (vraždění se vyvinulo z dílčích, různě motivovaných akcí cestou postupné kumulativní radikalizace a nutnosti řešit aktuální situace okupační moci), ukazuje se nyní, že „likvidace" milionů obyvatel východní Evropy byla též – a to v daleko větší míře než se dosud předpokládalo – dalekosáhle hospodářsky motivována a právě v ekonomickém smyslu také systematicky připravována a prováděna.

Vedení války vyžadovalo, aby do Německa, respektive k bojujícím i okupačním armádám, neustával přísun nejen zbraní, munice, dopravních prostředků a pohonných hmot, ale také – a to v ohromné míře – potravin. Jestliže se od paktu Ribbentrop–Molotov v srpnu 1939 mohlo Hitlerovo Německo v nemalé míře opřít

o dodávky obilí a ropy ze SSSR, útok na dosavadního spojence přinesl o dva roky později nutnost živit armády i říši „ze zdrojů dobytých území". Součástí strategické kalkulace, zpracované na pokyn vedení NSDAP a státu říšskými správními úřady a hospodářskými experty, bylo separování dobytých „přebytkových" a „nedostatkových" území. Hermann Göring očekával, že v izolovaných a hladomoru ponechaných oblastech poté „začne největší umírání od dob třicetileté války". Bylo naplánováno, že za oběť tomuto plánu padne asi třicet milionů obyvatel obsazených východoevropských oblastí. Plán se sice zpočátku ukázal být v praxi v plné důslednosti jen nesnadno proveditelný – armádní velení se obávalo hladových nepokojů obyvatelstva ve svém zázemí a postupovalo proto většinou nejprve relativně „lidsky". Velmi záhy však došlo ke kooperaci okupační civilní a vojenské správy okupovaných území s cílem skutečně řešit zásobovací či bytové (!) problémy, zejména v krizových oblastech, cestou masového vyhlazování civilistů (Gerlach připomíná, že *Einsatzgruppe C* spokojeně hlásila po provedení masových vražd ukrajinských Židů v Babím Jaru, že tím byl výrazně zmírněn nedostatek bytů v Kyjevě, jehož domovní fond byl těžce postižen demoličními akcemi Rudé armády).

Na provádění masových vražd se podílely i armádní jednotky – podle Gerlachových zjištění však nikoliv všechny ve stejné míře (jak se pokoušela dokázat proslavená a v minulém roce z nemalé části v důsledku zjištění řady věcných chyb v identifikaci vystavené fotografické dokumentace masakrů zdiskreditovaná výstava o zločinech hitlerovské *wehrmacht* ve východní Evropě). V Bělorusku tímto způsobem neblaze proslula především 707. pěší divize. Možná účinněji než referovaná velká kniha vyznívá v tomto směru drobná Gerlachova studie Verbrechen deutscher Fronttruppen in Weißrußland 1941–1944: Eine Annäherung, otištěná ve sborníku uspořádaném Karlem Heinrichem Pohlem *Wehrmacht und Vernichtungspolitik: Militär im nationalsozialistischen System* (Göttingen 1999, s. 89–114). Zde autor odkazy na archivní materiál dokládá, že řada nelidských armádních rozkazů (rozkazy k popravám zajatců, rozkaz maršála Klugeho popravovat všechny zajaté ženy atd.) byla vydána již před zahájením ruského tažení nebo v jeho prvých dnech, tedy rozhodně dříve, než mohly armádní jednotky získat jakékoli špatné zkušenosti se zajatými nepřáteli. Masové popravy se nadto mnohdy konaly neobyčejně brutálním způsobem (Gerlach například s oporou v dochovaných *Feldpostbriefe* uvádí případ, kdy u Velkých Luk vojáci německé 253. pěší divize popravili celý jeden zajatý ženský prapor plamenomety).

Gerlachovy podrobně dokumentované výzkumy plánovitě připravené genocidy obyvatelstva okupovaných území korespondují též s knihami Götze Alyho a Susanne Heimové *Vordenker der Vernichtung: Auschwitz und die deutschen Pläne für eine neue europäische Ordnung* (Hamburg 1991) nebo Götze Alyho *Macht, Geist, Wahn: Kontinuitäten deutschen Denkens* (Berlin 1996), kde je mimo jiné podrobně vylíčeno, jak mladá vědecká elita třetí říše moderními metodami a velmi eficientně připravila projekt aplikace „nových sociálních a ekonomických struktur" pro celou a přednostně východní Evropu. (Nejnověji se této problematice věnuje Michael Hartenstein: *Neue Dorflandschaften: Nationalsozialistische Siedlungsplanung in den „eingegliederten Ostgebieten" 1939 bis 1944*. Berlin 1998.) Mladá nacistická „expertokracie"

(včetně později slavných historiků Theodora Schiedera a Wernera Conze), která měla někdy až podivuhodně bezprostřední kontakt s nejvyššími nacistickými kruhy, neznala při plánování „lépe organizované budoucnosti" jakékoli morální, kulturní ani politické meze. (Srovnej studii Angeliky Ebbinghausové a Karla Heinze Rotha: Vorläufer des „Generalplans Ost": Eine Dokumentation über Theodor Schieders Polendenkschrift vom 7. October 1939. In: *1999: Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts*, č. 1 (1999), s. 62–95.) Nebylo její zásluhou, že se vypracované koncepty prakticky naplnily jen zčásti.

Význam ekonomických aspektů holocaustu připomněla i nedávno vydaná kniha Petera Longericha *Politik der Vernichtung: Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung* (München 1998, 772 stran). V této pramenně opět masivně podložené práci, zaměřené hlavně na rozhodovací a organizační aktivity vysokých představitelů nacistického režimu, hovoří autor mimo jiné o tom, že vedle ústředních rasistických a antisemitských motivů masových vražd Židů hrály vždy roli i důvody bezprostředně pekuniární: obohacování se z majetku zavražděných Židů patřilo k denní praxi zvláštních exekučních oddílů i vojenských jednotek, nasazených k popravám židovských civilistů či zajatých rudoarmějců židovského původu a vyznání.

Nejnovější příspěvek k tomuto tématu nebyl kupodivu uveřejněn v odborném tisku, ale v prestižním deníku *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Bertrand Perz a Thomas Sandkühler se v článku Aktion Judenaussiedlung: Im Gleichtakt der Vernichtung. Wurde das KZ-System von Berlin aus gesteuert? (*FAZ*, 16.2.2000, č. 39, s. 54) zabývají takzvanou Akcí Reinhardt, v jejímž rámci bylo v takzvaném Generálním gouvernementu pod vedením generála policie Odilo Globocnika zavražděno v lágrech Treblinka, Belzec a Sobibór více než 1,5 milionu Židů. Autoři dokládají, že nešlo o akci lokálně iniciovanou a omezenou, nýbrž o součást plánu koordinovaného vedením nacistického státu, do něhož byla zapojena (přinejmenším) také Osvětim. Obě části akce byly pod Himmlerovým vedením připraveny ve *Wirtschafts- Verwaltungs-Hauptamt der SS* (WVHA), odkud byl také na podzim 1942 odeslán personál do Osvětimi a Lublinu, aby akci provedl v termínu jednoho roku (Globocnik hlásil splnění 19. října 1943). Již předem byla Himmlerem připravena i koordinace metod vraždění a likvidace těl obětí. Na provedení vražd, a především na soustředění osobního majetku i zubního zlata zavražděných a předání veškerých těchto cenností státu dohlížel opět WVHA. Ten ovšem opakovaně hlásil zpronevěřování velké části kořisti vraždicími komandy a správou táborů. V každém případě – odborně respektovaní – autoři soudí, že „při vyvražďování evropských Židů hrály hospodářské cíle fundamentální roli: vražda a loupež byly dvě strany téhož zločinu, na kterém se podíleli nejen hlavní pachatelé nacistického státu, ale zprostředkovaně také široké vrstvy německého obyvatelstva".

Recenze

Vyhnání obyvatelstva v poválečné střední a východní Evropě

Jiří Pešek

THER, Philipp: *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956*. Göttingen, Vandenhoeck – Ruprecht 1998, 382 stran.

Patří ke stereotypům lidského zpětného posuzování vlastních krizových situací, že bývají účastníky hodnoceny jako singulární, neopakovatelné a nesrovnatelné. Naopak schopnost začlenit prožité utrpení do dobového, navíc nadnárodního kontextu je dokladem skutečnosti, že bylo dosaženo potřebného odstupu a že moderní metodické postupy historického výzkumu převážily nad národně nebo skupinově „obrannými" motivacemi a interpretačními strategiemi. Kniha mladého německého badatele je nejlepším dokladem takového trendu. Ther, mimo jiné historik osvojivší si perfektní polštinu i češtinu, přistoupil k tématu vyhnání a vysídlení z dosud málo obvyklých hledisek: zkoumá tento problémový komplex především jako největší nuceně migrační pohyb za poslední staletí, dále jako děj zasahující a projevující se v mnoha vrstvách sociální skutečnosti a ovšem i jako kulturní fenomén, který mimořádně závažným způsobem změnil (nejen přeskupil) kulturní struktury střední a východní Evropy.

Primárním objektem zkoumání, opřeného především o rozsáhlé vytěžení pramenů německých, a hlavně polských centrálních i vybraných regionálních archivů, nejsou pro Thera vyhnání jako taková, nýbrž miliony lidí, kteří byli těmito událostmi zasaženi. („Vyhnání" autor definuje jako „vždy hromadnou, pod vlivem bezprostředního nebo zprostředkovaného nátlaku provedenou migraci, která probíhá přes státní hranice a je definitivní, nevratná" – s. 12.) Ther přitom důsledně vychází z komparace migračních a integračních procesů v obou částech rozděleného poválečného Německa, respektive později v SRN a NDR (v úhrnu 11 milionů 730 tisíc úředně evidovaných uprchlíků a vyhnanců z východu), a Polska (minimálně 2,1 milion polských utečenců a nucených přesídlenců z území odstoupených SSSR bylo „kom-

penzováno" deportací 482 tisíc plus 140 tisíc Ukrajinců, vystěhovaných na východ a do bývalých německých území). Celkově žilo mezi obyvatelstvem SRN v padesátých letech 16,5 procent vyhnanců a vysídlenců, v NDR to bylo dokonce 24,2 procenta, v poválečném Polsku asi deset procent obyvatel. Metoda, forma, rychlost i úspěšnost integrace těchto skupin byly přitom v každé ze zkoumaných zemí poněkud odlišné.

Kniha je rozdělena do tří částí. V prvé autor na základě německé, české, a zejména polské literatury líčí dějiny vyháněcích a vysidlovacích akcí v Evropě, a ovšem především vznik a realizaci spojeneckého, v rovině iluzí o možnosti humánního provedení v podstatě plně ztroskotavšího konceptu národní homogenizace poválečných států cestou mocensky vynucených migrací. (Ther tu vedle tří komparovaných států připomíná podobné procesy také v Československu a na Litvě.) Druhá část knihy je věnována srovnání přijímání vyhnanců a přesídlenců v Sovětské okupační zóně Německa a v poválečném Polsku, respektive komparaci integračních strategií (pozemková reforma, státní pokusy o majetkovou solidarizaci usedlého a přistěhovaleckého obyvatelstva cestou nuceného přerozdělování a bytová politika). Třetí část práce se pak zaměřuje na vztah vyhnanců a přesídlenců (případně „vnitropolských" kolonistů západních území a polských poválečných reemigrantů, usazovaných na „nově získaných územích") k ostatním skupinám obyvatelstva. Obecně a dlouhodobě panující negativní vztahy mezi jednotlivými skupinami podstatně – ve srovnání s plány – zpomalily integrační procesy.

Autor též sleduje pokusy části polských novousídlenců o reemigraci z divokého a Rudou armádou po válce nadále terorizovaného a plundrovaného západu do vnitřního Polska a ovšem také východoněmeckou sekundární migraci vyhnanců, z nichž osm set tisíc opustilo v letech 1949–1961 ráj antifašistických dělníků a rolníků a odešlo do SRN. Vedle těchto dálkových migrací probíhaly od konce poválečné konsolidace ve všech třech sledovaných státech intenzivní přesuny vyhnanců a vysídlenců, usídlených původně převážně na venkově, do měst a do nových průmyslových center. (V tomto kontextu bývá připomínána zásluha západoněmeckých vyhnanců o hospodářský zázrak padesátých let i o prosazení konceptu „sociálně-tržního hospodářství".)

Jedním z dalších zajímavých autorových zjištění je, že krajová, náboženská a sociokulturní specifika jednotlivých skupin přežila státní integrační politiku i čas intenzivní poválečné industrializace beze změny, bez větších kulturně integračních vlivů na jazyk, rituály a zvyky a ovšem též bez překonání nedůvěřivosti ke každému, kdo nepatří do vlastního, historicky a kulturně jasně definovaného klanu.

Therova kniha je zpracována velmi důkladně a nápaditě. Čtenáře potěší již autorova schopnost sledovat problematiku v průřezu od mocenských makrostruktur až na úroveň vybraných krajů, kde autor provádí například detailní analýzu soužití původem heterogenních skupin obyvatelstva a státem iniciovaných integračních procesů. Bylo by ovšem jistě možno formulovat též výhrady k úplnosti literárních podkladů kompilativních pasáží knihy (zejména postrádám autorem vůbec nezmíněnou řadu studií Detlefa Brandese ke spojenecké „odsunové politice" a jejím koncepčně politickým předpokladům), bylo by možno kriticky nahlížet i na Therův

podstatně větší zájem a kompetenci ve vztahu k polské nebo ukrajinsko-polské problematice ve srovnání s česko-německým problémovým okruhem. To však nic nemění na tom, že jde o práci vynikající jak rozhledem a heuristickým záběrem, tak příkladnou metodicky schopností rozsáhlé komparace, která tragickým událostem čtyřicátých let dává nadnárodní rozměr. (Autor poprávu začíná své téma vyhnáním dvou set tisíc Poláků z „kresů" na Sibiř a do Kazachstánu v roce 1940 po rozdělení Polska mezi Hitlera a Stalina a dále věnuje velkou pozornost lidským ztrátám a rozsáhlým nuceným migracím v důsledku ukrajinsko-polské občanské války let 1942–1943, respektive návazně ukrajinsko-polsko-sovětské války 1944–1947.) Ther přitom poukazuje na skutečnost, že v řadě konfliktů mezi středo- a východoevropskými národy čtyřicátých let působily vojenské akce, vyvražďovací a vyhladovovací politika nacistů jako roznětka, katalyzátor, nebo přinejmenším jako prostředek snížení prahu zábran vůči mezinárodnostní agresivitě a zároveň jako nástroj zvýšení hladiny lhostejnosti vůči utrpení příslušníků jinak definovaných etnických nebo kulturních společenství.

Bylo by dobře, kdyby tato závažná kniha mohla být přeložena do češtiny.

Recenze

Sonda do neobvyklé diktatury

Vlastimil Hála

ELLWOOD, Sheelagh: *Franco: Člověk, voják, diktátor*. Brno, Books 1999, 272 stran. Z anglického originálu (*Franco*. London, Addison Wesley Longman 1994) přeložila Marie Pokorná.

V poslední době lze u nás zaznamenat jistý vzrůst zájmu o Španělsko frankistického období; tento zájem poskytuje často vítanou příležitost k vedení paralel mezi autoritativním frankistickým a totalitním socialistickým systémem, zejména z hlediska překonávání tohoto dědictví v procesech začleňování do společenství standardně demokratických států. To, že podobné paralely mají své meze, je zřejmé; připomněl bych jen často diskutovaný a stále otevřený problém vztahu mezi systémem totalitním a autoritativním (jeho tematizace je spjata zvláště s koncepcí Hannah Arendtové), neboť se s ním budeme *in concreto* v recenzované práci setkávat. Z domácí produkce, jež si všímá i obecnějších systémových problémů a zaměřuje se především na poslední fázi vývoje frankistického režimu, bych zde uvedl práci Jiřího Chalupy *Jak umírá diktatura: Pád Frankova režimu ve Španělsku*. (Olomouc, Votobia 1997).

„Španělská" tematika byla u nás též (nehledíme-li k publikacím různého typu z období občanské války, jako byla prorepublikánsky angažovaná brožura Gustava Wintera *Oč jde ve Španělsku* z roku 1937 nebo senzačně zaměřené reportáže *Zakrvácené arény* pozdějšího aktivistického novináře Antonína J. Kožíška z roku 1938) zpopularizována autobiografickou knížkou poněkud „nedopatřením" obdivovaného Georgea Orwella *Hold Katalánsku a Ohlédnutí za Španělskou válkou*, vydanou roku 1991, jejíž pozorný čtenář asi bude zaražen extrémně levicovou pozicí autora.

Autorka recenzované knihy studovala postgraduálně v Madridu v sedmdesátých letech a na počátku let osmdesátých. Ve své práci poměrně zdařile slaďuje výklad objektivních fakt španělského vývoje od konce minulého století až po pád frankistické diktatury s psychologizující kresbou portrétu ústřední postavy. Že ovšem hodnotová orientace konzervativně katolicky založeného vojáka je naší autorce bytostně cizí, je skutečnost, která se bude projevovat takřka na každém kroku a propůjčí Frankovu

portrétu až jednostranně temné barvy; autorka totiž nepřizná Frankovým rozhodnutím v podstatě jiný motiv než nějak negativní, zvláště oportunistický či kariéristický.

Ellwoodová sleduje Frankův život chronologicky. Ve stručném vykreslení jeho dětství a rodinných poměrů (narodil se v roce 1892 ve středostavovské rodině v galicijském El Ferrolu) zdůrazňuje v souladu se svou zálibou v psychologizujících interpretacích zvláště údajný „komplex méněcennosti" (s. 22) křehkého chlapce, vedoucí našeho problematického hrdinu později k vytrvalé cílevědomosti (kapitola 1: Z Galície do Kastilie a zpět, 1892–1912; s. 15–24).

Z výkladu odbobí před první světovou válkou považuji pro českého čtenáře za nejpřínosnější pasáže týkající se španělské vojenské intervence v Maroku, jíž se Franco jako důstojník zúčastnil (kapitola 2: Afrika, Madrid, Zaragoza, 1912–1931; s. 25–55). Zajímavá je především autorčina interpretace motivů novodobého španělského nacionalismu jako *kompenzace* za porážku v americko-španělské válce o Kubu roku 1898 a za ztrátu španělských kolonií v Jižní Americe. Zhruba ve stejné době, tj. ke konci 19. a na začátku 20. století, zaujal autorku i jiný motiv, vinoucí se vedle militaristicky pojatého nacionalismu celou Frankovou politickou dráhou: odpor proti dělnickému (zvláště stávkovému) socialisticky a anarchisticky orientovanému hnutí, se kterým se setkal konkrétně v roce 1917 jako důstojník při prvním potlačení bouřlivé stávky v Asturii (s. 32–34), kam se vrátí s obdobným posláním o sedmnáct let později. Autorčino hodnocení peripetií Frankova vztahu k oběma záležitostem, tj. k bojům v Maroku a stanoviskům politických reprezentací k nim, jakož i k zápasům politickým a stávkovým, vyznívá vždy ovšem ve Frankův neprospěch (například v Maroku ze sebe „dělal hrdinu", s. 39).

Dalším významným motivem, který práce Ellwoodové sleduje, je Frankův vztah k republikánskému hnutí, jež zesílilo v průběhu dvacátých let v souvislosti se zoufalým, postupně stále neúspěšnějším úsilím pitoreskní diktatury generála Miguela Primo de Rivery o modernizaci a celkovou evropeizaci zaostalého Španělska. Neschopnost krále Alfonse XIII. řešit naléhavé ekonomické, sociální a politické problémy přivedla velkou část politicky aktivní městské společnosti k republikánským sympatiím. V tomto směru se angažoval mimo jiné i pozdější Frankův druh v povstání z roku 1936 Quiepo de Llano v čele Vojenského výboru podobně jako – k jeho zlosti – Franciskův bratr Ramón, který měl dokonce v úmyslu bombardovat královský palác (s. 42–50).

Narozdíl od zmíněného hnutí i osob zůstal Franco, nejmladší evropský generál (ve 33 letech), věrný monarchii. Podle něj totiž nejlépe ztělesňovala hodnoty jeho konzervativně laděného „desatera", určeného frekventantům Všeobecné vojenské akademie v Zaragoze a akcentujícího kázeň a poslušnost, autorka mu ovšem vytýká absenci takových hodnot, jako je intelektuální zvídavost (s. 43–44).

Vyhlášení republiky v roce 1931 (kapitola 3: Druhá republika, 1931–1936; s. 56–85) znamenalo z politického hlediska jeden z klíčových zlomů ve Frankově kariéře. Pozdější diktátor se netajil nechutí k novým poměrům (s. 59). Autorka, dosti podrobně sledující jeho vojenskou kariéru, zde připomíná, že antimilitaristické reformy ministerského předsedy Manuela Azani, vedoucí k rozpuštění vojenské

akademie v Zaragoze a přinášející revizi některých povýšení z dob monarchie, Frankovi osobně pak přeložení na horší místo, byly katalyzátorem odporu konzervativních sil proti republice (s. 58–59).

Azañovými reformami nebyli postiženi jen vojáci, nýbrž i zbývající dvě složky triumvirátu mocných – velcí pozemkoví vlastníci a katolická církev – které rovněž profitovaly ze stavovské společenské hierarchizace za „starého režimu"; latifundisté byli postiženi pozemkovou reformou, církev odlukou od státu, zrušením jezuitského řádu a celkově antiklerikální linií Azañovy politiky (s. 56–61). Jako reakce vůči tomuto trendu se formovaly síly konzervativní pravice, mezi nimiž dominovala katolická CEDA pod vedením ambiciózního Gila Roblese a militantní španělská Falanga v čele s José Primo de Riverou, synem zmíněného diktátora. Politická radikalizace probíhala i na levici, zvláště v socialistické straně, jež soupeřila o vliv na dělnictvo s anarchisty a komunisty. Franco se ovšem doposud přímému angažmá v politice přes vyhraněné konzervativní sympatie vyhýbal.

Příčinu dalšího posunu ve Frankově vztahu k politice spatřuje autorka v nestabilitě republiky, vrcholící „říjnovou revolucí" v roce 1934, kterou vyvolala levice a katalánští autonomisté v reakci na posun doprava ve volbách v předcházejícím roce (s. 68–69). Franco tehdy řídil bezohledné vojenské potlačení hornické ozbrojené vzpoury v Asturii, což byla jedna z událostí, jež vnesly mezi pravici (i osobně Franka jako vykonavatele vládní moci) a levici další eskalaci nesmiřitelné nenávisti.

Dalším mezníkem Frankova politického vývoje byly podle Ellwoodové události následující po vítězství Lidové fronty, v níž se spojila krajní levice a levý střed, v únoru 1936. Slabost vlády středolevé koalice vedla k eskalaci napětí i násilí, v jejímž rámci si vyřizovaly účty oba extrémní póly politického spektra. Docházelo i k častým útokům na katolické kostely, což se Franka – bigotního katolíka – muselo i osobně dotýkat. Kulminací těchto procesů bylo zavraždění levicového policejního důstojníka Castilla a vzápětí jednoho z lídrů pravice Calvo Sotela (v tomto případě dokonce vykonala zločin policie, s. 80–81). Právě tento druhý zločin byl bezprostředním podnětem Frankova připojení se k povstání, ač meze jeho loajality vůči republice se projevily již po únorových volbách (s. 76–81).

Autorka v líčení těchto dějů, podobně jako i následujícího období občanské války (kapitola 4: Občanská válka, 1936–1939; s. 86–122), setrvává vcelku na tradičně jednostranných pozicích, odkud se osudový španělský konflikt jeví jako konfrontace demokracie a fašismu. Přitom vyloženě podceňuje stupeň rozkladu státních institucí demokratického systému před vypuknutím války, kdy už vláda nebyla schopna zabezpečit mnohé základní funkce státu ani plnění vlastního programu a kdy docházelo k četným excesům, například při provádění pozemkové reformy v Extremaduře, ve které krajní levice viděla příležitost k realizaci svých revolučních představ. Ellwoodová sice nepopírá vliv těchto událostí na Frankovo rozhodnutí připojit se k červencovému povstání a (po náhlé smrti generála Sanjurja) postavit se mu v čelo, přesto však má silnou tendenci interpretovat je jako oportunní záležitost (s. 78–79).

Meze autorčina přístupu ve výkladu občanské války z let 1936–1939 se projevují v jejím pojetí konfliktu jako „politické války" mezi „liberálnědemokratickým" modelem, vycházejícím z principu svobodných voleb, a „jakýmsi jiným" modelem konzer-

vativně autoritativního typu (s. 91–92); jako by levice – v roce 1936 dostala více mandátů, ale o něco méně hlasů –, autorkou v zásadě identifikovaná s prvním modelem, vždy uvedenou zásadu respektovala. Ellwoodová tak zapomíná na vzpouru proti výsledku voleb v roce 1934. „Liberálnědemokratický" model ve smyslu tradičního modelu pluralitní parlamentní demokracie byl ve Španělsku druhé půle třicátých let s to ctít bohužel málokdo. V ještě „neusazené" demokracii, usilující o modernizaci a odstranění letitých sociálních problémů, podléhala levice i pravice stále více tlaku extremistů, přičemž jejich umírněná křídla nebyla schopna respektovat a hájit „formální" stránky demokratických rozhodovacích procedur jako společně sdílené hodnoty a osvobodit se od příliš polárně ideologického viděni světa.

Nevyváženosti trpí pak i celé vylíčení bratrovražedného zápasu (s. 86–119), kde Ellwoodová spatřuje jednostranně brutalitu a násilí převážně na straně povstalců (s. 93). Zajímavější než autorčina obecná hodnocení je její sledování procesu sbližování a sjednocení jednotlivých složek povstaleckého tábora, zvláště fašisticky orientované Falangy a monarchisticky zaměřených karlistů v roce 1937, na němž měl Franco významnou zásluhu (s. 105–108). Že uvedené sjednocení bylo do značné míry účelové, dosvědčí další události po Frankově vítězství. Zároveň, jak to autorka bezděčně ukazuje, byla ona různost daná do vínku španělskému autoritativnímu režimu faktorem ustavujícím alespoň minimální pluralitu a v dalším vývoji působila vůči totalitním tendencím jako brzdicí, ba rozkladný činitel. Z konkrétních, méně známých poznatků, jež recenzovaná práce přináší, bych uvedl vyzdvižení účelové povahy Frankova vztahu k italské a německé vojenské pomoci či upozornění na podíl Italů při zničení Guerniky.

Další část (kapitola 5: Frankův mír, 1939–1942; s. 122–146) sleduje období po skončení občanské války, kdy stabilizace režimu probíhala ruku v ruce s uplatňováním principu individuální i kolektivní odplaty (s. 123), jakož i útlakem Katalánska a Baskicka. Fakt, že báze politické podpory Frankova režimu nebyla jednotná, daný spojením fašistů a monarchistů, se promítl i do zahraničněpolitické roviny: zatímco falangisté podporovali válečné úsilí Osy, monarchisté byli orientováni spíše k britskému konzervativismu, což byl, vedle Frankova obratného manévrování, významný faktor podmiňující Frankův vztah k válce. Ač se *caudillo* na podzim roku 1940 přiklonil k Ose, odolal Hitlerovu nátlaku (s. 137–139) a angažoval se vojensky jen ve válce proti SSSR vysláním dobrovolnické Modré divize.

Šestou kapitolu nazvala Ellwoodová příznačně Přežívání v bouři, 1943–1949 (s. 147–167). Autorka zde připomíná jedinou, ovšem nevyslyšenou Frankovu mezinárodní iniciativu, totiž výzvu k ustavení antibolševické fronty (v dopise adresovaném Churchillovi, s. 152). První léta po skončení druhé světové války byla dle Ellwoodové pro Frankovo postavení *caudilla* klíčová. Počáteční bojkot ze strany OSN (1945–1946) byl prolomen díky vypuknutí „studené války". Západnímu společenství, zvláště USA, se jevil pochopitelně jako hlavní nepřítel SSSR a jím budovaný blok. Španělsko, jež Franco prezentoval jako „strážce Západu" (kapitola 6: Strážce Západu, 1950–1960; s. 168–197) a jeho (ovšem konzervativně křesťansky interpretovaných) hodnot, z tohoto postoje profitovalo natolik, že se málem stalo příjemcem Marshallova plánu (s. 165). Přes Trumanovo veto v této záležitosti ovšem pokračo-

valo, zvláště po formálním obnovení monarchie v roce 1947 a jeho schválení v referendu (s. 163), ve vztahu k Západu „tání" (s. 166–167), jež přineslo i postupné hospodářské zotavení a přijetí do OSN v roce 1955 (s. 182). Velkou roli hrála i koincidence vojenských zájmů Španělska a USA v padesátých letech (s. 169).

Snaha o profesionalizaci práce vlády na úkor uspokojování zájmů původní mocenské základny režimu, byť probíhala pomalu, váhavě a s peripetiemi (s. 173–174), přinesla postupně jistou liberalizaci politického života, projevující se zvláště vzrůstem vlivu „liberálního monarchismu" a jeho politickým osamostatňováním (s. 178–179). Spíše autoritativní než totalitní povaha Frankova systému pak v dalších letech umožnila i jistou formu politické plurality – vznikaly nové strany jako Křesťansko-demokratická levice (!) či Křesťanská sociální demokracie Gila Roblese (s. 195). Rozpor mezi paternalismem a potřebou svobodné diskuse se projevoval i na vysokých školách, kde docházelo ke střetům mezi fašisticky a liberálně smýšlejícími studenty (s. 182–184). Období padesátých let, jež autorka případně přirovnává k éře „perestrojky" a „glasnosti" (s. 174), odhalilo rozpor mezi reálnými potřebami ekonomicky se vzmáhající společnosti a ideologickou doktrínou, určovanou antikomunistickými a antiliberalistickými schématy z doby občanské války, jež stále více ztrácela přitažlivost.

Předposlední část (kapitola 8: Soumrak Boha, 1960–1975; s. 199–226) si všímá přežívání, dožívání a konečné „agonie" Frankova systému (s. 199–238). Autorka ukazuje, že zde nešlo o lineární pohyb k demokracii, nýbrž o čas plný protikladů a zvratů. Postupná demokratizace společnosti, převaha vlivu reformních technokratů, jež se prosadila ve vládě, přijetí Ústavního zákona státu v roce 1966 a jmenování Juana Carlose následníkem trůnu v roce 1969, to vše bylo provázeno i protichůdnými tendencemi, jako popravou komunistického aktivisty Juliána Grimaua a organizovanou kampaní proti mnichovskému kongresu různorodé španělské opozice v první půli šedesátých let.

Ellwoodová výstižně dovozuje, že pro kolaps autoritativního režimu (respektive toho, co z něj v sedmdesátých letech ještě zbylo) byl rozhodující mnohotvárný nápor kritických a protestních aktivit nejrůznějšího typu, jako byly stávky, vystoupení intelektuálů i církevních představitelů (a vůbec postupný odklon katolické církve od bezvýhradné podpory diktatury; s. 223–225). Ve výstižné rekapitulaci pak autorka připomíná základní teze svého pojetí. Výhledem do budoucna se zabývá poslední kapitola Začátek pofrankovského období (s. 227–251).

Recenzovaná práce vychází v základních rysech z poměrně vyhraněně levicového hlediska. To bych nepokládal samo o sobě za nedostatek. Povážlivé jsou spíše jednostrannosti v pojetí konkrétních událostí, jako je idealizace obrany republiky a demokracie za občanské války, hlavně však potlačování určitých fakt, zvláště toho, že extrémní levice chápala svůj boj spíše jako zápas za revoluční přeměnu společnosti než za hodnoty demokracie a obranu stávající republiky. Autorka též takřka nerozlišuje mezi totalitně, respektive extrémně, a demokraticky orientovanou levicí. Za celkově zdařilejší považuji jednak její zdůraznění vlivu období, kdy Španělsko hledalo novou velmocenskou identitu, na formování Frankova světového názoru, a jednak pečlivý rozbor vývoje frankistického režimu v poválečném období.

Doslov (od. „A. A.") k „českému" (sic!) vydání zajímají především paralely mezi frankismem a komunismem; iniciály mimo jiné zaujatě podezírají autorku ze sympatií ke komunismu pro její vyzdvižení sociálních příčin odchodu chudého venkovského obyvatelstva do měst (s. 254). Rejstřík je neúplný (chybí například v textu zmiňovaný generál Goded, Gil Robles y Quiñones je uveden jako Quiones). Překladatelka nezná správné české psaní mnoha cizích slov, přejímajíc je z angličtiny: místo „autarkie" tak užívá výrazu „autarchie", a mechanický převod z angličtiny se promítá i do uvádění místních jmen („Pikardy" místo Pikardie).

Recenze

O zlých učitelkách, pionýrském šátku, zelňačce paní Adamcové a mnoha dalších věcech

Marie Černá

OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav: *Sto studentských revolucí*. Praha, Lidové noviny 1999, 859 stran.

Na úvod musím říct, že pokoušet se o kritickou recenzi této pestrobarevné knihy pro mě vůbec není snadné. Čím víc si v ní čtu, tím hůř se mi vyslovují jednoduché soudy. Kdyby se mě někdo zeptal, jestli stojí za to si knihu pořizovat, odpovím ano. Pokud by se zeptal, proč, respektive o čem a jaká ta kniha je, znejistím, protože jednoznačnou odpověď po ruce nemám. A od recenzenta se očekává, že na takové otázky, byť třeba nepřímo, odpoví. Začnu tedy jednodušší otázkou, co kniha obsahuje.

Především tu najdeme rozhovory s lidmi, kteří v roce 1989 studovali na vysoké škole a jakožto studenti prožívali a spoluvytvářeli tehdejší listopadové události. „Sametová revoluce" však netvoří jediné či hlavní těžiště rozhovorů, ty mají naopak formu volnějších životopisných vyprávění, která vypovídají i o předchozím životě narátorů v „reálněsocialistickém" Československu sedmdesátých a osmdesátých let. Autoři projektu předem zvolili tematické okruhy, s jejichž pomocí pak tazatelé vyprávění bývalých studentů usměrňovali. Okruhy zahrnují instituce, aktivity či události, které se měly významně podílet na životě narátorů – rodina, základní škola, pionýr, střední škola, SSM, aktivity ve volném čase, vysoká škola, mezinárodní a domácí politické události. Za pomoci regionálních spolupracovníků shromáždili autoři projektu takových rozhovorů rovnou stovku, a to po celé České republice, respektive ve všech větších vysokoškolských městech. Pro účely publikace byly přepsané rozhovory redakčně upraveny a autorizovány. Jejich knižní verze je do značné míry umělým výtvorem, protože vznikla sloučením prvního a druhého kola rozhovorů do jednoho celku. Na úkor spontánního toku řeči jde i snaha cíleně provést vyprávění všemi určenými okruhy otázek a nenechat se rozptylovat neoče-

kávanými podněty, které každý nový rozhovor přináší. Spíše než o rozhovor jde o řízené vyprávění. Role tazatele spočívá v tom, že předkládá okruhy a otázky, ke kterým se narátor více či méně podrobně vyjadřuje, ale on sám už řečené dále nerozvíjí. Nad každým vyprávěním se tak vznáší řada otázek, které nebyly položeny. Přesto se čtenáři dostává do rukou pestrá mozaika životních příběhů, osudů a prožitků a bohatý biografický materiál, který specifickým způsobem vypovídá o určité době. Kniha sice neobsahuje všech sto vyprávění, ale většinu tu najdeme, a je jich rozhodně dost, aby tvořily její kvantitativně nejvýznamnější část (více než šest set stran). Ač byly rozhovory vykázány do oddílu Přílohy, je možné, že pro řadu lidí se stanou hlavním textem. V tomto smyslu kniha překračuje rámec vědecké historické práce určené úzké skupině odborníků a bezpochyby se obrací na širší publikum. Lze ji číst například jako napínavé líčení studentských hrdinů revoluce, včetně jejích známých hvězd, které umožní nahlédnout do jejich minulého života či do zákulisí a vztahů převratných listopadových událostí. Dnes oblíbenou memoárovou a rozhovorovou literaturu přesahují přílohy v tom, že kromě slavných osobností nechávají promlouvat i lidi, kteří zůstali mediálnímu světu skryti. (Jakožto Pražačka a latentní pragocentristka považuji za obzvláště přínosné a důležité zprostředkování průběhu studentských revolucí, které se odehrávaly mimo Prahu.)

Autoři projektu a knihy měli štěstí, že v bývalých studentech nalezli vstřícnou, otevřenou a nezakomplexovanou skupinu lidí, kteří dokázali ochotně vyprávět o svém životě a prožitých událostech. Narátoři promlouvají přímočaře a zároveň s jistým nadhledem, bez vytáček, rétorických kliček a sebeobhajob, které tak často doprovázejí výpovědi starší generace. Je to vlastně logické vzhledem k tomu, že protagonisti knihy měli zase to štěstí, že je listopad 1989 zastihl v plné síle a zároveň nezatížené minulostí, takže do nového světa mohli vyrazit radostně a s nadějemi. Bývalí studenti z roku 1989 představují poměrně úspěšnou skupinu lidí, a to se také odráží na jejich vyprávěních, která jsou přes zmíněná omezení zajímavým a čtivým materiálem.

Autorská část knihy je oproti přílohám výrazně méně obsáhlá, čítá necelých dvě stě stran. Obsahuje historický úvod, ve kterém autoři připomínají dobový kolorit od konce šedesátých do konce osmdesátých let; jak sami říkají, „události, které již – ať přímo nebo svým odrazem či následky – pronikly do vědomí narátorů, ovlivnily je, přispívaly k jejich formování a postupně měnily i jejich postoj vůči světu, který je obklopoval" (s. 11). Dále je tu metodický úvod, kde vysvětlují metodu orální historie obecně, specifikují předmět výzkumu a popisují, jak oni sami postupovali. Nakonec na sto čtyřiceti stranách podávají vlastní interpretaci rozhovorů. (Zvláštní přitom je, že není jasné, jak se má historický úvod k interpretaci rozhovorů, do jaké míry vychází z nasbíraných orálních historií a do jaké míry z jiných zdrojů.) Interpretace rozhovorů je rozčleněna do podkapitol podle výše zmíněných tematických okruhů, které tvořily kostru vyprávění: Rodinné prostředí, Základní škola, Pionýr, Mimoškolní a zájmová činnost v období základní školy, Střední škola, SSM, Mimoškolní činnost – volný čas, Kontakty středoškoláků s disentem, samizdatovou literaturou, zahraničními médii a jejich vztah k normalizačnímu režimu, Po maturitě, Vysoká škola, Zájmová činnost, Studentská stávka a Reflexe domácích a mezinárodních událostí.

Zatímco v rozhovorové části mají hlavní slovo narátoři a autoři jakožto organizátoři projektu a spolutvůrci vyprávění zůstávají přes ohromnou práci v pozadí, v interpretační části je tomu naopak. Z osobitých vyprávění a příběhů se stává studijní materiál, který slouží jako podklad pro práci (tu skutečnou, viditelnou a vědeckou) badatele.

Kniha sice poskytuje každému čtenáři dostatek materiálu, aby se sám sobě stal badatelem, aby, má-li zájem, mohl hloubat nad vyprávěními a hledat v nich zajímavé souvislosti, ale jeho možnosti jsou omezené. Musí se totiž spokojit s hotovým a uzavřeným materiálem, nemá už privilegium interview, které je vyhrazeno pro autory projektu a tazatele. Tím, že se sběratel orálních historií formulacemi otázek a svými vstupy významně spolupodílí na výsledných vyprávěních, má výsadní postavení při jejich interpretaci. V tomto smyslu se vyprávění narátorů a jejich interpretace ze strany autorů projektu stává komplementární. Každý rozhovor je veden s určitým záměrem, za konkrétními otázkami stojí určitý (badatelův) předmět zájmu. Ten by měla osvětlit právě metodologická a interpretační část. A tady právě začínají moje rozpaky nad knihou.

Interpretace rozhovorů sice hojně čerpá z citací narátorů, spíše se ale omezuje na jejich glosování, než aby je autoři používali k ilustraci zformulovaných problémů nebo otázek. Není jasné, jakou argumentační logikou se řídí výběr postřehů, které tak často zůstávají na úrovni nahodilých zajímavostí, z nichž každá se dotýká trochu jiného problému. Místo aby se autoři u naznačeného problému pozastavili a za pomoci bohatého podkladového materiálu ho rozvinuli, běží rychle dál k jiným postřehům, které s předchozími souvisejí někdy více a někdy méně. Nejmarkantnější je to asi na příkladu rodinného zázemí, které samo o sobě nabízí nepřebernou škálu témat a otázek. Autoři přitom nespecifikují, co je vlastně na rodině ve vztahu k narátorovi zajímá. A tak zde vedle sebe najdeme úryvky a komentáře vztahující se k sociálnímu původu rodiny, politickému zaměření rodičů, (ne)členství v KSČ, náboženské víře, temperamentu matky, městskému či vesnickému prostředí, materiálnímu zázemí, napojení na disent, početnosti a úplnosti rodiny, zprostředkované zkušenosti s režimem atd., atd. Příliš rychle se například od naznačeného známého problému občanské schizofrenie (něco se říká doma, něco jiného na veřejnosti) dostáváme k rodinné reflexi „pražského jara" a „normalizace" (s. 69), k významu prarodičů (s. 70) a odsud k poslechu zahraničního rozhlasu. Naznačených problémů je příliš mnoho a náznakovost znemožňuje plně využít materiálu (různých vyprávění), problém argumentačně rozvinout a odhalit jeho různé dimenze, které nemusí být na první pohled zjevné. Komentáře většinou nepřekračují výpověď konkrétního úryvku nebo zůstávají na úrovni truismů typu „vzdělání rodičů v mnoha případech vytvářelo jisté kulturní prostředí, které ovlivňovalo celkovou atmosféru v rodině" (s. 60), nebo „praktikování náboženství v rodině se v životě narátora odráželo v různých rovinách: religiozita rodiny byla sama o sobě potenciálním či reálným zdrojem konfliktů s politickou mocí, vodítkem hodnotové orientace studenta a stavebním prvkem jeho etických principů a norem" (s. 61).

V podobném duchu se nese i zpracování ostatních tematických okruhů, i když u některých je množství naznačených problémů menší, takže se jeví konzistentněji.

Patrné je to například u SSM, kde zcela převládá téma formálnosti, popřípadě doklady, že skrze tuto instituci bylo někdy možné organizovat zajímavé a jinak neprůchodné akce a činnosti, občas hraničící až s podvratností.

Členění podle tematických okruhů může být na jednu stranu podnětné, na druhé straně vede k fragmentarizaci, která brání formulaci a reflexi problémů, jež jdou napříč těmito okruhy nebo mimo ně. Například rozlišování, co je a co není politické, na které se zde tak často naráží: jaký význam má vůbec toto dělení, když četba krásné literatury či poslech hudby se mohly stát politickým aktem a tolik politická organizace jako pionýr či SSM se mohly stát platformou pro zájmovou činnost, kterou jako politickou někdo vůbec nevnímal. Nebo fakt, že – jak ukazují různé úryvky z vyprávění – bylo mnoho socialismů, například socialismus dětí, jejichž svérázné vnímání se lišilo od dospělých, a že je tedy těžké říct, čím vším byl *režim*. Když autoři uzavírají kapitolu o mimoškolních aktivitách slovy „většina narátorů ale nehodnotila léta základní školy jako období, které by je příliš ovlivňovalo politicky, všichni se shodli na tom, že daleko větší význam pro jejich vývoj mělo období studia na střední škole" (s. 84), nemusí to znamenat, že by se děti to, co dospělí vnímají jako politické, vůbec nedotýkalo. Naopak by bylo třeba zajímavé sledovat, co z toho takzvaného politického do dětského světa proniklo a jak si to děti přeložily a zapracovaly do pro sebe relevantních kategorií. (Samozřejmě nemusí jít jenom o děti.) Nasbíraný materiál navíc umožňuje porovnat příběhy dětí s různým rodinným zázemím, pokud jde o vztah k politickému režimu. A tak dále. Jsou to jenom možné příklady, jak na základě živých vyprávění reflektovat pojmy a kategorie, které stereotypně používáme.

Ale je čas, abych se vrátila k původní otázce, o čem kniha je, neboli jaký byl předmět výzkumu. Lze říct, že kniha pojednává o vysokoškolských studentech z roku 1989. Jenže žádný výzkum se nevymezuje pouze skupinou, přestože autoři v metodickém úvodu tvrdí, že „orální historie 'se zaměřuje na výzkum určité skupiny obyvatelstva'". Holistický přístup kulturních antropologů si badatelé odkázaní na orální historii těžko mohou dovolit, nelze takto zkoumat o dané skupině *všechno*. Je sice pravda, že v životopisných vyprávěních je možné narazit na cokoli, v tom také spočívá jejich kouzlo, ale předmětem pozdější analýzy se může stát jenom *něco*. Vyprávění lze interpretovat jedině vzhledem k určitému tématu, problému, otázce, i za cenu toho, že mnohé zajímavosti zůstanou stranou.

Jelikož nejsem schopna zodpovědně rekonstruovat, jaké jsou hlavní problémy, které autory zajímaly, odvolávám se přímo na ně samotné. V kapitole Cíl a předmět výzkumu píší: „Naší snahou bylo zjistit, co ovlivňovalo jejich [studentů] názory, mentalitu a postoje v poslední fázi komunismu a v listopadových dnech roku 1989, a rozšířit tak naše dosavadní znalosti o rozměr každodennosti." (s. 44) Vzhledem k tomu, že tato věta by měla celé práci udávat tón a poskytovat vodítko, jak ji číst, dovolím si na chvíli se u ní zastavit.

Zaprvé, vymezení problému zůstává příliš vágní. I když ponechám stranou *mentalitu*, která je pojmem tak komplexním, že zjišťovat její zdroje v takto pojatém výzkumu je nemožné, chybí tu určení *názorů a postojů*. Není řečeno, názory na *co* a postoje vůči *čemu* jsou předmětem zájmu. Rozpor vidím v tom, že to, co chtějí autoři zkoumat, tedy co studenty ovlivňovalo, sami předem na základě obecně

známých poznatků vybrali – rodina, škola atd. (viz výše zmiňované okruhy). Přesnější formulace by tedy v tomto případě byla, ne *co*, ale *jak* předem zvolené instituce, okolnosti a události narátory ovlivňovaly. Jenže zaměřit takto výzkum založený na orální historii je problematické, protože se může stát, že pro soustředěnost na dané okruhy pomineme jiná, pro narátory třeba stejně důležitá témata, a uzavřeme si možnost pružně reagovat na podněty, které materiál skýtá, a problémy dále rozvíjet.

Zadruhé, autoři sice hovoří o poslední fázi komunismu, ale není zřejmé, zda chtějí odlišovat komunistické od obecnějšího. V interpretaci rozhovorů se dotýkají jak jevů a institucí typických právě pro komunistické režimy (pionýr, SSM, vztah k undergroundu atd.), tak jevů a institucí obecnějších, které rámec komunistických zemí přesahují (vztah rodičů a dětí, zájmové aktivity atd.). Někdy se prostřednictvím úryvků z vyprávění vyjadřují k povaze „režimu", někdy k obecně lidským a společenským problémům. Jistě že to vypovídá o skutečnosti, že život v komunistické společnosti nebyl něčím naprosto odlišným od života v jiných společnostech, že naopak v mnohém byl podobný a že právě najít to specificky „komunistické" na životě v komunistických společnostech je problém hodný pozornosti. Ale v knize jsem podobnou úvahu nenašla.

Zatřetí, zájem o každodennost poslední fáze komunismu a listopadových událostí vnáší do projektu hned od počátku tematickou podvojnost. V analýze vystupují život v komunismu a listopadové události jako dvě samostatná témata, jejichž vzájemný vztah již předmětem zájmu není. Navíc v souvislosti s listopadovými událostmi lze těžko hovořit o každodennosti – na rozhovorech je to patrné mimo jiné tím, že vyprávění se zde zhušťuje, dramatizuje a zrychluje, čtení se stává napínavou a spíše emotivní než racionální záležitostí.

Tyto nevyjasněnosti a nedořešenosti ve vlastní formulaci předmětu a cíle výzkumu se nutně odrážejí v interpretační části. Způsobují, že postřehy a výroky k jednotlivým okruhům jsou vybírány víceméně nahodile, bez vzájemných souvislostí a nejsou vedeny vnitřní logikou někam směřující formulace a reformulace otázek.

Na závěr bych se chtěla zastavit u výběru vzorku narátorů, který má samozřejmě významný podíl na zaměření výzkumu. Výběr narátorů byl veden kritériem účasti v listopadových událostech. Jak sami autoři říkají, šlo jim nejen o slavné a známé osobnosti studentské revoluce, ale najdeme tu i řadu lidí, kteří stáli více v pozadí. Autoři i oni samotní občas používají pro tyto případy označení „pěšáci" revoluce. Často však jde o lidi, kteří vedli a organizovali stávku na mimopražských školách, ale narozdíl od svých kolegů z pražské centrály zůstali z celostátního hlediska anonymní. Autoři sami s politováním konstatují, že původní záměr zařadit do vzorku bývalé studenty, kteří byli v době stávky pasivní, se nezdařil. (Neříkají proč, jedním z důvodů by snad mohlo být, že se vždy lépe mluví lidem, kterým vývoj událostí potvrdil, že konali správně.) Přes různou míru a významnost zapojení do událostí se k nám tedy dostávají výpovědi lidí, kteří studentskou revoluci svojí účastí aktivně podporovali. Autoři dále vysvětlují, proč relativně převažují studenti humanitních a uměleckých oborů a studenti z Prahy. Důvodem je mimo jiné jejich „dominantnější úloha". Zbývá ovšem ještě jedna disproporce, která narozdíl od ostatních zůstává

nevysvětlena, dokonce o ní nepadne ani jedna zmínka. Proč je mezi stovkou narátorů jenom třináct dívek? Dělalo studentskou revoluci sedmkrát více chlapců než dívek a sedmkrát více dívek zůstalo doma nebo odjelo na prázdniny? Možné by to třeba bylo, ale pak by nám to měli autoři říct. Jistou možnost jiného vysvětlení nabízejí dobové fotografie v knize. Na záběrech, kde se revolučně jedná a řeční, figurují mladí muži, tu a tam se objeví dívka. V zázemí, kde se na strojích přepisují různá prohlášení a připravuje jídlo, vidíme samé dívky. (I když ne tak úplně, na fotografii na straně 418 sedí za psacím strojem mezi šesti dívkami také jeden muž. Okamžiky slávy mohou být nevyzpytatelné.) Když šlo autorům i o pěšáky revoluce, proč ze vzorku tak citelně vypadly písařky, mazačky chlebů, roznašečky plakátů? Vůbec se nezmínili o tom, že revoluce studentů se mohla lišit od revoluce studentek – co do rolí, úloh, činností, postavení, významu. Asi je tak samozřejmé, že dívky patří ke strojům a muži na tribunu, že to za zmínku ani nestojí.

Recenze

Pozoruhodný pramen k dějinám takzvané normalizace

Milan Otáhal

ŠULCOVÁ, Olga: *Tajemství červeného křesla... a jiné příběhy*. Praha, Troja 1999, 178 s.

Prvořadým úkolem historiků zabývajících se obdobím takzvané normalizace je analýza společnosti, chování a smýšlení jednotlivých vrstev obyvatelstva. K objasnění těchto otázek neposkytují prameny úřední provenience dostatek materiálů. Podchycují hlavně obecné projevy nespokojenosti, ale nedovíme se z nich mnoho o každodennosti a stylu života řadových občanů. Mnohem více poznatků k těmto otázkám přinášejí rozhovory. Většinou jich však historici dosud využívali k získání či objasnění faktů v eminentně politických souvislostech, a proto se obraceli na aktivní činitele, ať již z opozice nebo mocenského aparátu. Teprve v poslední době se soustřeďují na životní příběhy, v nichž se odráží i každodennost. Ale i v těchto případech se zaměřili na osoby vyhraněně orientované, jako byli chartisté (nepublikovaný výzkum Ilony Christlové a Květy Jechové) či studentští aktivisté (Milan Otáhal, Miroslav Vaněk). Řadoví občané zůstali dosud stranou. Ani publikované paměti nepřispívají dostatečně k řešení těchto otázek. Tuto mezeru vyplňuje zčásti knížka povídek Olgy Šulcové s detektivním názvem *Tajemství červeného křesla... a jiné příběhy*, kterou vydalo nakladatelství Troja v roce 1999. Některé z povídek autorka uveřejnila již před rokem 1989 v samizdatu.

Šulcová byla novinářkou a za své postoje v „obrodném procesu" byla zbavena možnosti pracovat v oboru; i vzhledem k tomu, že podobně byl postižen její manžel a měli dvě děti, se musela živit manuální prací. V roce 1970 nastoupila jako dělnice v chemičce v Neratovicích, odkud čerpala podklady pro své povídky. Jsou to příběhy lidí, s nimiž pracovala nebo se v továrně setkávala. Svoje zážitky začala zpracovávat v povídky již v té době, tj. na počátku sedmdesátých let. Vzhledem k přechodu na nové pracoviště v gumárně zanechala psaní, ale vrátila se k němu koncem takzvané normalizace, kdy pracovala v tiskárně. Poslední dvě povídky jsou z tohoto prostředí a napsala je až po listopadu 1989.

Nejsem kompetentní, abych tuto knihu posuzoval jako umělecké dílo, chtěl bych však na ni upozornit jako na zajímavý historický pramen. Její význam z tohoto hlediska spočívá podle mého názoru v tom, že zachycuje dělnické prostředí, jemuž ani literatura, ani historiografie dosud nevěnovaly odpovídající pozornost, především ale v tom, že – jak sama autorka upozornila – „své či cizí zážitky, monology, dialogy jsem si hned na místě – třeba v šatně nebo na lavici u lisů – doslovně zaznamenávala". (Viz interview s Olgou Šulcovou v *Tvaru* č. 10/2000 pod názvem Pět odpovědí.) V dopise spolupracovníkovi, který emigroval a jemuž některé povídky poslala, píše, že je ani v budoucnu nebude možné v této syrové podobě publikovat, neboť jsou „příliš věrné, to bych si nemohla dovolit" (*Tajemství červeného křesla* s. 128). Autorka si tedy byla vědoma jisté problematičnosti zveřejnění „syrových" zážitků, zvolila proto formu povídek, která ji ostatně jako novinářce byla bližší. Jde tedy především o literární dílo opírající se o bezprostřední zážitky. Přesto tento umělecký tvar nezmenšil význam knihy pro historiky, kteří se zabývají každodenností či mentalitami společenských vrstev v období takzvané normalizace. Autorka totiž díky hodnověrnosti svých záznamů podala svědectví nejen o tom, o čem se její spolupracovnice bavily, co je tížilo, nebo naopak z čeho měly radost, ale zachytila i způsob jejich projevu.

Poznatky získané z těchto povídek nelze přirozeně zobecňovat, ale i z nich je znát rozdílnost dělnických kolektivů. Sama autorka upozornila na odlišnost prostředí v chemičce a v továrně, kde pracovala později. V gumárně, jak napsala, byla „navíc nuda. Ani památka po veselé družnosti z lisovny a lidé nezajímaví, takové ty běžné lidové typy, jichž jsou plné tramvaje." (s. 121) Možná že to byla náhoda, že v chemičce narazila na dobrý kolektiv, možná k tomu přispívala i atmosféra, kterou vytvářeli nadřízení, jakým byl směnový mistr pan Kafka (vlastním jménem Straka), který byl postižen již po únoru 1948. Ale i na ředitelství se k ní lidé chovali, jak píše, „vlídně až provinile". Také spolupracovnice ji přátelsky přijaly, i když se zdá, že některé zůstaly rezervované. Z otištěných dopisů zmíněného emigranta vyplývá, že pokud o ní lidé mluvili v její nepřítomnosti, v řadě soudů projevovali i jistou závist, kterou vzbuzovala svým předchozím postavením. Avšak základní poznatek je, že kolektiv cítil solidaritu s politicky diskriminovanými – tedy chování, které politická elita nevítala. Není proto divu, že autorka zhodnotila dobu strávenou v chemičce takto: „Zvykla jsem si, je to můj druhý domov, mnohé mě tu zaujalo." (s. 118)

Těžiště knihy je v zaznamenání rozhovorů, které mezi sebou vedli členové pracovního kolektivu v průběhu směny. Odehrávaly se hlavně v takzvané boudě, kde se lidé mohli najíst, zakouřit si či odpočinout. Především však, jak ji charakterizuje autorka, byla místem, „které lze ve zdejších podmínkách přirovnat k antickému fóru nebo hostinci na malém městě. Tady vzniká a formuje se veřejné mínění, tady se soudí, usuzuje a odsuzuje, zde je burza životních zkušeností, kuchařských receptů, návodů na zeštíhlení, na výchovu dětí i na milování. Každý se tu může poučit i přiučit." (s. 20) Tam se zřejmě mohlo mluvit svobodně, i když je znám případ udání. Předmětem hovorů byly hlavně problémy vztahující se k osobnímu životu, k soukromí, například vztahy mezi manžely, milenci, sousedy a spolupracovníky, děti, ale i různé příhody, které se udály dříve, například náznakový striptýz při silvestrovské

oslavě na pracovišti. Tedy nikoli politická témata, což vyplývalo zřejmě z celkového ovzduší na počátku takzvané normalizace, kdy režim znemožňoval občanům podílet se na veřejných záležitostech, a proto se snažili uniknout do soukromí. Přesto však pracovníci chemičky reagovali občas i na některé politické události. Někdy tato reakce vycházela z osobních zážitků. Tak tomu bylo například ve vztahu ke KSČ; jedna dělnice měla pocit, že ji její muž zanedbává pro politiku: „Máš třicetiletou ženu, povídám mu, ale když přijdeš domů, sháníš se nejdříve po Rudém právu! Mně je to jedno, že je ve straně, já té jejich politice nerozumím, a že tam má nějakou funkci, to je jeho věc, ale aby se kvůli tomu na mě vykašlal, tak to zas ne!" (s. 38) Při jiném povídání další spolupracovnice vzpomínala, že ve volbách v roce 1971 kandidovali lidé, kteří v „obrodném procesu" vystupovali ostře proti komunistům: „Tak jsem je nevolila. Veřejně. Proč bych s tím měla dělat tajnosti." (s. 78)

Charta 77 nebyla sice předmětem hovorů, ale autorka tlumočí zkušenosti pana Kafky, kterého se na její ohlas mezi zaměstnanci ptala. Podle něj o ní věděli – a hlavně technici se k ní stavěli se sympatiemi –, ale dělníci ji považovali za „panskou záležitost. Že si to páni musejí vyřídit mezi sebou." (s. 97)

Zmiňuje se také o tom, že se v boudě mluvilo i o příchodu sovětské armády v srpnu 1968. Rozdílný názor na to, zda tehdy byli i mrtví, vedl k dočasnému ochlazení vztahů s její nejmilejší spoludělnicí. Pracovní kolektiv přišel dokonce i do osobního styku s ruskými vojáky, kteří chodili do chemičky pracovat. Všeobecně vyvolávali soucit a nikdo k nim necítil vyložené nepřátelství. Avšak žert, který si dovolila jedna dělnice (připevnila jednomu vojákovi na záda pásku s nápisem „pozor kouše, má hlad"), byl důvodem jejího propuštění. V jednom případě autorka zaznamenává, že se v boudě vyprávěly i politické vtipy, byť byl jejich vypravěčem pan Kafka.

Politický postoj je zřetelný také z povídky Místní slavnost (s. 84–90), která je věnována odhalení sochy Lenina, umístěné před kulturním domem; tamní hospodu nazývali potom U Lenina. V boudě si dokonce s chutí vyprávěli, jak se jeden opilec v hospodě vychloubal, že sochu hodí do Labe, což bylo souhlasně přijato. Autorka však postřehla, že důležitější pro kolektiv byla skutečnost, že tato událost byla spojena s lidovou slavností, na kterou se pečlivě připravoval. Podstatná pro lidi i při jiných příležitostech (MDŽ) nebyla tedy politická náplň takových oslav, nýbrž potěšení ze společných setkání. Dělníci neodsoudili ani emigraci jednoho z mistrů. Ze vzájemné korespondence, kterou si vyměňovali, autorka cituje: „A nevím o nikom, kdo by Tě odsuzoval." (s. 115) I z těchto náznaků lze usuzovat, že režim nepodporovali, ale chovali se k němu lhostejně, veřejné záležitosti je přestaly zajímat.

V povídkách se odráží i jev, který ekonomové nazývají sociální pohodlí. To, co poutalo lidi k režimu, nebyly jen sociální jistoty, nýbrž i možnosti využívat pracovní dobu pro vyřizování soukromých záležitostí. Tak například po příchodu bývalé kadeřnice do party si nechávaly dělnice v boudě upravovat účes; před zmíněnou slavností dokonce kolektivně.

Z povídek Šulcové se dovídáme i o špatném pracovním prostředí, práci nejen namáhavé, ale i nezdravé. Jedna dělnice ji charakterizovala takto: „...kdybychom chodili do lisovny jenom sedět na židli a seděli v tom horku, smradu a randálu, v jakém tam musíme dělat, byly ty peníze, co nám dávají, tak akorát." (s. 72) Lidé

sice reptali, ale k obranným či protestním akcím nedocházelo. Mladí lidé se sem hlásili z nutnosti, protože mohli poměrně záhy získat na sídlišti byt, když se ovšem zavázali pracovat v chemičce dvanáct let.

Z některých poznámek se můžeme dovědět i o jiné stránce životní úrovně a stylu, totiž jídle, jež bylo ve špatném pracovním prostředí jedním z mála potěšení. „Ty dobrůtky ze závodních kantýn," píše autorka, „jsou naše opium, náš hašiš, náš toluen, čikuli, naše chlácholidlo." (s. 147)

Povídky Olgy Šulcové se staly důležitým pramenem pro historiky takzvané normalizace především pro jejich autentičnost, jelikož rozhovory si ihned zapisovala. V tom je jejich jedinečnost, neboť je malá naděje, že se podobné záznamy ještě objeví; snad pokud budou uveřejněny případné deníky. Autorce se tak podařilo podat plastický obraz každodenního života pracovního kolektivu v jedné továrně a přispěla tím k poznání mentality dělníků na počátku takzvané normalizace.

Recenze

Dvě nové práce o vnitroněmecké hranici

Oldřich Tůma

LAPP, Peter Joachim: *Gefechtsdienst im Frieden – Das Grenzregime der DDR*. Bonn, Bernard + Graefe Verlag 1999, 276 stran, fotografická příloha.
TANTZSCHER, Monika: *Die verlängerte Mauer: Die Zusammenarbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt-Staaten bei der Verhinderung von „Republikflucht"*. Berlin, Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR. Řada B: Analysen und Berichte, č. 1/1998, 161 stran.

Traumatický zážitek rozděleného národa je v německé společnosti i po sjednocení stále živý, a není tudíž divu, že téma vnitroněmeckých hranic, a jejich symbolu – Berlínské zdi – především, přitahuje pozornost německých historiků i po roce 1990. Téma, jež je dodnes nabité velmi emocionálním potenciálem, bylo zpracováváno nejen historiky, ale i publicisty různým způsobem.[1] Dvě nejnovější práce jsou přísně vědecké, založené na výzkumu primárních dokumentů.

Autor první z nich, politolog a sociolog Peter Joachim Lapp, má za sebou i zkušenost politického vězně východoněmeckého režimu. Před rokem 1964, kdy byl

---

1 Vedle obecných zpracování tématu (srv. např. KOOP, Volker: *„Den Gegner vernichten": Die Grenzsicherung der DDR*. Bonn 1996; INGOLF, Hermann: *Die Deutsch-Deutsche Grenze: Eine Dokumentation*. Plauen 1996; RITTER, Jürgen – LAPP, Peter Joachim: *Die Grenze: Ein deutsches Bauwerk*. Berlin, Ch. Links 1997) existují knihy věnované speciálně obětem pokusů o útěk z NDR (např. FILMER, Werner – SCHWAN, Heribert: *Opfer der Mauer: Die geheimen Protokolle des Todes*. München 1991), samozřejmě Berlínské zdi (např. AANDERUD, Kai-Axel: *Die eingemauerte Stadt: Die Geschichte der Berliner Mauer*. Recklinghausen 1991; SCHOLZE, Thomas – BLASK, Falk: *Halt! Grenzgebiet! Leben im Schatten der Mauer*. Berlin 1992; SIKORSKI, Werner – LAABS, Rainer: *Checkpoint Charlie und die Mauer: Ein geteiltes Volk wehrt sich*. Berlin 1997), ale i tak speciální studie jako např. práce o hranicích na železnici (ROSSBERG, Ralf Roman: *Grenze über deutschen Schienen 1945–1990*. Freiburg 1991; KUHLMANN, Bernd: *Züge durch Mauer und Stacheldraht*. Berlin 1998). Výběrová bibliografie v Lappově knížce (s. 266–272) uvádí desítky titulů.

vykoupen na Západ, strávil ve vězení čtyři roky. Napsal několik knih o institucích NDR i o procesu sjednocení Německa.[2]

Kniha, o níž je řeč zde, je rozdělena do šesti kapitol. Tři nejobsáhlejší se podrobně věnují výkladu situace na demarkační linii Sovětské okupační zóny Německa a později německo-německé hranici (s. 10–108), na hranicích mezi východním a západními sektory Berlína (s. 109–153) a na pobřeží Baltského moře (s. 154–170). Velmi podrobně a přehledně je vyložena historie ostrahy hranic, vznik a organizace pohraničních jednotek, příslušné předpisy, výzbroj a technické zařízení, pozornost je věnována nejdůležitějším pohraničním incidentům. Výklad je doplněn nákresy, fotografiemi, tabulkami a statistickými přehledy.

Jsme-li u čísel, je pozoruhodné, jak velmi se liší počty obětí pokusů o překonání hranic, jež různí autoři uvádějí. Čísla se samozřejmě liší i proto, že někteří z nich zahrnují do svých součtů i příslušníky ozbrojených sil NDR, kteří zahynuli na hranici (25 až 27 případů), občany NDR, kteří zemřeli při pokusu přejít hranice jiných států bloku (44 až 46 osob), a podobně. Obecně ale platí, že s rostoucím odstupem od roku 1989 uvádějí vyšší počty zjištěných obětí. Na počátku devadesátých let byla řeč o asi dvou stech obětech,[3] v roce 1996 uváděla občanská skupina *Arbeitergemeinschaft 13. August*, která sledovala případy úmrtí na hranicích už před pádem Zdi, 825 mrtvých. Historik Volker Koop považoval však tento údaj ve své práci za nadsazený a přiklánět se k údajům oficiálního vyšetřování (*Zentrale Ermittlungsstelle Regierungs- und Vereinigungskriminalität* – ZERV), registrujícím 519 mrtvých.[4] Sám Lapp ve své předchozí práci uváděl v roce 1997 už 916 případů,[5] nyní přetiskuje nejnovější údaje *Arbeitergemeinschaft 13. August* (tentokrát 922 mrtvých, s. 231) i ZERV (474 mrtvých, s. 230). Nejnověji operuje *Arbeitergemeinschaft 13. August* už s více než jedním tisícem obětí.[6]

Jednotliví autoři se ovšem většinou nepokoušejí stávající rozdíly vysvětlit, a nečiní tak bohužel ani Lapp. Nesnaží se ani objasnit, proč se nyní údaj ZERV snížil oproti tomu, který uváděl Koop před čtyřmi lety. Je třeba si ale uvědomit, že se nejedná vždy (a snad ani ve většině případů) o osoby, jež byly přímo zabity příslušníky ozbrojených sil NDR anebo účinkem vražedných zařízení na hranicích (minová pole, samostříly), ale i o uprchlíky, kteří se utopili v moři či vodních tocích, zahynuli při neúspěšných pokusech překonat v automobilech zátarasy a podobně. Úplně přesná asi nejsou (a ani nemohou být) čísla o případech úspěšného překonání hranic. Lapp uvádí (s. 144), že v letech 1961–1989 se podařilo uprchnout z NDR

---

2 Např. *Die „befreundeten Parteien" der SED: DDR-Blockparteien heute*. Köln/R. 1988; *Ein Staat – eine Armee: Von der NVA zur Bundeswehr*. Bonn 1992; *Das Zusammenwachsen des deutschen Parteiengefüges*. Bonn 1993; *Ausverkauf: Das Ende der Blockparteien*. Berlin 1998. Ostatně ani tématu meziněmeckých hranic se nevěnuje poprvé (srv. pozn. 1).

3 Folmer a Schwan v knize *Opfer der Mauer* v roce 1991 shromáždili údaje o 220 mrtvých (včetně 25 příslušníků ozbrojených sil NDR), zhruba 200 za léta 1961–1989 uváděli také Scholz a Blask v knize *Halt! Grenzgebiet!* (s. 144).

4 KOOP, V.: *„Den Gegner vernichten"*, s. 352 n.

5 LAPP, J. P. – RITTER, J.: *Die Grenze*, s. 168.

6 IDE, Robert: Das Urteil bleibt. In: *Potsdamer Neueste Nachrichten*, (7.9.2000), s. 2.

40 101 osobě, z toho pouze dvanácti procentům přes Berlínskou zeď. Berlín byl vůbec nejméně vhodným místem k pokusu o opuštění NDR, neboť úspěšnost zde činila pouhých pět procent (s. 143), o málo lepší byla situace na vnitroněmecké hranici a výrazně větší šanci měli ti, kdo se pokusili opustit NDR přes Baltské moře – zde byla naděje na úspěch až čtrnáctiprocentní (s. 166).

Samostatnou kapitolu (s. 171–196) věnuje roli ministerstva pro Státní bezpečnost (MfS) a působení Jednotné socialistické strany Německa (SED) při ochraně hranic: takřka všichni důstojníci a praporčíci pohraničních jednotek NDR (96,6 respektive 96,1 procento) byli členy SED (s. 195). Dosti stručně se zabývá hranicemi NDR s Československem a Polskem (s. 196–204). Pro nás je zde zajímavý výklad (s. 200–201) o vzniku 12. pohraniční brigády a její roli během srpnové intervence pěti zemí Varšavské smlouvy (brigáda operovala podél hranic s ČSSR, byla zřízena 20. srpna a zrušena 17. září 1968). Lapp krátce zmiňuje i opatření, jimiž se režim SED snažil zamezit emigraci občanů NDR přes další země sovětského bloku.

To je ovšem téma, které je mnohem podrobněji zpracováno ve druhé zde recenzované publikaci. Její autorka Monika Tantzscherová, původně překladatelka z ruštiny, od roku 1992 pracovnice takzvaného Gauckova úřadu, se specializuje na výzkum spolupráce východoněmecké Stasi s represivním aparátem dalších zemí sovětského bloku, respektive na operace Stasi v těchto zemích. Publikovala studie o akcích Stasi v souvislosti s československou krizí v letech 1968–1969, polskou krizí 1980–1981 a o společném systému dat budovaném východoevropskými tajnými službami.[7]

Její nejnovější práce je věnována útěkům občanů NDR na Západ přes další východoevropské země a spolupráci policejních a justičních orgánů těchto zemí při snaze východoněmeckého režimu takovým útěkům zabránit. Po vybudování Berlínské zdi v roce 1961 se pro východní Němce cesta přes třetí země, především ty „socialistické" státy, které měly společné hranice se západními zeměmi, tj. ČSSR, Maďarsko a Bulharsko, stala důležitou alternativou k cestě na Západ oproti přes hranici NDR. Pro šedesátá léta je obtížné sestavit přesnou statistiku, v letech 1971–1988 se podařilo opustit NDR touto cestou asi šesti tisícům východních Němců, zatímco asi pětadvaceti tisícům se útěk nepodařil. Podle odhadů MfS dokázaly pohraniční orgány ČSSR zabránit útěkům občanů NDR asi v 90 procentech případů, zatímco maďarská úspěšnost činila 79 procent a bulharská dokonce pouhých 47 procent (s. 13–14).

Jednotlivé části knihy pojednávají obecně o útěcích přes východní země (s. 3–17), o zákonech a represivních opatřeních NDR namířených k zabránění „opuštění republiky" (s. 17–42), o kooperaci orgánů NDR s úřady jednotlivých států (s. 43–63, Československa se týká s. 45–51), o závěrečné fázi a eskalaci krize v roce 1989 (s. 64–68). Připojen je soubor nejdůležitějších dokumentů (s. 72–157, Československo-

---

7 *Maßnahme „Donau" und Einsatz „Genesung": Die Niederschlagung des Prager Frühlings 1968/69 im Spiegel der MfS-Akten*. Berlin 1998; *„Was in Polen geschieht, ist für die DDR eine Lebensfrage!" Das MfS und die polnische Krise 1980/81*. Frankfurt/M. 1995; *SOUD: Das geheimdienstliche Datennetz des östlichen Bündnissystems*. Berlin 1996 (spoluautor Bodo Wegmann).

ska se týkají dokumenty na s. 110–116, 127–146 a 152–157, jde především o dvoustranné smlouvy mezi občma ministerstvy vnitra).

Kniha je v mnoha ohledech zajímavá i pro Československo. Bylo ostatně pro občany NDR jako průchozí země nejpřitažlivější a přes jeho území se pokusů o útěk odehrálo nejvíce. Na druhé straně ovšem byly československé orgány v ochraně hranic nejefektivnější, a srovnáme-li výše uvedené údaje Petera Joachima Lappa, byl pokus dostat se na Západ přes československé hranice jen o něco nadějnější než útěk přímo přes hranice mezi NDR a SRN, a dokonce skýtal méně šancí než cesta přes Baltské moře. Podle dohod mezi NDR a ČSSR působila na československém území zvláštní operativní skupina Stasi s úkolem bránit útěkům občanů NDR. Sídlila v Praze, detašovaná pracoviště měla v lázeňském trojúhelníku v západních Čechách a v Bratislavě. Styční důstojníci působili také u krajských správ StB v západočeském a severočeském kraji. Zvláštní operativní skupina MfS (kontrola pasů) působila také na letišti v Praze-Ruzyni, musela ovšem svou činnost ukončit, poté co ČSSR přistoupila v roce 1989 k mezinárodnímu bezpečnostnímu systému v letecké dopravě. V roce 1989 se pozice bezpečnostních orgánů NDR v Československu zhoršila i proto, že ČSSR přijala některá opatření upravující předpisy o ochraně hranic (redukce hraničního pásma, omezení trestnosti překročení hranic jen na některé případy). V létě 1989 se ovšem problém s východoněmeckými uprchlíky přenesl i na hranici mezi ČSSR a Maďarskem, jen v září vydalo Československo orgánům NDR 1169 jejích občanů, kteří se pokusili přejít nelegálně československé hranice (s. 66). To se však již blížil konec, 3. listopadu otevřelo Československo své západní hranice pro občany NDR.

I když takto důkladné práce o ostraze československých hranic v letech 1948–1989 zatím nemáme, lze asi říci, že situace vypadala v mnohém velmi podobně. V čem se bezesporu německé poměry od českých liší, je způsob, jakým byla po pádu režimu problematika systému ochrany hranic a jeho obětí trestněprávně řešena. V Německu byli postaveni před soud nejen jednotliví střelci, ale především ti, kteří za celý systém odpovídali. Tomuto tématu je věnována poslední kapitola Lappovy knihy (s. 205–226). Proběhly tři velké procesy: zaprvé proces se členy Rady národní obrany NDR: Tři nejdůležitější obžalovaní – šéf strany a státu Erich Honecker, předseda vlády Willi Stoph a ministr Státní bezpečnosti Erich Mielke – byli ovšem shledáni ze zdravotních důvodů nezpůsobilými k soudnímu jednání a jejich stíhání bylo zastaveno. Nejvyšší trest (sedm a půl roku) tak dostal předposlední ministr národní obrany NDR Heinz Kessler. Zadruhé proces se členy politbyra ÚV SED, v němž byli odsouzeni k trestům odnětí svobody poslední první tajemník ÚV SED Egon Krenz a dva další členové politbyra, Günter Schabowski a Günther Kleiber. Oba posledně jmenovaní si ovšem odpykali jen menší část trestu a byli na podzim 2000 omilostněni. Zatřetí proces s veliteli pohraniční stráže. Poslední velitel pohraniční stráže NDR generálplukovník Klaus-Dieter Baumgarten byl odsouzen k odnětí svobody na šest a půl roku, ke kratším trestům byli odsouzeni další velitelé, mezi nimi i generálporučík Karl Leonhardt, v roce 1968 velitel 12. pohraniční brigády.

Recenze

„Gulášový socialismus" v Maďarsku z českého pohledu

Milan Otáhal

IRMANOVÁ, Eva: *Kádárismus: Vznik a pád jedné iluze*. Praha, Karolinum 1998, 194 s.

V úvodu autorka vysvětluje, že jejím záměrem nebyl chronologický popis hlavních vnitropolitických, zahraničněpolitických, ekonomických a kulturních událostí ani dějiny Maďarské socialistické dělnické strany nebo životopis Jánose Kádára, nýbrž analýza klíčových problémů charakterizujících maďarský systém po roce 1956, který byl pojmenován podle tehdejšího vůdce maďarských komunistů Kádára.

V první části stručně seznamuje s předhistorií roku 1956. Těžištěm je rozbor nejdůležitějších událostí z podzimu tohoto roku, kdy maďarské úsilí o změnu poměrů vyústilo po zásahu sovětské armády v lidové povstání. Jeho specifiku spatřuje Eva Irmanová jednak ve skutečnosti, že tehdy nebyl vznesen otevřený požadavek na změnu společenského řádu; vůdci povstání se totiž vyjádřili jednoznačně pro socialismus a síly, které jej odmítly, neměly podstatnější vliv. Druhý specifický faktor nachází v samotné postavě Imre Nagye, který neměl pro případ revoluce žádný konkrétní program a do role jejího vůdce byl dotlačen vzbouřeným lidem. Autorka oponuje také názorům, že šlo o kontrarevoluci, neboť by to znamenalo, že Rákosiho režim byl revoluční. Sama nazývá události z podzimu 1956 revolucí (viz názvy kapitol 1.2 a 1.4), přičemž však blíže nezdůvodňuje, na základě jakých skutečností k tomuto závěru dospěla a co pod tímto pojmem chápe. Že nešlo o nahrazení socialismu jiným společenským řádem ani o návrat ke kapitalismu, vyplývá ostatně z postojů a programu vůdců povstání. Spor o výklad těchto událostí a jejich charakteristiku sehrál významnou úlohu i v období pádu komunismu a sami reformisté se přiklonili k názoru, že to bylo lidové povstání. K této tezi však autorka stanovisko nezaujímá. Podle mého názoru tento termín vystihuje podstatu událostí přesněji. Lidé se totiž postavili se zbraní v ruce na obranu své vlády proti zásahu sovětských vojsk a suverenitu státu chtěli zajistit vystoupením z Varšavské smlouvy. Historický

význam porážky lidového povstání pak autorka vidí v tom, že prokázalo, že „každý pokus o reformování socialismu bude odsouzen k nezdaru" (s. 43).

Prvním úkolem nastupujících mocenských elit bylo vypořádat se s představiteli a aktivisty reformních snah, autorka to nazývá odplatou. Tak tomu bylo v Maďarsku po roce 1956 i v Československu po roce 1969. Postup mocenských sil se sice v obou případech podstatně lišil, ovlivnil však další vývoj a koneckonců i pád komunismu. Zkušenosti obou zemí ukazují, že porážka pokusu o strukturální reformy socialismu je vždy spojena s likvidací těch sil, které se je snažily realizovat. Maďarští komunisté postavili vůdce povstání před soud a popravili je a dalších osm tisíc jeho účastníků odsoudili k trestům do vězení. Neuskutečnili však rozsáhlé čistky, protože namísto Maďarské strany pracujících byla založena nová strana. Tato politika neznemožnila, aby uvnitř strany vzniklo reformní křídlo, které převzalo v roce 1989 moc a ovlivnilo způsob pádu komunismu. V Československu sice nedošlo k popravám a soudním procesům za účast v „pražském jaru", ale provedené rozsáhlé čistky postihly nejen půl milionu komunistů, ale i nestraníky. V Maďarsku nevznikla proto vrstva nerovnoprávných občanů, jako tomu bylo v Československu, jehož režim neměl zájem na jejich integraci do systému. To bylo jednou z podmínek, proč „společenská smlouva" v Maďarsku mohla spočívat na zásadě: kdo nejde proti nám, jde s námi. To, že autorka nevěnovala těmto problémům pozornost, považuji za jistý nedostatek.

V druhé části Eva Irmanová charakterizuje maďarský model socialismu a analyzuje změny, které se uskutečnily v oblasti hospodářské, společenské a politické. Zabývá se i odporem konzervativních sil proti reformám, který vedl v určitých obdobích k jejich zastavení a jistému zhoršení celkové atmosféry. Správně upozorňuje na význam existence soukromého podnikání, jehož povolení uvolňovalo prostor pro obnovu individuální iniciativy, i když zároveň sloužilo režimu k odvedení zájmů obyvatelstva o veřejné záležitosti. Politické elity se však snažily integrovat do režimu – opět narozdíl od Československa – též inteligenci a posílit tak svou legitimitu; musely ovšem v tvůrčí oblasti připustit omezenou liberalizaci a tolerovat i jistou kritiku systému. Proto inteligence – a to i část, která působila v oficiálních strukturách – mohla sehrát důležitou roli v dalším reformním úsilí, jak se to projevilo v jejích aktivitách při vypracovávání koncepcí reforem. Jednotlivé modely reforem pak autorka analyzuje v přílušných podkapitolách.

V další části své monografie se autorka zabývá reformními procesy v osmdesátých letech, kdy se maďarská ekonomika komplexně zhroutila, k čemuž podstatnou měrou přispěla zahraniční zadluženost. Jednu podkapitolu věnuje zahraničněpolitickým koncepcím, druhou politickým reformám a v další pak rozebírá tři reformní programy nazvané Obrat a reforma, Reforma a demokracie a Společenská smlouva.

Poslední kapitola se soustřeďuje na přechod k občanské společnosti, a právě zde vidím jeden z hlavních přínosů práce. Analyzuje jednak proměny v Maďarské socialistické dělnické straně, v níž se postupně do čela dostali reformisté, kteří ji nakonec rozpustili a založili Maďarskou socialistickou stranu, jednak společenské struktury mimo vládnoucí stranu, zrod pluralitní společnosti a formování opozice. Zdůrazňuje úlohu, kterou při vzniku a rozvoji občanské společnosti sehrálo soukromé vlastnictví, i když vidí jeho meze a podtrhuje důležitost obratu ve veřejném mínění, které si

začalo uvědomovat nutnost politických změn. Do popředí se dostávaly klíčové otázky jako společenský dialog, nová společenská smlouva, politická koalice. Společnost překonávala nehybnost a stále více se aktivizovala, jak to dokazuje vznik nových nezávislých časopisů, alternativních organizací, petic a demonstrací. Značnou úlohu při této mobilizaci hrála ekologická problematika (zvláště výstavba vodního díla Gabčíkovo-Nagymáros), ale i postavení maďarské menšiny v Rumunsku. Jiným motivem, který vybuzoval občany, byly národní tradice, které byly ve vědomí lidí stále živé. Jistým důkazem byla i mnohem větší účast na manifestaci k výročí revoluce z roku 1848, kterou uspořádala v roce 1989 opozice, než na oficiálním shromáždění. Klíčovou roli sehrál přirozeně boj za rehabilitaci Imre Nagye, neboť tento akt nutně podryl legitimitu Kádárova vedení. Významu tohoto hnutí si bylo vědomo i reformní křídlo v komunistické straně, které nakonec dospělo k hodnocení událostí z podzimu 1956 jako lidového povstání, a tím se distancovalo od konzervativců, kteří je považovali za kontrarevoluci.

Jistým vyvrcholením procesu vytváření občanské společnosti byl vznik nezávislých odborových organizací – první byl Demokratický svaz vědeckých pracovníků. Právě založení této organizace a aktivní podíl při zrodu politických stran, Maďarského demokratického fóra a Svazu svobodných demokratů, potvrzuje, že Kádárův režim ztratil kontrolu také nad inteligencí. Pod vlivem situace se pokoušely o změnu kurzu i „masové společenské organizace" – odbory, svaz mládeže, žen a podobně – ale jejich snahy již v té době neměly naději na úspěch. Změnila se však podstatně úloha parlamentu, zvoleného v roce 1985, kdy již byla možnost výběru z více kandidátů; zastavil například výstavbu vodního díla Gabčíkovo-Nagymáros, přijal shromažďovací zákon a nový název pro stát, z nějž bylo vypuštěno přídavné jméno „socialistická". Jak však vyplývá z práce Irmanové, stojí i před maďarskými společenskými vědci úkol podrobněji prozkoumat postoje a chování jednotlivých vrstev společnosti, zejména dělníků, rolníků, ale i soukromých vlastníků.

Významnou složku společnosti tvořila opozice. Narozdíl od Československa se koncem osmdesátých let politizovala, tj. vědomě vstoupila do politického boje o moc. Výrazem toho byl nejen vznik politických stran – vedle již zmíněných uveďme alespoň Svaz mladých demokratů – ale i jejich programy na řešení krizové situace. Taktika opozice se měnila podle konkrétní situace, postupně přecházela od politiky kompromisů přes jistou eskalaci konfrontace až k volebnímu soupeření. Právě proto, že opozice sehrála významnou úlohu při pádu komunismu, měla jí autorka podle mého názoru věnovat větší pozornost.

Vítězství reformního hnutí v komunistické straně vytvořilo základní podmínky pro řešení celospolečenské krize dialogem, tj. formou takzvaných kulatých stolů. Tato jednání však již nejsou ve středu autorčina zájmu, zmiňuje se pouze o obsahu dohod, přičemž za základní považuje dohodu o svobodných volbách. Nedovíme se však, proč obě jednající strany nakonec souhlasily, aby se otázka moci rozhodla volebním soutěžením.

V závěru Irmanová charakterizuje Kádárův režim jako jeden ze způsobů realizace socialistické společnosti sovětského typu. Opírá se o definici totalitarismu, jak ji podali Carl Friedrich a Zbigniew Brzezinski, a konstatuje, že „kádárismus znaky charakteris-

tické pro totalitní systémy v sobě obsahoval, i když s jistými modifikacemi" (s. 177). Poté analyzuje jeho specifické rysy a dospívá k závěru, že „kádárismus byl autoritářský systém s totalitními rysy", který se od systémů ostatních socialistických zemí „lišil jen v útlaku a míře poskytovaných svobod, ale mechanismus jeho fungování, jeho základní principy byly stejné" (s. 180). S tím lze jistě souhlasit, ale pro pochopení socialistického systému sovětského typu je důležité zkoumat, jak se realizoval v jednotlivých zemích a v čem se tyto země vzájemně lišily. Právě tato specifika ovlivnila jak způsob pádu komunismu, tak i jejich transformaci v demokratické státy. O to se autorka zdárně pokusila na příkladu Maďarska. Na základě rozboru kádárismu a jeho neúspěšných pokusů o realizaci reforem dospívá k závěru, že „socialismus je nereformovatelný". Otázkou však je, zda to platilo pro evropské země sovětského bloku za tehdejších mezinárodních i vnitřních podmínek, nebo obecně. Reformní úsilí dnešní Číny možná naznačuje, že socialismus reformovatelný je.

Svou prací Irmanová podstatně přispěla k poznání fenoménu kádárismu. Mimo uvedené kritické poznámky jí snad lze vytknout, že se soustředila zejména na vnitřní vývoj a nevěnovala dostatečnou pozornost mezinárodní situaci, která – zvláště pak takzvaný Gorbačovův efekt – podstatně ovlivňovala možnosti řešení společenské krize v sovětské sféře vlivu i politiku vládnoucích elit. Upozorňuje sice, že nemohla využít výsledků studia maďarských emigrantů, přesto však mi chybí v seznamu literatury kniha Rudolfa L. Tököse *Hungary's Negotiated Revolution: Economic Reform, Social Change and Political Succession* (Cambridge 1996), která se podrobně zabývá stejnými problémy jako práce Irmanové; nebo stať László J. Kisse Warum scheiterte der „Gulaschkommunismus"? Eine Anatomie des Kádárismus. (In: *Der Umbruch in Osteuropa*. Ed. J. Elvert a M. Salewski. Stuttgart 1993, s. 121–134), v níž se autor také pokusil charakterizovat Kádárův režim, a studie László Bruszta. V tak významné práci chybí také jmenný rejstřík, který by se měl stát již samozřejmostí.

Práce Irmanové je cenným přínosem nejen pro odborníky. Poprvé se totiž v česky psané literatuře objevil tak důkladný rozbor kádárismu, který může posloužit i jako základ pro komparaci s vývojem u nás; širšímu okruhu zájemců ji zpřístupňuje i čtivost. Proto by neměla ujít pozornosti a měla by se stát podnětem k diskusi o specifikách systému „reálného socialismu".

Dokumenty

Za devět dnů jsme v Lyonu

Plán použití Československé lidové armády v případě války z roku 1964

Petr Luňák

Dokument, který zde s předmluvou otiskujeme, nalezl v únoru 2000 Petr Luňák ve Vojenském ústředním archivu v Praze, kde prováděl výzkum pro mezinárodní projekt Paralelní dějiny Varšavské smlouvy a NATO.

Objev československého plánu pro případ války z roku 1964 podstatně rozšiřuje naši znalost Varšavské smlouvy, neboť jediný dosud srovnatelný dokument z východoevropských archivů pochází z Polska z roku 1951.[1]

Rozdíl mezi oběma materiály je vskutku propastný. Polský plán odráží ryze obranné myšlení a polská armáda podle něj neměla opustit území Polské lidové republiky, přičemž jaderné zbraně nejsou ani zmíněny. Paradoxně v době, kdy se Západ obával možného sovětského útoku na západní Evropu v souvislosti s korejskou válkou, soustředilo se operační plánování ve východním bloku na teritoriální obranu. Naopak o půldruhého desetiletí později, po podpisu první dohody o kontrole zbrojení, jež zahájila po krizích z počátku šedesátých let další období uvolnění, měla v ambiciózních představách tehdejších vojenských plánovačů Československá lidová armáda (ČSLA) v případě války operovat během několika dnů v okolí Lyonu za masivního použití nukleárních pum.

---

1 Polský dokument je uložen v americké *Library of Congress* ve Washingtonu D. C., mikrofilm č. 96/6398, cívka W-15. Československý plán z roku 1964 je uložen ve *Vojenském ústředním archivu* (dále *VÚA*), fond Varšavská smlouva (neuspořádané), č.j. 008074/ZD – OS. Oba tyto plány a další relevantní dokumenty a komentáře k tomuto tématu je možno najít na internetové stránce projektu Paralelní dějiny NATO a Varšavské smlouvy na adrese www.isn.ethz.ch/php.

Oba plány odrážejí dobové sovětské myšlení. Polský plán sice nenese podpisy nejvyšších představitelů a je otázkou, nakolik byl v této doslovné podobě schválen. Je ale mimo jakoukoli pochybnost, že v době, kdy funkci ministra obrany PLR vykonával sovětský maršál Konstantin K. Rokossovskij, v polském velení nemohly vznikat plány v rozporu s myšlením v Kremlu. Podpisy nejvyšších československých politických a vojenských představitelů dokazují, že dokument z roku 1964 byl na další léta a pravděpodobně desetiletí závazný pro případ války v Evropě.

Plán využití ČSLA z roku 1964 je výsledkem přehodnocení vojenské strategie východního bloku po Stalinově smrti. Jaké byly příčiny a okolnosti těchto změn? Kdy přesně uvažování sovětského velení nabylo obrysů, které se zrcadlí v tomto dokumentu? Přesné a definitivní závěry bude přirozeně možno udělat až po zpřístupnění vojenských archivů bývalého SSSR. Do té doby mohou materiály z východoevropských archivů některé odpovědi alespoň naznačit.

Nástup jaderných zbraní

Podobně jako ostatní armády komunistických zemí soustředila se i ČSLA v prvních letech po zformování východního bloku na plánování obrany vlastního území. Válečné hry na mapách a manévry s vojsky v terénu zahrnovaly na počátku padesátých let i útočné operace, téměř nikdy se ale neodehrávaly na cizí půdě. Postup za hranice republiky se ojediněle předpokládal pouze v rámci další činnosti po úspěšném odražení nepřátelského útoku a následném prolomení jeho obrany. Uvažování československé generality se tedy pohybovalo v podobných mezích jako polský plán z roku 1951.[2]

Změna od víceméně obranného k vysloveně útočnému uvažování, která přišla v období bezprostředně po Stalinově smrti, byla spojena s přehodnocením úlohy jaderných zbraní. Stalin sám nepřehlédl jaderné zbraně a Moskva k jejich získání napřela ve druhé polovině čtyřicátých let obrovské úsilí. Vzhledem k jejich malému množství na obou stranách je ale sovětský vůdce nepovažoval za významný

2 O malé pozornosti operacím za hranicemi republiky svědčí i postup vojenských kartografických prací v tomto období. První mapování zahraničního území v základním měřítku 1 : 50 000, které začalo v roce 1951, mělo sloužit pouze k pokrytí sousedního československého území. Když byl o rok později předložen plán mapování zahraničního území v nově přijatém sovětském kartografickém systému, počítalo se, že do konce padesátých let zpracují českoslovenští vojenští kartografové v tomto měřítku část jižního Německa a celé Rakousko, tedy nikoli směr naznačený plánem z roku 1964. Z tohoto časového rozvrhu vycházelo mapování v následujících několika letech. V největším mapovém měřítku 1 : 25 000 se po celou dobu existence Varšavské smlouvy v ČSLA mapovalo pouze území Československa a některá operačně náročná území v západní Evropě, např. tok Rýna, Mohanu a dalších velkých řek na území SRN. Srv. *Historický archiv Vojenského zeměpisného ústavu Praha*, Přehled kladu mapových listů měř. 1 : 50 000 v systému 1946, prozatímní vydání 1951–1959. *Vojenský ústřední archiv (VÚA)*, fond Ministerstvo národní obrany (MNO) / Operační správa, 1952, kart. 369, sig. 97/2, č.j. 2131, Výhledový plán kartografických prací na mapě 1 : 50 000 – zahraničí.

strategický prvek. Oficiálním kánonem tak zůstala až do jeho smrti „teorie nepřetržitě působících faktorů" (stabilita zázemí, bojová morálka, počet a kvalita divizí a výzbroje, schopnosti velitelů), které měly být údajně rozhodující pro jakoukoli další válku. Tento banální koncept nebyl podstatný tím, co obsahoval, ale tím, co ignoroval. Především zcela opomíjel moment překvapení a uchopení iniciativy prostřednictvím jaderného útoku.

Právě na hromadném nasazení jaderných zbraní byla postavena americká strategie masivní odvety, kterou prezident Dwight Eisenhower vyhlásil po svém příchodu do Bílého domu v roce 1953. Jistota, že USA a jejich spojenci odpovědí na sovětskou agresi jakéhokoli charakteru mohutným jaderným úderem, měla Moskvu odstrašit od úvah tohoto typu a donutit ji k respektování *statu quo*.

Rostoucí počet jaderných zbraní na straně Západu si vynutil diskusi o strategických implikacích jaderných zbraní, které byly vzápětí zahrnuty do plánů nejen sovětské armády, ale i armád satelitních.[3] Zatímco například v bojovém plánu Sovětské armády z roku 1952 se nukleárním zbraním nevěnovala téměř žádná pozornost, když byl doslovný překlad tohoto předpisu vyhlášen v roce 1954 coby polní řád ČSLA, musel k němu být narychlo vypracován speciální předpis o účincích jaderných zbraní a činnosti vojsk při jejich použití.[4]

Je otázkou, do jaké míry bylo československé vedení informováno o sovětských vojenských plánech. V každém případě na ně neměla západní strategie masivní odvety onen odstrašující účinek, v jaký západní vůdcové doufali. Nepokládaje atomové zbraně primárně za zdroj odstrašení, nýbrž za zbraň jako každou jinou, jen s podstatně většími ničivými účinky, prohlašoval československý ministr národní obrany Alexej Čepička v roce 1954: „Samotná atomová zbraň nerozhodne o vítězství v boji. Použití atomových zbraní silně ovlivní způsob vedení boje a operace i život v hlubokém týlu bojujících stran, avšak význam všech druhů vojsk ... zůstává i nadále v trvalé platnosti, a naopak tento význam se ještě zvětšuje."[5]

Vzhledem k jaderné převaze Západu v té době byl tento zjednodušující pohled na jaderné zbraně asi spíše z nouze ctností. V zájmu spravedlnosti je třeba dodat, že i když západní vůdcové alespoň verbálně rozlišovali mezi konvenčními a jadernými prostředky, nakonec se vojenští plánovači na Západě i na Východě, jak jim velela jejich profese, připravovali na totéž – hromadný střet za použití všech prostředků, které byly k dispozici.

Fundamentální rozdíly však existovaly v chápání onoho střetu. Pro československou a nepochybně i sovětskou generalitu té doby představovaly jaderné zbraně

---

3 Změnu sovětského strategického uvažování a diskusi mezi sovětskými stratégy na stránkách časopisu *Vojennaja mysl'* popsal dodnes aktuálním způsobem Herbert S. Dinerstein ve své knize *War and the Soviet Union: Nuclear Weapons and the Revolution in Soviet Military and Political Thinking*. New York 1959. Viz také GARTHOFF, R.: *Soviet Strategy in the Nuclear Age*. New York 1958.

4 *VÚA*, fond MNO, 1954, kart. 22, složka 80 5/1-57, č.j. 0037.

5 *Tamtéž*, 1954, kart. 446, sig. 832/1-130, č.j. 3600 – GŠ/OS. Teze ministra národní obrany Alexeje Čepičky při rozboru sborového cvičení s vojsky 29. září 1954.

vysoce účinnou zbraň, která ovlivní pouze tempo srážky, nikoli však její celkový charakter. Vzhledem k tomu, že jaderné zbraně výrazně zkrátily dobu jednotlivých stadií války, považovali nyní sovětští stratégové za nejdůležitější získat co nejdříve rozhodující iniciativu mocným úderem jadernými a konvenčními prostředky proti silám nepřítele, a využít tak momentu překvapení. Tento úder neměl ale narozdíl od soudobých západních představ válku rozhodnout, nýbrž pouze vytvořit předpoklady pro její úspěšné dokončení klasickým způsobem, tj. obsazováním území pozemními operacemi. Proto narozdíl od svých západních protějšků se východní stratégové zabývali detailním plánováním a přípravou operací i po tomto zničujícím střetnutí. Jejich přípravy na jadernou válku, kterou bylo podle nich možno vyhrát, nebezpečně degradovaly účinek jakéhokoli odstrašení a přibližovaly jejich plány k naplnění.[6]

Sovětská verze hromadné odvety se okamžitě promítla do československých plánů výstavby a školení ozbrojených sil. Od výcvikového roku 1954–1955 bylo „vedení útočných operací ... při použití jaderných a chemických zbraní" jedním z hlavních výcvikových úkolů a na svých cvičeních se ČSLA připravovala téměř výhradně k útočné operaci.[7] Stejně jako v sovětském uvažování nebyla již obrana pokládána za „rozhodující druh bojové činnosti vojsk", ale měla být organizována tak, aby v každé situaci umožňovala přechod do protiútoku s momentem překvapení.[8]

Nutno podotknout, že plánování operací za nasazení jaderných zbraní činilo československému vojenskému velení obtíže a bylo předmětem častých stížností vedení ministerstva obrany.[9] Nešlo přitom o úvahy čistě teoretické. Třebaže jaderné nálože na československém území uloženy nebyly, od konce padesátých let se počítalo s tím, že v případě nutnosti tam mohou být dopraveny během jednoho dne.

Hluboko do nepřátelského území

Jak už bylo naznačeno, inkorporace jaderných zbraní do operačních plánů východních armád a důraz na moment překvapení podstatně ovlivnily pojetí pozemních operací. Hlavním úkolem pozemních sil sovětského bloku napříště bylo rychle postoupit hluboko do nepřátelského území, zneškodnit tam jaderné i konvenční síly protivníka, a tak uchránit velkou část vlastního území a obyvatelstva. V tom spočíval

---

6 Pro srovnání se strategií NATO v tomto období viz PEDLOW, Gregory W. (ed.): *Nato Strategy Documents, 1949–1969*. Brusel 1997.

7 *VÚA*, MNO, kart. 596, sig. 83 1/2, č.j. 5800. Směrnice pro operační přípravu generálů, důstojníků a štábů všech druhů vojsk na výcvikový rok 1955–1956.

8 *Tamtéž*, 1958, kart. 310, sig 17/2-28, č.j. 4813 – OS, Rozbor velitelsko-štábního cvičení z června 1958; 1957, kart. 327, sig. 17/7-32, č.j. 2395 – OS/1957, Teze o organizaci a vedení obranné operace na stupni armáda–divize; kart. 326, sig. 17/1-13, č.j. 1803 – OU. Od roku 1955 kromě toho začalo vojenské mapování jižní části Německa až k německo-francouzským hranicím v měřítku 1 : 100 000, které bylo považováno za optimální pro operace za použití jaderných zbraní.

9 *Tamtéž*, 1958, kart. 310, sig. 17/1, č.j. 5000 – OS/1958, Směrnice pro operačně-taktickou přípravu generálů, důstojníků a štábů všech druhů vojsk.

hlavní rozdíl oproti soudobé strategii NATO, které se připravovalo pouze na teritoriální obranu za strategického bombardování zázemí protivníka s úmyslem oslabit jeho schopnost pokračovat v boji.

Nicméně plán postoupit až k Lyonu za devět dnů se nezrodil přes noc. Až do poloviny roku 1960 končila cvičení útočných operací ČSLA pouze na čáře Norimberk–Ingolstadt, a to okolo desátého dne bojových operací.[10] Takzvaný pražsko-sárský směr (Praha–Norimberk–Saarbrücken) ale v každém případě již v této době jasně převážil nad rovněž zvažovaným směrem přialpským (Brno–Vídeň–Mnichov–Basilej).[11]

S cílem zvýšit mobilitu armády a přiblížit se k ambicím, jež později vyjadřoval plán z roku 1964, provedlo československé vojenské velení na příkaz sovětského velení redislokaci vojsk, jejímž záměrem bylo soustředit v západní části republiky maximální počet tankových, vysoce mobilních vojsk.[12] Zároveň, mimo jiné pod dojmem současné berlínské krize, proběhla v letech 1960–1961 vojenská institucionalizace Varšavské smlouvy, jež vedla k vytvoření jednotlivých frontů. V jejím rámci byla drtivá většina jednotek ČSLA včleněna do jednoho frontu s vlastní velitelskou sestavou a úkoly, stanovenými velitelstvím Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy.[13]

Tyto organizační změny se již před jejich vlastním naplněním projevily na podobě armádních cvičení, jejichž posláním bylo nově vzniklé fronty stmelit. Jakkoli nelze témata válečných her a manévrů a úkoly jednotlivých cvičících stran považovat za bezprostřední odraz operačního plánování, z průběhu cvičení je zřejmé, že se zkracovala doba pro dosažení jednotlivých linií na západním bojišti a vzrůstala hloubka území dosaženého československými vojsky. Na jednom z prvních cvičení v sestavě frontu v roce 1960 měly československé jednotky operovat již čtvrtého dne na čáře Stuttgart–Dachau. Frontové operační cvičení z března 1961 šlo ještě dále a předpokládalo, že linie Dijon–Lyon bude dosaženo šestého až sedmého dne operace. Na frontovém operačním cvičení v září 1961, kde se československý front připravoval na podporu útoku severního frontu, sestaveného ze sovětských a východoněmeckých jednotek, měla být linie Bonn–Méty–Štrasburk dobyta sedmého až osmého dne. Obdobně cvičení „C"-61 v prosinci 1961 stanovilo pro československý

---

10 *Tamtéž*, 1958, kart. 311, sig. 17/3-28, č.j. 1730, Zámysl velitelsko-štábního dvoustranného dvoustupňového cvičení z března 1958; 1958, kart. 311, sig. 17/2-28, Rozbor velitelsko-štábního cvičení z června 1958; 1959, kart. 300, sig. 17/3-8, č.j. 9083, Rozbor velitelsko-operačního cvičení z dubna 1959.

11 Ve prospěch pražsko-sárského směru se vyjádřili i českoslovenští vojenští kartografové a strategové v roce 1959. *Tamtéž*, 1959, kart. 300, sig. 17/7-9, č.j. 8576 – OS/59, Zapadnyj těatr vojennych dějstvij.

12 *Tamtéž*, 1958, kart. 312, sig. 18/3-14, č.j. 3764 – OS/1958; sig. 18/3/67, č.j. 4395 – OS, Zásady pro stanovení nové redislokace Československé lidové armády.

13 Do sestavy frontu byla včleněna prakticky veškerá československá pozemní vojska (15 zmobilizovaných divizí seskupených do tří vševojskových armád), letecká armáda, svazky a útvary druhů vojsk, výsadková brigáda a příslušná technická a týlová zařízení. Velení bylo svěřeno generálnímu štábu ČSLA, náčelník generálního štábu se stal velitelem frontu.

front úkol dojít na linii Vesoul–Besançon–Belfort do sedmého dne operace.[14] Od počátku šedesátých let se za přítomnosti velení jednotlivých frontů odehrávaly v podobných intencích masivní válečné hry v polské Legnici. Tato časová a prostorová určení již odrážejí uvažování plánu z roku 1964.

Úkolem československého frontu v rámci Varšavské smlouvy bylo útokem přes jižní část SRN podpořit hlavní strategický směr, který na ose Varšava–Berlín připadl dalším spojeneckým vojskům. Kromě toho měl československý front zajistit hranici s Rakouskem. Na spojeneckém cvičení Vítr v září 1962, na němž se na území NDR cvičila činnost obou frontů, bylo československému frontu kromě postupu na Nancy uloženo „částí sil být připraven zabezpečit levé křídlo uskupení vojsk východních (tj. Varšavské smlouvy – pozn. autora) proti neutrálnímu státu (tj. Rakousku – pozn. autora) v případě narušení jeho neutrality".[15]

Větší počet jaderných zbraní ve vlastních rukou ovlivnil do značné míry pohled sovětského vedení na jejich úlohu. Pro Nikitu Chruščova, který v letech 1957–1958 úspěšně dokončil svou cestu k moci, byly nukleární zbraně jak prostředkem k vyvíjení politického tlaku na Západ, tak zdrojem vojenského odstrašení, jež odradí druhou stranu od jejich nasazení. Jakkoli SSSR navzdory Chruščovovým vychloubačným tvrzením v počtu jaderných zbraní stále podstatně zaostával za USA, odstrašující účinky existujících jaderných zbraní podle sovětského vůdce vytvářely prostor pro snížení stavu pozemních vojsk, a tedy pokračování v demilitarizaci studené války. V praxi se to projevilo větším důrazem na jaderné zbraně v operačním plánování. Tehdejší československá generalita to naznačila následovně: „Pro státy Varšavské smlouvy a specificky pro ČSSR je důležité nedovolit nepříteli provést hromadný úder a nedovolit mu získat tak výhodné podmínky pro rozvoj operace pozemních sil a získat strategickou převahu... To v podstatě znamená mít naše prostředky atomového napadení v takové bojové pohotovosti, aby byly s to řešit tento úkol a provést jaderný odvetný úder s časovým rozdílem vteřin nebo desetin vteřin."[16]

Pružná reakce à la Varšavská smlouva

Ústupem od strategie masivní odvety na počátku šedesátých let a přechodem ke strategii pružné odpovědi zamýšlela Kennedyho administrativa zvýšit důvěryhodnost svého odstrašení schopností nuancovat odpověď na různé druhy agrese. Reakce USA na útok protivníka měla být symetrická, a nikoli okamžitě „masivní", jak tomu bylo do té doby. Tento vývoj nemohla nechat Varšavská smlouva bez povšimnutí.

---

14 *VÚA*, MNO, 1960, kart. 394, sig. 6/5, č.j. 17989 – OS/1960, Rozbor skupinového cvičení na ministerstvu národní obrany v roce 1960; 1961, kart. 347, sig. 17/1-4, č.j. 1659 – OS/1961; 1961, kart. 347, sig. 17/2-24, č.j. 4135; 1961, kart. 348, sig. 17/2-61, č.j. 4922/21.

15 *Tamtéž*, 1962, kart. 304, sig. 17 2/13, č.j. 12650/1962, Cvičení Vítr; kart. 305, sig. 2-15, č.j. 12130.

16 *Tamtéž*, 1961, sig. 4 1/6, č.j. 16196 – NGŠ, Přednáška O charakteru soudobé války.

Jakkoli se pružná odpověď stala oficiální doktrínou Severoatlantické aliance až v roce 1967, již v roce 1964 měla ČSLA procvičovat počáteční období války nikoli jen za použití jaderných zbraní, ale i bez nich. V létě 1964 proběhlo mohutné cvičení vojsk Varšavské smlouvy, kdy jednotlivé fronty vůbec poprvé cvičily činnost v počátečním období války bez použití jaderných zbraní.[17]

Ani tentokrát však nebyla pružná odpověď v uvažování stratégů Varšavské smlouvy zrcadlovým odrazem západního pojetí. Snaha omezit konflikt na zvládnutelnou míru zavedením „prahů" a „přestávek" mezi jednotlivými stadii konfliktu byla na Západě výsledkem dohody mezi vojáky a politiky, kteří se snažili přesvědčit sebe i ostatní, že budou schopni udržet jakýkoli konflikt na kontrolovatelné úrovni a že tedy omezená konvenční, případně jaderná válka nemusí vést ke globálnímu nukleárnímu střetu. Naopak Východ setrval u čistě vojenského – a pravděpodobně realističtějšího – myšlení, podle něhož musel dříve či později konfikt dospět do stadia globální jaderné války. V rozboru cvičení Sputnik, který pravděpodobně přednesl tehdejší československý ministr národní obrany Bohumír Lomský, se praví: „Všechny tyto spekulativní teorie západních stratégů o omezeném použití jaderných zbraní a o narůstání jejich síly po spirále mají jediný cíl – v daných podmínkách poměru sil udržet si výhodné podmínky volby času k provedení hromadného jaderného úderu, k rozpoutání globální jaderné války. My odmítáme tyto klamné, spekulativní teorie a na každé použití jakýchkoli jaderných zbraní agresorem odpovíme hromadným jaderným útokem všech prostředků států Varšavské smlouvy, na celou hloubku a všechny cíle nepřátelské koalice.

Jaderné zbraně v žádném případě nemíníme použít jako první. I když nevěříme v opravdovost a v reálnost těchto západních teorií, nemůžeme vyloučit, že i na našem válčišti by se mohli imperialisté pokusit o rozpoutání války bez okamžitého použití jaderných zbraní, a proto musíme být i na tuto eventualitu připraveni..."[18]

Podle československé a se vší pravděpodobností i sovětské generality existoval pouze jeden práh – mezi konvenční a jadernou válkou. Uvažování Varšavské smlouvy tak stálo někde mezi masivní odvetou a pružnou odpovědí. Podle některých svědectví současníků se právě v té době dostal do operačního plánování pojem předstihujícího jaderného útoku, kdy k masivnímu jadernému útoku mělo dojít až tehdy, kdy bylo ze tří zdrojů potvrzeno, že jaderné zbraně použije i nepřítel.

Ze všech cvičení v následujících letech je zřejmé, že s nasazením jaderných zbraní se počítalo nejpozději třetí den operace. Stejně tak probíhaly i strategické hry všech frontů Varšavské smlouvy. Nebyla ale výjimkou ani cvičení, jež počítala s nasazením jaderných zbraní od samého počátku.[19]

---

17 Na základě zkušeností ze cvičení Sputnik bylo jako jeden z hlavních úkolů pro výcvikový rok 1965–1966 uloženo procvičování operace bez použití zbraní hromadného ničení. *Tamtéž*, 1964, kart. 269, sig.17/1-5, č.j. 1400/19, Směrnice pro přípravu generálů, důstojníků a praporčíku ministerstva národní obrany v roce 1965.

18 *Tamtéž*, 1964, kart. 270, sig. 17/2-3, č.j. 11500/108-54/1964, Cvičení Sputnik.

19 *Tamtéž*, 1965, kart. 242, sig. 4/4, č.j. 17841, Závěry ze cvičení Říjnová bouře ve dnech 16.–22.10.1965.

Válečný plán z roku 1964 v každém případě ukazuje, jak málo východní stratégové věřili v reálnost americké strategie pružné reakce. Nejenže nepočítá s možností války bez jaderných zbraní, ale vychází z předpokladu, že válka začne překvapivým hromadným nukleárním útokem ze strany Západu. Vojenští plánovači se pravděpodobně nedokázali osvobodit nejen od zdrcující zkušenosti ze zničujícího německého útoku proti SSSR v roce 1941, ale pravděpodobně brali vážně ideologická klišé o nevyhnutelně agresivní podstatě západního světa. V polovině šedesátých let tak ve východním bloku panovaly představy, o nichž se mnozí na Západě domnívali, že jsou věcí stalinské minulosti.

K československému plánu z roku 1964

Vzhledem k vysokému stupni utajení dokumentů tohoto typu plánů existovala jen malá skupina těch, kteří s ním měli přímou zkušenost. Nicméně z několika sporadických svědectví je možno udělat alespoň nějaké závěry. Československý plán z roku 1964 byl skutečně prvním plánem tohoto druhu v rámci ČSLA. Vznikl v důsledku berlínské krize v letech 1958–1961, kdy se Východ začal vážně připravovat na eventualitu, že podpis separátní mírové smlouvy s NDR a následná blokáda Západního Berlína vyvolají konfrontaci se Západem. Přestože Chruščov se nakonec rozhodl toto riziko nepodstoupit, tato zkušenost na pokraji konfliktu motivovala Varšavskou smlouvu k přípravě detailních plánů na válečný konflikt.

Podle svědectví pamětníků byl plán vypracován na základě přímého zadání Moskvy, které požadovalo dojít až k pohoří Vogézy a připravit tak cestu pro nástup vojsk druhého sledu, tvořeného sovětskými vojsky. „Když se to rozpracovalo, tak se s tím jelo zpátky do Moskvy, tam to prohlédli, parafovali a řekli, ano, souhlasíme, nebo to upravili, přímo na místě se to upravilo," vypověděl tehdejší náčelník operační správy generálního štábu ČSLA generál Václav Vitanovský.[20]

Plán z roku 1964 zůstal v platnosti minimálně do roku 1968 a v hrubých obrysech i poté.[21] Nicméně již v polovině šedesátých let byl podroben několika revizím. Podle dobových svědectví se Moskva obávala, že nebude v silách československého frontu splnit zadání, jež z plánu vyplývala, a proto již od roku 1965 tlačila na československé

20 *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, sbírka Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, R-105, Záznam rozhovoru s generálporučíkem Václavem Vitanovským z 20.11.1990. Tento postup při zpracování plánu z roku 1964 potvrdil v rozhovoru s autorem i jiný přímý účastník přípravy plánu z roku 1964, náčelník sálu velení plukovník Karel Štěpánek.

21 Mapové zpracování západní Evropy v 70. a 80. letech nasvědčuje tomu, že válečný plán z roku 1964 pravděpodobně platil až do druhé poloviny 80. let. Z plánů obnovení map v 70. a 80. letech pro jednotlivé země Varšavské smlouvy vyplývá, že ČSLA je přidělen stále tentýž prostor jako v polovině 60. let. Totéž platí i pro měřítko 1 : 100 000. *VÚA*, fond Varšavská smlouva (neuspořádané), Topo, č.j. 004/75-12, Plan utočnčnija sovmestnych rabot geografičeskich služb armij gosudarstv-učastnikov Varšavskogo dogovora po obnovlenii topografičeskich kart na 1972–1975 gody; *Tamtéž*, Topo, č.j. 5643/4, Plan utočnčnija sovmestnych rabot geografičeskich služb armij gosudarstv-učastnikov Varšavskogo dogovora po obnovlenii topografičeskich kart na 1976–1980 gody.

vedení, aby dalo souhlas k rozmístění několika sovětských divizí na československém území. V prosinci 1965 si nadto Kreml vynutil podpis dohody o rozmístění raketových útvarů a uložení jaderných nálož v Československu. Ty měly být v případě napětí přivezeny k raketovým nosičům, které se podle některých svědectví již na československém území nacházely. Třebaže s budováním objektů pro uskladnění hlavic se začalo vzápětí, stavba se táhla a v roce 1968 ji dále zpozdilo „pražské jaro". Přítomnost sovětských divizí a rozmístění sovětských jaderných zbraní umožnila nakonec až sovětská invaze v srpnu 1968, která nepochybně ovlivnila i operační plánování československého frontu na další dvě desetiletí.

Redakční poznámka

Dokument v ruském jazyce je napsán rukou na sedmnácti linkovaných listech.

Při překladu z ruštiny jsme se snažili text co nejvíce zpřístupnit čtenářům a vojenský žargon jsme respektovali tam, kde nenarušoval srozumitelnost textu. Proto byly jednotlivé vojenské zkratky rozepsány, s výjimkou jasných případů jako D 1 (první den po začátku operace) nebo M 20 (20. den po vyhlášení mobilizace). Dále byly provedeny drobné grafické úpravy s cílem dokument zpřehlednit.

Překlad: Jana Váchová, plk.v.v. ing. Karel Štěpánek, plk.v.v. ing. Milan Černý.

„Schvaluji"
[...][a] Vrchní velitel
ozbrojených sil ČSSR
[...][b] Antonín Novotný

Výtisk jediný

1964

Plán
použití Československé lidové armády v době války
mapa 1 : 500 000, vyd. 1963

1) Závěry z hodnocení protivníka
Na středoevropském válčišti, v útočném pásmu Československého frontu, může nepřítel použít od D1 do D7-8 až 12 vševojskových svazků:
- 2. armádní sbor (SRN) v sestavě: 4., 10. mechanizovaná divize, 12. tanková divize, 1. výsadková divize a 1. horská divize;
- 7. armádní sbor (USA) v sestavě: 24. mechanizovaná divize a 4. obrněná divize;
- 1. armáda (Francie) v sestavě: 3. mechanizovaná divize, 1. a 7. obrněná divize a až dva nově rozvíjené svazky, 6 odpalovacích zařízení operačně-taktických raket, až 130 taktických odpalovacích zařízení a dělostřelectva a až 2800 tanků.

Činnost pozemních vojsk může podporovat část sil 4. samostatného sboru taktického letectva o síle až 900 letounů, z toho 250 letounů nosičů a až 40 odpalovacích zařízení létajících střel.

Na základě uskupení vojsk NATO a vyhodnocení výsledků cvičení provedených velením NATO lze předpokládat tento zámysl činnosti nepřítele:

Překvapivými jadernými údery na hlavní politická a hospodářská centra státu dezorganizovat řízení státu a znemožnit rozvíjení ozbrojených sil.

Údery proti vojskům, letištím, dopravním uzlům a základnám materiálních prostředků zásadně změnit poměr sil ve svůj prospěch.

Současným útokem pozemních vojsk zničit vojska krytu ČSLA v příhraničním střetnutí a rozvinutím útoku zničit hlavní uskupení našich vojsk v západních a středních Čechách.

Jadernými údery proti objektům v hloubce a vzdušným výsadkem operačního určení v oblasti Krkonoš, Jeseníků a Moravské brány zabránit přísunu strategických záloh a vytvořit podmínky pro úspěšné dokončení cílů operace.

Na základě předpokládaného operačního zámyslu nepřítele budou mít bojové operace v počátečním údobí válečného konfliktu charakter střetného boje.

Operační uskupení nepřítele v jižní části SRN přiměje velení NATO postupně nasazovat své svazky do střetnutí, což umožní Československému frontu zničit síly NATO po částech. Současně to bude vyžadovat vytvořit v operační sestavě silný první sled a pro rozvíjení úspěchu mít zálohy schopné rychlého mobilizačního doplnění a v krátké době schopné přesunu do prostoru bojové činnosti.

2) Po obdržení zvláštního nařízení od vrchního velitele spojených ozbrojených sil (Varšavské smlouvy – pozn. Petr Luňák) rozvíjí Československá lidová armáda Československý front s úkoly:

Být připraven ihned po jaderném úderu přejít do útoku ve směru Norimberk, Stuttgart a částí sil na Mnichov. Provést do hloubky jaderný úder proti vojskům protivníka po čáru Würzburg, Erlangen, Regensburg, Landshut.

Bližší úkol: v součinnosti s 8. gardovou armádou 1. Západního frontu zničit hlavní síly Střední skupiny armád nepřítele v jižní části SRN a koncem prvního dne dosáhnout čáry Bayreuth, Regensburg, Passau; koncem druhého dne čáry Höchstadt, Schwabach, Ingolstadt, Mühldorf a čtvrtý den bojové činnosti dosáhnout čáry Mosbach, Nürtingen, Memmingen, Kaufbeuren.

V dalším rozvíjet útok ve směru Strasbourg, Épinal, Dijon, dokončit zničení nepřítele na území SRN, překročit řeku Rýn a sedmý až osmý den bojové činnosti dosáhnout čáry Langres, Besançon.

Dále rozvíjet útok ve směru Lyon.

Bojová sestava Československého frontu:

1. armáda a 4. armáda, 10. letecká armáda, 331. frontová raketová brigáda, 11., 21. a 31. pohyblivá raketová technická základna ve stálé pohotovosti.

Záložní velení armády, 3., 18., 26., 32. motostřelecká divize, 14. a 17. tanková divize, 22. výsadková brigáda, 205. protitanková dělostřelecká brigáda, 303. protiletadlová divize, 201. a 202. protiletadlový pluk s dobou pohotovosti od M1 do M3.

Svazky, útvary a zařízení zabezpečení a obsluhy.

57. letecká armáda, jejíž přesun začne D1 z Přikarpatského vojenského okruhu, se do pátého až šestého dne operace podřizuje operačně Československému frontu.

Za předpokladu zachování neutrality Rakouska se přesune třetí den vojenského konfliktu jedna motostřelecká divize Jižní skupiny vojsk do prostoru České Budějovice do sestavy Československého frontu.

V podřízenosti ministerstvu národní obrany zůstávají: 7. armáda protivzdušné obrany státu, 24. motostřelecká divize, 16. tanková divize s bojovou pohotovostí M20, školy, útvary a zařízení pro ochranu, zabezpečení a obsluhu.

Za příznivých podmínek se přesunou na území ČSSR z Přikarpatského vojenského okruhu dvě raketové brigády a jedna pohyblivá raketová základna do prostorů:

35. raketová brigáda v prostoru Českého Brodu, Říčan, Zásmuk;

36. raketová brigáda v prostoru Pacova, Pelhřimova, Humpolce;

3486. pohyblivá raketová technická základna v lese 5 km východně od Světlé.

Svazky a útvary ČSLA ve stálé pohotovosti opouštějí při vyhlášení bojového poplachu do 30 minut prostory stálé dislokace a během 3 hodin se přesunou do určených prostorů soustředění a jsou připraveny k plnění bojových úkolů.

Svazky, útvary a zařízení, které nemají termíny stálé pohotovosti, opouštějí prostory stálé dislokace a zaujímají určené prostory soustředění v termínech a způsobech, které jsou stanoveny mobilizačním plánem.

V pásmu činnosti Československého frontu je možný na celou hloubku operace tento poměr sil:

- divize: 1.1 ku 1.0
- tanky a samohybná děla: 1.0 ku 1.0
- dělostřelectvo a minomety: 1.0 ku 1.0
- bojové letouny: 1.1 ku 1.0,

vše ve prospěch Československého frontu.

Prvním hromadným jaderným úderem raketových vojsk Československého frontu, frontového letectva a s podporou dálkového letectva přiděleného frontu zničit hlavní uskupení vojsk prvního operačního sledu 7. armády (USA), prostředky jejího jaderného napadení, velitelská stanoviště a stanoviště navádění letectva.

Při rozvíjení operace ničit silami raketových vojsk a letectva operační zálohy, které se přesunují z hloubky, a nově zjištěné prostředky jaderného napadení a letectva nepřítele.

V operaci se celkem požaduje použít 131 jaderných raket a atomových bomb; z toho: 96 raket a 35 atomových bomb. Při prvním jaderném úderu použít 41 raket a atomových bomb. Při plnění bližšího úkolu použít 29 raket a atomových bomb. Při plnění dalšího úkolu použít 49 raket a atomových bomb. V záloze frontu ponechat 12 raket a atomových bomb.

Vojsky frontu v součinnosti se svazky 1. Západního frontu za využití výsledků prvního jaderného úderu zničit hlavní uskupení vojsk 7. armády (USA) a 1. armády (Francie), v součinnosti s operačním vzdušným výsadkem z chodu překročit řeky Neckar a Rýn, ve střetném boji zničit strategické zálohy nepřítele, které se přisunují z hloubky, a do D7–8 ovládnout prostor Langres, Besançon, Épinal.

Po dosažení cílů operace být připraven k dalšímu útoku ve směru Lyon.

Hlavní úder vést ve směru Norimberk, Stuttgart, Strasbourg, Épinal, Dijon; částí sil ve směru Straubing, Mnichov.

Operační sestavu vojsk Československého frontu uskupit do jednoho sledu a do zálohy vyčlenit dvě tankové a pět motostřeleckých divizí v závislosti na jejich rozvinování a přesunu.

V bojové sestavě první sled 1. a 4. armády a 331. frontová raketová brigáda.

Záloha frontu: velení 2. armády (záložní), motostřelecká divize Jižní skupiny vojsk od D3, 14. tanková divize od D3, 17. tanková divize od D4, 3. motostřelecká divize od D3, 26. motostřelecká divize od D4, 18. motostřelecká divize od D5 a 32. motostřelecká divize od D6.

Speciální zálohy: 22. výsadková brigáda od D2, 103. prapor chemické ochrany od D2, 6. ženijní brigáda od D3 a 205. protitanková dělostřelecká brigáda od D4.

3) Vpravo 8. gardová armáda 1. Západního frontu útočí ve směru Suhl, Bad Kissingen, Worms a částí sil ve směru na Bamberg.

Hranice s ní: Státní hranice ČSSR s NDR po Aš, dále Bayreuth, Mosbach, Saarburg, Chaumont (všechny body pro Československý front). Styk s 8. gardovou armádou se zabezpečuje silami a prostředky Československého frontu.

Vlevo Jižní skupina vojsk a Maďarská lidová armáda zajišťují státní hranice Maďarska.

Hranice s nimi: Státní hranice ČSSR s MLR a dále severní hranice Rakouska, Švýcarska a Itálie.

4) 1. armáda (19. a 20. motostřelecká divize, 1. a 13. tanková divize, 311. dělostřelecká raketová brigáda) s 312. kanonovou dělostřeleckou brigádou, 33. protitanková dělostřelecká brigáda bez 7. protitankového dělostřeleckého pluku, 2. pontonový prapor bez 71. protitankového dělostřeleckého pluku, 351. a 352. ženijní prapor 52. ženijní brigády.

Bližší úkol: v součinnosti s 8. gardovou armádou 1. Západního frontu zničit uskupení 2. armádního sboru (SRN), 7. armády (USA), rozvíjet útok ve směru Neustadt, Norimberk, Ansbach a částí sil v součinnosti se svazky 8. gardové armády ve směru Bamberg, do konce D1 dosáhnout čáry Bayreuth, Amberg, Schmidmühlen; do konce D2 dosáhnout čáry Höchstadt, Schwabach, Heiden.

Další úkol: útočit ve směru Ansbach, Kreilsheim, Stuttgart, zničit přesunující se operační zálohy nepřítele a do konce D4 dosáhnout čáry mimo Mosbach, Bietigheim, Nürtingen.

V dalším být připravena rozvíjet úder ve směru Stuttgart, Strasbourg, Épinal.

Hranice vlevo: Pobčžovice, Schwandorf, Weissenburg, Heidenheim, Reutlingen (vše kromě Heidenheimu pro 1. armádu).

Velitelské stanoviště: les 1 km jižně od Stříbra.

Osa přesunu: Stříbro, Grafenwöhr, Ansbach, Schwäbisch Hall.

5) 4. armáda (2. a 15. motostřelecká divize, 4. a 9. tanková divize, 321. dělostřelecká raketová brigáda) se 7. protitankovým dělostřeleckým plukem, 33. protitanková dělostřelecká brigáda, 71. pontonový prapor 2. pontonové brigády, 92. pontonový prapor a 353. ženijní prapor.

Bližší úkol: v součinnosti s vojsky 1. armády zničit uskupení 2. armádního sboru (SRN), rozvíjet útok ve směru Regensburg, Ingolstadt, Donauwörth a částí sil ve směru Straubing, Mnichov dosáhnout ke konci D1 čáry podél Schmidmühlen, Regensburg, Passau; ke konci D2 Eichstätt, Mosburg, Mühldorf.

Další úkol: postupovat ve směru Donauwörth, Ulm, zničit přisunující se svazky 1. armády (Francie) a do konce D4 dosáhnout čáry Metzingen, Memmingen, Kaufbeuern.

Dále být připravena postupovat ve směru Ulm, Mulhouse, Besançon.

Velitelské stanoviště 4. armády: 6 km severozápadně od Strakonic.

Osa přesunu: Strakonice, Klatovy, Falkenstein, Kelheim, Rennertshofen, Burgau.

6) Raketová vojska frontu zničit v prvním jaderném úderu uskupení vojsk 7. armádního sboru (USA), část sil 2. armádního sboru (SRN) a část sil protivzdušné obrany nepřítele.

V dalším soustředit hlavní úsilí na zničení přisunujících se operačních a strategických záloh a nově zjištěných prostředků jaderného napadení nepřítele.

Ke splnění úkolů frontu použít:
- při plnění bližšího úkolu 44 operačně-taktických a taktických raket s jadernými hlavicemi;
- při plnění dalšího úkolu 42 operačně-taktických a taktických raket s jadernými hlavicemi;
- pro řešení nenadálých úkolů ponechat v záloze frontu 10 operačně-taktických a taktických raket s jadernými hlavicemi.

Velitel raketových vojsk přijmout jednotlivé montážní brigády se speciálními náložemi, přesunuté k Československému frontu do prostorů: 2 km východně od Jablonce a 3 km východně od Michalovců.

Nasazení speciálních náloží pouze s povolením vrchního velitele spojených ozbrojených sil.

7) Letectvo

10. letecká armáda: 1. stíhací letecká divize, 2. a 34. stíhací bombardovací letecká divize, 25. bombardovací letecký pluk, 46. dopravní letecká divize, 47. průzkumný letecký pluk a 45. průzkumný letecký pluk pro řízení palby.

Bojové úkoly:

V prvním jaderném úderu zničit část sil 2. armádního sboru (SRN), dvě velitelská a naváděcí stanoviště a část sil protivzdušné obrany nepřítele (PVO).

Po zahájení bojové činnosti zničit část sil PVO nepřítele v prostorech: Roding, Kirchroth, Hohenfels, Amberg, Pfreimd, Nagel, Erbendorf.

Zjišťovat a ničit prostředky jaderného napadení operačního a taktického určení, velitelská a naváděcí stanoviště v prostorech: Weiden, Nabburg, Amberg, Grafenwöhr, Hohenfels, Regensburg, Erlangen.

Během operace podporovat bojovou činnost frontu v rozsahu: D1: 6 plukovních vzletů stíhacích bombardovacích, od D2 do D5: 8 plukovních vzletů stíhacích bombardovacích a bombardovacích denně a od D6 do D8: 6 plukovních vzletů stíhacích bombardovacích a bombardovacích denně. Hlavní síly soustředit na podporu vojsk 1. armády.

V součinnosti se silami a prostředky protivzdušné obrany státu, frontu a sousedů krýt hlavní uskupení vojsk frontu proti vzdušným úderům nepřítele.

Zabezpečit vysazení průzkumných skupin a vzdušných výsadků do týlu nepřítele D1 a D2.

Zabezpečit výsadek 22. výsadkové brigády na D4 do prostoru severně od Stuttgartu nebo na D5 do prostoru Rastatt nebo na D6 do prostoru vých. Mulhouse.

Provádět vzdušný průzkum s hlavním úsilím v prostoru Norimberk, Stuttgart, Strasbourg s cílem zjistit prostředky jaderného napadení a včas zjistit začátek a směr postupu operačních záloh nepřítele.

Ke splnění úkolů frontu použít:
- při plnění bližšího úkolu 10 atomových bomb;
- při plnění dalšího úkolu 7 atomových bomb;
- k řešení nenadálých úkolů ponechat v záloze frontu 2 atomové bomby.

57. letecká armáda ve složení 131. stíhací letecká divize, 289. stíhací bombardovací letecký pluk, 230. a 733. bombardovací letecký pluk a 48. průzkumný letecký pluk se přemístí v D1 z Přikarpatského vojenského okruhu a je do pátého až šestého dne pěti armádními vzlety v operační podřízenosti Československého frontu.

Armáda má stanoven limit: 3 palebné průměry leteckých bomb, 2 palebné průměry raket „vzduch-vzduch", 2 palebné průměry leteckých nábojů a 3 armádní dávky paliva.

Bojové úkoly:
- V součinnosti s 10. leteckou armádou zjišťovat a ničit prostředky jaderného napadení nepřítele, jeho letectvo a velitelská stanoviště s hlavním úsilím na směr Norimberk, Strasbourg.
- Podporovat bojové akce vojsk frontu při násilném přechodu řek Naab, Neckar, Rýn a při odrážení protiúderů nepřítele;
- podporovat bojovou činnost 22. výsadkové brigády v prostorech jejího vysazení;
- krýt vojska frontu proti úderům vzdušného nepřítele;
- provádět vzdušný průzkum s hlavním úsilím na zjištění prostředků jaderného napadení a hlubokých operačních a taktických záloh nepřítele.
- 184. těžký bombardovací letecký pluk dálkového letectva při prvním jaderném úderu použít jaderné bomby na velitelská stanoviště 2. armádního sboru (SRN), 7. armádního sboru (USA), 2/40 dělostřelecký oddíl Corporal, 2/82 dělostřelecký oddíl Corporal, 5/73 dělostřelecký oddíl Sergeant a uskupení vojsk 4. motostřelecké divize a 12. tankové divize 2. armádního sboru (SRN). Celková spotřeba atomových bomb 16.

Použití speciálních bojových prostředků pouze s povolením vrchního velitele spojených ozbrojených sil.

8) Protivzdušná obrana

7. armáda protivzdušné obrany státu – 2. a 3. sbor protivzdušné obrany.

Bojové úkoly:
- v součinnosti se silami a prostředky protivzdušné obrany frontu a protivzdušné obrany sousedů v jednotném systému protivzdušné obrany států Varšavské smlouvy odrazit hromadné údery vzdušného nepřítele s důrazem na směr Karlsruhe, Praha, Ostrava;
- zabránit vzdušnému průzkumu a úderům vzdušného nepřítele proti uskupením vojsk, zejména v prostoru Čech, proti letectvu na letištích, proti významným politickým a hospodářským centrům státu a proti dopravním uzlům. Hlavní síly soustředit na krytí prostorů Praha, Ostrava, Brno a Bratislava;
- po zahájení bojové činnosti vojsk Československého frontu protiletadlová raketová vojska pokračovat v přikrytí nejdůležitějších prostorů a objektů státu a silami stíhacího letectva přikrývat objekty frontu za nastupujícími vojsky.

Vojska protivzdušné obrany frontu

Bojové úkoly:

- Se zahájením bojové činnosti vojsk Československého frontu zúčastnit se všemi silami a prostředky v celkovém systému protivzdušné obrany zemí Varšavské smlouvy přikrytí hlavního uskupení vojsk frontu;
- během operace v součinnosti se 7. armádou protivzdušné obrany státu, útvary 10. a 57. letecké armády a protivzdušné obrany 1. Západního frontu krýt vojska frontu proti úderům vzdušného nepřítele při přechodu pohraničních hor a při násilném přechodu řek Neckar a Rýn, krýt raketová vojska a velitelská stanoviště.

9) 22. výsadková brigáda být připravena provést výsadek z prostoru mimo Prostějov, Niva, Brodek v D4 do prostoru severně od Stuttgartu, nebo v D5 do prostoru Rastatt, nebo v D6 do prostoru východně od Mulhous s úkoly dobýt a do příchodu vlastních vojsk udržet přechod přes řeky Neckar nebo Rýn.

10) Zálohy frontu
- 3., 18., 26., 32. motostřeleckou divizi a motostřeleckou divizi Jižní skupiny vojsk, 14. a 17. tankovou divizi v době od D3 do D5 soustředit v prostorech podle mapy rozhodnutí.
- 6. ženijní brigáda do D3 se soustředí v postoru Panenský Týnec, Bor, Slaný, připravena zabezpečit násilný přechod řek Neckar a Rýn vojsky frontu.
- 103. prapor chemické ochrany se od D2 soustředí v prostoru Hluboš, Příbram, Dobříš. Hlavní síly radiačního průzkumu se soustředí v prostorech: Hořovice, Blovice, Sedlčany.

Stanoviště speciální přípravy rozvinout v oblastech rozmístění velitelských stanovišť frontu, 331. frontová raketová brigáda a v prostorech soustředění záložních divizí frontu.

11) Týlové zabezpečení
Hlavní síly týlového zabezpečení vojsk frontu soustředit na celou hloubku operace v pásmu úderu 1. armády.

Pro zabezpečení vojsk 1. armády, 10. a 57. letecké armády do konce D2 rozvinout předsunutou frontovou základnu č. 1 a armádní základnu 10. letecké armády v prostoru západně od Plzně; pro vojska 4. armády rozvinout předsunutou frontovou základnu č. 2 v prostoru jižně od Plzně.

Polní potrubí položit ve směru Roudnice, Plzeň, Norimberk, Karlsruhe a použít je pro zásobování leteckým palivem.

Obnovu železničních tratí plánovat ve směrech: Cheb–Norimberk nebo Domažlice–Schwandorf–Regensburg–Donauwörth.

Za 1. armádou vést dvě, za 4. armádou jednu frontovou silnici do celé hloubky operace.

Pro vojska Československého frontu vyčlení ministerstvo národní obrany ČSSR hmotné prostředky s předpokladem plného doplnění zásob spotřebovaných během operace.

Zabezpečení 57. letecké armády plánovat se zřetelem na hmotné prostředky uložené pro Spojené velení na území ČSSR.

Spotřebu materiálových prostředků na operaci plánovat:
střelivo: 45 000 t,
paliva a maziva: 93 000 t,
z toho
letecké palivo: 40 000 t,
raketová paliva:
okysličovadla: 220 t,
raketová paliva: 70 t.

Automobilovou dopravou frontu dopravit vojskům během operace 70 000 t nákladu.

Dopravními prostředky vojsk odvézt 8 000 t nákladu.

Ke konci operace mít ve vojskách 80 % pohyblivých zásob.

V D1 a D2 rozvinout síť lůžek pro 10–12 tis. nemocných a raněných. Ke konci operace rozvinout síť lůžek zajišťující 18 % zdravotních ztrát frontu.

12) Velitelské stanoviště frontu od „Č" + 6 hodin 5 km východně od Strašic. Osa přesunu: Heilbronn, Horb, Épinal

Záložní velitelské stanoviště: v lese severně od Březové

Předsunuté velitelské stanoviště: v lese 5 km východně od Dobřan

Týlové velitelské stanoviště: Jince – Obecnice

Záložní týlové velitelské stanoviště: v prostoru Dobříš, Slaný, Mníšek

Velitelské stanoviště ministerstva národní obrany: v budově K-116, Praha

Ministr národní obrany ČSSR
armádní generál Bohumír Lomský[c]

Náčelník generálního štábu ČSLA
generálplukovník Otakar Rytíř[d]

Náčelník operačního velení GŠ
generálmajor Václav Vitanovský[e]

11. října 1964

Sepsáno v jednom výtisku o 17 listech.
Provedl generálmajor Jan Voštěra[f]

14. října 1964

---

a Nečitelná část slova.
b Vlastnoruční podpis A. Novotného.
c-f Vlastnoruční podpisy.

Anotace

BERTHOLD, Will: *42 atentátů na Adolfa Hitlera*. Praha, Brána 1999, 216 s. Z německého originálu *Die Attentate auf Adolf Hitler*, Wien, Verlag Car Überreuter 1997, přeložila Hana Vočková.

Kniha německého publicisty a diplomata Willa Bertholda se zaměřuje na nejrůznější pokusy o násilné odstranění Adolfa Hitlera, od nejznámějších až po ty, jež zůstaly jen v náznaku nebo na úrovni prokazatelnější úvahy či úmyslu. Číslo 42 je třeba chápat jako výsledek autorovy pravděpodobné rekonstrukce.

Práce je rozdělena do 17 kapitol včetně předmluvy. Pokusy o Hitlerovo odstranění sleduje autor v souvislosti s celkovým, zvláště domácím politickým vývojem, především s jeho základními mezníky, jako byla „Noc dlouhých nožů" v roce 1934, přípravy na válku v letech 1938–1939, vyhlazovací způsob vedení války na Východě a definitivní obrat ve vývoji války v roce 1943.

Některé pokusy, jak autor ukazuje, měly spíše bizarní charakter, jiné byly plodem dlouhodobějších záměrů, jako například Otto Strasserem inspirovaný a židovským studentem Helmutem Hirschem chystaný atentát v roce 1936 či atentát připravovaný sovětskou tajnou službou na přelomu let 1938 a 1939 a odvolaný v souvislosti se změnou kurzu sovětské zahraniční politiky. Rozborem individuálního pokusu Johanna Georga Elsera v mnichovské Měšťanské pivnici v roce 1939 dokládá autor poměrnou snadnost příprav násilného odstranění diktátora v podmínkách nacistického režimu. Hlavní pozornost věnuje ovšem přípravám atentátu ze strany vojenských kruhů, jež započaly již ke konci třicátých let (například generál Erwin von Witzleben, pozdější účastník Stauffenbergova spiknutí) z obavy před rozpoutáním války Hitlerem, aktualizovány však byly teprve pod vlivem hrozící totální porážky. Největší pozornosti autora se pochopitelně těší atentát, který provedl Claus Schenk hrabě von Stauffenberg 20. června 1944 ve „Vlčím doupěti" u Rastenburgu, jehož pozadím bylo rozsáhlé spiknutí generality wehrmachtu.

Na tomto i dalších příkladech dochází Berthold k překvapivému zjištění, že formálně pedantická bezpečnostní opatření byla v praxi často ležérně prováděna, takže Hitler byl střežen vlastně nedbale, ovšem i kvůli vlastní nevypočitatelnosti. Autor si všímá celé řady až neuvěřitelných náhod, jež zabránily v úspěchu těm, kdo chtěli zastavit stroj nacistického režimu.

Kniha je opatřena bibliografií, jež z nepochopitelného důvodu neudává rok vydání uvedených publikací.

Vlastimil Hála

Bílá místa rozhlasové historie: Příspěvky a svědectví k 60. letům v Československém rozhlase. Praha, Sdružení pro rozhlasovou tvorbu 1999, 66 s.

Zborník zaznamenáva príspevky, ktoré boli preslovené na seminári Združení pre rozhlasovú tvorbu a katedry žurnalistiky UK, konanom 15. apríla 1999 v pražskom Karoline. Československý rozhlas bol v 60. rokoch významnou politickou a kultúrnou inštitúciou. V tej dobe bolo v Československu viac než sedem miliónov rozhlasových prijímačov a rozhlas sa stal súčasťou života prakticky všetkých občanov. Svoj význam si uchoval i napriek obrovskému rozmachu televízie. Podľa zostavovateľa zborníku Jiřího Hrašeho, ktorý spolu s Josefom Maršíkom seminár koncipoval, zameranie na 60. roky vyplynulo z toho, že sú zatiaľ v literatúre zaznamenané len obrysovo – napriek tomu, že zmenili tvár rozhlasového vysielania v Československu po sterilných 50. rokoch.

Zborník obsahuje príspevky dvadsiatich pamätníkov, rozhlasových tvorcov 60. rokov. Rostislav Běhal, ktorý pôsobil v rozhlase osemnásť rokov a v rokoch 1962–1969 bol programovým riaditeľom, uvádza, že rozhlas bol od roku 1959, podobne ako televízia, priamo podriadený orgánom komunistickej strany. Podľa neho došlo v rozhlase k zásadnej zmene menovaním aparátnika Karla Hoffmanna do funkcie riaditeľa. Jiří Ruml polemizuje s Rostislavom Běhalom v tejto otázke a líči svoje skúsenosti s reláciou „Lidé, život, doba" i okolnosti, za ktorých musel z rozhlasu odísť. Jarmila Votavová sa zamerala na vzťah rozhlasu s poslucháčskou obcou. Václav Smitka sa venuje teoretickým otázkam rozhlasového vysielania a rozboru príslušnej literatúry. Eva Ješutová spomína, že v 60. rokoch rozhlas už nebol púhym nástrojom vedenia KSČ, ale sa stal aktívnym spolutvorcom a iniciátorom procesu demokratizačných zmien. Bol to celozávodný výbor KSČ v rozhlase, ktorý kritizoval prácu riaditeľa a v máji 1968 požiadal vládu o odvolanie Miloša Marka z funkcie ústredného riaditeľa Československého rozhlasu. Od 25. júla 1968 bol riaditeľom Zdeněk Hejzlar. Ješutová vysvetľuje, ako prebiehalo vysielanie v dňoch po vstupe sovietskych vojsk, hovorí o náhradných vysielacích priestoroch, vytvorení „štafety" či „reťazu" medzi jednotlivými krajskými štúdiami. Dotýka sa i obdobia „normalizácie", keď sa museli všetci pracovníci podrobiť previerkam. Ten, kto odsúdil sovietsku okupáciu a neschvaľoval politický kurz nového vedenia komunistickej strany a štátu, bol prepustený.

Programom a redakciám 60. rokov sú venované ďalšie príspevky. Věra Šťovíčková-Heroldová hovorí o zahraničnej redakcii a jej zpravodajoch. Pavel Tumlíř predstavuje Mikrofórum, Jaroslav Pour vznik a realizáciu tretieho programu vysielania, stanice Vltava. Jindra Sobíšková-Klímová približuje zmysel a podobu programu Písničky s telefonem. Nechýba ani spomienka na Milana Weinera a tiež na „Slovo do vlastních řad", spolu s menami prvých signatárov tejto výzvy, ktorá sa postavila za okupáciu krajiny a iniciatívne prispela k ďalšej „normalizácii" vysielania. K jednotlivým referátom sú zaznamenané dve obsiahlejšie diskusie.

K dejinám českého, resp. do roku 1992 československého rozhlasu sú okrem anotovaného zborníka k dispozícii dve publikácie, ktoré sa tiež dotýkajú 60. rokov: od Jaroslava Pacovského *Na vlnách rozhlasu* a od Jarmily Votavovej *Stručný nástin historie Českého rozhlasu*, oboje z roku 1993. Tiež rozhlasové študijné oddelenie vydávalo svoje texty, ktoré sa dotýkali dielčích problémov, dokiaľ ho z úsporných dôvodov nezrušili. Dejiny rozhlasu, a to nielen 60. rokov, ale na svojho historika ešte čakajú.

Vojtech Čelko

HRADSKÁ, Katarína. *Prípad Dieter Wisliceny: Nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku*. Bratislava, Academic Electronic Press 1999, 133 s.

Problematike nemeckých poradcov, ktorí boli dosadení po salzburských rokovaniach v júli 1940 do najdôležitejších slovenských inštitúcií, sa slovenská histo-

riografia dosiaľ venovala len okrajovo. Z takmer dvadsiatky nemeckých poradcov, ktorí na Slovensku pôsobili v rokoch 1940–1945, je najznámejší poradca pre riešenie židovskej otázky Dieter Wisliceny.

Práca Kataríny Hradskej je rozdelená do štyroch kapitol. V prvej kapitole autorka sleduje obdobie tesne po vzniku samostatného slovenského štátu. Zaoberá sa významom „ochrannej zmluvy", ktorá okliešťala od začiatku jeho samostatnosť. Pozornosť venuje aj vnútropolitickej kríze v slovenskej spoločnosti, keď voči sebe vystupovali konzervatívny blok vedený prezidentom Tisom a pravicoví radikáli zhromaždení okolo V. Tuku a Hlinkovej gardy. Zdôrazňuje, že salzburské rokovania najvyšších predstaviteľov Nemecka a Slovenska boli už vo svojej dobe považované ako Tisova prehra, pretože bol prinútený k personálnym zmenám posilňujúcim Tukovu pozíciu. Druhá kapitola sa zaoberá príchodom nemeckých poradcov na Slovensko, ich účinkovanie v slovenskej administratíve je jeden z najvýraznejších posalzburských zásahov do slovenskej suverenity.

Tretia, najobsiahlejšia kapitola je venovaná pôsobeniu Dietera Wislicenyho. Autorka načrtáva jeho životný príbeh, rozhodujúce stretnutie s Adolfom Eichmannom, ktorý mal na Wislicenyho kariéru veľký vplyv. Neskoršie sa tento vzťah skončil vzájomným odcudzením a nenávisťou. Na Slovensku začínal Wisliceny svoju funkciu poradcu najprv v Ústrednom hospodárskom úrade, neskôr sa z podnetu Eichmanna venoval organizovaniu deportácií. Katarína Hradská venuje pozornosť spôsobu arizácie. Upozorňuje i na návštevu slovensko-nemeckej delegácie v júli 1941 v židovskom pracovnom tábore Sosnowiecz v Hornom Sliezsku, ktorá vylučuje, že by slovenskí predstavitelia neboli informovaní, čo sa deje so Židmi a za akých podmienok sa nachádzajú v koncentračných táboroch. Zaoberá sa vytvorenou Ústredňou Židov a jej Pracovnou skupinou a rekonštruuje udalosti smerujúce ku konečnému riešeniu židovskej otázky v súvislosti s Wislicenyho pôsobením. Rozoberá pokusy členov Pracovnej skupiny vedenej Gizi Fleischmannovou uplatiť Wislicenyho, aby došlo k zastaveniu deportácií a záchrane zvyšku európskeho Židovstva, alebo dosiahnúť výmenu židovských detí z białystockého geta za internovaných nemeckých občanov na území Spojencov, čo skončilo neúspechom. K dokresleniu Wislicenyho profilu popisuje jeho pôsobenie v Solúne, podiel na deportácii gréckych Židov a Wislicenyho úlohou pri riešení židovskej otázky v Maďarsku.

Po vypuknutí SNP došlo k obnoveniu transportov Židov zo Slovenska, čo opisuje štvrtá kapitola. Nemci organizovali deportácie v podstate bez vedomia slovenskej vlády. Na druhej strane vláda na čele s prezidentom Tisom sa nezmohla proti tomu na výraznejší odpor. Wisliceny v tejto druhej vlne deportácii figuroval len okrajovo. Po nezhodách s Eichmannom odišiel z Maďarska a žil vo Viedni. V tom čase sa počet nemeckých poradcov v Bratislave znížil a ich úloha zo strany nemeckej spravodajskej služby bola kriticky posudzovaná. Wislicenyho po skončení vojny zatkli, uväznili a potom svedčil ako svedok v niekoľkých medzinárodných i slovenských procesoch. Hlavné pojednávanie proti Wislicenymu sa konalo v Bratislave vo februári 1948. Pod tlakom argumentov obžaloby sa priznal a bol odsúdený k absolútnemu trestu. V závere knihy si autorka kladie otázku, kto bol vlastne Wisliceny, a poukazuje na jeho podiel na zorganizovaní a likvidovaní desaťtisícov slovenských, gréckych a maďarských Židov, jeho korupciu a obohacovanie.

Katarína Hradská napísala dobrú a zaujímavú prácu. Nastolila v nej viacero tém, ktoré vyžadujú ďalšie štúdium: prinajmenej kontakty Pracovnej skupiny s americkou záchrannou organizáciou Joint a profily niektorých bratislavských funkcionárov, napríklad Gizi Fleischmannovej, ktorá pri znalosti ďalších materiálov zo zahraničných archívov by si zaslúžila samostatnú monografiu.

Vojtech Čelko

HRYCAK, Jarosław: *Historia Ukrainy 1772–1999: Narodziny nowoczesnego narodu*. Lublin, Instytut Europy Środkowo-Wschódniej 2000, 355 s.

Již v roce 1990 vznikla myšlenka paralelního zpracování dějin čtyř zemí – Běloruska, Litvy, Polska a Ukrajiny – s cílem lépe poznat nejbližší sousedy a zároveň vyvolat vážnou vědeckou debatu o dějinách středovýchodní Evropy v komparaci s celoevropskými osudy. Zpracování moderních dějin Ukrajiny se ujal ředitel Ústavu historických věd Národní univerzity I. Franka ve Lvově profesor Jaroslav Hrycak, který patří k mladší generaci ukrajinských historiků (narozen v roce 1960). Je autorem dvou monografií – pokusu o politický portrét Ivana Franka (Lvov 1990) a přehledu dějin Ukrajiny v 19. a 20. století (Kyjev 1996).

Anotovaná publikace je zkráceným a přepracovaným vydáním ukrajinského originálu *Istorija Ukrajiny 1772–1999: Narodžennija modernoji naciji*. Navíc obsahuje úvod pro polské čtenáře z pera ředitele Ústavu středovýchodní Evropy ve Lvově Jaroslava Isajevyče, který zdůrazňuje, že jde o první syntézu dějin Ukrajiny v polštině napsanou ukrajinskými historiky. Hrycakova práce totiž navazuje na první část dějin Ukrajiny (do konce 18. století), jejímž autorem je rovněž mladší historička, a to profesorka Natalia Jakovenko z Ukrajinské národní akademie věd v Kyjevě. Obě části byly na Ukrajině publikovány v letech 1996 a 1997. Autoři se pokusili – při respektování dřívějších interpretací ukrajinských dějin – o jejich zásadně nový výklad, opřený o vlastní studium a hodnocení. Hrycak především sleduje způsob formování moderního ukrajinského národa v 19. a 20. století. Kategoricky se distancuje od heroicko-patriotické mytologie, která ve vědeckém textu nemá právo na existenci. Ukazuje však roli mýtů při formování identity národa, neboť Ukrajinci se utvářeli v novodobý národ za výjimečně nepříznivých okolností. Budeme-li považovat za znaky národa společný jazyk, historickou paměť a náboženství, zjistíme, že téměř polovina obyvatel Ukrajiny mluví rusky, historická paměť byla v podstatě zničena a o vliv na duchovní záležitosti mezi sebou bojuje několik církví. V minulosti byli Ukrajinci vystaveni silnému asimilačnímu tlaku, v důsledku velkých společenských kataklyzmat 20. století utrpěli obrovské ztráty. V největších městech tvořili menšinu, národně uvědomělá elita byla nepočetná a nepřipravená k vedení národa. V důsledku politických represálií byl pocit národní identity oslaben, ale nikdy nezanikl.

Politické sympatie autora jsou jednoznačně na straně ukrajinské nezávislosti. Ze všech politických stran a hnutí, které na Ukrajině působily, je stoupencem takzvaného demokratického nacionalismu. Uznává právo na existenci různých politických proudů a jejich vklad při formování novodobé Ukrajiny, a to včetně krajní levice (komunistů) i krajní pravice (nacionalistů). Uznává i přínos početně a často politicky nevyhraněné armády byrokratů, důstojníků a jiných úředníků. Nezapomíná ani na přítomnost jiných národních skupin na etnicky ukrajinských územích a jejich, často neuvědomělý a jinam směřující, přínos „ukrajinskému projektu". Uznání těchto faktů má velký význam jak vědecký, tak i politický. Hrycak sám zdůrazňuje, že prezentace národních dějin jako nepřetržité martylogie způsobuje, že obdržíme ne historii, ale její karikaturu.

Polský čtenář dostal do rukou v 90. letech celkem tři syntézy moderních ukrajinských dějin: v roce 1993 T. A. Olszańského, v roce 1997 A. Chojnowského a nyní J. Hrycaka – všechny mimořádně zdařilé, čtivé a gnozeologicky přínosné. Bylo by si jen přát, aby stejného dobrodiní se vbrzku dostalo i českému čtenáři.

Jaroslav Vaculík

KOLLÁROVÁ, Zuzana – HANUS, Jozef: *Sprievodca po slovenských archívoch*. Prešov, Universum 1999, 94 s. slovenský text + 94 s. anglický text.

Publikácia vydaná z podnetu Spoločnosti slovenských archivárov (SSA) obsahuje

informácie o sieti štátnych a osobitných archívov, ako aj o archívnych fondoch a zbierkach uložených na Slovensku. Má len informatívny charakter a neprináša preto úplný zoznam archívnych fondov a zbierok uložených v spomínaných archívoch. Upozorňuje predovšetkým na niektoré fondy a zbierky, ktoré sú najzaujímavejšie pre historické a kultúrne bádanie. Neobsahuje údaje o cirkevných, hospodárskych a podnikových archívoch a archívoch ozbrojených a bezpečnostných zborov na Slovensku. Tieto archívy nie sú verejné a bádanie v nich je možné len na základe osobitného povolenia zriaďovateľov.

Publikácia prezentuje sumár najdôležitejších archívnych retrospektívnych informácií k dejinám Slovenska, Slovákov i na slovenskom území žijúcich národnosti, a to od začiatku 12. storočia až do prítomnosti. K jednotlivým archívom autori poskytli najskôr základné údaje informačné (podmienky na štúdium) a komunikačné (ubytovanie a doprava), zmienili sa o ich dejinách a potom oboznámili s výberom najdôležitejších archívnych fondov, zbierok a jednotlivín. Postupne sú predstavené všetky štátne ústredné, štátne oblastné i štátne okresné archívy, mestské archívy ako aj niektoré osobitné archívy – archívy vysokých škôl, archívy najvýznamnejších kultúrnych inštitúcií Slovenska. Každý archívny fond je stručne charakterizovaný, tiež jeho pôvodca, obsah a časové rozpätie súboru dokumentov. Osobitne rôznorodá je pramenná báza orgánov a organizácií z 20. storočia. Pre formovanie týchto archívnych fondov významnými medzníkmi boli roky 1918, 1939, 1945, 1968 a 1993.

Súčasná sústava archívov na Slovensku sa vyprofilovala prakticky pred 50 rokmi a s malými zmenami pôsobí dodnes. Tvoria ju dva štátne ústredné archívy: Slovenský národný archív v Bratislave a Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici. Funkciu regionálnych archívov plní sedem štátnych oblastných archívov v Banskej Bystrici, Bratislave, Bytči, Košiciach, Levoči, Nitre a Prešove. Najpočetnejšiu zložku tvorí 38 štátnych okresných archívov, ktoré zastávajú funkciu regionálnych archívov (jeden archív spravuje jeden, ale aj viac okresov), miestnych i komunálnych archívov.

Medzi archívmi organizácií patrí osobitný význam okrem iných Ústrednému archívu Slovenskej akadémie vied, Archívu kancelárie prezidenta Slovenskej republiky, Diplomatickému archívu Ministerstva zahraničných vecí SR, Archívu Národnej banky Slovenska, Vojenskému historickému archívu, Archívu literatúry a umenia Matice slovenskej, Kancelárii Národnej rady Slovenskej republiky, Parlamentnému inštitútu – parlamentnému archívu.

V závere publikácie sú všeobecné ustanovenia k štúdiu v archívoch. Celý tento text *Sprievodcu po slovenských archívoch* je z rubovej strany v anglickom jazyku. Predsedníčka SSA Veronika Nováková upozorňuje na túto spoločnosť, ktorá je gestorom publikácie, a na pripravovaný archívny zákon, ktorý by zmenil zložitú a často nepochopiteľnú štruktúru štátnych archívov. Okrem sympózií a odborných konferencií od roku 1997 sa organizujú každoročne Archívne dni na Slovensku.

Vojtech Čelko

LIPTÁK, Ľubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava, Kalligram 1999, 354 s.

Kniha jedného z najvýznamnejších súčasných slovenských historikov má podtitul *O dejinách a historiografii* a obsahuje jeho prednášky, eseje a články z rokov 1965–1998. Podľa zostavovateľa knihy Ivana Kamenca, Lipákove texty „zapadajú do kontextu súčasného zápasu o kritickú sebareflexiu národných a štátnych dejín, sú apelom voči ich opätovnej ideologickej deformácii, voči ich romantizujúcemu pseudovlasteneckému výkladu".

Autor v úvode vysvetľuje názov knihy tým, že mnohé problémy, ktoré poznamenali a poznamenávajú slovenskú spoločnosť, majú svoje korene už v 19. storočí, napríklad industrializácia. Mnohé ďalšie problémy, ktoré sa vtedy zrodili, prežili 20. storočie a objavia sa aj v nasledujúcom storočí. Za jeden z kľúčových považuje Lipták ekonomické zaostávanie

Slovenska. Napriek investíciám už v Uhorsku a potom v Československu sa podarilo toto zaostávanie znížiť, ale nie odstrániť. Zlyhanie tohto snaženia práve pre ambicióznosť i pre politickú a morálnu cenu nie je iba neúspechom slovenskej politiky, ale autor ho považuje za očividnú, doslova historickú porážku. Problém zaostávania pociťuje veľmi živo, preto sa mu venuje na viacerých miestach knihy. K iným problémom, ktoré vznikli v 20. storočí, ale plne sa prejavia až neskôr, bude patriť rómska otázka. Bez servítok so znalosťou veci poukazuje na skutočnosť, že dnes pätina obyvateľstva je prevažne málo vzdelaná, nekvalifikovaná, a preto v náročnom prostredí nasledujúcich desaťročí ťažko zamestnateľná.

Pre poznanie autora a integrity jeho myslenia je kľúčový jeho prejav na zjazde Slovenskej historickej spoločnosti v Martine v júni 1968. Za príčinu poklesu profesionálnej úrovne slovenskej historiografie po roku 1948 považuje kombináciu malých vedomostí, problematickej profesionálnej úrovne a oportunizmu historikov, pretrhnutie osobnej a koncepčnej kontinuity mnohých vedných disciplín a dlhoročnú izoláciu od dôležitých svetových myšlienkových prúdov. Slovenskú historiografiu vidí rovnako ako postavenie slovenskej politiky, ktorá sa stávala „politikou na Slovensku" tým, že iba prispôsobovala domácim pomerom smernice a idey, ktoré prichádzali z Prahy, alebo cez Prahu.

Po dvadsiatich rokoch núteného odmlčania sa objavujú prvé Liptákove práce na prahu politických zmien roku 1989. Vo svojich poznámkach o historiografii najnovších dejín vysvetľuje, prečo sa nestala podzemná historiografia širším spoločenským javom, ako v českých krajoch. Príčinu vidí v tom, že „normalizácia" na Slovensku po roku 1968 nebola tak masová a brutálna ako v českých krajoch. Na rozdiel od českých kolegov z oblasti spoločenskovedných, ktorí takmer bez výnimky išli k lopate, slovenskí historici sa poväčšinou uchytili na pracoviskách, odkiaľ mali svoju profesiu aspoň na dohľad.

V doslove k Plevzovej knihe *Vzostupy a pády: Gustáv Husák prehovoril* Lipták brilantne charakterizuje tohto ambiciózneho slovenského politika, ktorého kariéra vyvrcholila tým, že sa stal ochotným miestodržiteľom okupačnej moci. Poznamenáva, že to bola účasť na povstaní a v komunistickom hnutí, ktoré Husákovi umožnili prežiť vyšetrovanie i väznenie 50. rokov. Lipták uznáva jeho húževnatosť, vynaliezavosť i flexibilitu, organizátorske, administratívne, rečnícke a polemické schopnosti; kladie si ale tiež otázku, aká by bola situácia, keby povstanie nebolo porazené a Husák vital zástupcov sovietskej armády vo svojej poverenickej kancelárii v Banskej Bystrici a nie pri preberaní jabĺčok v úkryte v Žemberovciach. Opisuje Husákov podiel na diskreditácii politických odporcov pred februárom 1948, ako aj jeho opustenie myšlienok uplatnenia slovenskej svojbytnosti v republike. Venuje pozornosť jeho úlohe po roku 1968, keď Husák namiesto ochranca zbytkov reforiem „pražskej jari" sa stal jedným z ich hrobárov.

Lipták vo svojich esejoch venuje pozornosť aj česko-slovenským vzťahom, vnímaniu prvej i druhej svetovej vojny v myšlienkovej pamäti, Slovensku a Európe, významným postavám slovenských dejín. Nie raz sa dotýka svojej obľúbenej témy, ktorou je význam, premeny a úloha elít v slovenských dejinách. Prichádza z číslami a faktami, ktoré dokazujú, že Slováci, ich elita nebola tak vzdelanostne nepripravená v roku 1918, ako sa zvyklo tradovať. Z Liptákových prác uverejnených v tejto knihe je vidieť jeho neobyčajnú vzdelanosť a rozhľadenosť v rôznych vedných disciplínach. Autor sa stal za túto knihu laureátom Ceny Dominika Tatarku za rok 1999.

Vojtech Čelko

MLYNÁRIK, Ján: *Ruzyňské meditace*. Praha, Ipeľ 1999, 339 s.

Kniha Jána Mlynárika se opírá o dopisy, které autor psal v roce 1981 svému synovi z ruzyňské vazební věznice. Nejenže neby-

ly odeslány, ale dostaly se do autorových trestních spisů „případu Šiklová a spol.", který StB vyrobila po zadržení francouzského karavanu se zásilkami „podvratné literatury" na československých hranicích v roce 1981. Obsahem dopisů je autorova životní dráha až do propuštění z vazby v roce 1982. Mlynárik začíná líčením svého případu, poté přechází k zobrazení svého politického vývoje od mladického zápalu budovatele socialismu až po vystřízlivění. Výmluvná jsou jeho slova: „...svoji třináctiletou perzekuci a teď uvěznění a soud chápu jako dějinnou odplatu za to, že jsem i já pomáhal zlu a násilí" (s. 25).

Mlynárikovy dopisy nejsou monotematické. Střídají se tu vzpomínky na mládí, na studia a spolužáky, na badatelskou dráhu, na jeho rodinný život, na vřelé vztahy s Dominikem Tatarkou, na život v disentu i na bídu, kterou musela celá rodina snášet v důsledku jeho perzekuce.

Badatelská práce, jejímž tématem byly zpočátku stávky zemědělského proletariátu na Slovensku, ho přivedla ke kritice oficiálního výkladu dějin KSČ, a zejména Gottwaldova vedení. Archivní výzkum mu umožnil přistoupit i k širšímu kritickému pohledu na československé dějiny. Vyneslo mu to zákaz vydávání, k němuž přispěli svými posudky i slovenští režimní historikové. Mlynárik hájil své názory i v rozsáhlých publicistických polemikách, které umožňovalo polevování režimu v 60. letech.

„Normalizace" postihla Jána Mlynárika velmi tvrdě. Nedostal se na žádné z pracovišť, kde by bylo možné, byť na okrajových a špatně placených místech, využít jeho odborných kvalit. Ani místo divadelního kulisáka mu nebylo dopřáno. Nakonec se rozhodl pro emigraci. V dopisech z vězení účtuje nejen se svými mladickými hříchy, ale i s někdejšími pražskými a bratislavskými kolegy, kteří po roce 1968 otočili na čtyráku a sloužili „normalizačnímu" režimu. Vysvětluje také důvody, které ho vedly ke studiu vysídlení sudetských Němců, i polemiku s Milanem Hüblem, jejíž pozadí osvětluje na základě zachovaných spisů StB.

Mlynárikova kniha je závažným historickým dokumentem. Zobrazuje osudy pozoruhodných lidí i dobu, v níž žili. Je přísná i vůči svému autorovi. Měla by se stát příkladem i pro příští příspěvky v tomto žánru. Jen škoda, že neprošla důkladnou jazykovou úpravou.

Zdeněk Sládek

NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov, Universum 1999, 293 s.

Kniha je výsledkem několikaletého projektu, který sledoval období nástupu Hlinkovy slovenské ľudové strany k moci na přelomu let 1938 a 1939. Autor upozorňuje, že neúplnost fondů centrální provenience ve Slovenském národním archivu v Bratislavě znemožňuje určit relevantní procesy, které se v té době na Slovensku odehrávaly. Proto bylo nezbytné provést výzkum v jednotlivých okresních archivech. Dalším významným zdrojem informací byl dobový tisk, a to i zahraniční.

Práce je rozdělena, kromě úvodu a závěru, do pěti kapitol. Jejím těžištěm jsou tři prostřední části, které sledují specifické druhy zásahů proti židovské komunitě v období autonomního Slovenska, zejména listopadové deportace, počátky hospodářských omezení a zásahy do svobodného výkonu povolání, dále antidemokratické postihy majoritního obyvatelstva a reakce židovské komunity na změněnou situaci v požilinském regionu Slovenska.

Nižňanský ukazuje, že autonomii Slovenska doplňovaly dvě další politické roviny, jejichž prostřednictvím režim ventiloval své neúspěchy – antisemitismus a čechofobie. Atmosféra intolerance byla živena především v denním tisku, který již byl cenzurován a usměrňován. Autor ukazuje, jak se politický nacionalismus HSĽS spojoval s budováním autoritativního režimu autonomního Slovenska. Upozorňuje na skutečnost, že protižidovská opatření začala na Slovensku realizovat již autonomní vláda v krátkém období mezi 6. říj-

nem 1938 a 14. březnem 1939. Zdůrazňuje přitom, že dodržování politických a občanských práv minorit v období přechodu od parlamentní demokracie k autoritativnímu či totalitnímu režimu může sloužit jako vhodný lakmusový papírek při posuzování stupně rozkladu demokracie. Protiprávní akty vůči menšinám bývají totiž mnohem razantnější a drastičtější než vůči majoritnímu obyvatelstvu.

Práce je doplněna srovnáním s postavením židovských komunit v sousedních státech – Maďarsku, Polsku a Rumunsku – a také v Čechách a na Moravě. Pro svou důkladnost a gnozeologickou přínosnost je cenným příspěvkem slovenské historiografie k našemu poznání předválečných československých dějin.

Jaroslav Vaculík

RETEGAN, Mihai: *In the Shadow of the Prague Spring: Romanian Foreign Policy and the Crisis in Czechoslovakia 1968*. Iasi, The Center for Romanian Studies 2000, 248 s.

Kniha rumunského historika Mihaie Retegana je překladem jeho starší práce *1968 – Din primavara pana in toamna*, která vyšla rumunsky v Bukurešti v roce 1998. Retegan se při výkladu opírá o důkladnou znalost rumunské, britské a americké literatury a o studium rumunských, českých, amerických, britských, a dokonce i maďarských archiválií. Ruské materiály Retegan asi studovat nemohl; k některým z nich se dostal pouze zprostředkovaně díky české edici Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. Kniha obsahuje čtyři kapitoly, v nichž autor chronologicky líčí vývoj rumunské zahraniční politiky (samozřejmě s přihlédnutím k vnitřní situaci) od poloviny padesátých let až do srpna 1968. Za Reteganovým textem následují dvě přílohy: zápisy ze schůzí předsednictva Ústředního výboru Rumunské komunistické strany z 21., respektive 25. srpna 1968.

Retegan se zaměřil hlavně na objasnění podstaty rumunské zahraniční politiky, tedy její určité „nezávislosti" v rámci států sovětského bloku. Rumunsko již od roku 1964 přestalo uznávat Moskvu jako centrum světového komunismu a pokoušelo se hrát úlohu mostu jednak mezi Východem a Západem, jednak mezi oběma znepřátelenými komunistickými velmocemi, Sovětským svazem a Čínou. Hospodářsky však nadále záviselo na Moskvě, i když se později, po nástupu Nicolae Ceauşeska k moci v roce 1965, snažilo o zvrat i v ekonomické sféře. Takový vývoj však vyvolával stále dramatičtější konflikty mezi Rumunskem a ostatními státy komunistického bloku. Na druhé straně si tím Rumunsko (a Ceauşescu) získalo velké sympatie na Západě a v Bukurešti se na konci 60. let střídali nejvýznamnější světoví politici, včetně de Gaulla (1968) a Nixona (1969). Nejzajímavější část Reteganovy knihy tvoří kapitola o srpnu 1968. Vedle známých faktů (otevřená podpora „pražského jara", odsouzení invaze do Československa) se stále trochu zapomíná na to, že Rumunsko bylo po 21. srpnu bezprostředně ohroženo sovětskými, maďarskými a bulharskými vojsky (asi 20 divizí), které se formovaly nedaleko jeho hranic. Rumunsko čelilo této hrozbě samo. Hned 21. srpna 1968 proběhla v Bukurešti manifestace, která poprvé a naposledy vytvořila situaci, kdy se lid bezvýhradně ztotožnil s cíli komunistické strany – chtěl bránit ohroženou suverenitu země. Odhodlání obyvatelstva bylo jediným trumfem rumunských politiků, neboť, jak ukázaly Reteganovy výzkumy, armáda neměla pro případ vojenské agrese připraven žádný plán. Rumunsko se také nemohlo a ani nechtělo obrátit na NATO, byť mělo s většinou jeho členů dobré vztahy. Nemohlo spoléhat ani na OSN, která nedisponovala účinnými nástroji k zastavení případné invaze. Ani Jugoslávie, jako tradiční rumunský spojenec, neprojevovala v rozhodujících momentech potřebnou dávku odvahy: Tito 24. srpna řekl Ceauşeskovi, že Jugoslávie nemůže Rumunsku pomoci, protože by toho využili Italové, kteří by napadli a okupovali jaderské pobřeží. Napětí okolo hranic nakonec polevilo až 28. srpna, kdy zprávy

o invazi vojsk Varšavské smlouvy do Rumunska oficiálně dementoval sovětský velvyslanec v USA.

Příští výzkum, který bude veden na tomto poli, se musí zaměřit na materiály ruské provenience. Snad nám poskytne odpověď na otázku, jaké byly záměry Sovětského svazu v jihovýchodní Evropě (nešlo jen o Rumunsko, ale také o Jugoslávii a Albánii) a do jaké míry bylo Rumunsko opravdu ohroženo. Na otevření ruských archivů si však budeme muset nějaký ten rok počkat...

Jiří Hoppe

WEISS, Hilde – REINPRECHT, Christoph: *Demokratischer Patriotismus oder etnischer Nationalismus in Ost-Mitteleuropa? Empirische Analysen zur nationalen Identität in Ungarn, Tschechien, Slowakei und Polen.* Wien – Köln n/R. – Weimar, Böhlau Verlag 1998, 226 s.

Jak autoři zdůraznili v závěru, jejich cílem bylo objasnit, jakou roli hrají tradice národní a etnické intolerance v kontextu systémových změn, jak hluboce je demokracie ve společnostech středoevropských zemí zakotvena a jak přispívají reminiscence a mýty k vytváření pozitivních národních vazeb. Autoři jsou rakouští sociologové, kteří dané téma zkoumají metodami své vědy.

V první kapitole, kterou napsali společně, se zabývají teoretickými otázkami, jako jsou definice, koncepty a typy národa, vztah nacionalismu a patriotismu, patriotismu a demokracie a komunismu, úloha nacionalismu v období transformace a zvláštní cesta východní Evropy při formování národů. V další části knihy se soustřeďují na řešení dané problematiky v Polsku, Maďarsku, Slovensku a Česku. Weissová ve svém příspěvku analyzuje typy národních vazeb, působení patriotismu a nacionalismu na etnickou intoleranci, antisemitismus a občanská práva. Dále věnuje pozornost národní identitě a jejímu vlivu na loajalitu k demokracii.

Reinprecht ve své části řeší otázku, zda se v jednotlivých středoevropských zemích dají odlišit patriotismus a nacionalismus jako dva komplexy, a rozebírá různé typy národních vazeb a jejich ideologický význam. Dále se soustřeďuje na tyto tematické okruhy: 1. jakou roli hrají jednotlivé historické epochy v národním sebeuvědomování; 2. jak je hodnocena komunistická zkušenost a jak je zařazena do kolektivní paměti; 3. jaký vliv mají historické mýty a vytváření nových legend na kolektivní sebepoznání, například jak živé jsou mýty spojené s druhou světovou válkou a holocaustem nebo jak silné jsou tendence k mytologizaci komunistických zkušeností.

Vedle vlastní analýzy a závěrů je přínosem práce okolnost, že autoři vycházejí z empirických výzkumů, které se uskutečnily v uvedených čtyřech zemích mezi listopadem 1995 a únorem 1996. V každé z nich byly jednomu tisíci respondentů položeny otázky, které se vztahují k dané problematice, například jaké historické události a osoby si lidé zachovali v paměti nebo jak hodnotí historické události 20. století, včetně období komunismu. Výsledky těchto výzkumů, které přinášejí cenný a bohatý materiál i pro další bádání, zpracovali autoři v tabulkách, jež jsou zařazeny jak v rámci textu, tak v přílohách. Srovnáním těchto čtyř zemí přispěli pak i k poznání společných a specifických rysů jejich vývoje.

Kniha významně přispívá k poznání povahy nacionalismu a jeho vlivu v jednotlivých historických obdobích, jakož i k řešení problému vyrovnání s komunistickou minulostí. I když jde o sociologickou práci, přináší cenné poznatky a bohatý materiál i pro historiky, kteří se zabývají dějinami komunismu v středoevropských zemích.

Milan Otáhal

Bibliografie k soudobým dějinám

Bibliografický přehled zachycuje články ze slovenských odborných časopisů a sborníků vydaných v letech 1996–2000 (s výjimkou jednoho sborníku z r. 1995).

Jmenné záznamy jsou tříděny v prvé řadě do skupin I.–III. V oddílech IV. a V., které přinášejí informace o sekundární literatuře, je prvotním hlediskem členění chronologické. Jednotlivé tituly jsou zařazeny do sedmi časových období. Práce, které svým časovým záběrem přesahují vymezené periody, jsou pak zařazeny do sedmi tematických skupin v oddíle V. anebo, pokud jde o práce obecnější, do podskupiny IV.H. Pro uživatele uvádíme odkazy v oddílech IV. a V., které propojují chronologické a tematické podskupiny, ale také informují o relevantních titulech uvedených v oddílech I.–III. Odkazy k oddílu V.C nejsou uváděny, protože celá bibliografie se týká převážně Slovenska a česko-slovenských vztahů.

Práce českých autorů publikované ve slovenských časopisech a sbornících jsou uváděny v kumulativních *Bibliografiích českých/československých dějin* (dosud vyd. 1997 a 1999).

Bibliografie má výběrový charakter. Počítačová databáze knih a článků je přístupná ve studovně Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

Zpracovala Věra Břeňová ve spolupráci s Oldřichem Tůmou.

Schéma:

I. Historiografie
I.A Obecné problémy historiografie, historici
I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí s historickou tematikou, katalogy výstav
I.C Bibliografie
I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky
I.E Světové / evropské dějiny

II. Společenské vědy, publicistika
II.A Ekonomie
II.B Filozofie, politologie, publicistika
II.C Sociologie, demografie, urbanismus
II.D Právo
II.E Ekologie

III. Prameny
III.A Projevy, stati
III.B Dokumenty, fotografie
III.C Memoáry, deníky, svědectví
III.D Rozhovory
III.E Korespondence

IV. Chronologická část
IV.A 1918–1939
IV.B 1939–1945
IV.C 1945–1948
IV.D 1948–1967
IV.E 1968–1970
IV.F 1970–1989
IV.G 1990–2000
IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A – G)

V. Tematická část
V.A Střední / východní Evropa
V.BČeské / československé vztahy se zahraničím
(mimo tituly uvedené pod V.C a D)
V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
V.D Česko / československo-německé vztahy
V.E Židé v Československu
V.F Osobnosti, biografie
V.G Kultura, umění, literatura

I. Historiografie

I.A Obecné problémy historiografie

ALBERTY, Július 1
Ako vnímam hlavné problémy súčasnej výučby dejepisu na školách v Slovenskej republike. - In: Zborník Katedry histórie Fak. humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. - Č. 4 (1997), s. 9-27. - Res. angl.

BARTL, Július 2
Problémy vyučovania dejepisu v súčasnom období. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 12-16. - Res. angl., něm. - Akce: 11. zjazd Slovenskej historickej spoločnosť. Trenčín. 27.6.1996-28.6.1996.

BARTL, Július 3
Vyučovanie dejepisu na vysokých školách. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 25-37. - Res. angl., něm. - Akce: 11. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Trenčín. 27.6.1996-28.6.1996.

BENEŠ, Bohuslav 4
Oral history a lidová tradice. - In: Etnologické rozpravy. - Č. 1 (1996), s. 14-23.

ČIČAJ, Viliam 5
Výskum obdobia dejín novoveku v slovenskej historiografii. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 55-60. - Res. angl., něm. - Akce: 11. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Trenčín. 27.6.1996-28.6.1996.

DANGL, Vojtech 6
K otázke stavu a perspektív vojenskej histórie na Slovensku. - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 1 (1997), s. 86-90. - Res. angl.

DISMAN, Miroslav 7
Oral history jako prostředí. - In: Etnologické rozpravy. - Č. 1 (1996), s. 63-66.

FIALOVÁ, Zuzana 8
Orálna história s tvárou a menom. - In: Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. Zv. 6 / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 1996. - 47 s. - S. 31-46.

FREMAL, Karol 9
Osobnosť generála Dr. Milana Rastislava Štefánika v súčasných českých a slovenských učebniciach dejepisu. - In: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský aj. - Bratislava, 1999. - 245 s. - S. 237-242. - Akce: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Vědecká konference]. Bratislava. 4.5.1999-5.5.1999.

GRACOVÁ, Blažena 10
Slovensko a Slováci v Česko-Slovenské republice na stránkách současných polských dějepisných učebnic. - In: Zborník Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 1997. - Roč. 4, (1997), s. 81-89. - Res. angl.

HARAKSIM, Ľudovít 11
Historické dielo Daniela Rapanta. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 3 (1997), s. 377-387. - Res. angl., něm.

HARAKSIM, Ľudovít 12
Rapantovo odmietanie marxizmu. - In: Historik Daniel Rapant / Zost. Richard Marsina. - Martin, 1998. - 253 s. - S. 27-33.

HOLEC, Roman 13
Pamiatke profesora Jozefa Faltusa. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 4 (1999), s. 725-726.

KAŠPÁRKOVÁ, Svatava 14
Uplatnění aktivizujících vyučovacích metod v dějepise : Srovnávací studie. - In: Zborník Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 1997. - Roč. 4, (1997), s. 43-54. - Res. angl.

KOHÚTOVÁ, Mária 15
Za Pavlom Horváthom (1926-1999). - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 3 (1999), s. 565-566.

LIPTÁK, Ľubomír 16
Historické pojmy : Výťah z referátu. - In: Ako moderne vyučovať dejepis / Zost. Józef Gál. - Banská Bystrica, 1997. - 89 s. - S. 57-59. - Akce: Ako moderne vyučovať dejepis [Pracovní konference]. Banská Bystrica. 11.9.1996-12.9.1996.

LIPTÁK, Ľubomír 17
Modernizácia Slovenska : národ, štát, spoločnosť. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 71-76. - Res. angl., něm. - Akce: 11. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Trenčín. 27.6.1996-28.6.1996.

MARSINA, Richard 18
O istých črtách terajšieho stavu slovenskej historiografie. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 3-11. - Res. angl., něm. - Akce: 11. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Trenčín. 27.6.1996-28.6.1996.

MARSINA, Richard 19
Tvorca koncepcie slovenských dejín [Daniel Rapant]. - In: Historik Daniel Rapant / Zost. Richard Marsina. - Martin, 1998. - 253 s. - S. 19-26.

SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 20
Slovenská historiografia 1996/1997. - In: Historické štúdie. - Roč. 39, (1998), s. 191-193.

SOJKOVÁ, Zdenka 21
Dramatické jubileum umlčaného univerzitního učitele [Daniel Rapant]. - In: Historik Daniel Rapant / Zost. Richard Marsina. - Martin, 1998. - 253 s. - S. 238-240.

VALACH, Július 22
Koncepcia slovenských dejín v diele Jozefa Škultétyho. - In: Historický zborník. - Roč. 8, (1998), s. 83-87.

Viz též 57, 70, 78, 118, 134, 146

I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce

BABIAK, Michal - 23
ČÁNI, Ladislav - KERNÁTSOVÁ, Marta
Slováci v Českej republike : Scenár výstavy. - In: Slováci v Českej republike / Zost. Marta Kernátsová. - Bratislava, 1999. - 156 s. : příl. - S. 94-150. - Akce: Slováci v Českej republike [Výstava]. Bratislava. 12.1998.

BAKA, I. 24
Medzinárodná vedecká konferencia k 55. výročiu Karpatsko-duklianskej operácie. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 4 (1999), s. 158-160. - Akce: Vojenský a politický význam bojovej činnosti v Karpatoch (leto 1944 - zima 1945) [Mezinárodní vědecká konference]. Dukla. Svidník. 28.9.1999-30.9.1999.

BAKA, I. 25
Slovensko a druhá svetová vojna. - In: Vojenská história. - Roč. 4, č. 2 (2000), s. 155-157. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní konference]. Bratislava. 29.5.2000 -31.5.2000.

BARTLOVÁ, Alena 26
Seminář venovaný Milanovi Hodžovi v Praze. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 1 (1999), s. 152-154. - Akce: Milan Hodža a slovenská otázka ve 30. a 40. letech [Vědecká konference]. Praha. 25.11.1998-26.11.1998.

BRHLÍKOVÁ, Radoslava - KISS, Jozef 27
Bezpečnosť a stabilita v strednej Európe - regionálne aspekty. - In: Politické vedy. - Roč. 2, č. 1 (1999), s. 145-150. - Akce: Bezpečnosť a stabilita v strednej Európe - regionálne aspekty [Seminář]. Bratislava. 18.1.1999-20.1.1999.

CSÉFALVAY, František 28
Medzinárodná vedecká konferencia k 55. výročiu SNP. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 4 (1999), s. 156-158. - Akce: Slovenské národné povstanie 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní vědecká konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

CSÉFALVAY, František 29
Vedecká konferencia k vojnovým udalostiam roku 1944 v Prahe. - In: Vojenská história. - Roč. 4, č. 1 (2000), s. 122-124. - Akce: Válečný rok 1944 [Vědecká konference]. Praha. 19.10.1999-20.10.1999.

ČERVENÝ, Ondrej - 30
KMEŤ, Norbert - MARUŠIAK, Juraj
Hľadanie príčin obrodného procesu. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 3 (1998), s. 137-138. - Akce: Cesta k pokusu o spoločenskú reformu roku 1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Krpáčová. 9.6.1998 - 10.6.1998.

ČERVENÝ, Ondrej 31
Štyridsaťročné obdobie kríz sovietskeho bloku. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 1 (1998), s. 108-111. - Akce: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989 [Medzinárodní vědecká konference]. Donovaly. 11.1996.

ČORDÁŠOVÁ, Silvia 32
Archívne pomôcky spracované vo Vojenskom historickom archíve Trnava v rokoch 1995-1998. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 4 (1999), s. 127-129. - Res. angl.

DANGL, Vojtech - 33
SUBA, János - RAVASZ, I.
Vedecká konferencia v Zalaegerszegu o augustových udalostiach roku 1968. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 4 (1998), s. 132-134. - Akce: Vstup maďarských vojsk v rámci intervencie piatich armád Varšavskej zmluvy v auguste 1968 [Vědecká konference]. Zalaegerszeg. 28.9.1998.

FABRICIUS, Miroslav 34
Činnosť Historického ústavu SAV za rok 1997. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 1 (1998), s. 170-176.

FABRICIUS, Miroslav 35
Činnosť Historického ústavu SAV za rok 1998. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 1 (1999), s. 158-164.

FABRICIUS, Miroslav 36
Činnosť Historického ústavu SAV za rok 1999. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 1 (2000), s. 200-206.

FALISOVÁ, Anna 37
Tretie česko-slovenské sympózium k dejinám medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny v Benešove. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 157-158. - Akce: 3. česko-slovenské sympozium k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny. Benešov. 25.6.1996-27.6.1996.

HALLON, Ľudovít 38
Celoeurópsky kongres sociálnej historickej vedy v Amsterdame. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 3 (1996), s. 566-567. - Akce: 1. celoevropský kongres sociální historické vědy. Amsterdam. 9.5.1996-11.5.1996.

HALLON, Ľudovít 39
Seminár o našom družstevníctve v predvečer kolektivizácie. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 1 (1998), s. 163-164. - Akce: Seminár k dejinám družstevníctva. Bratislava. 16.10.1997.

HOLEC, Roman 40
Vedecký seminár Víťazstva a prehry slovenského družstevníctva. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 2 (1996), s. 350. - Akce: Víťazstva a prehry slovenského družstevníctva [Vědecký seminář]. Bratislava. 8.2.1996.

HOLEC, Roman 41
Konferencia o nápojoch v minulosti a prítomnosti Slovenska. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 1 (2000), s. 198-199. - Akce: Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska [Konference]. Prešov. 7.9.1999-9.9.1999.

HOLEC, Roman 42
Konferencia o úlohe a význame agrárneho hnutia v českých a československých dějinách. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 3 (1999), s. 562-563. - Akce: Agrární hnutí v českých a československých dějinách [Mezinárodní konference]. Sedmihorky. 24.6.1999-26.6.1999.

HOLEC, Roman 43
Občiansky a národnostný princíp v československej demokracii (1918-1938). - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 4 (1996), s. 738-739. - Akce: Občanský a národnostní princip v československé demokracii (1918-1938) [5. zasedání česko-slovenské komise historiků]. Olomouc. 3.10.1996.

HOLEC, Roman 44
Seminár k vzniku ČSR v roku 1918. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 4 (1996), s. 730. - Akce: Česko-slovenské vztahy - Slovensko-české vzťahy : Češi a Slováci při vstupu do společného státu 1918 [6. seminář]. Liberec. 27.8.1996-28.8.1996.

HOLEC, Roman 45
Seminár o podnikateľoch a podnikání na Slovensku. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 1 (1999), s. 154-156. - Akce: Podnikatelia a podnikanie na Slovensku v 19. a 20. storočí [Seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

HRADSKÁ, Katarína 46
Česko-slovenský „február" 1948 - predpoklady a dôsledky doma a vo svete. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 1 (1998), s. 158-160. - Akce: Československý únor 1948 - předpoklady a důsledky doma a ve světě [Mezinárodní konference]. Praha. 19.2.1998-21.2.1998.

HRADSKÁ, Katarína 47
Dve cesty dvoch susedov - Česko-Slovensko a Rakúsko 1945-1989. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 1 (1998), s. 165-166. - Akce: Dvě cesty dvou sousedů - Československo a Rakousko 1945-1989 [Mezinárodní konference]. Praha. 20.11.1997-21.11.1997.

HRONSKÝ, Marián 48
Medzinárodné sympózium k bezpečnostnej politike a vojenským misiám Francúzska v 20. rokoch. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 4 (1999), s. 154-155. - Akce: Budování nové bezpečnosti : Vojenská spolupráce Francie se zeměmi střední a východní Evropy v 20. letech [Sympózium]. Paris. 2.12.1999-4.12.1999.

HRONSKÝ, Marián 49
Tridsať rokov od prvých krokov inštitucionálneho bádania na problematike vojenských dejín Slovenska. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 1 (1998), s. 105-106. - Akce: Tridsať rokov od utvorenia prvého vojenskohistorického pracoviska na Slovensku [Setkání]. Bratislava. 6.11.1997.

KAČKOVIČOVÁ, Mária 50
Archív Národnej banky Slovenska a jeho pramenné bohatstvo. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 33, č. 1 (1998), s. 109-122. - Res. angl.

KAMENEC, Ivan 51
Európa pod nacistickou nadvládou a holokaust. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 3 (1999), s. 559-560. - Akce: Evropa pod nacistickou nadvládou a holocaust [Mezinárodní vědecká konference]. Warszawa. 29.8.1999-1.9.1999.

KAMENEC, Ivan 52
Konferencia o živote a diele Jozefa Lettricha v Bratislave. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 1 (1996), s. 150-151. - Akce: Život a dielo Jozefa Lettricha [Konference]. Bratislava. 6.12.1995.

KAMENICKÝ, Miroslav 53
Sympózium o dejinách hutníctva na Slovensku : Výroba zlata a striebra, skúšobníctvo. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 171-172. - Akce: Výroba zlata a striebra, skúšobníctvo [4. sympozium]. Herľany. 17.9.1996-19.9.1996.

KAMENICKÝ, Miroslav 54
40 ročníkov Historických štúdií. - In: Historické štúdie. - Roč. 40, (1999), s. 187-190.

KARTOUS, Peter 55
PhDr. Oldřich Sládek šesťdesiatročný. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 32, č. 2 (1997), s. 187-188.

KARTOUS, Peter 56
Retrospektívny i perspektívny pohľad na archívnictvo v Slovenskej republike. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 33, č. 1 (1998), s. 3-11. - Akce: Prvé archívne dny. Poprad. 14.10.1997-16.10.1997.

KARTOUS, Peter 57
Slovenské archívy, história a historizmus. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 66-70. - Res. angl., něm. - Akce: 11. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Trenčín. 27.6.1996-28.6.1996.

KELENYEI, Arpád 58
Informácia Vojenského historického archívu o spracovaní dôverných spisov MNO SR z rokov 1940-1945. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 4 (1998), s. 77-82. - Res. angl.

KELENYEI, Arpád 59
Špeciálne zbierky vo Vojenskom historickom archíve v Trnave. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 3 (1999), s. 126-129. - Res. angl.

KODAJOVÁ, Daniela 60
Sympózium o meštianstve a občianskej spoločnosti na Slovensku v rokoch 1900-1989. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 163-165. - Akce: Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku v rokoch 1900-1989 [Sympozium]. Bratislava. 14.10.1996-15.10.1996.

KORČEK, Ján 61
21. kolokvium medzinárodnej komisie pre vojenské dejiny v Quebecu. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 2 (1996), s. 348-350. - Akce: XXI. kolokvium Mezinárodní komise pro vojenské dějiny (Commission Internationale d'Histoire Militaire). Quebec. 27.8.1995-3.9.1995.

KORČEK, Ján 62
Londýnska konferencia o nacistickom zlate. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 3 (1999), s. 156-161. - Akce: Nazi Gold [Konference]. London. 2.12.1997-4.12.1997.

KOVÁCS, V. 63
Výstava pri príležitosti výročia zásahu spojeneckých vojsk Varšavskej zmluvy v Československu roku 1968. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 2 (1999), s. 142-144. - Akce: Výročie zásahu spojeneckých vojsk Varšavskej zmluvy v Československu roku 1968 [Výstava]. Zalaegersz. 8.1998.

KRAJČOVIČ, Milan 64
Diktatúry v Európe v 20. storočí - šance a problémy komparácie. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 3 (1997), s. 562-563. - Akce: Diktatury v Evropě [Mezinárodní konference]. Otzenhausen. 21.4.1997-24.4.1997.

KRAJČOVIČ, Milan 65
Konferencia o dejinách demokracie v Európe od 18. storočia. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 3 (1997), s. 563-564. - Akce: Dějiny demokracie v Evropě [Mezinárodní vědecká konference]. Otzenhausen. 22.5.1997-25.5.1997.

KRAJČOVIČ, Milan 66
Konferencia o národných hnutiach a nacionalizme v Európe v rokoch 1914-1945 v Saarbrückene. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 1 (1996), s. 157-159. - Akce: Národní hnutí a nacionalismus v Evropě 1914-1945 [Konference]. Saarbrücken. 28.11.1994-2.12.1994.

KRAJČOVIČ, Milan 67
Medzinárodné sympózium o národnostných menšinách. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 4 (1996), s. 736-737. - Akce: Sympozium o národnostních menšinách. Otzenhausen. 14.6.1996-16.6.1996.

KRAJČOVIČ, Milan 68
Zasadnutie komisie historikov Slovenska a Rumunska v Bratislave (4.-5.6.1997) : Záverečné zhodnotenie. - In: Historické štúdie. - Roč. 39, (1998), s. 201-203. - Akce: Zasadnutie komisie historikov Slovenska a Rumunska. Bratislava. 4.6.1997-5.6.1997.

KRATOCHVÍL, Viliam 69
K niektorým základným problémom vyučovania dejepisu na základných a stredných školách. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 17-24. - Res. angl., něm. - Akce: 11. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Trenčín. 27.6.1996-28.6.1996.

KUNDRÁT, Juraj 70
Medzinárodná vedecká konferencia o Zakarpatskej Ukrajine v Prešove. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 4 (1998), s. 709-711. - Akce: 6. medzinárodná karpatistická vedecká konferencia. Prešov. 3.9.1998-4.9.1998.

KUVÍČKOVÁ, Vladimíra - COLOTKA, Peter 71
Štát a právo v postmodernej situácii. - In: Sociológia. - Roč. 29, č. 4 (1997), s. 446-454. - Akce: Štát a právo v postmodernej situácii [Vědecká konference]. Piešťany. 18.4.1997-20.4.1997.

KUZMÍK, Daniel 72
Rozbor osobného fondu Milana Rastislava Štefánika. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 35, č. 1 (2000), s. 30-48. - Res. angl., franc.

KVASNICOVÁ, Oľga 73
Sprístupňovanie archívnych fondov krajských a okresných výborov Komunistickej strany Slovenska. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 33, č. 1 (1998), s. 91-108. - Res. angl.

LIPTÁK, Ľubomír 74
Československá otázka v nemeckej a medzinárodnej politike. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 2 (1999), s. 343-344. - Akce: Česko-slovenská otázka v nemeckej a v medzinárodnej politike 1918 [10. zasedání německo-české a německo-slovenské komise]. Hamburg. 17.3.1999-19.3.1999.

LIPTÁK, Ľubomír 75
XI. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti v Trenčíne. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 142-145. - Akce: 11. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Trenčín. 27.6.1996-28.6.1996.

LIPTÁK, Ľubomír 76
Konferencia o problémoch histórie v dnešnej strednej Európe. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 153-155. - Akce: Problémy historiografie v dnešní střední Evropě [Konference]. Praha. 21.10.1996-22.10.1996.

LIPTÁK, Ľubomír 77
Storočnica Daniela Rapanta. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 2 (1997), s. 367-369. - Akce: Konferencia o Danielu Rapantovi. Holíč. 18.4.1997.

LONDÁKOVÁ, Elena 78
Medzinárodná konferencia o prvých povojnových voľbách v strednej a juhovýchodnej Európe. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 159-163. - Akce: Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe [Mezinárodní konference]. Bratislava. 15.10.1996-16.10.1996.

LUKAČKA, Ján 79
O činnosti Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV za rok 1999. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 1 (2000), s. 199-200.

LUKAČKA, Ján 80
Správa o činnosti Slovenskej historickej spoločnosti od X. zjazdu (1991-1996). - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 149-153.

LUKAČKA, Ján 81
Správa o činnosti Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV za rok 1998. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 1 (1999), s. 156-158.

LUKAČKA, Ján 82
Zo zasadnutia Valného zhromaždenia Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV 29.6.1996. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 145-149. - Akce: Valné zhromaždenie Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Trenčín. 29.6.1996.

MAGUROVÁ, Katarína 83
Poznatky zo spracúvania fondov poverenictiev : Pokus o syntézu. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 32, č. 2 (1997), s. 20-31. - Res. angl.

MACHAČOVÁ, J. - ŠRAJEROVÁ, Oľga 84
Konferencia o národnostnej problematike po roku 1945 v Opave. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 2 (1997), s. 369-371. - Akce: Vývoj národnostní problematiky po roku 1945 [Mezinárodní vědecká konference]. Opava. 22.10.1996-23.10.1996.

MARČEKOVÁ, Alexandra 85
Odraz edičnej činnosti Slovenskej akadémie vied v písomnostiach jej riadiacich orgánov. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 34, č. 2 (1999), s. 100-112. - Res. angl.

MARUŠIAK, Juraj 86
Konferencia o krízach režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 2 (1997), s. 366-367. - Akce: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989 [Mezinárodní konference]. Donovaly. 11.11.1996-13.11.1996.

MARUŠIAK, Juraj 87
Rok 1968 v Československu a v Európe. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 1 (1999), s. 149-152. - Akce: Rok 1968 v Československu a v Európe [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 13.10.1998-14.10.1998.

MIHÁLIKOVÁ, Silvia 88
Seminár o elitách v procese konsolidácie spoločensko-politických štruktúr vo východnej Európe. - In: Sociológia. - Roč. 28, č. 5 (1996), s. 497-498. - Akce: Elity v procese konsolidácie spoločensko-politických štruktúr vo východnej Európe [Seminář]. Berlín. 4.1996.

MÚCSKA, Vincent 89
Študentská vedecká a odborná konferencia na katedrách histórie filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 3 (1997), s. 565-566. - Akce: Študentská vedecká a odborná konferencia. Bratislava. 23.4.1997.

MÚCSKA, Vincent 90
Študentská vedecká a odborná konferencia na katedrách histórie filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 3 (1998), s. 550-551. - Akce: Študentská vedecká a odborná konferencia. Bratislava. 23.4.1998.

PELČÁKOVÁ, Dagmar 91
Liberecký seminar 1999 o česko-slovenských vztahoch. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 4 (1999), s. 722-723. - Akce: Česko-slovenské vztahy - Slovensko-české vzťahy [9. seminář]. Liberec. 23.8.1999-24.8.1999.

PELČÁKOVÁ, Dagmar 92
Konferencia Česi a Slováci 1948-1967 v Brne. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 4 (1997), s. 707-708. - Akce: Češi a Slováci 1948-1967 [Konference]. Brno. 22.10.1997-23.10.1997.

PELČÁKOVÁ, Dagmar 93
Konferencia o Národnej rade v kontexte slovenských dejín. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 2 (1998), s. 356-358. - Akce: Konferencia o Národnej rade v kontexte slovenských dejín. Častá-Papiernička. 21.4.1998-22.4.1998.

PELČÁKOVÁ, Dagmar 94
Konferencia Vyhnanie a vysídlenie z Česko-Slovenska. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 4 (1997), s. 710-711. - Akce: Vyhnanie a vysídlenie z Česko-Slovenska [Konference]. Bratislava. 2.10.1997-4.10.1997.

PEŠEK, Jan 95
Konferencia o perzekúciach na Slovensku po roku 1948 v Bratislave. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 2 (1996), s. 346-347. - Akce: V tieni totality [Konference]. Bratislava. 10.4.1996.

PÚČIK, Miloslav 96
Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 2 (1997), s. 116-118. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 9.1996.

RÁKOŠ, Elo 97
Fondy Slovenského národného archívu : Príspevok k archívnej typológii. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 34, č. 2 (1999), s. 7-24. - Res. angl., něm.

RÁKOŠ, Elo 98
Teória archívnych dokumentov. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 35, č. 1 (2000), s. 3-17. - Res. angl., něm.

SEMAN, Karol 99
Slovenskí Rómovia optikou výskumu. - In: Sociológia. - Roč. 28, č. 1 (1996), s. 86-87. - Akce: Rómovia optikou výskumu [Vědecký seminář]. Nitra. 6.12.1995-7.12.1995.

SIČ, Alexander I. 100
Niekoľko poznámok k otázkam obsahu výučby dejín v súčasnosti. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 100-107. - Res. angl., něm - Akce: 11. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Trenčín. 27.6.1996-28.6.1996.

SMUTNÁ, Kateřina 101
Podnikové archivnictví v ČR od privatizace do současnosti. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 32, č. 1 (1997), s. 155-158.

SPIRITZA, Juraj 102
O delimitácii archívnych dokumentov slovenskej proveniencie a spisovej rozluke po 31. decembri 1993. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 32, č. 2 (1997), s. 32-47. - Res. angl., něm.

STANOVÁ, Mária 103
Vedecký seminár vojenských historikov k národnostnej otázke. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 1 (1999), s. 126-128. - Akce: Národnostná otázka v armáde na území Slovenska vo vzťahu k Slovákom (1867-1945) [Seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

STANOVÁ, Mária 104
Vedecký seminár vojenských historikov o Slovensku, o Čs. armáde v rokoch 1918-1938 a jej osobnostiach. - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 1 (1997), s. 140-141. - Akce: Slovensko, Slováci a čs. armáda v rokoch 1918-1938 [Vědecký seminář]. Bratislava. 26.9.1996.

STANOVÁ, Mária 105
Výstava a konferencia o M. R. Štefánikovi. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 2 (1999), s. 139-142. - Akce: M. R. Štefánik - vedec, vojak a diplomat [Výstava]. Bratislava. 5.1999 ; M. R. Štefánik - vojak a diplomat [Konference]. Bratislava. 4.5.1999-5.5.1999.

ŠIMUNIČ, Pavel 106
Národná rada v kontexte slovenských dejín : 50. výročie vzniku prvej Slovenskej národnej rady. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 2 (1998), s. 126-128. - Akce: Národná rada v kontexte slovenských dejín [Vědecká konference]. Častá-Papierničky. 21.4.1998-22.4.1998.

TEPLANSKÝ, S. - JENČA, A. 107
Internačné formy politickej perzekúcie. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 2 (1998), s. 131-133. - Akce: Internačné formy politickej perzekúcie [Konference]. Košice. 27.8.1997-28.8.1997.

TRNAVSKÁ, Adriana 108
Žena v strednej Európe dnes. - In: Sociológia. - Roč. 28, č. 4 (1996), s. 362-364. - Akce: Žena v strednej Európe [Sympozium]. Bratislava. 20.5.1996-22.5.1996.

VALACHOVIČ, Pavol 109
Sympózium o mäsiarstve a údenárstve v dejinách Slovenska. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 1 (1998), s. 166-167. - Akce: Sympózium o mäsiarstve a údenárstve v dejinách Slovenska. Rimavská Sobota. 3.12.1997-5.12.1997.

VIMMER, Pavel 110
Informácia o medzinárodnej konferencie k 55. výročiu SNP. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 34, č. 2 (1999), s. 174-176. - Akce: 55. výročí SNP [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

VIMMER, Pavel 111
Miesto a hlavné úlohy Vojenského historického archívu v systéme vojenského archivníctva. - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 2 (1997), s. 74-81. - Res. angl.

VIMMER, Pavel 112
Výsledky delimitácie archívnych dokumentov slovenskej proveniencie z vojenských archívov v Českej republike v rokoch 1993-1996. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 32, č. 1 (1997), s. 140-148.

VNUK, František 113
Vedecká tvorba Slovenského ústavu „Slovak Studies" - Ročenka SÚR. - In: Historický zborník. - Roč. 8, (1998), s. 88-99.

ZAVACKÁ, Marina 114
Konferencia Židia na rázcestí. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 3 (1997), s. 564-565. - Akce: Židia na rázcestí [Konference]. Banská Bystrica. 26.5.1997-27.5.1997.

ZAVACKÁ, Marina 115
Správa z medzinárodnej konferencie k 55. výročiu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 3 (1999), s. 558-559. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

Viz též 119, 479

I.C Bibliografie

HLÁVKOVÁ, Jiřina - MAGULA, Rudolf 116
Bibliografia odborných a iných príspevkov pracovníkov Slovenského technického múzea k dejinám vedy a techniky. - In: Zborník Slovenského technického múzea 1947-1997. - Košice, 1997. - S. 190-201.

KERNÁTSOVÁ, Marta 117
Výberová bibliografia etnografickej a folkloristickej literatúry k problematike Slovákov v Českej republike. - In: Slováci v Českej republike / Zost. Marta Kernátsová. - Bratislava, 1999. - 156 s. : příl. - S. 151-156.

PERĎOCHOVÁ, Adela 118
Daniel Rapant - personálna bibliografia. - In: Historik Daniel Rapant / Zost. Richard Marsina. - Martin, 1998. - 253 s. - S. 210-235.

RIPKOVÁ, Gabriela - PAULÍKOVÁ, Viera 119
Bibliografia slovenskej archivistiky za roky 1986-1995. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 31, č. 1 (1996), s. 171-205.

SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 120
Bibliografia Historických štúdií : 1, 1955 - 40, 1999. - In: Historické štúdie. - Roč. 40, (1999), s. 191-215.

SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 121
Historiografia na Slovensku 1994 : Výberová bibliografia. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 4 (1996), s. 741-779.

SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 122
Historiografia na Slovensku 1995 : Výberová bibliografia. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 4 (1997), s. 718-761.

SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 123
Historiografia na Slovensku 1996 : Výberová bibliografia. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 4 (1998), s. 713-762.

SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 124
Historiografia na Slovensku 1997 : Výberová bibliografia. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 4 (1999), s. 727-763.

SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 125
Rumunica na Slovensku v historickej literatúre 1990-1997. - In: Historické štúdie. - Roč. 39, (1998), s. 194-199.

SEDLIAKOVÁ, Alžbeta - ČIČAJ, Viliam 126
Výberová bibliografia k dejinám miest na Slovensku za roky 1990-1995. - In: Historické štúdie. - Roč. 37, (1996), s. 141-178.

STANOVÁ, Mária - ŠEĎOVÁ, Božena 127
Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik : Výberová bibliografia. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 2 (1999), s. 145-161.

ŠEĎOVÁ, Božena 128
Vojenské dejiny Slovenska : Výberová bibliografie. 1, 1993. - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 2 (1997), s. 119-130.

ŠEĎOVÁ, Božena 129
Vojenské dejiny Slovenska : Výberová bibliografie. 2, 1994. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 1 (1998), s. 112-124.

ŠEĎOVÁ, Božena 130
Vojenské dejiny Slovenska : Výberová bibliografia. 3, 1995. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 2 (1998), s. 134-148.

ŠEĎOVÁ, Božena 131
Vojenské dejiny Slovenska : Výberová bibliografia. 4, 1996. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 4 (1998), s. 138-159.

ŠEĎOVÁ, Božena 132
Vojenské dejiny Slovenska : Výběrová bibliografia. 5, 1997. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 1 (1999), s. 131-149.

ŠEĎOVÁ, Božena - STANOVÁ, Mária 133
Vojenské dejiny Slovenska : Výberová bibliografia. 6, 1998. - In: Vojenská história. - Roč. 4, č. 1 (2000), s. 125-140.

VÝBEROVÁ 134
Výberová bibliografia Vojtecha Dangla : Knihy, štúdie, články. - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 1 (1997), s. 133-138.

Viz též 459

II. Společenské vědy, publicistika

II.A Ekonomie

HOLEC, Roman 135
Ekonomika a modernizácia na príklade Slovenska. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 91-99. - Res. angl., něm. - Akce: 11. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Trenčín. 27.6.1996-28.6.1996.

Viz též 191, 303, 341, 373, 442

II.B Filozofie, politologie, publicistika

HALL, John 136
Politické dôsledky patových situácií alebo Prínos Ernesta Gellnera k teórii občianskej spoločnosti = The political consequences of stalemate, or Ernest Gellner's contribution to the history of civil society. - In: Kritika & Kontext. - Roč. 4, č. 2 (1999), s. 76-83.

KOVÁČ, Dušan 137
Nacionalizmus 19. a 20. storočia. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 77-84. - Res. angl., něm. - Akce: 11. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Trenčín. 27.6.1996-28.6.1996.

NOVOSÁD, František 138
Politika ako veda a osud v diele M. Webera. - In: Sociológia. - Roč. 28, č. 5 (1996), s. 467-482. - Res. angl.

ŠKOLKAY, Andrej 139
Politológia v strednej a o strednej Európe. - In: Politické vedy. - Roč. 2, č. 4 (1999), s. 231-250.

WILLIAMS, Kieran D. 140
Explaining normalization. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 260-272. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

Viz též 65, 66, 67, 84, 185, 452

II.C Sociologie, demografie, urbanismus

ALIJEVOVÁ, Dilbar 141
The Postmodern turn and the sociology of everyday life. - In: Sociológia. - Roč. 29, č. 3 (1997), s. 235-247.

HARVALÍK, Milan 142
Uliční názvosloví a společenské faktory. - In: Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. - Banská Bystrica ; Bratislava, 1996. - S. 158-162.

HAVELKA, Miloš 143
Max Weber a počátky sociologie náboženství. - In: Sociológia. - Roč. 30, č. 5 (1998), s. 463-484. - Res. angl.

KOHÚTOVÁ, Mária 144
Súčasný stav demografického bádania na Slovensku. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 1 (1997), s. 61-65. - Res. angl., něm. - Akce: 11. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Trenčín. 27.6.1996-28.6.1996.

KUSÁ, Zuzana - FINDOR, Andrej 145
Frames of the Slovak national identity construction. - In: Sociológia. - Roč. 31, č. 6 (1999), s. 603-618.

NIDERHAUSER, Emil 146
A honfoglalás értékelése a szomszédos nemzetek történetírásában [Podanie „zaujatia vlasti" v susedných národných historiografiách] : A lengyel, cseh, szlovák történeti irodalom. - In: História. - Roč. 18, č. 2 (1996), s. 30-33.

PAŠIAK, Ján 147
Z dejín sociologického myslenia : Problematika modernizácie slovenskej spoločnosti v diele J. Lajčiaka Slovensko a kultúra. - In: Sociológia. - Roč. 28, č. 1 (1996), s. 69-81. - Res. angl.

SOPÓCI, Ján 148
Kolektívne správanie - faktor sociálnej integrácie i dezintegrácie. - In: Sociológia. - Roč. 28, č. 4 (1996), s. 287-298. - Res. angl.

Viz též 7, 88, 99, 138, 210, 411, 412, 413, 414, 416, 418, 443, 444, 448, 463, 471

II.D Právo

ŠTEFANOVIČ, Milan 149
Právne aspekty koncepcie Jednotného roľníckeho družstva. - In: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie. - Bratislava, 1997. - 77 s. - S. 39-45. - Akce: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie [Konference]. Bratislava. 16.10.1997.

Viz též 381, 429

III. Prameny

III.B Dokumenty, fotografie

BARNOVSKÝ, Michal 150
Dokument osudný pre autora [Július Verčík] a sporný pre historika [Môj postoj k národnostnej otázke]. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 3 (1996), s. 504-528. - Res. angl.

BYSTRICKÝ, Valerián 151
Zasadnutie Slovenského snemu 14. marca 1939. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 1 (1999), s. 105-114. - Res. angl.

CSÉFALVAY, František 152
„Westfeldzug" v hodnotení slovenského dôstojníka : Západné ťaženie Wehrmachtu na jar 1940 v správach slovenského vojenského atašé v Berlíne, mjr. gšt. Š. Tatarka. - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 1 (1997), s. 91-100. - Res. angl.

ČAPLOVIČ, Miloslav 153
Návšteva prezidenta Dr. Emila Háchu na Slovensku 26.-31. decembra 1938. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 3 (1999), s. 82-102. - Res. angl.

ČAPLOVIČ, Miloslav 154
Tri dokumenty k slovensko-poľským vzťahom z jari 1938. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 2 (2000), s. 340-348. - Res. angl., něm.

FERKO, Andrej 155
Stalinov šakal v dokumentoch. - In: Historická revue. - Roč. 9, č. 6 (1998), s. 23.

LUKÁČ, Pavol 156
George Frost Kennan o Slovensku v rokoch 1940-1945. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 3 (1998), s. 497-514. - Res. angl., něm.

MUŠYNKA, Mykola 157
Nevidomi dokumenty z archivu T. G. Masaryka [Neznáme dokumenty z archivu T. G. Masaryka]. - In: Naukovyj zbirnyk. - Roč. 21, (1998), s. 143-153. - Res. slov., angl., něm.

PETRUF, Pavol 158
Vichystické Francúzsko a diplomatické uznanie Slovenskej republiky. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 1 (2000), s. 131-152. - Res. angl., něm.

RYCHLÍK, Jan 159
Politická situácia v Európe a na Slovensku v rokoch 1941-1943 v správach bulharských diplomatov. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 2 (1999), s. 265-305. - Res. angl.

SUBA, János 160
Stanovenie mad'arsko-československej hranice na mieste a jej vytýčenie v rokoch 1921-1925 : Historický prehľad. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 3 (1999), s. 71-81. - Res. angl.

SUŠKO, Ladislav 161
Dokument o zmene nacistickej propagandy voči východoeurópskym národom po bitke pri Stalingrade. - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 1 (1997), s. 101-106. - Res. angl.

SUŠKO, Ladislav 162
Správa sudetonemeckého profesora K. V. Müllera z Nemeckej Karlovej univerzity o Slovensku (august-október 1944). - In: Vojenská história. - Roč. 4, č. 1 (2000), s. 82-96. - Res. angl.

ŠUMICHRAST, Peter 163
Pohľad nemeckého dôstojníka na bojovú činnosť príslušníkov 1. frontovej garnitúry letky 13 v období 9.1942-22.3.1943. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 4 (1998), s. 83-89. - Res. angl.

ŠUTAJ, Štefan 164
Príprava nového programu Demokratickej strany roku 1947. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 2 (1998), s. 294-318. - Res. angl.

TANTZSCHER, Monika 165
Die Niederschlagung der Prager Frühling 1968/69 im Spiegel der MfS-Akten : „Massnahme Donau und Einsatz Genesung". - In: Historické štúdie. - Roč. 38, (1997), s. 125-169. - Res. slov.

VYHLÁSENIE 166
Vyhlásenie k deportáciám židov zo Slovenska : október 1987. - In: Kritika & Kontext. - Roč. 4, č. 1 (1999), s. 21-26.

III.C Memoáry, denníky, svědectví

HUJVAN, Peter 167
Nikdy nezabudnem! 1, Od Kyjeva po Duklu. - In: Vojenská história. - Roč. 4, č. 2 (2000), s. 119-130. - Res. angl.

RYCHLÍK, Ján 168
Z neznámych zápiskov Alexandra Macha. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 2 (1997), s. 317-335. - Res. angl.

RYCHLÍK, Jan 169
Zápisky Jána Lichnera z väzenia. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 1 (1998), s. 99-128. - Res. angl.

SPOMIENKOVÉ 170
Spomienkové vystúpenia bývalých zaradencov VI. robotného práporu / Bernard Knežo-Schönbrun, Juraj Lackovič, Jozef Kučera, Fridrich Dukes, Mikuláš Pazerini. - In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 : VI. robotný prápor / Zost. Dezider Tóth. - Bratislava, 1996. - 187 s. - S. 167-184. - Akce: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 [Mezinárodní vědecký seminář]. Bratislava. 22.11.1995-23.11.1995.

SPOMIENKY 171
Spomienky a reflexie = Remembering Šimečka / Václav Havel, Ivan Kadlečík, Agneša Kalinová, Ivan Klíma, Eda Kriseová, Jolana Kusá, František Mikloško, Alma Münzová, H. Gordon Skilling, Zuzana Szatmáry, Jiřina Šiklová, Ludvík Vaculík. - In: Kritika & Kontext. - Roč. 4, č. 3/4 (1999), s. 86-117.

SPOMIENKY 172
Spomienky perzekvovaných osôb / Augustín Valentovič, Viktor Očenáš, Jozef Hanko, Emil Dohnanec, Milan Klimeš, Štefan Lakatoš, Milan Vtáčnik, Pavol Kaľavský, Juraj Gabura, Ján Ďurana, Karol Lenár, Milan Danko, Mária Matejčíková, Imrich Staríček, Ján Frolek, Vendelín Nádažský. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 177-216. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

UHER, Ján 173
Na začiatku rehabilitácií : Výňatok z rozsiahlejších politických zápiskov a pamäti priameho účastníka takzvanej Kolderovej rehabilitačnej komisie. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 4 (1999), s. 679-701. - Res. angl., něm.

III.D Rozhovory

STRINKA, Július - ROŠKO, Róbert 174
Moje vyznanie k rozdeleniu Československa : Rozhovor. - In: Sociológia. - Roč. 29, č. 5 (1997), s. 649-650.

IV. Chronologická část

IV A 1918–1939

BAKKE, Elisabeth 175
Čechoslovakizmus v školských učebniciach (1918-1938). - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 2 (1999), s. 233-253. - Res. angl., něm.

BOBRÍK, Miroslav 176
Nemecké telovýchovné hnutie na Slovensku a jeho zameranie v rokoch 1918-1938. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 2 (1996), s. 295-307. - Res. angl., něm.

BYSTRICKÝ, Valerián 177
Konferencia Stálej rady Malé dohody v Sinai 24.-27. septembra 1933. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 4 (1999), s. 96-105. - Res. angl. - Akce: Stálá rada Malé dohody [Konference]. Sinai. 24.9.1933-27.9.1933.

BYSTRICKÝ, Valerián 178
Vysťahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938-1939. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 4 (1997), s. 596-611. - Res. angl., něm.

BYSTRICKÝ, Valerián 179
Zahraničnopolitické koncepcie politických strán na Slovensku koncom tridsiatych rokov 20. storočia. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 2 (2000), s. 257-282. - Res. angl., něm.

CAMBEL, Samuel 180
Miesto Milana Hodžu v slovenskom družstevníctve po vzniku ČSR (1918-1924). - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 1 (1998), s. 24-41. - Res. angl., něm.

ČAPLOVIČ, Miloslav 181
Mierová organizácia čs. armády a jej vývoj na Slovensku (1918-1928). - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 1 (1997), s. 33-63. - Res. angl.

ČAPLOVIČ, Miloslav 182
Náčrt miesta a úlohy branných organizácií v brannom systéme Československa v rokoch 1929-1938. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 4 (1998), s. 3-29. - Res. angl., něm.

ČAPLOVIČ, Miloslav 183
Náčrt vzniku a činnosti branných organizácií v Československu v rokoch 1918-1928. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 2 (1998), s. 14-38. - Res. angl., něm.

ČAPLOVIČ, Miloslav 184
Reflexie odkazu M. R. Štefánika v čs. armáde a spoločnosti v medzivojnovom období 1919-1938. - In: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský aj. - Bratislava, 1999. - 245 s. - S. 166-201. - Akce: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Vědecká konference]. Bratislava. 4.5.1999-5.5.1999.

ČERVENÝ, Ondrej 185
Algoritmus parlamentných volieb prvej ČSR. - In: Politické vedy. - Roč. 2, č. 2 (1999), s. 45-64. - Res. angl.

DEÁK, Ladislav 186
Eduard Beneš a Maďarsko v rokoch 1918-1938. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 2 (1998), s. 281-288. - Res. angl., něm.

DEÁK, Ladislav 187
Der Wiener Schiedsspruch vom 2. November 1938 und seine Konsequenzen für die Slowakei. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. 1-8.

DEÁK, Ladislav 188
Zjednotenie maďarských opozičných strán roku 1936 na Slovensku. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 4 (1998), s. 579-588. - Res. angl., něm.

DULOVIČ, Erik 189
Osudy a postavenie legionárov na východnom Slovensku v rokoch 1919-1929. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 1 (2000), s. 54-74. - Res. angl., něm.

GUZYOVÁ, Oľga 190
Podiel ruskej literatúry na rozvoji duchovného života rusínsko-ukrajinskej mládeže na školách a v činnosti študentských samovzdelávacích krúžkov v rokoch 1918-1945. - In: Naukovyj zbirnyk. - Roč. 21, (1998), s. 430-439. - Res. slov., angl., něm.

HALLON, Ľudovít 191
Expanzia a ústup slovenského finančného kapitálu v účastinných podnikoch 1918-1929 na príklade Tatra banky. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 2 (1998), s. 230-249. - Res. angl., něm.

HALLON, Ľudovít 192
Prehľad vývoja zahraničného obchodu na Slovensku v rokoch 1918-1929. - In: Historické štúdie. - Roč. 36, (1995), s. 153-182. - Res. něm.

HALLON, Ľudovít 193
Štátne zásahy do vývoja energetiky na Slovensku v rokoch 1918-1938. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 3 (1996), s. 431-443. - Res. angl., něm.

HOLEC, Roman 194
M. R. Štefánik a problémy česko-slovenského odboja v Rusku. - In: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský aj. - Bratislava, 1999. - 245 s. - S. 57-68. - Akce: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Vědecká konference]. Bratislava. 4.5.1999-5.5.1999.

HRONSKÝ, Marián 195
Hlavné politicko-diplomatické a vojenské dispozície pri utváraní hraníc Slovenska v rokoch 1918-1919. Časť 1. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 3 (1998), s. 29-46. - Res. angl., něm.

HRONSKÝ, Marián 196
K národnostnej otázke v rakúsko-uhorskej armáde za prvej svetovej vojny : Zastúpenie Slovákov v jednotkách pechoty a jazdectva v roku 1918. - In: Vojenská história. - Roč. 4, č. 2 (2000), s. 14-35. - Res. angl., něm.

HRONSKÝ, Marián 197
M. R. Štefánik - organizovanie a štátotvorná úloha česko-slovenských légií. - In: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský aj. - Bratislava, 1999. - 245 s. - S. 38-56. - Akce: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Vědecká konference]. Bratislava. 4.5.1999-5.5.1999.

CHURÝ, Slavomír 198
Slovenskí a českí usadlíci v Bulharsku a ich účasť v balkánskych vojnách (1912-1913) a prvej svetovej vojne (1915-1918). - In: Vojenská história. - Roč. 4, č. 1 (2000), s. 79-81. - Res. angl.

JANKOVIČ, Vendelín 199
Národné a náboženské prebudenie mládeže trnavského regiónu a obce Igram v rokoch 1919-1923. - In: Historický zborník. - Roč. 8, (1998), s. 45-50. - Res. angl.

JUZA, Peter 200
Zväz mladých v rokoch 1936-1938 (kontinuita jeho ľavicového zamerania a spolutvorcu ľavicového spektra). - In: Zborník vystúpení zo seminárov Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika a Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku. - Bratislava, 1995. - S. 103-116. - Akce: Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika [Seminář]. 1994 ; Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku [Seminář]. 1994.

KAMENEC, Ivan 201
Ľavicové hnutie a jeho integrácia do politickej štruktúry a do vedomia slovenskej spoločnosti v medzivojnovom období. - In: Zborník vystúpení zo seminárov Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika a Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku. - Bratislava, 1995. - S. 61-69. - Akce: Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika [Seminář]. 1994 ; Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku [Seminář]. 1994.

KRAJČOVIČ, Milan 202
Károlyiho vláda v Maďarsku a osudy Slovenska v strednej Európe 1918-1919. - In: Historické štúdie. - Roč. 36, (1995), s. 5-47. - Res. něm.

KRAJČOVIČ, Milan 203
Medzinárodnopolitické koncepcie riešenia slovenskej otázky 1914-1922. - In: Historické štúdie. - Roč. 39, (1998), s. 5-61. - Res. angl., něm.

KRAJČOVIČOVÁ, Nataša 204
K otázke personálneho obsadzovania orgánov štátnej a verejnej správy na Slovensku v prvých rokoch po vzniku ČSR. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 4 (1996), s. 612-631. - Res. angl., něm.

LETZ, Róbert 205
Politické aktivity Karola Sidora od septembra 1938 do júla 1939. - In: Historický zborník. - Roč. 9, (1999), s. 72-83. - Res. něm.

LIPTÁK, Ľubomír 206
Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období : Náčrt problematiky. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 3 (1999), s. 3-19. - Res. angl., něm.

LUKEŠ, Michal 207
Cesta k amnestii Vojtecha Tuky. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 4 (1998), s. 663-672. - Res. angl.

MATULA, Pavol 208
Pri štarte moderného školstva : Českí profesori na Slovensku. - In: Historická revue. - Roč. 7, č. 9 (1996), s. 15-16.

MAZÚREK jr., Jaroslav 209
Sociálne a politické pomery slovenského baníctva. - In: Politické vedy. - Roč. 2, č. 2 (1999), s. 65-118. - Res. angl.

MRIŽOVÁ, Mária 210
Žiadosti o domovskú príslušnosť ako prameň historickej demografie : K vývoju demografických pomerov v Trnave v rokoch 1918-1945. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 32, č. 2 (1997), s. 71-81. - Res. angl.

PAVLENKO, Mykola 211
Politika Československa k internovaným ukrajinským vojakom v rokoch 1919-1923. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 1 (1999), s. 56-69. - Res. angl., něm.

POTEMRA, Michal 212
Slovenská ľudová strana na východnom Slovensku v rokoch 1923-1929. - In: Historický zborník. - Roč. 8, (1998), s. 51-62. - Res. angl.

RYCHLÍK, Jan 213
Spor o koľajnice : Viedenská arbitráž narušila komunikačný systém. - In: Historická revue. - Roč. 8, č. 1 (1997), s. 17-18.

SUŠKO, Ladislav 214
Miesto autonómneho Slovenska v politike Nemeckej ríše (september 1938-marec 1939). - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 3 (1999), s. 420-431. - Res. angl., něm.

ŠTEFÁNIKOVÁ, Antónia 215
Poľská otázka v slovenskej spoločnosti v rokoch 1938-1939. - In: Historické štúdie. - Roč. 38, (1997), s. 59-80. - Res. angl., něm.

ŠTEFANSKÝ, Václav 216
K niektorým problémom postavenia Slovákov v Čs. armáde (1918-1939). - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 2 (1997), s. 3-17. - Res. angl., něm.

ŠTVRTECKÝ, Štefan 217
Generál dr. Milan Rastislav Štefánik na Sibíri a česko-slovenské légie. - In: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský aj. - Bratislava, 1999. - 245 s. - S. 69-86. - Akce: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Vědecká konference]. Bratislava. 4.5.1999-5.5.1999.

ŠUCHOVÁ, Xénia 218
Zavedenie krajinského zriadenia na Slovensku roku 1928 : Kompetencie a prvé rozpočty. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 3 (1997), s. 487-509. - Res. angl., něm.

ŠVORC, Peter 219
Prouhorské integračné snahy na území Slovenska na konci roku 1918. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 1 (1999), s. 44-55. - Res. angl., něm.

TICHÝ, Ivan 220
Vznik a personálne zloženie Klubu slovenských poslancov (1918-1920). - In: Slovenská archivistika. - Roč. 32, č. 2 (1997), s. 82-96. - Res. angl.

VALACH, Július 221
Maďarizácia školstva vo Zvolenskej župe z pohľadu archívnych dokumentov (1867-1918). - In: Slovenská archivistika. - Roč. 35, č. 1 (2000), s. 104-116. - Res. angl., franc.

VIDŇANSKÝ, Stepan 222
Ukrajina a ukrajinská otázka v politike Česko-Slovenska v rokoch 1918-1948. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 3 (1997), s. 420-439. - Res. angl., něm.

VNUK, František 223
Kríza vo vzťahoch Praha - Vatikán v roku 1925. - In: Historický zborník. - Roč. 9, (1999), s. 59-71. - Res. angl.

VNUK, František 224
Národnostný problém v Česko-Slovensku v rokoch 1935-1936. - In: Historický zborník. - Roč. 8, (1998), s. 63-80. - Res. angl.

Viz též 43, 44, 48, 104, 151, 153, 154, 157, 160, 440

IV.B 1939–1945

ANDROVIČ, Štefan 225
Výcvik slovenských posádok na nemeckých letadlách (1942-1943). - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 3 (1999), s. 115-125. - Res. angl.

BARNOVSKÝ, Michal 226
Ľavica na Slovensku v rokoch 1939-1948. - In: Zborník vystúpení zo seminárov Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika a Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku. - Bratislava, 1995. - S. 70-78. - Akce: Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika [Seminář]. 1994 ; Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku [Seminář]. 1994.

BARNOVSKÝ, Michal 227
Odvlečenie občanov ČSR zo Slovenska do pracovných táborov v ZSSR v rokoch 1944-1945. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 10-21. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

BARNOVSKÝ, Michal 228
Slovensko na prelome vojny a mieru. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 182-188.

BOTORAN, Constantin 229
Politico-strategical situation of Romania and military actions developed during the final stage of war. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 40-44.

BYSTRICKÝ, Jozef 230
K charakteristickým črtám bojovej činnosti pri oslobodzovaní Slovenska. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 25-33.

BYSTRICKÝ, Jozef 231
Niekoľko poznámok k histórii Pracovného zboru MNO. - In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 / Zost. Dezider Tóth. - Bratislava, 1996. - 187 s. - S. 94-100. - Akce: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 [Mezinárodní seminář]. Bratislava. 22.11.1995-23.11.1995.

BYSTRICKÝ, Jozef 232
Slovensko v prevratových plánoch čs. MNO v Londýne (1941-1943). - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 1 (1997), s. 64-84. - Res. angl., něm.

BYSTRICKÝ, Jozef 233
Ťažénie slovenskej armády na východnom fronte v roku 1941. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 2 (1998), s. 39-61. - Res. angl., něm.

BYSTRICKÝ, Jozef 234
Zaisťovacia divízia na okupovanom území Ukrajiny a Bieloruska : September 1941-november 1942. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 4 (1999), s. 29-54. - Res. angl., něm.

CAMBEL, Samuel 235
Hospodárska a sociálna politika SNR v Slovenskom národnom povstaní. - In: Politické vedy. - Roč. 2, č. 1 (1999), s. 80-99. - Res. angl.

CSÉFALVAY, František 236
Slovenský domáci odboj po novembri 1944 a slovenská historiografia. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 88-92.

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar 237
Medzinárodné súvislosti prístupu k maďarskej menšine na Slovensku v rokoch 1944-1948. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 2 (1996), s. 243-261. - Res. angl., něm.

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar 238
Politické úvahy a súvislosti pri nadviazaní diplomatických stykov medzi Slovenskom a Sovietskym zväzom roku 1939. - In: Historické štúdie. - Roč. 37, (1996), s. 69-87. - Res. něm.

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar 239
Predstavy slovenskej politiky a realita vo vzťahu so Sovietskym zväzom (január-júl 1940). - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 2 (1997), s. 249-270. - Res. angl., něm.

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar 240
Slovenské záujmy v oficiálnych kontaktoch medzi Bratislavou a Moskvou (1940-1941). - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 1 (1998), s. 42-63. - Res. angl., něm.

DEZIDER, Tóth – spr. TÓTH, Dezider 241
Pôsobenie bývalých zaradencov VI. robotného práporu slovenskej armády po jeho rozpustení. - In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 / Zost. Dezider Tóth. - Bratislava, 1996. - 187 s. - S. 154-160. - Akce: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 [Mezinárodní vědecký seminář], Bratislava, 22.11.1995-23.11.1995.

DUTU, Aleksandru 242
Účasť rumunskej armády v oslobodzovacích operáciách na Slovensku (1944-1945). - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 1 (1998), s. 21-33. - Res. angl., něm.

GRÉGR, René 243
Sovětská Dunajská flotila v bratislavsko-brněnské operaci 1945. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 144-147.

HALAJ, Dušan 244
Príprava a prvé dni povstania v Žiline. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 1 (1999), s. 76-91. - Res. angl.

HALLON, Ľudovít 245
Expanzia slovenského finančného kapitálu v účastinných podnikoch v rokoch 1939-1944. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 1 (2000), s. 75-98. - Res. angl., něm.

HAVLÍČEK, Juraj 246
Začleňovanie armády a vojenskej správy na Slovensku do rámca česko-slovenskej brannej moci (január-máj 1945). - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 189-195.

HRADSKÁ, Katarína 247
Deportácie slovenských Židov v rokoch 1944-1945 so zreteľom na transporty do Terezína. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 3 (1997), s. 455-471. - Res. angl., něm.

HRADSKÁ, Katarína 248
Nemeckí poradcovia na Slovensku a ich činnosť. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 4 (1998), s. 589-606. - Res. angl., něm.

CHORVÁT, Peter 249
„Prešov v poľskej kampani" : K problematike významu Prešova a jeho okolia v období účasti Slovenska na nacistickej agresii proti Poľsku v roku 1939. - In: Vojenská história. - Roč. 4, č. 2 (2000), s. 107-118. - Res. angl.

CHYTKA, Stanislav V. 250
K pokusu o zavedenie vojenskej leteckej výroby na Slovensku (1941-1944). - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 4 (1999), s. 106-118. - Res. angl.

IVANIČKOVÁ, Edita 251
Československo-maďarské vzťahy v stredoeurópskej politike Veľkej Británie (1938-1945). - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 2 (1998), s. 250-260. - Res. angl., něm.

IVANIČKOVÁ, Edita 252
Zahraničnopolitická orientácia Slovenska v dokumentoch britskej Foreign Office (1939-1941). - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 2 (1996), s. 207-220. - Res. angl., něm.

JABLONICKÝ, Jozef 253
Židia v rezistencii na Slovensku. - In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 / Zost. Dezider Tóth. - Bratislava, 1996. - 187 s. - S. 161-166. - Akce: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 [Mezinárodní vědecký seminář]. Bratislava. 22.11.1995-23.11.1995.

KAMENEC, Ivan 254
Nútená pracovná povinnosť ako účasť politickej a rasovej perzekúcie občanov I. Slovenskej republiky. - In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 / Zost. Dezider Tóth. - Bratislava, 1996. - 187 s. - S. 19-24. - Akce: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 [Vědecký seminář]. Bratislava. 22.11.1995-23.11.1995.

KAMENEC, Ivan 255
Reagencia obyvateľov Slovenska na politické a vojenské udalosti koncom druhej svetovej vojny. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 93-99.

KAMENEC, Ivan 256
Štátna rada v politickom systéme Slovenského štátu v rokoch 1939-1945. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 2 (1996), s. 221-242. - Res. angl., něm.

KATREBA, Zoltán 257
Vojenské a politické kroky predchádzajúce vstupu Slovenskej republiky do vojny proti Sovietskemu zväzu v roku 1941. - In: Vojenská história. - Roč. 4, č. 2 (2000), s. 36-56. - Res. angl., něm.

KIRSCHBAUM, Jozef M. 258
Dr. Ferdinand Ďurčanský a jeho zahraničná politika v rokoch 1939-1940. - In: Ferdinand Ďurčanský (1906-1974) / Zost. Štefan Baranovič. - Martin, 1998. - 120 s. - S. 31-45. - Akce: Ferdinand Ďurčanský (1906-1974) [Seminář]. Rajec. 8.12.1998.

KLEIN, Bohuš 259
Oslobodenie Trenčianskeho okresu v apríli 1945. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 137-143.

KLUBERT, Tomáš 260
Poľná jednotka pluku útočnej vozby pri odzbrojovaní Východoslovenskej armády. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 3 (1999), s. 55-70. - Res. angl., něm.

KOLLÁR, Pavol 261
K osudu príslušníkov 1. technickej divízie slovenskej armády v rokoch 1944-1947. - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 2 (1997), s. 82-87. - Res. angl.

KOLLÁR, Pavol 262
Účasť Slovákov v protifašistickom ozbrojenom zápase. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 156-167.

KORČEK, Ján 263
Kontrapropaganda voči oslobodzovaniu Slovenska v roku 1945. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 100-120.

KORČEK, Ján 264
Ľudácky režim a ozbrojené sily 1. SR počas oslobodzovania Slovenska. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 59-81.

KORČEK, Ján 265
Vojensky organizované pracovné formácie v posobnosti MNO a MV Slovenskej republiky 1942-1945. - In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 / Zost. Dezider Tóth. - Bratislava, 1996. - 187 s. - S. 43-93. - Akce: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 [Mezinárodní seminář]. Bratislava. 22.11.1995-23.11.1995.

MANN, Arne B. 266
Židia a Rómovia - paralely osudov. - In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 / Zost. Dezider Tóth. - Bratislava, 1996. - 187 s. - S. 108-115. - Akce: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 [Mezinárodní seminář]. Bratislava. 22.11.1995-23.11.1995.

MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 267
Sovetski a československi komunisti na prahu mieru : Vypracovanie spoločného politického algoritmu v rokoch 1944-1945. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 4 (1998), s. 607-630. - Res. angl., něm.

MARUŠIAK, Juraj 268
Poľská kuriérska služba a Slovensko v rokoch 1939-1945. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 4 (1996), s. 632-648. - Res. angl., něm.

OTU, Petre 269
Aspekty rumunsko-slovenských vojenských vzťahov (1939-1944). - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 3 (1999), s. 20-29. - Res. angl., něm.

PAJÓREK, Leszek 270
Wybrane przyklady współdzialania polskiego i słowackiego ruchu oporu w okresie II wojny światowej. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 168-173.

PELACH, Alexander 271
Sociálne, zdravotné a psychologické aspekty príslušnosti k VI. robotnému práporu. - In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 / Zost. Dezider Tóth. - Bratislava, 1996. - 187 s. - S. 147-153. - Akce: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 [Mezinárodní vědecký seminář]. Bratislava. 22.11.1995-23.11.1995.

PETRUF, Pavol 272
Obraz Francúzska v slovenskej tlači v rokoch 1939-1942. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 1 (1996), s. 27-46. - Res. angl., něm.

PETRUF, Pavol 273
Zahraničná politika Slovenskej republiky (1939-1945). - In: Historické štúdie. - Roč. 38, (1997), s. 7-41. - Res. angl., něm.

PIVOVARČI, Ján 274
SNP - víťazná národnooslobodzovacia vojna Slovákov proti fašizmu v rámci druhej svetovej vojny. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 2 (1999), s. 28-40. - Res. angl., něm.

PRODAN, Costica 275
Romania's military effort for the battles performed on the Slovakian Territory. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 45-46.

RAJNINEC, Juraj 276
Staré spoľahlivé Caudrony. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 2 (1998), s. 93-97. - Res. angl.

RAŠLA, Anton 277
Pomoc vojenskej justície slovenskej armády rasovo prenasledovaným občanom. - In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 / Zost. Dezider Tóth. - Bratislava, 1996. - 187 s. - S. 116-122. - Akce: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 [Mezinárodní vědecký seminář]. Bratislava. 22.11.1995-23.11.1995.

RODÁK, Jozef 278
Organizovanie školy čs. dôstojníkov po bojoch na Dukle a ich účasť v oslobodzovacích bojoch. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 133-136.

ROTAR, Jipa 279
Boje rumunskej armády počas druhej svetovej vojny na Slovensku. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 34-39.

SLEPCOV, Igor 280
Minové polia na východnom Slovensku. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 148-149.

STANISLAV, Ján 281
Mocnosti protifašistickej koalície a ozbrojený zápas v SNP. - In: Zborník Katedry histórie Fak. humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. - Č. 4 (1997), s. 159-173. - Res. angl.

ŠMIHULA, Daniel 282
Vnútorný život na vyslanectve Slovenskej republiky v Moskve v rokoch 1939-1941. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 3 (1998), s. 479-496. - Res. angl., něm.

ŠTEFANSKÝ, Václav 283
Dôstojnícky zbor a mužstvo Pracovného zboru slovenskej armády a vzťah gen. F. Čatloša k nim. - In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 / Zost. Dezider Tóth. - Bratislava, 1996. - 187 s. - S. 101-104. - Akce: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 [Mezinárodní seminář]. Bratislava. 22.11.1995-23.11.1995.

ŠTEFANSKÝ, Václav 284
K niektorým otázkam riadenia partizánskej vojny počas oslobodzovania Slovenska. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 82-87.

ŠUMICHRAST, Peter 285
Hotovostný roj stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf 109 a pohotovostná letka 13 slovenských vzdušných zbraní (august 1943-26. jún 1944). - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 2 (1997), s. 32-44. - Res. angl., něm.

ŠVANDA, Petr 286
Oslobodenie Košic. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 121-132.

VANĚK, Oldřich 287
Letisko Mokraď v prevratových plánoch generála Čatloša. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 3 (1999), s. 103-114. - Res. angl.

VANĚK, Oldřich 288
Účasť Slovákov v začiatkoch protifašistického odboja v Poľsku (marec-september 1939). - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 2 (1997), s. 18-31. - Res. angl., něm.

VNUK, František 289
Prvé kroky slovenskej diplomacie (marec 1939 - február 1940). - In: Ferdinand Ďurčanský (1906-1974) / Zost. Štefan Baranovič. - Martin, 1998. - 120 s. - S. 20-30. - Akce: Ferdinand Ďurčanský (1906-1974) [Seminář]. Rajec. 8.12.1996.

ZAJAC, Ladislav 290
Postavenie Šiesteho práporu pracovného zboru v slovenskej armáde v rokoch 1941-1943. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 3 (1996), s. 486-503. - Res. angl., něm.

ZAJAC, Ladislav 291
Vznik, pôsobenie a zánik VI. robotného práporu. - In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 / Zost. Dezider Tóth. - Bratislava, 1996. - 187 s. - S. 123-146. - Akce: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 [Mezinárodní vědecký seminář]. Bratislava. 22.11.1995-23.11.1995.

ZAVACKÁ, Katarína 292
Protižidovské zákony a právne normy v bannej politike Slovenského štátu. - In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 / Zost. Dezider Tóth. - Bratislava, 1996. - 187 s. - S. 15-18. - Akce: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 [Mezinárodní seminář]. Bratislava. 22.11.1995-23.11.1995.

Viz též 25, 28, 29, 58, 110, 115, 150, 152, 156, 158, 159, 161, 162, 163, 167, 170, 190, 210, 222, 449

IV.C 1945–1948

BARNOVSKÝ, Michal 293
Medzinárodné súvislosti vnútropolitického vývoja Česko-Slovenska v rokoch 1947-1949. - In: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie. - Bratislava, 1997. - 77s. - S. 24-32. - Akce: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie [Konference]. Bratislava. 16.10.1997.

GABZDILOVÁ, Soňa 294
Možnosti a problémy vzdelávania v maďarskom jazyku na Slovensku po druhej svetovej vojne do roku 1953. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 4 (1997), s. 612-630. - Res. angl., něm.

GRÁCOVÁ, Genovéva 295
Aktivity Ferdinanda Ďurčanského za obnovu slovenskej štátnosti po druhej svetovej vojne. - In: Ferdinand Ďurčanský (1906-1974) / Zost. Štefan Baranovič. - Martin, 1998. - 120 s. - S. 46-50. - Akce: Ferdinand Ďurčanský (1906-1974) [Seminář]. Rajec. 8.12.1996.

HLAVOVÁ, Viera 296
Proces etablovania sociálnej demokracie na politickej scéne Slovenska v rokoch 1945-1948. - In: Zborník vystúpení zo seminárov Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika a Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku. - Bratislava, 1995. - S. 79-84. - Akce: Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika [Seminář]. 1994 ; Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku [Seminář]. 1994.

HRABOVEC, Emília 297
Neue Aspekte zur ersten Phase der Vertreibung der Deutschen aus Mähren 1945. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. 117-140.

JABLONICKÝ, Jozef 298
Generálni tajomníci Demokratickej strany z parlamentu do väzenia. - In: Politické vedy. - Roč. 1, č. 1 (1998), s. 6-41. - Res. angl.

JUROVÁ, Anna 299
Rómovia na Slovensku : Náčrt povojnového vývoja a jeho problémov. - In: Etnické minority na Slovensku. - Košice, 1997. - S. 49-68. - Res. angl.

KOVAČ, Andrij 300
Problematika oblastnej úradovne Jednotného zväzu slovenských roľníkov v Prešove (1945-1949). - In: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie. - Bratislava, 1997. - 77 s. - S. 65-72. - Akce: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie [Konference]. Bratislava. 16.10.1997.

KOVÁČ, Dušan 301
Die Evakuierung und Vertreibung der Deutschen aus der Slowakei. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. 111-116.

LETZ, Róbert 302
Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Česko-Slovensku v rokoch 1945-1968. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 2 (1996), s. 262-280. - Res. angl., něm.

MARTULIAK, Pavol 303
Ekonomické postavenie Slovenska v novovzniknutom Československu s prihliadnutím na poľnohospodárstvo. - In: Zborník Katedry histórie Fak. humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. - Č. 4 (1997), s. 147-157. - Res. angl.

MARTULIAK, Pavol 304
Rozbeh a finiš roľníckych strojových družstiev na Slovensku. - In: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie. - Bratislava, 1997. - 77 s. - S. 46-52. - Akce: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie [Konference]. Bratislava. 16.10.1997.

MATEJKIN, Stanislav 305
Jozef Lettrich a jesenná politická kríza na Slovensku v r. 1947. - In: Zborník Katedry histórie Fak. humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. - Č. 4 (1997), s. 175-179. - Res. angl.

MICHÁLEK, Slavomír 306
Československo-americké vzťahy od konca vojny do leta 1947. - In: Historické štúdie. - Roč. 36, (1995), s. 183-209. - Res. angl.

OKVÁTH, Imre 307
The Peculiatiries of Hungarian Military Policy at the beginning of the Cold War 1945-1953. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 138-149. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

OLEJNÍK, Milan 308
Nemecká menšina na Slovensku a jej odsun v rokoch 1945-1946. - In: Etnické minority na Slovensku. - Košice, 1997. - S. 103-113. - Res. angl.

PEŠEK, Jan 309
Charakter poľnohospodárskeho družstevníctva na Slovensku v rokoch 1945-1948. - In: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie. - Bratislava, 1997. - 77 s. - S. 8-16. - Akce: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie [Konference]. Bratislava. 16.10.1997.

PEŠEK, Jan 310
Nemci na Slovensku po ukončení povojnového hromadného odsunu (1947-1953). - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 2 (1998), s. 261-280. - Res. angl., něm.

PEŠEK, Jan 311
Štátobezpečnostné štruktúry na Slovensku od oslobodenia (1945) k štátnemu prevratu (1948). - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 196-212.

PETRUF, Pavol 312
Francúzska diplomacia a niektoré aspekty volieb roku 1946 v Česko-Slovensku. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 3 (1997), s. 472-486. - Res. angl., něm.

SLEZÁK, Lubomír 313
Předchůdci Jednotných zemědělských družstev?. - In: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie. - Bratislava, 1997. - 77 s. - S. 53-59. - Akce: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie [Konference]. Bratislava. 16.10.1997.

ŠTAIGL, Jan 314
Ochrana štátnej hranice Slovenska po druhej svetovej vojne (1945-1950). - In: Vojenská história. - Roč. 4, č. 1 (2000), s. 53-78. - Res. angl., něm.

ŠTAIGL, Jan 315
Vojenskopolitické a vojenskostrategické postavenie Slovenska po 2. svetovej vojne a jeho zmeny po februári 1948. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 39-59. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

ŠUTAJ, Štefan 316
Maďarská menšina a církvi na Slovensku v rokoch 1945-1948. - In: Etnické minority na Slovensku. - Košice, 1997. - S. 20-33. - Res. angl.

ŠUTAJ, Štefan 317
Die ungarische Minderheit in der Slowakei während der Nachkriegsentwicklung. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. 81-87.

TURZA, Peter 318
Tanky nemeckého pôvodu vo výzbroji čs. armády 1945-1959. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 2 (1998), s. 98-102. - Res. angl.

VANKO, Augustín 319
Košický vládny program a benešove dekréty vo vzťahu k družstevníctvu. - In: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie. - Bratislava, 1997. - 77 s. - S. 3-7. - Akce: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie [Konference]. Bratislava. 16.10.1997.

VARINSKÝ, Vladimír 320
Nútené práce na Slovensku v rokoch 1945-1953. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 1 (1996), s. 83-101. - Res. angl., něm.

VÝBOH, Jozef 321
Zväz brannosti na Slovensku (1945-1949). - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 1 (1999), s. 37-53. - Res. angl., něm.

Viz též 39, 164, 222, 226, 237, 261, 475

IV.D 1948–1967

BARNOVSKÝ, Michal 322
K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 1 (1996), s. 64-82. - Res. angl., něm.

BARNOVSKÝ, Michal 323
Medzinárodné súvislosti politického vývoja Slovenska po februárovom prevrate 1948. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 19-30. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

BARNOVSKÝ, Michal 324
Sovietsko-juhoslovanská roztržka v roku 1948 a Československo. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 8-18. - Res. angl.

CAMBEL, Samuel 325
Nitriansky roľnícky program z apríla 1948. - In: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie. - Bratislava, 1997. - 77 s. - S. 17-23. - Akce: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie [Konference]. Bratislava. 16.10.1997.

GAJDOŠ, Marián 326
K niektorým otázkam tzv. ukrajinského buržoázneho nacionalizmu. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 157-163. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

GERMUSKA, Pál 327
Najnovšie poznatky o maďarskej revolúcii roku 1956 a maďarsko-slovenské vzťahy roku 1956. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 151-164. - Res. angl.

HAVLÍČEK, Juraj 328
Postoje príslušníkov československej armády na Slovensku k februáru roku 1948. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 60-72. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

HLAVOVÁ, Viera 329
Politický režim a otázka „kulaka" na začiatku 50. rokov. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 57-65. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

HLAVOVÁ, Viera 330
Signály dysfunkčnosti procesu kolektivizácie v roku 1953 v Československu a ich recepcia v decízno-politickej sfére. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 83-90.

HOSPODÁR, Vladimír 331
Pomoc príslušníkov Čs. armády pri živelných pohromách na území Slovenska v päťdesiatych rokoch. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 4 (1998), s. 30-46. - Res. angl., něm.

IVANIČKOVÁ, Edita 332
Udalosti 17. júna 1953 v NDR. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 51-61. - Res. angl.

JASIAK, Marek 333
Proces Rudolfa Slánskiego w polskiej perspektywie. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 102-137. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

JUROVÁ, Anna 334
Presadenie totalitných praktík v štátnej politike voči Cigánom-Rómom na začiatku 50. rokov. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 164-176. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996

KMEŤ, Norbert 335
Činnosť komunistického režimu na ovládnutie rím. kat. cirkvi v Československu v roku 1951. - In: Politické vedy. - Roč. 2, č. 3 (1999), s. 67-88. - Res. angl.

KMEŤ, Norbert 336
Snahy evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku o udržanie cirkevnej autonómie v r. 1948-1951. - In: Politické vedy. - Roč. 1, č. 2 (1998), s. 5-31. - Res. angl.

KOLLÁR, Pavol 337
Vojensko-zemepisné postavenie Slovenska v rokoch 1955-1968. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 174-183. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

KONEČNÝ, Stanislav 338
Prenasledovanie duchovných a jeho úloha pri likvidácii gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 114-122. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

KONEČNÝ, Stanislav 339
Rusíni na Slovensku a ich národné vedomie v období socializmu. - In: Etnické minority na Slovensku. - Košice, 1997. - S. 69-81. - Res. angl.

LETZ, Róbert 340
Proces s katolickými biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 123-136. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

LONDÁK, Miroslav 341
K niektorým problémom ekonomického vývoja na Slovensku na prelome 50. a 60. rokov. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 1 (2000), s. 99-112. - Res. angl., něm.

LONDÁK, Miroslav 342
K problematike industrializácie Slovenska v období príprav plánov na 2. päťročnicu. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 1 (1998), s. 64-78. - Res. angl., něm.

LONDÁK, Miroslav 343
Národné orgány a riadenie ekonomiky na Slovensku (1948-1960). - In: Historické štúdie. - Roč. 38, (1997), s. 103-124. - Res. angl., něm.

LONDÁKOVÁ, Elena 344
K problematike slovenského (poľnohospodárskeho) školstva na prahu šesťdesiatych rokov. - In: Historický časopis. - Roč. 46, č. 4 (1998), s. 631-648. - Res. angl., něm.

MARUŠIAK, Juraj 345
Postavenie nekomunistických strán v politickom systéme Slovenska v druhej polovici 50. rokov. - In: Politické vedy. - Roč. 3, č. 1 (2000), s. 22-68. - Res. angl.

MARUŠIAK, Juraj 346
Slovenské postoje počas krízy komunistického systému v rokoch 1956-1957. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 180-196. - Res. angl.

MARUŠIAK, Juraj 347
Udalosti v roku 1960 ako demonštrácia sily komunistického režimu. - In: Politické vedy. - Roč. 2, č. 4 (1999), s. 90-146. - Res. angl.

MICHÁLEK, Slavomír 348
Februárový prevrat na pôde OSN. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 27-38. - Res. angl.

MICHÁLEK, Slavomír 349
Rada slobodného Československa 1948-1960. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 3 (1999), s. 432-446. - Res. angl., něm.

PEŠEK, Jan 350
Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku v začiatkoch totality (1948-1953). - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 2 (1997), s. 271-294. - Res. angl., něm.

PEŠEK, Jan 351
Iniciátori a vykonávatelia politických perzekúcií na Slovensku na začiatku totality (1948-1953). - In: Historické štúdie. - Roč. 39, (1998), s. 63-90. - Res. angl., něm.

PEŠEK, Jan 352
„Katolícka akcia" na Slovensku roku 1949. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 1 (1996), s. 47-63. - Res. angl., něm.

PEŠEK, Jan 353
Konflikt medzi štátom a katolíckou hierarchiou o prijatie a realizáciu „cirkevných zákonov" (1949-1951). - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 3 (1996), s. 444-470. - Res. angl., něm.

PEŠEK, Jan 354
Konflikty štátu a katolíckej cirkvi na Slovensku v začiatkoch totality (1949-1951). - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 98-113. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

PEŠEK, Jan 355
Politické perzekúcie v totalitnom režime. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - S. 5-9. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

PEŠEK, Jan 356
Politicko-mocenské súvislosti postavenia Slovenska pri integrácii Československa do sovietskeho bloku po roku 1948. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 289-292. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

PEŠEK, Jan 357
Postoje slovenskej spoločnosti v čase tzv. maďarských udalostí na jeseň 1956. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 293-297. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

PEŠEK, Jan 358
Slovenská evanjelická cirkev augsburského vyznania pod „dohľadom" štátu (1953-1970). - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 3 (1999), s. 635-654. - Res. angl., něm.

PEŠEK, Jan 359
Štát a katolícka cirkev na Slovensku : od rokovaní k ostrej konfrontácii (február 1948-jar 1949). - In: Historické štúdie. - Roč. 38, (1997), s. 81-101. - Res. angl.

PEŠEK, Jan 360
Štát a rímskokatolícka cirkev na Slovensku v období prvej krízy totalitného režimu (1953-1957). - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 1 (1999), s. 70-87. - Res. angl., něm.

PEŠEK, Jan 361
Štátna bezpečnosť a „Akcia Monaco" v rokoch 1949-1951. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 4 (1997), s. 631-645. - Res. angl., něm.

PEŠEK, Jan 362
Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1948-1953. - In: Historické štúdie. - Roč. 37, (1996), s. 89-114. - Res. angl.

PÖSS, Ondrej 363
Represie a diskriminácia Nemcov na Slovensku v rokoch 1948-1953. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 149-156. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

PÚČIK, Miloslav 364
Slovensko v bezpečnostnom systéme medzi východom a západom v období rokov 1960-1968. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 153-173. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

SIKORA, Stanislav 365
K niektorým otázkam činnosti štátu na úseku poľnohospodárstva v rokoch 1949-1950. - In: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie. - Bratislava, 1997. - 77 s. - S. 60-64. - Akce: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie [Konference]. Bratislava. 16.10.1997.

SIKORA, Stanislav 366
Sociálne a politické zdroje pokusu o reformu socializmu v Československu a jeho ohraničenosť. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 197-210. - Res. angl.

ŠTAIGL, Jan 367
Armáda na Slovensku ako objekt a subjekt politických represií po februári 1948. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 45-56. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

ŠTAIGL, Jan 368
Ľudové milície na Slovensku - ich vznik a organizačný vývoj do polovice šesťdesiatych rokov. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 2 (1999), s. 41-70. - Res. angl., něm.

ŠTAIGL, Jan 369
Udalosti v Poľsku a Maďarsku na jeseň 1956 z hľadiska vojenskopolitických a vojenských plánov sovietskeho bloku a ich „slovenských" aspektov. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 165-180. - Res. angl.

ŠTAIGL, Jan 370
Vojenské opatrenia na Slovensku v súvislosti s vývojom v Maďarsku na jeseň 1956. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 184-203. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

ŠTAIGL, Jan 371
Vznik, vývoj a činnosť PTP na Slovensku po februári 1948. - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 2 (1997), s. 45-73. - Res. angl., něm.

ŠTAIGL, Jan 372
Vznik, vývoj a činnosť vojsk Vnútornej stráže na Slovensku. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 4 (1998), s. 47-72. - Res. angl., něm.

ŠTEFÁNIKOVÁ, Antónia 373
Krízové prejavy československej ekonomiky v období formovania sovietskeho bloku. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 39-50. - Res. angl.

ŠTEFANSKÝ, Michal 374
K otázke vzniku politických procesov. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 31-44. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

ŠTEFANSKÝ, Michal 375
Politické procesy ako dôsledky juhoslovansko-sovietskej roztržky. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 19-26. - Res. angl.

TKÁČ, Vincent 376
O formování systému ideologickej práce v armáde ČSR 1948-1953. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 281-288.

VANĚK, Oldřich 377
Výsadkové jednotky Čs. armády na Slovensku v rokoch 1950-1960. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 2 (1998), s. 62-86. - Res. angl., něm.

VARINSKÝ, Vladimír 378
„Biela légia" a jej pôsobenie na Slovensku. - In: Zborník Katedry histórie Fak. humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. - Č. 4 (1997), s. 181-191. - Res. angl.

VARINSKÝ, Vladimír 379
Historické peripetie menovej reformy v roku 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 62-72.

VARINSKÝ, Vladimír 380
Vysielač Biela légia. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 137-148. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

ZAVACKÁ, Katarína 381
Právo, súdy, advokácia a prokuratúra na začiatku totality. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 22-30. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

ŽATKULIAK, Jozef 382
K perzekúciám učiteľov po roku 1948. - In: V tieni totality / Ed. Jan Pešek. - Bratislava, 1996. - 216 s. - S. 77-89. - Res. něm. - Akce: V tieni totality [Vědecká konference]. Bratislava. 10.4.1996.

ŽATKULIAK, Jozef 383
Vonkajšie a vnútorné aspekty politických represálií na Slovensku. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 73-87. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

Viz též 30, 92, 95, 96, 106, 169, 172, 173, 293, 294, 302, 304, 307, 310, 314, 315, 318, 320, 321, 439, 441, 446, 447, 450

IV.E 1967–1970

BARNOVSKÝ, Michal 384
Legalizácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1968. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 3 (1999), s. 447-465. - Res. angl., něm.

GAŠPIERIK, Ľubomír 385
Slovenská otázka v období pokusu o reformu v roku 1968. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 234-250. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

GAŠPIERIK, Ľubomír 386
Vybrané problémy diferencií slovenského a českého reformného pohybu v roku 1968. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 210-224. - Res. angl.

IVANIČKOVÁ, Edita 387
Die Krise der Beziehungen der ČSSR zur DDR im Zusammenhang mit der Intervention von 1968. - In: Im geteilten Europa / Hrg. Hans Lemberg aj. - Essen, 1998. - 268 s. - S. 153-167.

PATAKY, Ivan 388
Podiel Maďarskej ľudovej armády na obsadení Československa v roku 1968. - In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 4 (1999), s. 72-92. - Res. angl., něm.

PEŠEK, Jan 389
Rímskokatolícka a evanjelická a. v. cirkev na Slovensku v období pokusu o spoločenskú reformu a jeho likvidácie (1968-1971). - In: Historické štúdie. - Roč. 40, (1999), s. 93-121. - Res. angl.

PÚČIK, Miloslav 390
Účasť armády na násilnom potlačení demonštrácií demokratických síl na Slovensku v auguste 1969. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 1 (1998), s. 34-55. - Res. angl., něm.

PÚČIK, Miloslav 391
Vojenská okupácia Slovenska časťou vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 251-259. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

ŠTEFANSKÝ, Michal 392
Politické prípravy vojenskej intervencie 21. augusta 1968. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 3 (1998), s. 47-58. - Res. angl., něm.

ŠTEFANSKÝ, Michal 393
Slovenská spoločnosť v roku 1968. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 222-233. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

WILLIAMS, Kieran D. 394
Československo 1968. - In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 2 (1997), s. 88-95.

WILLIAMS, Kieran D. 395
Nové zdroje o sovietskom rozhodovacom procese v priebehu československej krízy 1968. - In: Vojenská história. - Roč. 2, č. 1 (1998), s. 69-80. - Res. angl.

Viz též 30, 33, 63, 86, 140, 165, 302, 358

IV.F 1970–1989

BARNOVSKÝ, Michal 396
Vedenie KSČ a KSSS - od nástupu M. Gorbačova po November 1989. - In: November 1989 na Slovensku / Ed. Jan Pešek aj. - Bratislava, 1999. - 180 s. - S. 30-44.

JELINEK, Yeshayahu A. 397
Slováci a holokaust: koniec zmierenia? - In: Kritika & Kontext. - Roč. 4, č. 1 (1999), s. 27-37.

KUSÝ, Miroslav 398
O čom to bolo... - In: November 1989 na Slovensku / Ed. Jan Pešek aj. - Bratislava, 1999. - 180 s. - S. 166-169.

LIESKOVSKÝ, Peter 399
K príčinám mocenského zvratu v ČSSR roku 1989. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 260-269. - Res. angl.

LIESKOVSKÝ, Peter 400
Normalizácie a kádre : Štátna personálna politika v Slovenskej republike v porovnaní na príkladoch z Prešovského kraja. - In: Politické vedy. - Roč. 2, č. 3 (1999), s. 5-33. - Res. angl.

LIPTÁK, Ľubomír 401
Miesto Novembra 1989 v moderných slovenských dejinách. - In: November 1989 na Slovensku / Ed. Jan Pešek aj. - Bratislava, 1999. - 180 s. - S. 24-29.

LIST 402
List a otázky Kritiky & Kontext k Vyhláseniu k deportáciám židov zo Slovenska z roku 1987 : Diskusia / Samuel Abrahám, Milan Bočkay, Ján Čarnogurský, Ladislav Čarný, Daniel Fischer, Jaroslav Franek, Jozef Jablonický, Ivan Kamenec, Miroslav Kusý, Albert Marenčin, František Mikloško, Alma Münzová, Beloslav Riečan, Peter Salner, Eva Trizuljaková, Peter Zajac, Milan Zemko. - In: Kritika & Kontext. - Roč. 4, č. 1 (1999), s. 4-20.

LUTHER, Daniel - SALNER, Peter 403
Spoločnosť v prejavoch neformálnej komunikácie pred novembrom 1989. - In: November 1989 na Slovensku / Ed. Jan Pešek aj. - Bratislava, 1999. - 180 s. - S. 170-179.

MARUŠIAK, Juraj 404
Nezávislé inciatívy na Slovensku v rokoch normalizácie. - In: November 1989 na Slovensku / Ed. Jan Pešek aj. - Bratislava, 1999. - 180 s. - S. 54-75.

PEŠEK, Jan 405
Pohľad štátnej moci na disent na Slovensku v „ére prestavby". - In: November 1989 na Slovensku / Ed. Jan Pešek aj. - Bratislava, 1999. - 120 s. - S. 45-53.

PÚČIK, Miloslav 406
Počiatky „normalizácie" slovenskej spoločnosti a ich odraz v armádnom prostredí. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 240-260. - Res. angl.

ŽATKULIAK, Jozef 407
„Normalizácia" česko-slovenskej federácie roku 1970 a jej následky. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 225-239. - Res. angl.

ŽATKULIAK, Jozef 408
Slovakia in the Period of „Normalization" and Expectation of Changes (1969-1989). - In: Sociológia. - Roč. 30, č. 3 (1998), s. 251-268. - Res. angl.

Viz též 166, 389

IV.G 1990–2000

BERČÍK, Peter 409
Právne a ekonomické aspekty prípravy nového správneho usporiadania Slovenskej republiky. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 31, č. 2 (1996), s. 3-15. - Res. angl.

GAJDOŠ, Marián 410
Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku po roku 1989 : K právnym, jazykovým a školským problémom. - In: Etnické minority na Slovensku. - Košice, 1997. - S. 82-93. - Res. angl.

GATNAR, Lumír 411
Transformace a její modernizační prvky : Srovnání České republiky a Slovenské republiky. - In: Sociológia. - Roč. 28, č. 4 (1996), s. 299-308. - Res. angl.

GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga - VEĽŠIC, Marián 412
Dynamika verejnej mienky. - In: November 1989 na Slovensku / Ed. Jan Pešek aj. - Bratislava, 1999. - 180 s. - S. 150-161.

HAMBERGER, Judit 413
A csehországi romák helyzete [The Situation of the Roma in the Czech Republic]. - In: Regio. - Roč. 7, č. 2 (1996), s. 56-80. - Res. angl.

HARMADYOVÁ, Valentína 414
Zamestnanecká mobilita v procese transformácie slovenskej a českej spoločnosti. - In: Sociológia. - Roč. 29, č. 5 (1997), s. 505-536. - Res. angl.

HOMIŠINOVÁ, Mária 415
Etablovanie maďarských politických subjektov a ich miesto v politickom zastupiteľstve Slovenskej republiky. - In: Etnické minority na Slovensku. - Košice, 1997. - S. 34-48. - Res. angl.

KRIVÝ, Vladimír 416
Kultúrne vzorce: staré a nové kontúry. - In: November 1989 na Slovensku / Ed. Jan Pešek aj. - Bratislava, 1999. - 180 s. - S. 134-149.

LIPTÁK, Peter 417
Emancipačné a protiasimilačné snaženia Obce Slovákov v Českej republike. - In: Slováci v Českej republike / Zost. Marta Kernátsová. - Bratislava, 1999. - 156 s. : příl. - S. 43-47. - Akce: Minulosť a prítomnosť Slovákov v Českej republike [Odborný seminář]. Bratislava, 9.12.1998.

MAREŠ, Petr - RABUŠIC, Ladislav 418
Subjective Poverty and Its Structure in the Czech Republic. - In: Sociológia. - Roč. 29, č. 3 (1997), s. 279-299.

MATULA, Pavol 419
České spolky v Slovenskej republike a ich prezentácia problémov českej menšiny. - In: Sociológia. - Roč. 28, č. 4 (1996), s. 309-316. - Res. angl.

MIŇOVÁ, Mária 420
Slovenské folklórne združenie Limbora Praha. - In: Slováci v Českej republike / Zost. Marta Kernátsová. - Bratislava, 1999. - 156 s. : příl. - S. 59. - Akce: Minulosť a prítomnosť Slovákov v Českej republike [Odborný seminář]. Bratislava, 9.12.1998.

ROŠKO, Róbert 421
Postkomunistické Slovensko a obnova občianstva. - In: Sociológia. - Roč. 28, č. 1 (1996), s. 21-29. - Res. angl.

SENČÁK, Ján 422
Súčasný Spolok Detvan. - In: Slováci v Českej republike / Zost. Marta Kernátsová. - Bratislava, 1999. - 156 s. : príl. - S. 56-58. - Akce: Minulosť a prítomnosť Slovákov v Českej republike [Odborný seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

SULITKA, Andrej 423
Slováci v Českej republike - formujúca sa národnostná menšina. - In: Slováci v Českej republike / Zost. Marta Kernátsová. - Bratislava, 1999. - 156 s. : príl. - S. 9-12. - Akce: Minulosť a prítomnosť Slovákov v Českej republike [Odborný seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

SZOMOLÁNYI, Soňa 424
November 1989 : otvorenie kľukatej cesty k demokracii. - In: November 1989 na Slovensku / Ed. Jan Pešek aj. - Bratislava, 1999. - 180 s. - S. 92-110.

TKÁČ, Marián 425
K otázke delenia majetku bývalej federácie, osobitne archívnych dokumentov Štátnej banky. - In: Historický zborník. - Roč. 8, (1998), s. 111-120.

UČEŇ, Peter 426
Desať rokov vývoja stranickej politiky a jeho formatívny konflikt. - In: November 1989 na Slovensku / Ed. Jan Pešek aj. - Bratislava, 1999. - 180 s. - S. 111-133.

VOKUŠOVÁ, Naďa 427
Slovenská menšina v ČR (1993-1998). - In: Slováci v Českej republike / Zost. Marta Kernátsová. - Bratislava, 1999. - 156 s. : príl. - S. 48-51. - Akce: Minulosť a prítomnosť Slovákov v Českej republike [Odborný seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

VRANOVSKÝ, Pavel 428
K participácii národnostných menšín, najmä slovenskej, na verejnom živote ČR. - In: Slováci v Českej republike / Zost. Marta Kernátsová. - Bratislava, 1999. - 156 s. : príl. - S. 60-86. - Akce: Minulosť a prítomnosť Slovákov v Českej republike [Odborný seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

ZAVACKÁ, Katarína 429
Prevrat v ústavnoprávnom vývine. - In: November 1989 na Slovensku / Ed. Jan Pešek aj. - Bratislava, 1999. - 180 s. - S. 162-165.

ŽATKULIAK, Jozef 430
Čo otvoril November 1989 vo sfére politickej, ekonomickej a štátoprávnej. - In: November 1989 na Slovensku / Ed. Jan Pešek aj. - Bratislava, 1999. - 180 s. - S. 76-91.

Viz též 101, 102, 112, 174, 400, 445, 477

IV.H Více období (mimo tituly uvedené pod V.C a V.D)

JAREMOVÁ, Danica 431
Z histórie kartografie na Slovensku. - In: Zborník Slovenského technického múzea 1947-1997. - Košice, 1997. - S. 159-166.

KAMENEC, Ivan 432
Dejiny Slovenska v rokoch 1918-1993 a ich odraz v historickom vedomí spoločnosti. - In: Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. Zv. 6 / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 1996. - 47 s. - S. 7-30.

KUDLÁK, Juraj 433
História vývoja daňových teórií. - In: Zborník Vojenskej akadémie. - Roč. 4, č. 4 (1997), s. 196-211.

KUNHALMI, Gabriel 434
Hutnícke školstvo na Slovensku : História a súčasnosť. - In: Zborník Slovenského technického múzea 1947-1997. - Košice, 1997. - S. 128-134. - Res. angl., něm.

LIPTÁK, Ľubomír 435
Ľavica na Slovensku v 20. storočí. - In: Zborník vystúpení zo seminárov Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika a Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku. - Bratislava, 1995. - S. 51-60. - Akce: Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika [Seminář]. 1994 ; Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku [Seminář]. 1994.

NOVOTNÝ, Ján 436
Počiatky a rozvoj výstavby vedení vysokého a veľmi vysokého napätia na území východného Slovenska. - In: Zborník Slovenského technického múzea 1947-1997. - Košice, 1997. - S. 112-127. - Res. angl., něm.

PROKOP, Radim 437
Periodizace a etapizace slovenských migrací do českých zemí po roce 1945. - In: Etnické minority na Slovensku. - Košice, 1997. - S. 127-140. - Res. angl.

TILKOVSZKY, Loránt 438
K dejinám budapeštianských slovenských a českých spolkov. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 3 (1997), s. 510-526. - Res. angl.

V. Tematická část

V.A Střední / východní Evropa

FRISZKE, Andrzej 439
Rok 1956 v dejinách Poľska. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 117-132. - Res. angl.

HALLON, Ľudovít 440
Príčiny a priebeh reštrukturalizácie priemyslu v krajinách strednej Európy v medzivojnovom období. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 4 (1997), s. 581-595. - Res. angl., něm.

HORVÁTH, András 441
Political Changes in the Central-European Region and the Hungarian Military Policy between 1954-1963. - In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968. - Bratislava, 1997. - S. 204-210. - Akce: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 17.9.1996-19.9.1996.

IŠA, Ján 442
Nová etapa transformácie ekonomiky postsocialistických krajín a modernizácia. - In: Sociológia. - Roč. 28, č. 1 (1996), s. 31-44. - Res. angl.

KOVÁČ, Dušan 443
1938-1948 : Die schwere Krise in mitteleuropäischen Raum. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. XIX-XXI.

MAGOSCI, Robert Paul 444
Nová slovanská národnosť? : Rusíni stredovýchodnej Európy. - In: Etnické minority na Slovensku. - Košice, 1997. - S. 251-263. - Res. angl.

MATZNER, Egon 445
Pád múru : Socioekonomická interpretácia následkov. - In: Sociológia. - Roč. 30, č. 2 (1998), s. 165-189. - Res. angl.

PÁSTOR, Zoltán 446
Kolektivizácia ako súčasť krízy v Maďarsku v prvej polovici 50. rokov. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 91-100. - Res. angl.

PERSAK, Krzysztof 447
Kríza poľsko-sovietskych vzťahov v r. 1956. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 101-116. - Res. angl.

SZARKA, László 448
Minderheiten in Ungarn - ungarische Minderheiten in den Nachbarstaaten 1938-1948. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. XXIV-XXVI.

ŠIMUNIČ, Pavel 449
Stredná Európa v závere 2. svetovej vojny. - In: Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. - Bratislava, 1996. - S. 15-24.

TISCHLER, János 450
Súvislosti medzi poľskými októbrovými udalosťami a maďarskou revolúciou roku 1956. - In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989. - Banská Bystrica, 1997. - S. 132-151. - Res. angl.

Viz též 10, 27, 31, 48, 64, 86, 87, 88, 108, 139, 177, 187, 251, 270, 307, 327, 332, 333, 346, 369, 370

V.B České / československé vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a V.D)

CHURÝ, Slavko 451
Dokumenty slovenskej proveniencie o slovensko-bulharských vzťahoch. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 34, č. 1 (1999), s. 63-74. - Res. rus.

Viz též 47, 154, 186, 223, 238, 251, 306, 312, 387, 388

V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy

ĎURICA, Milan S. 452
Nacionalizmus v historickom vývoji Slovákov. - In: Historický zborník. - Roč. 8, (1998), s. 34-44. - Res. něm.

GREXA, Ján 453
Olympijské hnutie na Slovensku a jeho kontinuita. - In: Historický časopis. - Roč. 45, č. 2 (1997), s. 305-316. - Res. angl.

HALUKOVÁ, Jana 454
Z minulosti a prítomnosti Klubu slovenskej kultúry v ČR. - In: Slováci v Českej republike / Zost. Marta Kernátsová. - Bratislava, 1999. - 156 s. : příl. - S. 37-42. - Akce: Minulosť a prítomnosť Slovákov v Českej republike [Odborný seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

HLIBOKÝ, Andrej 455
Slovenský evanjelický a. v. cirkevný zbor v Prahe. - In: Slováci v Českej republike / Zost. Marta Kernátsová. - Bratislava, 1999. - 156 s. : příl. - S. 52-55. - Akce: Minulosť a prítomnosť Slovákov v Českej republike [Odborný seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

KLAČKA, Jozef 456
Polstoročie slovenskej vedy vo fondoch Ústredného archívu Slovenskej akadémie vied. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 34, č. 1 (1999), s. 75-81. - Res. angl.

KOPEJTKO, Karel 457
Medaile Slovenské akademie věd. - In: Slovenská numizmatika. - Roč. 14, (1996), s. 189-198. - Res. něm.

KOVÁČ, Dušan 458
Slovenská historiografia na prelome 19. a 20. storočia a česko-slovenské vzťahy. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 2 (1996), s. 281-294. - Res. angl.

KUZMÍK, Jozef 459
O problémoch histórie slovenskej bibliografie. - In: Historický časopis. - Roč. 47, č. 2 (1999), s. 254-264. - Res. angl., něm.

MACHO, Peter 460
Štefánik v poézii : K formovaniu obrazu národného hrdinu prostredníctvom umeleckej literatúry. - In: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský aj. - Bratislava, 1999. - 245 s. - S. 202-217. - Akce: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Vědecká konference]. Bratislava. 4.5.1999-5.5.1999.

MELNÍKOVÁ, Marta - VRABCOVÁ, Eva 461
Utváranie severných hraníc Slovenska v 20. storočí. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 31, č. 2 (1996), s. 13-26. - Res. angl.

SKALSKÝ, Vladimír 462
Nová etapa česko-slovenských a slovensko-českých vzťahov. - In: Slováci v Českej republike / Zost. Marta Kernátsová. - Bratislava, 1999. - 156 s. : příl. - S. 87-90. - Akce: Minulosť a prítomnosť Slovákov v Českej republike [Odborný seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

STAŠKO, Mojmír 463
Determinanty sociálnoekonomického postavenia maďarskej menšiny na Slovensku v 20. storočí. - In: Etnické minority na Slovensku. - Košice, 1997. - S. 11-19. - Res. angl.

VÝBOH, Jozef 464
Vojenské obvody a vojenské výcvikové priestory ASR a vojenské lesy a majetky SR : ich vznik a stručný vývoj do roku 1999. - In: Vojenská história. - Roč. 4, č. 2 (2000), s. 57-75. - Res. angl., něm.

V.D Česko / československo-německé vztahy

ALEXANDER, Manfred 465
Die wissenschaftliche Betrachtung von Tschechen und Slowaken in der Bundesrepublik Deutschland. - In: Historické štúdie. - Roč. 36, (1995), s. 211-224. - Res. slov.

Viz též 297, 301, 308, 363

V.E Židé v Československu

WEINBERGEROVÁ, Maria 466
Židovské náboženské obce na Slovensku. - In: Slovenská archivistika. - Roč. 31, č. 1 (1996), s. 39-48. - Res. angl.

Viz též 51, 114, 166, 247, 253, 292, 397, 402

V.F Osobnosti, biografie

BARANOVIČ, Štefan 467
Ďurčanského právno-historické a politologické dielo. - In: Ferdinand Ďurčanský (1906-1974) / Zost. Štefan Baranovič. - Martin, 1998. - 120 s. - S. 51-55. - Akce: Ferdinand Ďurčanský (1906-1974) [Seminář]. Rajec. 8.12.1996.

ČARNOGURSKÝ, Ján 468
Šimečkove Listy z väzenia = Šimečka's Letters from the Prison [Šimečka's Letters from the Prison]. - In: Kritika & Kontext. - Roč. 4, č. 3/4 (1999), s. 83-85.

FERENČUHOVÁ, Bohumila 469
Štefánik diplomat - medzi Francúzskom a Talianskom (1914-1919). - In: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský aj. - Bratislava, 1999. - 245 s. - S. 87-108. - Akce: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Vědecká konference]. Bratislava. 4.5.1999-5.5.1999.

GRAUS, Igor 470
Generál Milan Rastislav Štefánik a faleristika. - In: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský aj. - Bratislava, 1999. - 245 s. - S. 218-236. - Akce: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Vědecká konference]. Bratislava. 4.5.1999-5.5.1999.

HARMADYOVÁ, Valentina 471
Jiří Nehněvajsa 1925-1996. - In: Sociológia. - Roč. 29, č. 1 (1997), s. 84-86.

HOLEC, Roman 472
Seminár o americkom a slovenskom bankárovi Michalovi Bosákovi. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 1 (2000), s. 197-198. - Akce: Bankár Michal Bosák [Seminář]. Prešov. 7.12.1999.

KOVÁČ, Dušan 473
M. R. Štefánik - Slovák a Európan. - In: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský aj. - Bratislava, 1999. - 245 s. - S. 158-165. - Akce: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Vědecká konference]. Bratislava. 4.5.1999-5.5.1999.

KUSÝ, Miroslav 474
Milan Šimečka a dnešok. - In: Kritika & Kontext. - Roč. 4, č. 3/4 (1999), s. 73-76.

MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 475
Väzeň butyrskej cely Ferdinand Čatloš. - In: Historický časopis. - Roč. 44, č. 4 (1996), s. 678-700. - Res. angl.

MARUNIAK, Peter 476
Prof. JUDr. Ferdinand Ďurčanský. - In: Ferdinand Ďurčanský (1906-1974) / Zost. Štefan Baranovič. - Martin, 1998. - 120 s. - S. 11-19. - Akce: Ferdinand Ďurčanský (1906-1974) [Seminář]. Rajec. 8.12.1996.

MIHÁLIK, Marcel 477
Alexander Dubček a slovenská štátnosť (vo Federálnom zhromaždení Č-SFR v VII. volebnom období). - In: Historický zborník. - Roč. 8, (1998), s. 103-110. - Příl.: Vystúpenie A. Dubčeka na 2. spoločnej schôdzi SĽ a SN FZ Č-SFR 16.7.1992.

PETRUF, Pavol 478
Francúzsko a Milan Rastislav Štefánik v slovenskej tlači (1900-1919). - In: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský aj. - Bratislava, 1999. - 245 s. - S. 123-139. - Akce: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Vědecká konference]. Bratislava. 4.5.1999-5.5.1999.

STANOVÁ, Zuzana - DUPAIGRE, Faivre 479
Ohromujúca vojenská a diplomatická kariéra Milana Rastislava Štefánika (1914-1918) vo svetle archívnych dokumentov v Chateau de Vincennes v Paríži. - In: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský aj. - Bratislava, 1999. - 245 s. - S. 109-122. - Akce: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Vědecká konference]. Bratislava, 4.5.1999-5.5.1999.

TAKÁČ, Ladislav 480
Ferdinand Písecký a Milan Rastislav Štefánik. - In: Zborník Slovenského národného múzea-História. - Roč. 37, (1997), s. 27-47. - Res. angl.

TAKÁČ, Ladislav 481
Po boku generála Štefánika [Ferdinand Písecký]. - In: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat / Zost. Marián Hronský aj. - Bratislava, 1999. - 245 s. - S. 140-157. - Akce: Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat [Vědecká konference]. Bratislava, 4.5.1999-5.5.1999.

VANOVIČOVÁ, Zora 482
Folklórny hrdina za národnou hranicou : Tomáš Garrigue Masaryk na Slovensku. - In: Gramatika národného mýtu a folklór. - Bratislava, 1998. - S. 51-74. - Res. angl. - Akce: Gramatika národného mýtu a folklór [12. mezinárodní sjezd slavistů]. Krakow, 9.1998.

ZAJAC, Peter 483
Estetickosť ako životný princíp u Milana Šimečku. - In: Kritika & Kontext. - Roč. 4, č. 3/4 (1999), s. 77-81.

Viz též 9, 26, 52, 105, 127, 180, 184, 194, 197, 217

V.G Kultura, umění, literatura

Viz 460, 470

Jmenný rejstřík

ABRAHÁM, Samuel 402
ALBERTY, Július 1
ALEXANDER, Manfred 465
ALIJEVOVÁ, Dilbar 141
ANDROVIČ, Štefan 225
BABIAK, Michal 23
BAKA, I. 24, 25
BAKKE, Elisabeth 175
BARANOVIČ, Štefan 467
BARNOVSKÝ, Michal 150, 226–228, 293, 322–324, 384, 396
BARTL, Július 2, 3
BARTLOVÁ, Alena 26
BENEŠ, Bohuslav 4
BENEŠ, Edvard 156, 186, 319
BERČÍK, Peter 409
BOBRÍK, Miroslav 176
BOČKAY, Milan 402
BOSÁK, Michal 472
BOTORAN, Constantin 229
BRHLÍKOVÁ, Radoslava 27
BUZALKA, Michal 340
BYSTRICKÝ, Jozef 230–234
BYSTRICKÝ, Valerián 151, 177–179
CAMBEL, Samuel 180, 235, 325
COLOTKA, Peter 71
CSÉFALVAY, František 28, 29, 152, 236
ČÁNI, Ladislav 23
ČAPLOVIČ, Miloslav 153, 154, 181–184
ČARNOGURSKÝ, Ján 402, 468
ČARNÝ, Ladislav 402
ČATLOŠ, Ferdinand 283, 287, 475
ČERVENÝ, Ondrej 30, 31, 185
ČIČAJ, Viliam 5, 126
ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar 237–240
ČORDÁŠOVÁ, Silvia 32
DANGL, Vojtech 6, 33, 134
DANKO, Milan 172
DEÁK, Ladislav 186–188
DEZIDER, Tóth 241 – spr. TÓTH, Dezider
DISMAN, Miroslav 7
DOHNANEC, Emil 172
DUBČEK, Alexander 477
DUKES, Fridrich 170
DULOVIČ, Erik 189

DUPAIGRE, Faivre 479
ĎURANA, Ján 172
ĎURČANSKÝ, Ferdinand 258, 295, 467, 476
ĎURICA, Milan S. 452
DUTU, Aleksandru 242
FABRICIUS, Miroslav 34–36
FALISOVÁ, Anna 37
FALTUS, Jozef 13
FERENČUHOVÁ, Bohumila 469
FERKO, Andrej 155
FIALOVÁ, Zuzana 8
FINDOR, Andrej 145
FISCHER, Daniel 402
FRANEK, Jaroslav 402
FREMAL, Karol 9
FRISZKE, Andrzej 439
FROLEK, Ján 172
GABURA, Juraj 172
GABZDILOVÁ, Soňa 294
GAJDOŠ, Marián 326, 410
GAŠPIERIK, Ľubomír 385, 386
GATNAR, Lumír 411
GELLNER, Ernest 137
GERMUSKA, Pál 327
GOEBBELS, Joseph 162
GOJDIČ, Pavol 340
GRACOVÁ, Blažena 10
GRÁCOVÁ, Genovéva 295
GRAUS, Igor 470
GRÉGR, René 243
GREXA, Ján 453
GUZYOVÁ, Oľga 190
GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga 412
HÁCHA, Emil 153
HALAJ, Dušan 244
HALL, John 136
HALLON, Ľudovít 38, 39, 191–193, 245, 440
HALUKOVÁ, Jana 454
HAMBERGER, Judit 413
HANKO, Jozef 172
HARAKSIM, Ľudovít 11, 12
HARMADYOVÁ, Valentína 414, 471
HARVALÍK, Milan 142
HAVEL, Václav 171
HAVELKA, Miloš 143
HAVLÍČEK, Juraj 246, 328
HLÁVKOVÁ, Jiřina 116
HLAVOVÁ, Viera 296, 329, 330
HLIBOKÝ, Andrej 455
HODŽA, Milan 26, 180
HOLEC, Roman 13, 40–45, 135, 194, 472
HOMIŠINOVÁ, Mária 415
HORVÁTH, András 441
HORVÁTH, Pavol 15
HOSPODÁR, Vladimír 331
HRABOVEC, Emília 297
HRADSKÁ, Katarína 46, 47, 247, 248
HRONSKÝ, Marián 48, 49, 195–197
HUJVAN, Peter 167
CHORVÁT, Peter 249
CHURÝ, Slavko 451
CHURÝ, Slavomír 198
CHYTKA, Stanislav V. 250
IŠA, Ján 442
IVANIČKOVÁ, Edita 251, 252, 332, 387
JABLONICKÝ, Jozef 253, 298, 402
JANKOVIČ, Vendelín 199
JAREMOVÁ, Danica 431
JASIAK, Marek 333
JELINEK, Yeshayahu A. 397
JENČA, A. 107
JUROVÁ, Anna 299, 334
JUZA, Peter 200
KAČKOVIČOVÁ, Mária 50
KADLEČÍK, Ivan 171
KAĽAVSKÝ, Pavol 172
KALINOVÁ, Agneša 171
KAMENEC, Ivan 51, 52, 201, 254–256, 402, 432
KAMENICKÝ, Miroslav 53, 54
KARTOUS, Peter 55–57
KAŠPÁRKOVÁ, Svatava 14
KATREBA, Zoltán 257
KELENYEI, Arpád 58, 59
KENNAN, George Frost 156
KERNÁTSOVÁ, Marta 23, 117
KIRSCHBAUM, Jozef M. 258
KISS, Jozef 27
KLAČKA, Jozef 456
KLEIN, Bohuš 259
KLÍMA, Ivan 171
KLIMEŠ, Milan 172
KLUBERT, Tomáš 260
KMEŤ, Norbert 30, 335, 336
KNEŽO-SCHÖNBRUN, Bernard 170
KODAJOVÁ, Daniela 60
KOHÚTOVÁ, Mária 15, 144
KOLDER, Drahomír 173
KOLLÁR, Pavol 261, 262, 337
KONEČNÝ, Stanislav 338, 339
KOPEJTKO, Karel 457
KORČEK, Ján 61, 62, 263–265

KOVÁCS, V. 63
KOVAČ, Andrij 300
KOVÁČ, Dušan 137, 301, 443, 458, 473
KRAJČOVIČ, Milan 64–68, 202, 203
KRAJČOVIČOVÁ, Nataša 204
KRATOCHVÍL, Viliam 69
KRISEOVÁ, Eda 171
KRIVÝ, Vladimír 416
KUČERA, Jozef 170
KUDLÁK, Juraj 433
KUNDRÁT, Juraj 70
KUNHALMI, Gabriel 434
KUSÁ, Jolana 171
KUSÁ, Zuzana 145
KUSÝ, Miroslav 398, 402, 474
KUVIČKOVÁ, Vladimíra 71
KUZMÍK, Daniel 72
KUZMÍK, Jozef 459
KVASNICOVÁ, Oľga 73
LACKOVIČ, Juraj 170
LAJČIAK, Ján 147
LAKATOŠ, Štefan 172
LENÁR, Karol 172
LETTRICH, Jozef 52, 305
LETZ, Robert 205, 302, 340
LICHNER, Ján 169
LIESKOVSKÝ, Peter 399, 400
LIPTÁK, Ľubomír 16, 17, 74–77, 206, 401, 435
LIPTÁK, Peter 417
LONDÁK, Miroslav 341–343
LONDÁKOVÁ, Elena 78, 344
LUKÁČ, Pavol 156
LUKAČKA, Ján 79–82
LUKEŠ, Michal 207
LUTHER, Daniel 403
MACH, Alexander 168
MAGOSCI, Robert Paul 444
MAGULA, Rudolf 116
MAGUROVÁ, Katarína 83
MACHAČOVÁ, J. 84
MACHO, Peter 460
MANN, Arne B. 266
MARČEKOVÁ, Alexandra 85
MARENČIN, Albert 402
MAREŠ, Petr 418
MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 267, 475
MARSINA, Richard 18, 19
MARTULIAK, Pavol 303, 304
MARUNIAK, Peter 476
MARUŠIAK, Juraj 30, 86, 87, 268, 345–347, 404
MASARYK, Tomáš Garrigue 157, 482
MATEJČÍKOVÁ, Mária 172
MATEJKIN, Stanislav 305
MATULA, Pavol 208, 419
MATZNER, Egon 445
MAZÚREK jr., Jaroslav 209
MELNÍKOVÁ, Marta 461
MIHÁLIK, Marcel 477
MIHÁLIKOVÁ, Silvia 88
MICHÁLEK, Slavomír 306, 348, 349
MIKLOŠKO, František 171, 402
MIŇOVÁ, Mária 420
MRIŽOVÁ, Mária 210
MÚCSKA, Vincent 89, 90
MÜLLER, Karel Valentin 162
MÜNZOVÁ, Alma 171, 402
MUŠYNKA, Mykola 157
NÁDAŽSKÝ, Vendelín 172
NEHNĚVAJSA, Jiří 471
NIDERHAUSER, Emil 146
NOVOSÁD, František 138
NOVOTNÝ, Ján 436
OČENÁŠ, Viktor 172
OKVÁTH, Imre 307
OLEJNÍK, Milan 308
OTU, Petre 269
PAJOREK, Leszek 270
PÁSTOR, Zoltán 446
PAŠIAK, Ján 147
PATAKY, Iván 388
PAULÍKOVÁ, Viera 119
PAVLENKO, Mykola 211
PAZERINI, Mikuláš 170
PELACH, Alexander 271
PELČÁKOVÁ, Dagmar 91–94
PERĎOCHOVÁ, Adela 118
PERSAK, Krzysztof 447
PEŠEK, Jan 95, 309–311, 350–362, 389, 405
PETRUF, Pavol 158, 272, 273, 312, 478
PÍSECKÝ, Ferdinand 480, 481
PIVOVARČI, Ján 274
PÖSS, Ondrej 363
POTEMRA, Michal 212
PRODAN, Costica 275
PROKOP, Radim 437
PŮČIK, Miloslav 96, 364, 390, 391, 406
RABUŠIC, Ladislav 418
RAJNINEC, Juraj 276
RÁKOŠ, Elo 97, 98

RAPANT, Daniel 9, 11, 16, 19, 21, 77, 118
RAŠLA, Anton 277
RAVASZ, I. 33
RIEČAN, Beloslav 402
RIPKOVÁ, Gabriela 119
RODÁK, Jozef 278
ROŠKO, Róbert 174, 421
ROTAR, Jipa 279
RYCHLÍK, Jan 159, 168, 169, 213
SALNER, Peter 402, 403
SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 20, 120–126
SEMAN, Karol 99
SENČÁK, Ján 422
SIČ, Alexander I. 100
SIDOR, Karol 205
SIKORA, Stanislav 365, 366
SKALSKÝ, Vladimír 462
SKILLING, H. Gordon 171
SLÁDEK, Oldřich 55
SLÁNSKÝ, Rudolf 333
SLEPCOV, Igor 280
SLEZÁK, Ľubomír 313
SMUTNÁ, Kateřina 101
SOJKOVÁ, Zdenka 21
SOPÓCI, Ján 148
SPIRITZA, Juraj 102
STALIN, Josif Vissarionovič 155
STANISLAV, Ján 281
STANOVÁ, Mária 103–105, 127, 133
STANOVÁ, Zuzana 479
STARÍČEK, Imrich 172
STAŠKO, Mojmír 463
STRINKA, Július 174
SUBA, János 33, 160
SULITKA, Andrej 423
SUŠKO, Ladislav 161, 162, 214
SZARKA, László 448
SZATMÁRY, Zuzana 171
SZOMOLÁNYI, Soňa 424
ŠEĎOVÁ, Božena 127–133
ŠIKLOVÁ, Jiřina 171
ŠIMEČKA, Milan 171, 468, 474, 483
ŠIMUNIČ, Pavel 106, 449
ŠKOLKAY, Andrej 139
ŠKULTÉTY, Josef 22
ŠMIHULA, Daniel 282
ŠRAJEROVÁ, Oľga 84
ŠTAIGL, Jan 314, 315, 367–372
ŠTEFÁNIK, Milan Rastislav 9, 72, 105, 127, 184, 194, 197, 217, 460, 469, 470, 473, 478–481
ŠTEFÁNIKOVÁ, Antónia 215, 373
ŠTEFANOVIČ, Milan 149
ŠTEFANSKÝ, Michal 374, 375, 392, 393
ŠTEFANSKÝ, Václav 216, 283, 284
ŠTVRTECKÝ, Štefan 217
ŠUCHOVÁ, Xénia 218
ŠUMICHRAST, Peter 163, 285
ŠUTAJ, Štefan 164, 316, 317
ŠVANDA, Petr 286
ŠVORC, Peter 219
TAKÁČ, Ladislav 480, 481
TANTZSCHER, Monika 165
TATARKO, Štefan 153
TEPLANSKÝ, S. 107
TICHÝ, Ivan 220
TILKOVSZKY, Loránt 438
TISCHLER, János 450
TKÁČ, Marián 425
TKÁČ, Vincent 376
TRIZULJAKOVÁ, Eva 402
TRNAVSKÁ, Adriana 108
TUKA, Vojtech 207
TURZA, Peter 318
UČEŇ, Peter 426
UHER, Ján 173
VACULÍK, Ludvík 171
VALACH, Július 22, 221
VALACHOVIČ, Pavol 109
VALENTOVIČ, Augustín 172
VANĚK, Oldřich 287, 288, 377
VANKO, Augustín 319
VANOVIČOVÁ, Zora 482
VARINSKÝ, Vladimír 320, 378–380
VEĽŠIC, Marián 412
VERČÍK, Július 150
VIDŇANSKÝ, Stepan 222
VIMMER, Pavel 110–112
VNUK, František 113, 223, 224, 289
VOJTAŠŠÁK, Ján 340
VOKUŠOVÁ, Naďa 427
VRABCOVÁ, Eva 461
VRANOVSKÝ, Pavel 428
VTÁČNIK, Milan 172
VÝBOH, Jozef 321, 464
WEBER, Max 139, 143
WEINBERGEROVÁ, Maria 466
WILLIAMS, Kieran D. 140, 394, 395
ZAJAC, Ladislav 290, 291
ZAJAC, Peter 402, 483
ZAVACKÁ, Katarína 292, 381, 429
ZAVACKÁ, Marína 114, 115
ZEMKO, Milan 402
ŽATKULIAK, Jozef 382, 383, 407, 408, 430

Názvový rejstřík

Ako vnímam hlavné problémy... 1
Aktivity Ferdinanda Ďurčanského... 295
Alexander Dubček a slovenská... 477
Algoritmus parlamentných volieb... 185
Archív Národnej banky Slovenska... 50
Archívne pomôcky spracované... 32
Armáda a mestská spoločnosť... 206
Armáda a spoločnosť na Slovensku... 96
Armáda na Slovensku ako objekt... 367
Aspekty rumunsko-slovenských... 269
Bezpečnosť a stabilita v strednej... 27
Bibliografia Historických štúdií 120
Bibliografia odborných a iných... 116
Bibliografia slovenskej... 119
„Biela légia" a jej pôsobenie... 378
Boje rumunskej armády počas... 279
Celoeurópsky kongres sociálnej... 38
Cesta k amnestii Vojtecha Tuky 207
A csehországi romák helyzete 413
Čechoslovakizmus v školských... 175
České spolky v Slovenskej... 419
Česko-slovenský „február" 1948... 46
Československá otázka v nemeckej... 74
Československo 1968 394
Československo-americké vzťahy... 306
Československo-maďarské vzťahy... 251
Činnosť Historického ústavu SAV... 34, 35
Činnosť komunistického režimu... 335
Čo otvoril November 1989 vo sfére... 430
40 ročníkov Historických štúdií 54
Daniel Rapant - personálna... 118
Dejiny Slovenska v rokoch... 432
Deportácie slovenských Židov... 247
Desať rokov vývoja stranickej... 426
Determinanty sociálnoekonomického... 463
Diktatúry v Európe v 20. storočí... 64
Dokument o zmene nacistickej... 161
Dokument osudný pre autora... 150
Dokumenty slovenskej proveniencie... 451
Dôstojnícky zbor a mužstvo... 283
Dr. Ferdinand Ďurčanský a jeho... 258
Dramatické jubileum umlčaného... 21
Ďurčanského právno-historické... 467
Dve cesty dvoch susedov... 47
Dynamika verejnej mienky 412
Eduard Beneš a Maďarsko v rokoch... 186
Ekonomické postavenie Slovenska... 303
Ekonomika a modernizácia... 135
Emancipačné a protiasimilačné... 417
Estetickosť ako životný princíp... 483
Etablovanie maďarských... 415
Európa pod nacistickou nadvládou... 51
Die Evakuierung und Vertreibung... 301
Evanjelická cirkev augsburského... 350
Expanzia a ústup slovenského... 191
Expanzia slovenského finančného... 245
Explaining normalization 140
Februárový prevrat na pôde OSN 348
Ferdinand Písecký a M. R. Štefánik 480
Folklórny hrdina za národnou... 482
Fondy Slovenského národného archívu 97
Frames of the Slovak national... 145
Francúzska diplomacia a niektoré... 312
Francúzsko a M. R. Štefánik... 478
Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik 127
Generál dr. M. R. Štefánik... 217
Generál Milan Rastislav Štefánik... 470
Generálni tajomníci Demokratickej... 298
George Frost Kennan o Slovensku... 156
História vývoja daňových teórií 433
Historické dielo Daniela Rapanta 11
Historické peripetie menovej... 379
Historické pojmy 16
Historiografia na Slovensku 1994 121
Historiografia na Slovensku 1995 122
Historiografia na Slovensku 1996 123
Historiografia na Slovensku 1997 124
Hľadanie príčin obrodného procesu 30
Hlavné politicko-diplomatické... 195
A honfoglalás értékelése... 146
Hospodárska a sociálna politika... 235
Hotovostný roj stíhacích... 285
Hutnícke školstvo na Slovensku 434
Charakter poľnohospodárskeho... 309
Informácia o medzinárodnej... 110
Informácia Vojenského... 58
Iniciátori a vykonávatelia... 351
Internačné formy politickej... 107
XI. zjazd Slovenskej historickej... 75
Jiří Nehněvajsa 1925-1996 471
Jozef Lettrich a jesenná... 305
K dejinám budapeštianských... 438
K charakteristickým črtám bojovej... 230
K národnostnej otázke... 196
K niektorým otázkam činnosti... 365
K niektorým otázkam riadenia... 284
K niektorým otázkam tzv. ukrajinského... 326
K niektorým problémom ekonomického... 341
K niektorým problémom postavenia... 216
K niektorým základným problémom... 69

K osudu príslušníkov... 261
K otázke delenia majetku bývalej... 425
K otázke personálneho... 204
K otázke stavu a perspektív... 6
K otázke takzvaného ukrajinského... 322
K otázke vzniku politických procesov 374
K participácii národnostných... 428
K perzekúciám učiteľov po roku 1948 382
K pokusu o zavedenie vojenskej... 250
K príčinám mocenského zvratu... 399
K problematike industrializácie... 342
K problematike slovenského... 344
Károlyiho vláda v Maďarsku... 202
„Katolícka akcia" na Slovensku... 352
Kolektivizácia ako súčasť krízy... 446
Kolektívne správanie - faktor... 148
21. kolokvium medzinárodnej... 61
Koncepcia slovenských dejín... 22
Konferencia Česi a Slováci... 92
Konferencia o dejinách demokracie... 65
Konferencia o krízach režimov... 86
Konferencia o nápojoch... 41
Konferencia o Národnej rade... 93
Konferencia o národnostnej... 84
Konferencia o národných hnutiach... 66
Konferencia o perzekúciach... 95
Konferencia o problémoch histórie... 76
Konferencia o úlohe a význame... 42
Konferencia o živote a diele... 52
Konferencia Stálej rady Malé... 177
Konferencia Vyhnanie a vysídlenie... 94
Konferencia Židia na rázcestí 114
Konflikt medzi štátom... 353
Konflikty štátu a katolíckej... 354
Kontrapropaganda voči... 263
Košický vládny program a benešove... 319
Die Krise der Beziehungen der... 387
Kríza poľsko-sovietskych vzťahov... 447
Kríza vo vzťahoch Praha - Vatikán... 223
Krízové prejavy československej... 373
Kultúrne vzorce: staré a nové... 416
Ľavica na Slovensku v 20. storočí 435
Ľavica na Slovensku v rokoch... 226
Ľavicové hnutie a jeho integrácia... 201
Legalizácia gréckokatolíckej... 384
Letisko Mokraď v prevratových... 287
Liberecký seminár 1999... 91
List a otázky Kritiky & Kontext... 402
Londýnska konferencia... 62
Ľudácky režim a ozbrojené sily... 264
Ľudové milície na Slovensku - ich... 368
M. R. Štefánik - organizovanie... 197
M. R. Štefánik - Slovák a Európan 473
M. R. Štefánik a problémy... 194
Maďarizácia školstva... 221
Maďarská menšina a cirkvi... 316
Max Weber a počátky sociologie... 143
Medaile Slovenské akademie věd 457
Medzinárodná konferencia o prvých... 78
Medzinárodná vedecká konferencia... 24, 28, 70
Medzinárodné súvislosti prístupu... 237
Medzinárodné súvislosti... 293, 323
Medzinárodné sympózium... 48, 67
Medzinárodnopolitické koncepcie... 203
Mierová organizácia čs. armády... 181
Miesto a hlavné úlohy Vojenského... 111
Miesto autonómneho Slovenska... 214
Miesto Milana Hodžu v slovenskom... 180
Miesto Novembra 1989 v moderných... 401
Milan Šimečka a dnešok 474
Minderheiten in Ungarn... 448
Mínové polia na východnom Slovensku 280
Mocnosti protifašistickej... 281
Modernizácia Slovenska 17
Moje vyznanie k rozdeleniu... 174
Možnosti a problémy vzdelávania... 294
Na začiatku rehabilitácií 173
Nacionalizmus 19. a 20. storočia 137
Nacionalizmus v historickom... 452
Náčrt miesta a úlohy branných... 182
Náčrt vzniku a činnosti branných... 183
Najnovšie poznatky o maďarskej... 327
Národná rada v kontexte... 106
Národné a náboženské prebudenie... 199
Národné orgány a riadenie... 343
Národnostný problém... 224
Návšteva prezidenta Dr. E. Háchu... 153
Nemci na Slovensku po ukončení... 310
Nemecká menšina na Slovensku... 308
Nemecké telovýchovné hnutie... 176
Nemeckí poradcovia na Slovensku... 248
Neue Aspekte zur ersten Phase... 297
1938-1948 443
Nevídomí dokumenty z archívu... 157
Nezávislé iniciatívy na Slovensku... 404
Die Niederschlagung der Prager... 165
Niekoľko poznámok k histórii... 231
Niekoľko poznámok k otázkam... 100
Nikdy nezabudnem! 167
Nitriansky roľnícky program... 325
„Normalizácia" česko-slovenskej... 407
Normalizácie a kádre 400
Nová etapa česko-slovenských... 462

Nová etapa transformácie... 442
Nová slovanská národnosť? 444
Nové zdroje o sovietskom... 395
November 1989 424
Nútená pracovná povinnosť ako... 254
Nútené práce na Slovensku... 320
O činnosti Slovenskej historickej... 79
O čom to bolo... 398
O delimitácii archívnych... 102
O formování systému ideologickej... 376
O istých črtách terajšieho stavu... 18
O problémoch histórie slovenskej... 459
Občiansky a národnostný princíp... 43
Obraz Francúzska v slovenskej... 272
Odraz edičnej činnosti Slovenskej... 85
Odvlečenie občanov ČSR... 227
Ohromujúca vojenská... 479
Ochrana štátnej hranice Slovenska... 314
Olympijské hnutie na Slovensku... 453
Oral history a lidová tradice 4
Oral history jako prostředí 7
Orálna história s tvárou a menom 8
Organizovanie školy čs. ... 278
Oslobodenie Košíc 286
Oslobodenie Trenčianskeho okresu... 259
Osobnosť generála Dr. M. R. Štefánika... 9
Osudy a postavenie legionárov... 189
Pád múru 445
Pamiatke profesora Jozefa Faltusa 13
The Peculiarities of Hungarian... 307
Periodizace a etapizace... 437
PhDr. Oldřich Sládek šesťdesiatročný 55
Po boku generála Štefánika... 481
Počiatky a rozvoj výstavby vedení... 436
Počiatky „normalizácie"... 406
Podiel Maďarskej ľudovej armády... 388
Podiel ruskej literatúry... 190
Podnikové archivníctví... 101
Pohľad nemeckého dôstojníka... 163
Pohľad štátnej moci na disent... 405
Political Changes in the... 441
Politická situácia v Európe... 159
Politické aktivity Karola Sidora... 205
Politické dôsledky patových... 136
Politické perzekúcie v totalitnom... 355
Politické prípravy vojenskej... 392
Politické procesy ako dôsledky... 375
Politické úvahy a súvislosti pri... 238
Politicko-mocenské súvislosti... 356
Politický režim a otázka „kulaka"... 329
Politico-strategical situation... 229
Politika ako veda a osud v diele... 138
Politika Československa... 211
Politológia v strednej... 139
Poľná jednotka pluku útočnej... 260
Poľská kuriérska služba... 268
Poľská otázka v slovenskej... 215
Polstoročie slovenskej vedy... 456
Pomoc príslušníkov Čs. armády pri... 331
Pomoc vojenskej justície... 277
Pôsobenie bývalých zaradencov VI.... 241
Postavenie gréckokatolíckej... 302
Postavenie nekomunistických strán... 345
Postavenie Šiesteho práporu... 290
Postkomunistické Slovensko... 421
The Postmodern turn and the... 141
Postoje príslušníkov... 328
Postoje slovenskej spoločnosti... 357
Poznatky zo spracúvania fondov... 83
Právne a ekonomické aspekty... 409
Právne aspekty koncepcie... 149
Právo, súdy, advokácia... 381
Predstavy slovenskej politiky... 239
Prehľad vývoja zahraničného... 192
Prenasledovanie duchovných a jeho... 338
Presadenie totalitných praktík... 334
„Prešov v poľskej kampani" 249
Prevrat v ústavnoprávnom vývine 429
Pri štarte moderného školstva 208
Príčiny a priebeh... 440
Príprava a prvé dni povstania... 244
Príprava nového programu... 164
Problematika oblastnej úradovne... 300
Problémy vyučovania dejepisu... 2
Proces etablovania sociálnej... 296
Proces Rudolfa Slánskiego... 333
Proces s katolickými biskupmi... 340
Prof. JUDr. Ferdinand Ďurčanský 476
Protižidovské zákony a právne... 292
Prouhorské integračné snahy... 219
Prvé kroky slovenskej diplomacie... 289
Předchůdci Jednotných... 313
Rada slobodného Československa... 349
Rapantovo odmietanie marxizmu 12
Reagencia obyvateľov Slovenska... 255
Reflexie odkazu M. R. Štefánika... 184
Represie a diskriminácia Nemcov... 363
Retrospektívny i perspektívny... 56
Rímskokatolícka a evanjelická... 389
Rok 1956 v dejinách Poľska 439
Rok 1968 v Československu a v Európe 87
Romania's military effort for the... 275
Rómovia na Slovensku 299
Rozbeh a finiš roľníckych... 304

Rozbor osobného fondu M. R. Štefánika 72
Rumunica na Slovensku... 125
Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku... 410
Rusíni na Slovensku a ich národné... 339
Seminár k vzniku ČSR v roku 1918 44
Seminár o americkom a slovenskom... 472
Seminár o elitách v procese... 88
Seminár o našom družstevníctve... 39
Seminár o podnikateľoch... 45
Seminár venovaný Milanovi Hodžovi... 26
Signály dysfunkčnosti procesu... 330
Slováci a holokaust: koniec... 397
Slováci v Českej republike 23, 423
Slovakia in the Period... 408
Slovenská evanjelická cirkev... 358
Slovenská historiografia... 20, 458
Slovenská ľudová strana... 212
Slovenská menšina v ČR... 427
Slovenská otázka v období pokusu... 385
Slovenská spoločnosť v roku 1968 393
Slovenské archívy, história... 57
Slovenské folklórne združenie... 420
Slovenské postoje počas krízy... 346
Slovenské záujmy v oficiálnych... 240
Slovenski a českí usadlíci... 198
Slovenskí Rómovia optikou výskumu 99
Slovensko a druhá svetová vojna 25
Slovensko a Slováci... 10
Slovensko na prelome vojny a mieru 228
Slovensko v bezpečnostnom systéme... 364
Slovensko v prevratových plánoch... 232
Slovenský domáci odboj... 236
Slovenský evanjelický a. v.... 455
Snahy evanjelickej a. v. cirkvi... 336
SNP - víťazná... 274
Sociálne a politické pomery... 209
Sociálne a politické zdroje... 366
Sociálne, zdravotné... 271
Sovětská Dunajská flotila... 243
Sovetski a československí... 267
Sovietsko-juhoslovanská roztržka... 324
Spoločnosť v prejavoch... 403
Spomienkové vystúpenia bývalých... 170
Spomienky a reflexie... 171
Spomienky perzekvovaných osôb 172
Spor o koľajnice 213
Správa o činnosti Slovenskej... 80, 81
Správa sudetonemeckého profesora... 162
Správa z medzinárodnej... 115
Sprístupňovanie archívnych fondov... 73
Stalinov šakal v dokumentoch 155
Stanovenie... 160
Staré spoľahlivé Caudrony 276
Storočnica Daniela Rapanta 77
Stredná Európa v závere... 449
Subjective Poverty and Its... 418
Súčasný Spolok Detvan 422
Súčasný stav demografického... 144
Súvislosti medzi poľskými... 450
Sympózium o dejinách hutníctva... 53
Sympózium o mäsiarstve... 109
Sympózium o meštianstve... 60
Šimečkove Listy z väzenia... 468
Špeciálne zbierky vo Vojenskom... 59
Štát a katolícka cirkev na Slovensku 359
Štát a právo v postmodernej situácii 71
Štát a rímskokatolícka cirkev... 360
Štátna bezpečnosť a „Akcia..." 361
Štátna bezpečnosť na Slovensku... 362
Štátna rada v politickom systéme... 256
Štátne zásahy do vývoja... 193
Štátobezpečnostné štruktúry... 311
Štefánik diplomat - medzi... 469
Štefánik v poézii 460
Študentská vedecká a odborná... 89, 90
Štyridsaťročné obdobie kríz... 31
Tanky nemeckého pôvodu... 318
Ťaženie slovenskej armády... 233
Teória archívnych dokumentov 98
Transformace a její modernizační... 411
Tretie česko-slovenské sympózium... 37
Tri dokumenty k slovensko-poľským... 154
Tridsať rokov od prvých krokov... 49
Tvorca koncepcie slovenských... 19
Účasť armády na násilnom... 390
Účasť rumunskej armády... 242
Účasť Slovákov v protifašistickom... 262
Účasť Slovákov v začiatkoch... 288
Udalosti 17. júna 1953 v NDR 332
Udalosti v Poľsku a Maďarsku... 369
Udalosti v roku 1960 ako... 347
Ukrajina a ukrajinská otázka... 222
Uliční názvosloví a společenské... 142
Die ungarische Minderheit in der... 317
Uplatnění aktivizujících... 14
Utváranie severných hraníc... 461
Väzeň butyrskej cely F. Čatloš 475
Vedecká konferencia k vojnovým... 29
Vedecká konferencia v... 33
Vedecká tvorba Slovenského ústavu 113
Vedecký seminár Víťazstva... 40
Vedecký seminár vojenských... 103, 104
Vedenie KSČ a KSSS - od nástupu... 396
Vichystické Francúzsko... 158

Vnútorný život na vyslanectve... 282
Vojenská okupácia Slovenska... 391
Vojenské a politické kroky... 257
Vojenské dejiny Slovenska 128, 129, 130, 131, 132, 133
Vojenské obvody a vojenské... 464
Vojenské opatrenia na Slovensku... 370
Vojensko-zemepisné postavenie... 337
Vojenskopolitické... 315
Vojensky organizované pracovné... 265
Vonkajšie a vnútorné aspekty... 383
Výberová bibliografia k dejinám... 126
Výberová bibliografia etnografickej... 117
Výberová bibliografia V. Dangla 134
Vybrané problémy diferencií... 386
Výcvik slovenských posádok... 225
Vyhlásenie k deportáciám židov... 166
Výsadkové jednotky Čs. armády... 377
Vysielač Biela légia 380
Výskum obdobia dejín novoveku... 5
Výsledky delimitácie archívnych... 112
Vysťahovanie českých štátnych... 178
Výstava a konferencia... 105
Výstava pri príležitosti výročia... 63
Vyučovanie dejepisu na vysokých... 3
Vznik a personálne zloženie Klubu... 220
Vznik, pôsobenie a zánik... 291
Vznik, vývoj a činnosť PTP... 371
Vznik, vývoj a činnosť vojsk... 372
„Westfeldzug" v hodnotení... 152
Der Wiener Schiedsspruch vom... 187
Die wissenschaftliche Betrachtung... 465
Wybrane przyklady współdzialania... 270
Z dejín sociologického myslenia 147
Z histórie kartografie na Slovensku 431
Z minulosti a prítomnosti Klubu... 454
Z neznámych zápiskov Alexandra Macha 168
Za Pavlom Horváthom (1926-1999) 15
Začleňovanie armády a vojenskej... 246
Zahraničná politika Slovenskej... 273
Zahraničnopolitická orientácia... 252
Zahraničnopolitické koncepcie... 179
Zaisťovacia divízia na okupovanom... 234
Zamestnanecká mobilita v procese... 414
Zápisky Jána Lichnera z väzenia 169
Zasadnutie komisie historikov... 68
Zasadnutie Slovenského snemu... 151
Zavedenie krajinského zriadenia... 218
Zjednotenie maďarských opozičných... 188
Zo zasadnutia Valného... 82
Zväz brannosti na Slovensku... 321
Zväz mladých v rokoch 1936-1938... 200
Žena v strednej Európe dnes 108
Žiadosti o domovskú príslušnosť... 210
Židia a Rómovia - paralely osudov 266
Židia v rezistencii na Slovensku 253
Židovské náboženské obce... 466

Soupis excerpovaných a/nebo citovaných časopisů a sborníků

Ako moderne vyučovať dejepis (Banská Bystrica 1997)
Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948-1968 (Bratislava 1997)
Etnické minority na Slovensku (Košice 1997)
Etnologické rozpravy (SK) - Č. 1 (1996)
Ferdinand Ďurčanský (1906-1974) (Martin 1998)
Generál dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat (Bratislava 1999)
Gramatika národného mýtu a folklór (Bratislava 1998)
História (SK) - 18, č. 2 (1996)
Historická revue (SK) - 7, č. 9 (1996), 8, č. 1 (1997), 9, č. 6 (1998)
Historické štúdie (SK) - 36 (1995), 37 (1996), 38 (1997), 39 (1998), 40 (1999)
Historický časopis (SK) - 44, č. 1-4 (1996), 45, č. 1-4 (1997), 46, č. 1-4 (1998), 47, č. 1-4 (1999), 48, č. 1-2 (2000)
Historický zborník (SK) - 8 (1998), 9 (1999)
Historik Daniel Rapant (Martin 1998)
Im geteilten Europa (Essen 1998)
Kritika & Kontext (SK) - 4, č. 1-3/4 (1999)
Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948-1989 (Banská Bystrica 1997)
Malé dejiny česko-slovenských vzťahov (Bratislava 1996)

Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie (Bratislava 1997)
Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948 (Wien 1997)
Naukovyj zbirnyk (UK) - 21 (1998)
November 1989 na Slovensku (Bratislava 1999)
Politické vedy (SK) - 1, č. 1-2 (1998), 2, č. 1-4 (1999), 3, č. 1 (2000)
Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945 (Bratislava 1996)
Regio (HU) - 7, č. 2 (1996)
Slováci v Českej republike (Bratislava 1999)
Slovenská archivistika (SK) - 31, č. 1-2 (1996), 32, č. 1-2 (1997), 33, č. 1-2 (1998), 34, č. 1-2 (1999), 35, č. 1 (2000)
Slovenská numizmatika (SK) - 14 (1996)
Sociológia (SK) - 28, č. 1-5 (1996), 29, č. 1-5 (1997), 30, č. 1-5 (1998), 31, č. 6 (1999)
Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti (Banská Bystrica ; Bratislava 1996)
V tieni totality (Bratislava 1996)
Vojenská história (SK) - 1, č. 1-2 (1997), 2, č. 1-4 (1998), 3, č. 1-4 (1999), 4, č. 1-2 (2000)
Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska (Bratislava 1996)
Zborník Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (SK) - Č. 4 (1997)
Zborník Slovenského národného múzea-História (SK) - 37 (1997)
Zborník Slovenského technického múzea 1947-1997 (Košice 1997)
Zborník Vojenskej akadémie (SK) - 4, č. 4 (1997)
Zborník vystúpení zo seminárov Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika a Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku (Bratislava 1995)

ARCHIV
SOUDOBÝCH DĚJIN

SOUDOBÉ DĚJINY VII / 3 – PŘÍLOHA

Husákův pád 1987

Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ

František Koudelka[1]

Českoslovenští občané se ve čtvrtek 17. prosince dozvěděli z rozhlasu či televize (a druhý den ze všech deníků), že na dopoledním zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa požádal Gustáv Husák o uvolnění z funkcí generálního tajemníka ÚV KSČ a člena sekretariátu ÚV KSČ. Jménem předsednictva ÚV KSČ navrhl ústřednímu výboru zvolit do funkce generálního tajemníka Miloše Jakeše. Po diskusi, v níž vystoupilo osm účastníků schůze, ústřední výbor Husákovy návrhy schválil. Na závěr této části jednání vystoupil nový generální tajemník Jakeš. Poděkoval za důvěru, kterou mu ústřední výbor projevil, a vyslovil díky Husákovi za dlouholetou práci v komunistické straně, kterou vysoce ocenil.

Občané se dále mohli seznámit s příslušným usnesením ÚV KSČ i s vystoupením Miloše Jakeše. Husákův projev masmédia nezveřejnila. Jak ve stručné „úřední" zprávě, tak v obou zmíněných dokumentech však marně hledali zdůvodnění přijatého rozhodnutí. Věděli tedy, že Gustáv Husák, který stál osmnáct let v čele komunistické strany, již není prvním mužem ve státě (i když zůstal prezidentem a členem předsednictva ÚV KSČ), museli si však sami domýšlet, proč se tak stalo, zda je důvodem Husákův věk a zdravotní stav, rozpory uvnitř vedení KSČ nebo zda mají Husákův odchod z nejvyšší funkce chápat jako „perestrojkový" krok podle vzoru Sovětského svazu.

Více místa než Husákovi věnovala československá masmédia novému generálnímu tajemníkovi. Projevu, který na zasedání přednesl, jeho životopisu, blahopřáním,

---

1 Na přípravě příspěvku spolupracoval Vilém Prečan, vzhledem ke studijnímu pobytu v zahraničí se však nemohl zúčastnit závěrečné redakce textu.

která ke svému zvolení dostal od Michaila Gorbačova a dalších představitelů komunistických stran i od nejvyšších grémií společenských organizací v republice, ohlasům na zvolení v zahraničí (byly vesměs příznivé) a podobně. Husák jako by přestal existovat.[2]

Překvapení a předem neinformovaní byli i zahraniční dopisovatelé v Praze (pro které ministerstvo zahraničí uspořádalo již 18. listopadu zvláštní tiskovou konferenci), exiloví publicisté a disidenti.

Přitom se o výměně na místě generálního tajemníka ÚV KSČ hovořilo již od počátku roku 1987. Jak napsal v samizdatovém článku už v dubnu 1987 Milan Hübl, změna na místě generálního tajemníka se před zasedáním ÚV KSČ v březnu 1987 „dosti masově očekávala".[3] Podnět k tomu dal sám Gustáv Husák, když po návratu z Moskvy předsednictvu ÚV KSČ sdělil, že hovořil s Michailem Gorbačovem o svém úmyslu odejít z funkce generálního tajemníka.[4] Jeho slova pronikla na veřejnost a různě interpretována se stala předmětem úvah exilových a samizdatových autorů.[5]

Po návštěvě Michaila Gorbačova v Československu v dubnu 1987 se zdálo, že si Husák svoji pozici ještě upevnil, neboť Gorbačov veřejně podpořil jeho politiku. Očekávání změny ve funkci generálního tajemníka ustoupilo ve veřejnosti do pozadí.

Nikoliv však mezi vedoucími funkcionáři komunistické strany a státu. Napomohl tomu opět sám Husák, který na setkání předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ s Gorbačovem při jeho návštěvě Československa neprozřetelně hovořil o svém odchodu z funkce generálního tajemníka.[6] Očekávání změny v nejvyšší stranické funkci a s ní spjatý zápas o nástupnictví a o udržení či vylepšení vlastní pozice proto v roce 1987 výrazně ovlivňovaly postoje a chování nejvyšších československých politiků.

Předsednictvo 19. listopadu z podnětu tajemníka ÚV KSČ Vasila Biľaka projednávalo rozdělení funkcí generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky a předseda české vlády Ladislav Adamec navrhl na místo generálního tajemníka Miloše Jakeše. Husák však na tomto zasedání svoji pozici uhájil. Předsednictvo se dohodlo, že na připravovaném 7. zasedání ÚV KSČ se rozdělení funkcí projednávat nebude

---

2 Dojmu, který to muselo ve veřejnosti zanechat, si byli zřejmě vědomi i členové vedení komunistické strany. Uspořádali proto 7. ledna 1988 na Pražském hradě u příležitosti Husákových 75. narozenin „soudružské setkání" a slavnostní oběd. Předseda Federálního shromáždění Alois Indra mu na slavnosti předal Řád Klementa Gottwalda.

3 HÜBL, Milan: Vraťme se z oblak na zem. In: týž: *Cesty k moci*. Praha, Naše vojsko 1990, s. 81–93, cit. s. 82. Článek byl datován 13.4.1987.

4 Zapisovatel zaznamenal jeho slova takto: „Řekl, že oznámil s. Gorbačovovi, že má úmysl odejít z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ." Viz *Státní ústřední archiv*, Praha (dále *SÚA*), fond ÚV KSČ – předsednictvo, zápis diskuse na 20. schůzi předsednictva ÚV KSČ 19. listopadu 1986, s. 5.

5 Srv. HÜBL, Milan: Rétorika není politika aneb... In: *Cesty k moci*, s. 76–80; HEJZLAR, Zdeněk: Naděje a varování na prahu roku 1987. In: *Listy*, roč. 18, č. 1 (1987), s. 8–9.

6 Podle záznamu šéfredaktora *Rudého práva* Zdeňka Hořeního, poskytnutého pracovníkům Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a uloženého v jeho dokumentačním oddělení, Husák v zahajovacím projevu mj. řekl, že KSČ bude řešit nazrálé personální otázky, s kterými „je třeba začít od nejstaršího". Nejstarším členem předsednictva byl právě Husák.

(viz dokumenty č. 1 a 2). Přípravy zasedání i nadále probíhaly pod vedením Husáka (viz dokument č. 3). Na přelomu listopadu a prosince však Husák svůj postoj změnil.[7] Na schůzi předsednictva 9. prosince oznámil, že na zasedání ústředního výboru bude rezignovat na funkci generálního tajemníka a doporučí do ní – jménem předsednictva – Miloše Jakeše. Navrhl rovněž, aby zpráva předsednictva pro zasedání byla připravena již pod vedením Miloše Jakeše (viz dokumenty č. 4 a 5). Toto své rozhodnutí pak sdělil v krátkém projevu členům ústředního výboru na jeho zasedání 17. prosince (viz dokument č. 6).

Předsednictvo na svém zasedání 19. listopadu rozhodlo, že diskusi o rozdělení funkcí v zájmu „jednoty strany" utají. Teprve po Husákově rozhodnutí z 9. prosince se usneslo uskutečnit 14. prosince poradu vedoucích tajemníků krajských výborů KSČ a informovat je zde o připravené změně. Tajemníci pak měli vyrozumět členy a kandidáty ÚV KSČ ze svých krajů. Téhož dne byli na sekretariátě ÚV KSČ informováni členové a kandidáti ÚV KSČ „z centrální sféry", tj. z organizací přímo řízených ústředním výborem.

Vedení KSČ se skutečně podařilo připravovanou výměnu ve funkci generálního tajemníka utajit před veřejností i před sdělovacími prostředky. O zmatení exilových novinářů svědčí pozdější článek obvykle dobře informovaných *Listů*, údajně převzatý ze samizdatového časopisu *Pokus*. Autor (SEVERUS) se zabývá způsobem, jakým byl Husák odstraněn, a píše, že se tak stalo ve čtyřech prosincových dnech: 14. prosince prý by Husák kritizován na poradě vedoucích tajemníků KV KSČ, 15. na schůzi Federálního shromáždění. Předsednictvo pak 16. rozhodlo o jeho odvolání, což se stalo následující den na schůzi ústředního výboru.[8] Milan Hübl, považovaný za znalce poměrů uvnitř vedení KSČ, kritizoval rovněž v *Listech* zmíněný článek a autorovi dokazoval některé nepřesnosti a neinformovanost.[9] Nikoliv však v tom hlavním, totiž že výměna ve funkci generálního tajemníka probíhala zcela jinak.

Okolnosti odvolání Husáka z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ a zvolení Miloše Jakeše na jeho místo dosud neobjasnila ani česká historiografie, z pochopitelných důvodů zaměřená především na výzkum demokratické revoluce v roce 1989. O rozporech ve vedení KSČ a o jednání předsednictva 19. listopadu se český čtenář dovídal vlastně jen z memoárů bývalých čelných představitelů Československa a Sovětského svazu.[10] Především z memoárů sovětských politiků v této záleži-

---

7 Zápis z dalšího jednání předsednictva 4. prosince, archivovaný ve Státním ústředním archivu, tuto změnu nezachytil, dva účastníci jednání ji však potvrzují. Podle záznamu Hořeního Husák – při projednávání běžných otázek – hovořil o svém uvolnění s tím, že o nástupci „může mluvit" na další schůzi předsednictva. Také Karel Hoffmann ve svých memoárech uvádí, že již 4. prosince – v odpovědi na jeho dotaz po zahájení schůze předsednictva – Husák řekl, že na příští schůzi předsednictva požádá o uvolnění z funkce a navrhne nového generálního tajemníka. Viz Exkluzivní rozhovor s expolitikem K. Hoffmannem, 30. pokračování: Jak se prezident Husák vzdal funkce generálního tajemníka. In: *Špígl*, (23.9.1999), s. 5.

8 SEVERUS: Čtyři dny, které otřásly KSČ. In: *Listy*, roč. 19, č. 1 (1988), s. 7–9.

9 HÜBL, Milan: Listům. In: *Tamtéž*, č. 4 (1988), s. 82–83.

10 Nejvýznamnější z nich jsou memoáry Michaila S. Gorbačova (*Žizň i reformy*, Moskva 1995) a Vadima A. Medveděva (*Raspad: Kak on nazreval v „mirovoj sistěme socializma"*, Moskva 1994).

tosti vycházel ve Švédsku žijící český historik Karel Durman,[11] který důkladnější analýzu předlistopadového (i polistopadového) vývoje právem očekává od „domácích" historiků.

Objasnit všechny okolnosti nahrazení Husáka ve funkci generálního tajemníka Jakešem, zařadit tuto událost do kontextu vývoje zemí sovětského bloku i Československa, to je úkol, který má česká historiografie ještě před sebou a který vyžaduje podrobné studium příslušných archivních pramenů i získání svědectví některých aktérů tehdejších událostí. Dokumenty, které dnes poprvé zveřejňujeme, mají sice zásadní význam, jejich publikace však je jen prvním krokem v této práci.

Díky vstřícnosti pracovníků Státního ústředního archivu můžeme čtenáře seznámit se zápisy z jednání předsednictva ÚV KSČ, pořizovanými vedoucím všeobecného oddělení ÚV KSČ Jaroslavem Molkem.[12] Nejsou ani stenografickým záznamem, ani zápisem (protokolem) zasedání v běžném smyslu, a proto nemohou být považovány za zcela přesné a vyčerpávající. Zapisovatel nestačil zaznamenat vše, co bylo řečeno (v zápisech jsou nedokončené věty, v některých případech je zachycen spíše jen problém, o němž diskutující hovořil, ne však již obsah jeho vystoupení). Zápisy jsou tedy jistě ovlivněny pohledem jejich pořizovatele, jejich podoba odpovídá tomu, co z řečeného pokládal za důležité. Tento nedostatek se snažíme vyvážit tím, že vedle nich publikujeme také zápisky, které si z jednání předsednictva pořizoval jeden z jejich účastníků, bývalý šéfredaktor *Rudého práva* a člen sekretariátu ÚV KSČ v letech 1983–1989 Zdeněk Hoření. Děkujeme panu Hořenímu za ochotu, se kterou nám své zápisky i jejich přepis poskytl.

I když upozorňujeme na některá úskalí takto pořizovaných zápisů, vcelku dávají věrohodný, a věříme, že pro čtenáře i zajímavý obraz o tehdejších událostech. Umožňují pohlédnout „do kuchyně", ve které se v té době dělala politika na té nejvyšší úrovni, názorně ukazují poměry ve vedení KSČ i vzájemné vztahy jeho členů.

Podle stanov KSČ byl jejím „nejvyšším orgánem" sjezd. V pětiletém období mezi sjezdy měl komunistickou stranu řídit ústřední výbor, který se scházel třikrát až čtyřikrát ročně. K průběžnému vedení strany volil předsednictvo, sekretariát a tajemníky ÚV KSČ. Předsednictvu příslušelo politické vedení komunistické strany v období mezi zasedáními ústředního výboru, sekretariát měl řídit běžné práce a organizovat kontrolu plnění usnesení ústředního výboru a předsednictva.

Kapitoly, které se dotýkají Československa a KSČ, v překladu publikoval Vilém Prečan v tematickém bloku pod společným názvem Svědectví o rozpadu „socialistického společenství" v *Soudobých dějinách*, roč. 5, č. 4 (1998), s. 509–554. Z domácí produkce jsou to memoáry Miloše Jakeše (*Dva roky generálním tajemníkem*, Praha, Regulus 1996), Karla Hoffmanna (Exkluzivní rozhovor s expolitikem K. Hoffmannem. In: *Špígl*, 7. července až 21. října 1999) a Bohuslava Chňoupka (*Memoáre in claris*, Bratislava, Belimex 1998). Údajně autentických výroků Husáka se dovolává slovenský historik Viliam Plevza v knize *Vzostupy a pády: Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava, Tatrapress 1991.

11 Viz DURMAN, Karel: *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964–1991*. Praha, Karolinum 1998, s. 420–424.

12 Ručně psané zápisy na listech formátu A5 byly v zalepené obálce přikládány k dokumentům z jednotlivých schůzí předsednictva.

Ústřední výbor (po 17. sjezdu KSČ v březnu 1986 měl 135 členů a 62 kandidátů) nebyl místem, kde by se řešily stěžejní otázky politiky komunistické strany. Byl spíše hlasovací mašinerií, ochotně a jednomyslně schvalující návrhy dokumentů či personální opatření předkládané předsednictvem.[13] Pokud se zabýval věcnými problémy, jednal zpravidla o dílčích otázkách – o strojírenství, elektronickém a hutním průmyslu, zemědělství, státním plánu na jednotlivé roky, pětiletce a podobně. Účastníci jeho schůzí měli svá vystoupení k určenému tématu pečlivě připravená a sdělovali v nich poznatky o plnění úkolů v dané sféře ve svém závodě, družstvu, ústavu, okrese či kraji. Neopomněli obvykle zdůraznit správnost politiky komunistické strany a ujistit přítomné o ještě větším pracovním úsilí... Jen málo diskusních vystoupení se lišilo od tohoto schématu. V ojedinělých případech, kdy byl program jednání zaměřen k zásadním politickým problémům, ústřední výbor schvaloval zcela formálně návrhy předsednictva. O linii i praktických krocích politiky komunistické strany rozhodovala užší grémia, předsednictvo a sekretariát ÚV KSČ.

Předsednictvo zvolené na 17. sjezdu KSČ mělo složení vskutku reprezentativní a ztělesňovalo jednotu strany a státu. Jeho členy byli generální tajemník ÚV KSČ a zároveň prezident republiky Gustáv Husák, předsedové všech tří vlád – federální Lubomír Štrougal a obou národních Josef Korčák a Peter Colotka, předseda Federálního shromáždění Alois Indra, předseda České národní rady Josef Kempný, předseda Ústřední rady odborů Karel Hoffmann, dva nejvlivnější tajemníci ÚV KSČ Vasil Biľak a Miloš Jakeš, první tajemník ÚV KSS Jozef Lenárt a vedoucí tajemník pražského městského výboru komunistické strany Antonín Kapek.

Za kandidáty předsednictva ústřední výbor zvolil tři tajemníky ÚV KSČ (Jana Fojtíka, Josefa Hamana a Františka Pitru), dva členy předsednictva ÚV KSS (tajemníka ÚV KSS Miroslava Hruškoviče a vedoucího tajemníka krajského výboru KSS v Západoslovenském kraji Ignáce Janáka, který od 31. března 1987 zastával funkci tajemníka ÚV KSS) a vedoucího tajemníka KSČ v Jihomoravském kraji Vladimíra Hermana.

Členy sekretariátu byli všichni tajemníci ÚV KSČ (G. Husák, V. Biľak, M. Jakeš, J. Fojtík, J. Haman, F. Pitra, Josef Havlín, Mikuláš Beňo a Jindřich Poledník), šéfredaktor *Rudého práva* Zdeněk Hoření a předsedkyně Československého svazu žen Marie Kabrhelová.

Změny ve složení předsednictva a sekretariátu mezi březnem 1986 a listopadem 1987 byly minimální. V březnu 1987 nahradil v předsednictvu i v čele české vlády Josefa Korčáka (ze zdravotních důvodů odešel do důchodu) Ladislav Adamec. Člen předsednictva Karel Hoffmann, který po šestnácti letech opustil odbory, se stal tajemníkem ÚV KSČ. Jeho nástupce ve vedení odborové organizace Miroslav Zavadil byl rovněž v březnu 1987 zvolen členem sekretariátu ÚV KSČ.

Předsednictvo v tomto složení se zformovalo v období od zasedání ÚV KSČ v dubnu 1969 do 14. sjezdu v květnu 1971 a v dalším období projevovalo nebývalou stabilitu. Z jedenácti členů předsednictva zvoleného na 17. sjezdu v březnu 1986

13 Jednomyslnost ukončilo až zavedení tajného hlasování o personálních otázkách v dubnu 1988.

bylo deset členy předsednictva nejméně již od 14. sjezdu (Husák, Biľak, Colotka a Štrougal dokonce již od dubna 1969). Výjimkou byl jen Miloš Jakeš, který od dubna 1968 do prosince 1977 působil jako předseda Ústřední kontrolní a revizní komise (ÚKRK) ÚV KSČ. Z titulu této funkce sice nebyl členem ústředního výboru, pravidelně se však účastnil schůzí předsednictva. (V prosinci 1977 byl kooptován do ústředního výboru, zvolen tajemníkem a kandidátem předsednictva ÚV KSČ, v dubnu 1981 pak členem předsednictva.)

Když se v roce 1987 začalo v souvislosti s ideologií přestavby hovořit o „omlazení vedoucích kádrů", byli všichni členové předsednictva podle tehdejších československých měřítek již v důchodovém věku. Husákovi bylo dokonce již 74 a Biľakovi 70 let, čtyři členové patřili do věkové kategorie 65–69 let (Indra, Jakeš, Kapek, Kempný). Poněkud příznivější byla věková struktura šesti kandidátů předsednictva. Šedesátku překročil jen Miroslav Hruškovič, čtyři kandidáti byli ve věku 55–59 let, nejmladšímu Josefu Hamanovi bylo 54 let. Všichni byli dlouholetí funkcionáři. Z členů sekretariátu ÚV KSČ, kteří nebyli členy či kandidáty předsednictva, přesáhl šedesátku Havlin, Beňovi a Hořenímu bylo 57 let, Zavadilovi 55 a nejmladšímu Poledníkovi padesát.

K projednávání některých bodů programu předsednictvo zvalo zainteresované funkcionáře, příslušné ministry, vedoucí oddělení ústředního výboru, představitele společenských organizací a podobně. Schůzí předsednictva se kromě jeho členů a kandidátů pravidelně účastnili tajemnici ÚV KSČ, předseda ÚKRK ÚV KSČ Jaroslav Hajn, šéfredaktor *Rudého práva* Zdeněk Hoření, vedoucí kanceláře generálního tajemníka Jaroslav Máček a vedoucí všeobecného oddělení ÚV KSČ Jaroslav Molek, který zapisoval diskuse. V takto složené skupině nejvyšších funkcionářů ÚV KSČ a státu, v podstatě tedy předsednictva a tajemníků (sekretariátu) ÚV KSČ, se schvalovala rozhodnutí určující politiku komunistické strany. Pokud v textu používáme termín vedení KSČ, máme na mysli právě tuto skupinu.

Postavení pravidelných účastníků schůzí předsednictva nebylo samozřejmě rovnocenné. Nerovnost se projevovala jak v některých vnějších, formálních ohledech, jako byl například pevný zasedací pořádek (nejblíže Husákovi seděli Štrougal a Biľak), tak v samotném jednání. Členové předsednictva vystupovali obvykle dříve než kandidáti. Tajemníci, kteří nebyli členy či kandidáty předsednictva, diskutovali zpravidla jen k otázkám, které spadaly do jejich kompetence, přizvaný šéfredaktor *Rudého práva* diskutoval jen výjimečně (většinou tehdy, když byl vyzván). Další pracovníci aparátu Máček a Molek se do diskusí nezapojovali vůbec. Poměrně rovnocenným partnerem členů předsednictva byl předseda ÚKRK.

Kandidáti předsednictva a přizvaní účastníci neměli právo hlasovat. Samo o sobě to však neznamenalo jejich diskriminaci, neboť v předsednictvu se nehlasovalo. Schvalovaná usnesení byla vždy výsledkem konsenzu a odpovídala buď návrhům předkladatele nebo (v případě nesouhlasu s nimi) pak dohodnutým změnám, které v závěru projednání jednotlivých bodů formuloval generální tajemník, jenž schůze předsednictva řídil.

Pro jednání předsednictva byl vždy vyhrazen jeden den v týdnu, v tomto období středa. Z různých důvodů se však schůze předsednictva nekonaly každý týden.

Srovnání dokonce ukazuje, že se předsednictvo v prvním období Husákovy éry scházelo častěji než na jejím konci. Zatímco na počátku sedmdesátých let se scházelo většinou čtyřicetkrát do roka, v letech 1986 a 1987 se sešlo vždy jen třicetkrát.[14]

V roce 1987 projednávalo předsednictvo v průměru dvacet bodů programu, ke kterým schvalovalo usnesení. Podkladové materiály byly až na výjimky předkládány písemně a obsahovaly důvodovou zprávu k navrhovaným opatřením, text dokumentů, které mělo předsednictvo schválit, a konkrétní návrh usnesení. Pokud návrh předkládali ministři nebo jiní funkcionáři mimo ÚV KSČ, obsahoval podkladový materiál ještě stanovisko příslušného oddělení ÚV KSČ. Kromě toho dostávali účastníci schůzí předsednictva zhruba poloviční počet dokumentů „pouze k informaci". Několik méně důležitých věcí členové předsednictva schvalovali *per rollam*, tj. bez projednání, jen svým podpisem.

Samotné diskusi předcházelo úvodní slovo předkladatele projednávaného materiálu, případně i jeho odpovědi na vznesené dotazy. Ne ke všem bodům programu se diskutovalo. Značnou část agendy předsednictva tvořilo schvalování návštěv zahraničních politiků v Československu a cest československých představitelů do zahraničí. Tyto návrhy byly předem dohodnuty mezi zainteresovanými funkcionáři a zpravidla byly schvalovány bez diskuse. Podobně tomu bylo i u většiny takzvaných kádrových návrhů, o nichž podle platného kádrového pořádku ÚV KSČ rozhodovalo předsednictvo.

V literatuře i memoárech se někdy uvádí jako datum jednání předsednictva o rozdělení funkcí 18. listopad, ačkoliv se o něm jednalo až o den později, při projednávání zprávy pro připravované 7. zasedání ÚV KSČ. Důvodem této nepřesnosti je zřejmě i vnitřní agenda KSČ, která obě jednání registruje jako jedno – 49. schůzi předsednictva s datem 18. a 19. listopadu 1987.

Na programu této schůze svolané na 18. listopad bylo 29 bodů (návrh zprávy pro 7. zasedání ÚV KSČ byl zařazen jako 28. bod programu), k informaci dostali účastníci schůze třináct písemných materiálů a dva návrhy byly schvalovány *per rollam*. Předsednictvo nebylo s to 18. listopadu projednat všechny body programu, a proto v jednání pokračovalo další den. Návrh zprávy pro zasedání ÚV KSČ byl zařazen jako 6. bod programu.

Chápání jednání předsednictva 18. a 19. listopadu jako jednoho celku však má i svoji vnitřní logiku. Již na první schůzi (18.) se projevovalo určité napětí mezi členy předsednictva.

Michail Gorbačov i Vadim Medveděv považují ve svých pamětech za začátek ataku proti Husákovi otázku Aloise Indry, zda se při listopadovém jednání Husáka v Moskvě nehovořilo na téma rozdělení funkcí.[15] Mělo se tak stát hned při projednávání

---

14 Čtyřicetkrát se sešlo v letech 1970, 1971 a 1973. V roce 1972 třicetšestkrát a v roce 1974 třicetdevětkrát. Pod vedením Jakeše bylo pilnější. V roce 1988 mělo 45 schůzí, v roce 1989 (do 17. listopadu) 40. Vezmeme-li v úvahu menší počet schůzí v období dovolených, znamená to, že se až na výjimky scházelo pravidelně jednou týdně.

15 Viz Svědectví o rozpadu „socialistického společenství", s. 525, 542. Zapisovatel u Indrova vy-

prvního bodu programu, zprávy Husáka a Biľaka o výsledcích návštěvy československé delegace v Moskvě 2.–5. listopadu. Písemná zpráva se přehledně zabývala obsahem vystoupení představitelů komunistických a dalších stran na oslavách sedmdesátého výročí říjnové revoluce. Husák v úvodním slovu ke zprávě informoval předsednictvo o svém setkání s Gorbačovem.[16]

Kromě Indrova dotazu se však diskutovalo v podstatě jen o tom, jak reagovat na kritická vystoupení akademika Georgije Smirnova a Gorbačovova poradce Georgije Šachnazarova, na hlasy, které podle Biľaka požadovaly přehodnocování naší historie. Biľak ve shodě s Indrou, Fojtíkem, Kempným, Hruškovičem i Lenártem požadoval takovým tendencím „tvrdě čelit", neboť „jinak bychom měli všichni odejít a předat to pravičákům".[17]

Útočnější než Indra byl Biľak, když při projednávání ústní zprávy Lubomíra Štrougala o návštěvě v Moskvě řekl, že podle „hodnověrné informace" z Moskvy zde Štrougal měl říci Gorbačovovi, že „v čele těch, kdo jsou proti přestavbě, je Vasil Biľak". Štrougal toto nařčení samozřejmě odmítl s tím, že se v rozhovoru nezmínil ani o jednom jménu. Na dotaz Karla Hoffmanna, zda hovořil s Gorbačovem o otázce jednoty ve vedení KSČ, pak odpověděl, že Gorbačov „k našim věcem tohoto druhu" vůbec nemluvil, že však „uváděním jejich situace prakticky apeloval na jednotu vedení u nás".[18]

Účastník schůzí předsednictva, tehdejší šéfredaktor *Rudého práva* Zdeněk Hoření v rozhovoru s pracovníky Ústavu pro soudobé dějiny později uvedl, že jakousi předehrou ke konečnému útoku byla diskuse (19. listopadu) k dokumentu o opatřeních k prohloubení činnosti stranických orgánů všech stupňů, který předsednictvu předložil tajemník ÚV KSČ Mikuláš Beňo. Podle Hořeního to byl „rozpačitý dokument", ale umožnil diskusi o úloze komunistické strany ve společnosti. Adamec prý v diskusi položil otázku, která podle Hořeního „byla leitmotivem dalšího, a to, že se zeptal, čím začít. Od centra, či od základních organizací."[19]

---

stoupení zapsal jen „otázka uvolnění z funkce" (*SÚA*, ÚV KSČ – předsednictvo, Zápis diskuse ze 49. zasedání předsednictva ÚV KSČ, bod 1).

16 Hovořil o výměně názorů na přestavbu v obou zemích. Řekl prý Gorbačovovi, že s přihlédnutím k našim podmínkám jdeme cestou sovětských komunistů a že náměty lednového zasedání ÚV KSSS předsednictvo „rozpracovává" a budou se řešit na zasedání ÚV KSČ v prosinci. Z Gorbačovových názorů připomněl, že „vznikají konzervativní tendence", které jsou „hlavním nebezpečím" přestavby. „Radikální" tendence jsou „na okraji" a nepřevládají. Gorbačov prý řekl, že se zbaví těch, „kdo přestavbu nepodporují". Husák zdůraznil, že Gorbačov neměl jedinou připomínku k Československu a nedotkl se „kádrových otázek". Husák sám prý v rozhovoru zdůraznil nutnost udržet jednotu strany a linii omlazení vedoucích orgánů KSČ. Gorbačov na to řekl, že si musíme své věci řešit sami. (*Tamtéž*. Srovnej s Gorbačovovým líčením schůzky: Svědectví o rozpadu „socialistického společenství", s. 524.

17 Tamtéž.

18 *SÚA*, ÚV KSČ – předsednictvo, Zápis diskuse ze 49. zasedání předsednictva ÚV KSČ, bod 3.

19 Přepis rozhovoru se Zdeňkem Hořením ze 7.12.1999, s. 1. Uloženo v dokumentačním oddělení ÚSD AV ČR.

Podrobnější studium zprávy vzpomenuté Hořením potvrzuje, že byla jen popisem současné činnosti KSČ a soupisem jejích úkolů, tak jak byly formulovány v různých usneseních KSČ a KSSS a v projevech jejich představitelů.[20]

Nicméně diskuse byla zajímavá. Ladislav Adamec, který diskutoval jako první, sice souhlasil se zprávou, že „těžiště musí být zaměřeno do základny", ale současně (dle zápisu) řekl: „ale musíme se zamyslet např., čím se má zabývat ÚV – aby nenahrazoval hospodářské orgány". Předložený text považoval za „nedostatečný" a požadoval, aby se některé zasedání ústředního výboru „komplexně touto problematikou zabývalo".[21] Předložený dokument byl kritizován i dalšími diskutéry včetně těch, kteří v další debatě podporovali Husáka. Volání po posouzení práce předsednictva zaznělo u Indry, Kapka (nahrazování hospodářských orgánů se základní organizace učí od předsednictva), Kempného a Janáka. Také Vasil Biľak prohlásil, že „nemůžeme čekat nápravu zdola". Několik diskutujících zdůraznilo nutnost „kritičtějšího pohledu" na činnost komunistické strany, kritiku si vysloužil aparát ÚV KSČ i systém informací v komunistické straně. Biľak například řekl, že „život je značně odlišný než informace o něm, které na ÚV přicházejí", a podobně.[22]

Diskuse k dalšímu, pro komunistickou stranu zásadnímu dokumentu o „kádrové práci" byla poměrně krátká a předsednictvo poté přešlo k projednávání zprávy pro 7. zasedání ÚV KSČ. Po úvodním slovu Biľaka se však v diskusi o návrhu zprávy vůbec nemluvilo a debata se soustředila na výměnu Husáka ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ. Proto návrh zprávy nepublikujeme. Pro následující diskusi neměla žádný význam.

Zde publikované dokumenty odhalují a korigují některé věcné i časové nepřesnosti vzpomenutých memoárů, někdy přebírané i historiky. Ukazují velkou míru subjektivity memoárů a nabádají k jejich kritickému ověřování. Českým a slovenským historikům rovněž připomínají, že historická analýza Husákova pádu je zatím jedním z jejích nesplněných úkolů.

Publikované dokumenty otiskujeme podle zavedených pravidel. Všechny naše zásahy do textu jsou vyznačeny hranatými závorkami. V zájmu zachování autentičnosti jsme v textu ponechali i několik neobvyklých zkratek: gen. taj., g. t. – generální tajemník, PÚV – předsednictvo ÚV KSČ, s. – soudruh, ÚV – ústřední výbor.

---

20 *SÚA*, ÚV KSČ – předsednictvo, č.j. 3774. (Zprava byla původně zařazena jako 26. bod programu 49. schůze předsednictva. Projednána však byla jako 4. bod jednání 19. listopadu.)

21 *Tamtéž*, – předsednictvo, Zápis diskuse ze 49. zasedání předsednictva ÚV KSČ, bod 26.

22 *Tamtéž*.

1

1987, 19. listopadu, Praha. – Zápis z jednání předsednictva ÚV KSČ o návrhu zprávy pro připravované 7. zasedání ústředního výboru.[1]

s. V. Biľak
- informace o způsobu zpracování návrhu
- členové PÚV mají návrh zprávy již 3 týdny
- proto možnost se k ní konkrétně vyjádřit
- zárukou přestavby je větší demokratičnost a jednota ve straně
- s. G[orbačov] zdůrazňuje význam demokracie ve výrobě –
- v SSSR bude Celost[átní] konference KSSS
- co u nás – v některých krajích jsou již podpisové akce pro svolání celost[átní] konf[erence]
- měli bychom vyloučit situaci, aby vedení strany pracovalo pod vnějším tlakem
- zkvalitnit kontrolu – u nás připravujeme novou ústavu
- demokratičnost, kritika a sebekritika – mnohé hrubé porušování zákonů – řídicí orgány ignorují, čas pracuje proti nám –
- u nás nemůžeme mluvit o východiscích z „mrazivé noci"
- na otázky jednoty – disciplína ještě jakž takž je, ale jednota je silně narušená –
- očekává se určité stanovisko a praxe –
- diskutuje se otázka rozdělení nejvyšších funkcí –

otázky:
s. G. H[usák]
- nastoluje se otázka jasného rozdělení funkcí
- nebo více změn ve funkcích?
- tyto věci se diskutují? já nemám takové informace

s. L. Adamec
- jsem jeden z nejmladších členů PÚV, ale přes 27 let jsem členem ÚV[2]
- pozornost lidí je položena na vedení strany
- vzniká nervozita a někdy i spekulace
- máme řadu vážných problémů
- kritizujeme věci častěji, ale stále používáme metodu bojovat spíše s následky než s příčinami
- ocenění práce s. G. Husáka
- ale v posledních letech jsme nečelili

---

1 Projednání zprávy předsednictva pro připravované zasedání pléna ústředního výboru bylo zařazeno jako 28. bod pravidelného zasedání předsednictva 18. listopadu 1987. Protože však předsednictvo neprojednalo všechny body programu, bylo projednání zprávy zařazeno jako šesty bod jednání předsednictva 19. listopadu. V agendě předsednictva však jsou obě jednání vedena jako jediná, 49. schůze, s datem 18.–19. listopadu 1987.

2 Ladislav Adamec byl členem ÚV KSČ od roku 1966, tedy 21 let.

- životní úroveň
  (má napsaný diskusní příspěvek, vyžádat jeho znění k autorizaci)
- navrhuje provést změnu ve funkci generálního tajemníka
- navrhuje do funkce gen. taj. s. M. Jakeše –

[Napsané diskusní vystoupení Ladislava Adamce][3]

Nacházíme se ve složité situaci ekonomické i politické. Čeká nás mnoho zodpovědné práce. Takový pohled na současný stav převládá ve straně i v široké veřejnosti. V těchto chvílích je pochopitelně pozornost lidí soustředěna na vedení strany, na naši schopnost nezklamat, náročné úkoly zvládnout. Nelze si zakrývat, že se vyskytují obavy, šíří se určitá nervozita, objevují se dohady i spekulace. V něčem oprávněné, v něčem možná přehnané. Ale požadavek jednotného, pevného a akceschopného vedení je nesporně správný.

Máme potíže s plněním plánu a jsou závažné problémy i na ostatních úsecích. V posledních měsících nedostatky a nepořádky kritizujeme otevřeněji a ostřeji než dříve. Ale věci se z místa skoro nehýbají. Proč? Často totiž postupujeme tou snazší cestou – bojujeme s následky, místo abychom odstraňovali příčiny. To přináší pochopitelně jen malý efekt. A v nejednom případě se negativní jevy dále prohlubují a rozšiřují. To všechno nevzniklo dnes ani včera, ale má dlouhodobější kořeny. Je pravda, že se problémy ve straně a společnosti posuzovaly ve schůzích předsednictva a na zasedáních ÚV. Ale dosahovali jsme jen dílčích výsledků a někdy se správné záměry do života nedostaly vůbec. Důvodů bude asi více. Pravděpodobně jsme vždy neuplatňovali účinný styl práce, nevycházeli z dostatečné znalosti věcí, nepostupovali dost kolektivně a neuplatňovali kritiku včas bez ohledu na osoby.

Není to samozřejmě věc jen jednoho člověka, všichni na tom máme svůj určitý podíl. Ale čím má kdo vyšší funkci, tím větší odpovědnost. Patřím mezi soudruhy, kteří si životního díla s. Husáka váží. Vykonal zejména po dubnu 1969 v období konsolidace obrovský kus práce. Podařilo se mu v krátké době zvládnout to, co málokdo mohl očekávat. Za to mu patří trvalý dík a uznání. Ale v pozdějších letech přílišné vyzvedávání úspěchů oslabovalo pozornost k narůstajícím problémům. Nedokázali jsme včas, v plné šíři a potřebné hloubce zvládnout přechod od mimořádných podmínek a metod práce k normálním, především v praktickém uplatňování kritiky a sebekritiky. V řadě případů došlo k návratu k již překonaným stereotypům z předchozí etapy, např. v plánování a řízení ekonomiky (direktivní způsob řízení a zanedbávání strukturálních změn). Docházelo k narůstání státního i hospodářského aparátu, řízení v centru i dole se stávalo stále těžkopádnějším, nákladnějším a méně výkonným. Životní úroveň sice rostla, ale spolu s ní se šířilo i rovnostářství, nedisciplinovanost a nekvalitní práce. Docházelo k narůstání byrokratismu, formalismu, porušování socialistické zákonnosti a morálky, úplatkářství a zneužívání funkcí. Ve straně i společnosti sílila kritika těchto záporných jevů, ale reagovalo se na ně nedůsledně, opožděně a mnohdy podrážděně. Nevyvodili jsme včas dostatečné

3 Strojem psaný diskusní příspěvek Ladislava Adamce byl přiložen k zápisu diskuse.

závěry ze signálů o nežádoucí stagnaci v rozmístění a úrovni práce mnoha našich kádrů. Zanedbali jsme přípravu mladých lidí k převzetí odpovědných funkcí.

To všechno se zvlášť negativně odráželo i v činnosti strany shora dolů i zdola nahoru. Zakořenila se škodlivá praxe nahrazování funkcí státních, hospodářských a společenských orgánů a organizací. Přebírala se nekriticky stanoviska vedoucích pracovníků a opomíjela se živá politická práce, což vedlo k umrtvování aktivity lidí. Důsledky jsou velmi vážné – autorita strany klesá, vážnost našich usnesení je malá, přitažlivost členství ve straně je nedostatečná, odpovědnost a iniciativa je na nízké úrovni.

Schválili jsme závažné změny – jdeme cestou přestavby a urychlení. Zabezpečení tohoto kurzu bude vyžadovat nemálo odlišného od dosavadního systému práce. V čele tohoto úsilí těžko může být někdo, kdo je celou svou činností se vším minulým spjat. Vždyť dlouhá léta v jedné funkci člověka svazují v obsahu i metodách práce. Stávají se brzdou kritického pohledu na dosažené výsledky i spolupracovníky. Ukázalo se, že příliš dlouhá doba v jedné funkci a v prakticky stejném kolektivu není přínosem ani pro stranu, ani pro samotné funkcionáře. Proto jsem přesvědčen, že volba nového soudruha do čela strany je předpokladem řešení všech základních problémů, před kterými stojíme.

Charakterizoval jsem stručně některé negativní tendence. Není to samozřejmě všude stejné. Máme díky úsilí lidí mnohé dobré výsledky. Ale právě proto, abychom je neoslabovali, ale dál zhodnotili a rozšířili, musíme s plnou vážností posuzovat současný stav. Když neučiníme zásadní obrat v uskutečňování našich záměrů, hrozí nám narůstání krizových jevů se všemi z toho plynoucími riziky. To dopustit nesmíme. Kvůli svému svědomí i vzhledem k odpovědnosti za stranu, která nás funkcemi pověřila.

Nastoupení nové cesty klade mimořádné nároky na vykonávání nejvyšší stranické funkce. Život vyžaduje každodenní řízení strany, pravidelné zaujímání stanovisek k nejrůznějším záležitostem, trvalý styk se stranickým aktivem i co nejčastější pohyt v krajích, okresech a závodech.

V současných podmínkách nelze podle mého názoru dál pokračovat ve spojování nejvyšší stranické a státní funkce. Doporučuji jejich rozdělení a zvolení nového generálního tajemníka s. Jakeše. Nevycházím přitom jen z praktického hlediska těžké zvládnutelnosti množství povinností. Doporučuji tento postup i ze zásadních důvodů, protože slučování stranického a státního řízení není opodstatněné. A není to jen naše, ale ve stále větší míře i mezinárodní zkušenost. Jsem přesvědčen, že ve straně i společnosti takové rozhodnutí získá podporu. Přispěje k růstu autority strany a důvěry v její politiku. Toto řešení by z osobních příčin nebylo pro nikoho z nás lehké. Ale čím dříve to uděláme, tím lépe to bude pro věc strany a socialismu. A koneckonců i pro jednotlivce.

Mohou se vyskytnout názory, zda by nebylo účelnější rozhodnutí o této vážné otázce ještě odložit, aby bylo více prostoru na promyšlení a přípravu. Zastávám stanovisko, že nelze dále ztrácet čas. Každá váhavost a nerozhodnost by situaci ještě zkomplikovala. To si dovolit v žádném případě nemůžeme. Strana by nám to nikdy neodpustila.

s. L. Štrougal
- jsem překvapen tímto vývojem
- připravujeme plénum, proběhlo březnové plénum[4]
- a na prosincovém plénu máme projednat řešení některých základních slabin
- sám s. V. B[iľak] říkal, že by to nebylo správné přehodnocovat minulost –
- založili jsme určitý program, jak vyvést tuto společnost z určitého váhání
- za nedostatky je činěn zodpovědným jeden člověk
- jako předseda vlády jsem především vinen já za nedostatky
- je třeba nastolit východiska – program [nechceme-li nastoupit – škrtnuto]
- referát o přestavbě spojovat se změnou gen. taj. ÚV KSČ, to nepovažuji za odpovědné
- jako vedení máme nastolit jednotně otázku přestavby a nepokládáme za odpovědné měnit gen. taj. jako předpoklad přestavby
- změna gen. taj. na tomto plénu by byla přehodnocováním minulé etapy –
- ve funkci předsedy vlády sedím 18 let a členem PÚV jsem 20 let
- doporučuji tuto otázku nenastolovat v této etapě – kdo to má domyšlené, co bude následovat –
- pro spojení funkcí jsme se rozhodli my – i když byl 1 hlas proti
- aby zprávu na ÚV přednesl s. Husák a pak teprve

s. G. H[usák]
- s. Štrougale, jak se vyjadřoval s. Gorbačov a Ryžkov k našim problémům

s. L. Š[trougal]
- před plénem ÚV je otázka přestavby, z toho vyplývá, že plénum ÚV má se zabývat komplexním dokumentem přestavby a dalšími návrhy k zajištění její realizace

s. K. Hoffmann
- začínáme novou etapu – nejde vůbec o přehodnocování minulosti – naopak je třeba ocenit
- nejde o vyhnání gen. taj.
- není náhodou, že přestože ÚV KSSS zvolil mladšího soudruha, přesto dekumulovali
- jsem pro rozdělení funkce, i když jsem byl v minulosti pro spojení s
- uvítal jsem, když vloni po návratu z Moskvy jsi prohlásil, že uvažuješ o odstoupení z funkce gen. taj. ÚV KSČ, za to si tě velice vážím –
- nervozita v základně roste, roste kritika

s. A. Kapek[5]

---

4 Zasedání ÚV KSČ 18. a 19. března 1987.

5 Diskusní vystoupení Antonína Kapka zapisovatel nezachytil. V záznamu je téměř půl stránky nepopsané.

s. G. H[usák]
- podpisové akce jsou organizované
- stojí otázka vážných změn ve vedení strany, které mají následovat
- přečkat nastávající nápory – demonstrovat jednotu strany
- jde o udržení jednoty strany, to odvisí od jednoty vedení –
- při pobytu s. M. S. G[orbačova] v Praze ani při setkání v Moskvě nebyl nejmenší náznak ze str[any] M. G[orbačova], že by chtěli změnu ve funkci gen. taj. ÚV KSČ
- v minulosti byla snaha, abych se zbavil soudruhů, jejichž práce si vážím
- ne z osobních důvodů, ale kvůli uchování jednoty tohoto vedení naslouchám hlasu těch soudruhů, kteří mě žádají, abych zůstal
- snažil jsem se o vyrovnávání protichůdných názorů –
- některým soudruhům došla trpělivost, a proto dnes požadují řešení

s. V. Biľak
- nemám sklerózu, abych si nepamatoval
- s. Gorbačov vyjádřil přání s tebou jednat
- řekl jsem ti, že sovětští soudruzi asi by chtěli u nás rozdělení funkcí –
- nejsem nástrojem
- nepoužívej výrazy „mocenské zápasy", „likvidovat" atd.
- hovořit bez emocí –

s. G. H[usák]:
- hlavně pravdivě

s. K. Hoffmann
- naše setkání bylo trochu jiné – hovořili jsme o přípravě ÚV –
- v životě jsem za tebou nebyl, abys vyhodil toho nebo onoho

s. A. Kapek
- opakuje historii svého vystoupení na ÚV –[6]
- svůj názor na zasedání ÚV řeknu a potom požádám o uvolnění z funkcí
- je to tvoje vina, s. Husáku, po nastoupení do funkcí jsi byl moc hodný
- s. Biľak postupně přebíral tvoje pravomoci –
- každý jsme měli v předsednictvu svoje hodnocení a své razítko
- rozhodování s. Husáka pod vlivem s. V. B[iľaka] dovedlo k dnešním problémům
- dnes se chce vina každého z nás soustředit na jednoho
- strašně se to dnes podobá roku 1968
- Brežněv řekl: Eto vaše dělo! a odjel[7]

---

6 Antonín Kapek ve svém vystoupení na zasedání ústředního výboru 19. března 1987 řekl, že vedení KSČ postupně ztrácí důvěru, kritizoval „nedůsledné" řešení problémů po 17. sjezdu KSČ, ústup od „kolektivního vedení", hovořil o tom, že v předsednictvu vznikla „určitá nerovnoprávnost", aj. Jeho názory v závěrečném projevu na zasedání Gustáv Husák odmítl. (5. zasedání ÚV KSČ dne 18. a 19. března 1987, Zápis, s. 58–59.)

7 Tradovaný výrok Leonida Brežněva po jednání s vedoucími představiteli KSČ v prosinci 1967 v Praze.

- kolik soudruhů vehementně podporovalo Dubčeka – nastupoval ne jako gauner, ale jako neschopný člověk –
- lidi kritizovali kumulaci, dnes ji kritizují více, protože mají vnější podněty
- [budou mít sv – škrtnuto] lidi kritizují každého z nás
- [kolektiv, který – škrtnuto] nemusíme si být vždy sympatičtí
- soudružské vztahy je třeba zachovat
- že jsem se do L. Š[trougala] zamiloval? nemám důvody. Na to, co o mně říkal L. Š[trougal] v r. 1968, jsem zapomněl – to není pravda – posuzuji jej podle práce
- ekonomice rozumí –
- upozorňoval jsem s. G. H[usáka] na to, že byla chyba, že s. V. B[iľak] jel vlakem několik hodin se s. Brežněvem[8]
- kde je záruka, že těchto pár lidí správně rozhodne o obsazení funkce gen. tajemníka
- nemůžeme se domnívat, že touto změnou uspokojíme lidi a začnou nám věřit –
- omylem by bylo domnívat se, že nám všechno lidi odpustí, všechny naše chyby
- nikdo z nás nemůže na krizi vydělat
- prodělá na tom jedině strana
- pouští se řeči, že Kapek vystoupil jako Jelcin a že dopadne jako Jelcin
- snažil jsem se v Praze udělat, co jsem mohl, ale v takovéto atmosféře dělat nebudu
- na plénum se připravím a řeknu všechno

s. P. Colotka
- zamýšlel jsem se nad návrhem zprávy
- byl jsem šťastný, že na tom nejsme tak špatně jako některé jiné soc[ialistické] země
- je to i velkou zásluhou s. Husáka jako gen. tajemníka
- jsem překvapen, že se tato otázka v souvislosti s návrhem zprávy tady objevila –
- dokonce byl návrh na hl[avní] kádr[ovou] změnu připraven v písemné formě – to je pro mě neočekávané
- vychází mi to tak, že je nečasové a vůči s. Husákovi by to nebylo dobré, aby orgán ho vyzval k odchodu
- s. Jakeše si vážím, ale v této fázi jsme asi nezvolili nejvhodnější osobu
- jsem z toho nešťastný, že v tomto kolektivu, kde tak dlouho spolu pracujeme, se navrhuje řešit takovým způsobem změnu ve funkci gen. taj.

s. J. Kempný
- zbytečně jsi s. H[usáku] vyprovokoval tento způsob diskuse svojí reagencí na úvodní slovo s. Biľaka –
- měli jsme především posoudit návrh zprávy
- co se týče ekonomiky, nemohu se zprávou souhlasit
- ale najednou tady vznikl nový věcný problém

---

8 Pravděpodobně během Brežněvovy návštěvy Československa v květnu 1970, při níž došlo k podepsání nové československo-sovětské spojenecké smlouvy.

- nebylo rozumné, žes své úvahy o odchodu tady v PÚV uvedl
- to vedlo k tomu, že tato otázka se stala postupně ústředním problémem
- věci nepomůžeme, když nebudeme především řešit věcné problémy
- nejméně potřebujeme nejednotu ve vedení strany
- ve všech závažných otázkách jsme se vždy nakonec dohodli –
- teď se musíme dohodnout i o této věci
- vždy jsem byl pro podporu autority s. G. H[usáka]
- bylo by dobré mít už jednou nejvyššího funkcionáře, který odejde z funkce se všemi poctami [nečitelná dvě slova]
- řešit problém rozdělení funkcí může pozitivně přispět věci, když se do čela řešení postaví s. Husák sám a že to bude on, kdo navrhne nového gen. taj.
- mrzí mě a je mi těžko, že se to dostalo do nervózního řešení, místo abychom vážili, co bude pro stranu užitečné a prospěšné
- nemusí se to řešit v souvislosti s tímto plénem
- vytvořit podmínky, aby to byl s. G. H[usák], který bude v čele státu, aby byl členem tohoto řídicího kolektivu a byl mu určitým rádcem
- to byl asi idealismus
- v situaci, před kterou stojíme, úkolů bude mnoho – je třeba úkoly rozdělit na více lidí
- s rozumem, s rozvahou řešit tento problém, ať to bude hned nebo za nějaký měsíc
- neprejudikovat nějaké záměry, které by měly charakter boje skupin
- řešit s chladným rozumem a s cílem straně pomoci
- není to svalování odpovědnosti na jednotlivce, to nedopustit
- nemělo by se stát, aby to, co tady dnes mluvíme – bude zítra venku
- hovořilo by se nám klidněji a svobodněji
- situaci je třeba řešit s cílem věci pomoci [a nespojovat – škrtnuto]
- udělat všechno pro to, abychom měli v čele státu člověka, kterého si společnost bude vždy vážit –

s. A. Indra
- většině z nás je velice těžko
- nemůžeme mluvit o nastupující krizi, ta krize je tady –
- tvůj pokus, s. H[usáku], nás dělit na skupinky, a co kdo o druhém kdy řekl, není správný –
- přesně na den 19. XI. 1986 jsi informoval PÚV, žes nastolil otázku svého odchodu
- i při setkání PÚV se s. Gorbačovem ses znovu tak vyjádřil
- nejednou jsem ti napsal, jak si tě vážím za to, že jsi vzal na svá bedra situaci, kde nikdo z nás neviděl na konec tunelu
- myslel jsem a měl jsem dojem, že jistě se tajemníci dohodli o konkrétním řešení po návratu z oslav 70. výročí
- proč bychom to neměli udělat čestně za tvé účasti, z tvé iniciativy
- z hlediska lidského bys měl vyjít vstříc – bez přehodnocování a hanění minulé etapy

- je vždy škodlivé, když kdokoliv z nás se vžívá do role, že on jediný je povolán [nečitelné slovo] jednotu a překonat těžké období
- když se připravovalo Poučení,[9] také se říkalo, že strana se rozštěpí a nestalo se, naopak strana se upevnila

s. J. Lenárt
- je rozhodující, kdo bude stát v čele
- že my starší budeme odcházet, to je zákon biologický, pracovní, společenský
- hlavní je otázka, zda jsme dnes připraveni společně se s. G. H[usákem] tuto otázku řešit –
- maximálně racionálně jednat, i když se nemůžeme zcela odříci citů, pocitů atd.
- kulturnost našeho postupu je pro venek závazná
- mělo-li to být chápáno jako snaha svalit odpovědnost za chyby na jednu osobu – to by neobstálo ani před stranou, ani před společností –
- známe s. Husáka od mladých let, čím prošel, včetně nespravedlivého, s tragickými důsledky obvinění z buržoazního nacionalismu
- v Moskvě v srpnu 1968 vystoupil tak, že jsme s Biľakem pochopili, že se objevil člověk, který je schopen stranu a společnost vyvést z krize
- je třeba si ale přiznat, že od pléna 1974 jsme místo konsolidace začali provádět spíše konzervaci, v tom se shoduji se s. A. I[ndrou]
- změna nesmí znamenat svalování viny na jednotlivce
- další žádosti o uvolnění by si každý měl vážně rozmyslet
- mrzí mě, že s. Husák tady to označil za mocenský boj – to by znamenalo, že jsme se z minulosti nepoučili
- z mezinárodních hledisek
- [musíme se snažit – škrtnuto] umožnit s. G. H[usákovi], aby si to promyslel
- myslím si, že by měl být v čele tohoto procesu
- s. Husáku, prosím tě, nejdi na to, že jsou tu nějaké skupiny
- snaž se být v čele procesu a přemýšlej, ale ne dlouho, o kandidátu – ale ne dlouho, už i proto, že se to v tajnosti před veřejností neutají –
- na Slovensku se nějaké vlny nezdvihají – narozdíl od inf[ormace] s. Kapka, že tady se o tom mluví
- XVII. sjezd nastolil přestavbu, dnes nejde o nic jiného
- nejhorší by bylo, kdyby se dnes tématem stala ne přestavba, ale [dnes nastolená – škrtnuto] otázka rozdělení funkcí –
- vynadej nám, když jsi řekl, že nám každému vidíš až do žaludku – bylo by to

s. M. Jakeš
- je mně nepříjemné o tom hovořit
- neměl jsem nikdy jinou ambici než dělat pořádně svoji práci
- nikdo tady žádnou krizi nechce

---

9 *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti*, přijaté na 14. sjezdu KSČ v květnu 1971.

- tvrzení, že tady existuje nějaká organizovaná skupina
- byl by nesmysl spojovat změny s negací minulého období
- tvůj podíl na úspěších je nesporný
- s. Biľak měl blíže k představitelům SSSR z titulu své funkce
- pokud by se tato záležitost řešila, měla by se řešit za tvé aktivní účasti apod tvým vedením
- prát prádlo před ÚV by bylo neodpovědné a rozvadilo by to strany, a to nikdo, jak tu sedíme, nechce
- lidi nenadávají na
- referát na plénu máš ty přednést
- když však už to došlo tak daleko, otázku je třeba řešit, ale bez hledání inika
- argumentace o existenci skupin ve vedení není opodstatněná
- Toník [Antonín Kapek] neměl pravdu, když známkoval členy vedení na plénu – nejsme na tu metodu zatím připraveni
- věc rozdělení funkcí by se měla řešit kulturně, tak, aby to mělo pozitivní vliv na
- vážnost je ti věnována i ze strany

s. J. Haman
- jde o závažný okamžik
- jsem tady v orgánu strany bezmála 10 let
- byl jsem překvapen, že právě dnes je otázka změny gen. taj. nastolena, kdy je třeba na plénum jít s maximální jednotou
- s. Adamec řekl, že v PÚV není dlouho, ale je [ve] ved[oucí] funkci české vlády od jejího založení
- vycházím z jiného hodnocení, než je tady uváděno
- řídím se hodnocením XVII. sjezdu
- XVII. sjezd vytyčil velký program, byl rozpracován 4. a 5. plénem podvedením s. Husáka
- nechápu, že se tady mluví o zlomu kolem list[opadového] zasedání ÚV v r[oce] 1974
- [vychází – škrtnuto] zde se hovořilo, jako by celá strana žila potřebou měny ve funkci gen. taj.
- operuje se kritikou zdola
- ale připravujeme řešení slabin
- vycházím z toho, a omlouvám se i tobě, s. H[usáku], že jsi velký realista, a jsem přesvědčen, že až budeš cítit potřebu změn, že je nastolíš sám
- jednota strany je základem, každý z nás musí z tohoto hlediska vážit svoji odpovědnost za takové nastolení otázky rozdělení funkcí v etapě, do které jdeme
- překvapilo mě, že právě dneska před plenárním zasedáním byla tato otázka nastolena –
- mám pocity, že signály rozdílných názorů nevznikají spontánně zdola ale jsou odtud iniciovány
- jsem toho názoru, aby s. G. H[usák] ve funkci gen. taj. pracoval dál v zájmu řešení problémů, před kterými stojíme

– každý z nás by se měl vyvarovat kroků, které stranu poškodí

s. V. Herman
– znám názory které jsou projevovány v Jm [jihomoravské] krajské organizaci
– jsem přesvědčen, že řešení rozdělení funkcí by se nemělo řešit na nejbližším plénu

s. J. Fojtík
– přihlašuji se k výzvě s. Lenárta
– počínaje XVI. sjezdem se problémy věkového složení vedení a jeho schopnosti reagovat na složité úkoly
– na XVII. sjezdu nedošlo k posunu
– jsem tady tajemníkem od r[oku][10] a jsem vděčen s. H[usákovi] a KSČ, že mně dala tuto možnost
– cítil jsem a budu cítit velký obdiv k s. Husákovi
– nedovedu si představit, že by se záležitost měla spojovat s kritikou s. Husáka
– s. Husák právem vejde do historie, velké jeho zásluhy o stranu a společnost
– myslím ale, že věc je třeba řešit
– je mně trapné, že tady byl vyjádřen názor, že jde o komplot nějaké mocenské skupiny
– pracovně jsem svázán, jak mně bylo řečeno samotným s. G. H[usákem], se s. V. B[il'akem], který v PVÚ odpovídá za ideologickou práci –
– je to nepodložené a je to nebezpečná konstrukce
– když říkám, že věc nazrála, myslím, že to záleží s. H[usáku] na tobě, jak k této objektivní nutnosti přistoupíš –
– forma řešeníby měla být ve [nečitelné slovo], aby strana zvládla úkoly, které jsou velmi složité
– padlo tady jméno s. Jakeše
– myslím, že je to soudruh správný
– nové vedení bude formováno, ale mělo by to projít bez kolizí škodlivých straně
– každý z nás by měl potlačit svoji prestižnost

s. M. Hruškovič
– vážím si s. Husáka –
– zvažuji též, co nás čeká –
– sám s. H[usik] začal po návratu z Moskvy o nutnosti omlazení vedení včetně sebe –
– jsem názoru že s. Husák jako realista a člověk, kterého nemůžeme považovat za kariéristu
– několikrát v tomto období mluvíme o jednotě a najednou tak vážná věc na nás spadne
– nestraším 20. výročím, ale určitá paralela tu je –[11]

---

10 V zápisu je rok vynechán. Jan Fojtík byl tajemníkem ÚV KSČ od roku 1969.
11 Na zasedání ÚV KSČ ve dnech 19.–21.12.1967 byl ostře kritizován Antonín Novotný a Ota Šik

- nejde o prostý problém –
- členové ÚV budou věci posuzovat
- budou posuzovat, hodnotit polit[ickou] zralost, rozvážnost tohoto vedení
- situace je vážná, ale není ani krize ve straně, ani ve společnosti
- [byl – škrtnuto] jsem i dnes toho názoru, že s. H[usák] je rozvážný, rozumný, aby přišel s návrhy na řešení problému
- je to nedobré proti vůli s. Husáka a proti řadě členů tohoto orgánu
- reagence a stanoviska s. H[usáka] jsou na úrovni
- třeba něco řešit, ale jsem proti metodě –
- nepřidalo by to na pověsti tohoto vedení řešit naléhavé problémy
- je takový postup nejsprávnější, nejčestnější
- chceme-li s tím vším jít na ÚV, objednáváme si další krizi
- [lidi – škrtnuto] řešit otázku nového gen. taj. jen z iniciativy s. Husáka a na základě jeho návrhu
- to je základní podmínka
- tak si zachová před stranou, před společností úctu, že nebyl k odchodu přinucený
- prosincové plénum by mělo projednat přestavbu
- [léta – škrtnuto] nabídnout s. G. H[usákovi] z naší strany morální pomoc
- s. Jakeš jako kandidát je pro mě přijatelný, mohl by gen. taj. zastupovat

s. I. Janák
- více jsem se připravoval na zprávu
- nazrál čas rozdělení funkcí
- ale metoda by měla být taková, aby s. G. Husák sám s tímto návrhem přišel –
- jinak by to nebylo ve straně dobře pochopeno
- jako krajský tajemník jsem se mnoho od s. G. H[usáka] naučil –
- nejsem dnes tak přesvědčený, zda jsme připraveni řešit tento problém na nejbližším zasedání ÚV KSČ

s. F. Pitra
- zřejmě někteří soudruzi jsou připraveni na ÚV k diskusi, já ne
- přes problémy v ekonomice si myslím, že autorita s. G. H[usáka] ve veřejnosti neklesá
- nepovažuji za správné spojovat naše slabiny s odchodem s. G. H[usáka] z funkce g. t.
- nedovedu si představit, kdyby jsme [!] tímto způsobem předložili věci ÚV
- nemám informace o dopisech a kampaních v krajích
- strana čeká omlazení, ale ne tímto způsobem, polit[ická] etika!
- strana nesnese, aby tyto změny probíhaly bez vůle gen. taj. – změna ve funkci gen. taj. by měla proces omlazení završovat

---

vystoupil s návrhem na rozdělení funkcí prezidenta a generálního tajemníka KSČ. Na pokračování tohoto zasedání ve dnech 3.–5.1.1968 byl novým generálním tajemníkem zvolen Alexander Dubček.

s. J. Havlín
- s. Adamec přednesl velkou a falešnou obžalobu s. G. H[usáka]
- s. Biľak – argumentoval nějakými anonymy – musíme se řídit fakty
- v aparátě pracuji tak dlouho, abych věděl, co se může a co ne
- osobně ctím s. Husáka jako velkého politika usilujícího o jednotu strany
- měl být v některých směrech rozhodnější, nedošlo by to asi k dnešnímu
- hlavním nositelem těchto nedobrých věcí je s. Biľak
- loni jsem dal návrh na uvolnění s. Müllera, s. Fojtík mně pomáhal ve formulaci[12]
- s. H[usák] pod tlakem návrh nepředložil, jednou to řešeno bude muset být
- nikdo z nás nebude tupě trvat na tom, že věci nelze řešit
- budeme si vybírat z návrhů – je tady s. Pitra, o 10 let mladší, a jsou tady další soudruzi
- ať s. Husák přijde s variantním řešením
- veřejnost nehovoří jen o rozdělení funkcí, kritizují s. Biľaka, s. Kempného
- neměli bychom věci ukvapeně řešit
- zítra bude veřejnost vědět o vystoupení s. Adamce a s. Biľaka
- z poučení minulosti vyplývá, že kádrové změny nelze takto řešit

s. J. Poledník
- 1. XII. budu 10 let ve funkci tajemníka
- vedle úspěchů jsou i starosti a problémy
- odmítám jednostranné obviňování s. H[usáka] za nedostatky
- odejde-li s. Husák a postupně my všichni, je logika života
- ale nastolený způsob považuji za nevhodný, nesprávný a škodlivý
- plnění úkolů nejde nám, jak je potřeba, a my místo návrhů, jak věci budeme řešit, přijdeme s návrhem na změnu ve funkci gen. taj.
- víme dobře, co si lidé o nás myslí –
- s. Husák požívá vysoké autority ve straně a společnosti –
- má autoritu i u sovětského vedení
- dlouho jsme o nových věcech diskutovali a v březnu jsme něco narýsovali a teď to chceme realizovat
- jsem překvapen, jak s. Husák, s jakou erudicí, s jakou energií k věcem přestavby přes svůj věk přistupuje –
- se soudruhem Husákem můžeme ještě kus dobré cesty urazit
- neměla by to být záležitost nejbližšího zasedání ÚV
- návrh, aby s. Husák zprávu přednesl a pak požádal o uvolnění, to je mně cizí

M. Beňo
- jsem překvapen postavením otázky

---

12 Miroslav Müller, od roku 1972 vedoucí oddělení kultury ÚV KSČ, byl v důsledku svých četných zásahů do kulturního života i kvůli svým osobním vlastnostem v kulturní veřejnosti velmi neoblíben. Josef Havlín, tajemník ÚV KSČ, do jehož kompetence oddělení patřilo, usiloval za Husákovy éry marně o Müllerovo odvolání z funkce. Až v lednu 1989, při spojení oddělení kultury s oddělením školství a vědy, odešel Müller do důchodu.

- řešení této věci by mělo být provedeno se stranickou principiálností a musí to být provedeno pod vedením s. Husáka
- přikláním se k názoru, že nastolení otázky s přednesenou argumentací je v rozporu s úkoly, na kterých jsme se dohodli
- při vysoké výkonnosti s. Husáka mám pochybnosti o nutnosti řešení tohoto problému
- navíc máme mnoho starostí s novými úkoly

s. J. Hajn
- dlouho zdůrazňujeme existenci jednoty
- byla fiktivní
- s. Husák sám řekl, že za ním chodili soudruzi a štvali proti jiným členům
- to nebyl projev jednoty
- nepovažuji soudruhy, kteří s návrhem přišli, za lidi s protistranickými zájmy
- návrh je na stole, nemůžeme ho nebrat na vědomí –
- máme jít na ÚV a přetvařovat se tam, že je jednota
- [jakmile – škrtnuto] v této „jednotě" nelze přijatý program plnit
- nejlíp by se věci řešily, kdyby s. Husák vyšel návrhu vstříc
- nikdo přece nesmí na s. Husáka vznášet obvinění
- musíme se na to dívat z polit[ického] pohledu

s. Z. Hoření
- s. G. H[usák] má mimořádné místo ve stranické historii hned vedle s. K. G[ottwalda]
- je i dnes na úrovni úkolů
- jsem vzrušen demokratickou diskusí, která tady dosud nebyla
- rozdělení nebo spojení funkcí je věc historicky účelová
- je třeba rozhodnout racionálně, a ne emocionálně
- vedení má povinnost hrozící krizi zažehnat
- celková otázka omlazení strany dozrála, ale měla by být řešena
- upozorňuje na závazek, který každý z nás podepsal

s. L. Š[trougal]
- metoda je pro mě jako komunistu nepřijatelná
- a časová souvislost s plénem je
- chceme s. H[usáka] postavit proti přestavbě, on byl jedním z hlavních činitelů –
- v r[oce] 1967 jsem seděl na místě, kde sedí dnes s. J. Po[ledník]
- dnes stojí spíše otázka, jak mu v plnění funkce pomáháme
- já sebekriticky přijímám, že málo
- tezi, že strana se rozštěpí v případě, že se s G. H[usákem] postaví proti řešení
- odmítám i tezi o mezinárodních souvislostech
- o tom, co jsme tady mluvili, držet hubu
- jít na plénum s otázkou programu
- neřešit žádné kádrové otázky, začít realizovat program – nechat si vychladnout hlavy

- otázka demokratičnosti – na plénu může někdo vystoupit s otázkou rozdělení funkce, s. Husák mně řekl, že s ním zatočí jako s Jelcinem
- očekává se ve straně, jak bude kádrové otázky omlazení řešit centrum
- žádáme na krajích a okresech, aby v kádrové politice postupovali

s. G. H[usák]
- německý spisovatel řekl: „Co teď, malý člověče!"
- děkuji soudruhům za osobní slova na moji adresu
- chápete, že se mně těžko hovoří
- nikdo ať si nemyslí, že jsem [nečitelné slovo]
- spousta věcí by se dala dodat – všichni víme svoje – nechci rozdmychávat oheň
- naučil jsem si v životě vážit poctivost a charakter
- zažil jsem všeliké éry. Sám jsem byl objektem manipulací –
- člověk jde do věcí s čistou duší –
- jaké jsou mé kádrové záměry
- roky dělají své i u mě. Vím dobře, co si můžu dovolit
- Brežněv měl 3 infarkty a polit[ické] byro se usneslo, že ho ponechají ve funkci a budou za něho pracovat
- já to nepovažuji za správné
- měl jsem záměr přitáhnout mladé zkušené lidi za kandidáty a možná za tajemníky
- s tímto záměrem jsem některé soudruhy informoval
- o dovolené jsem si studoval možnosti
- asi 20 jmen – lidí pod 60 let
- z toho bych dal do diskuse, koho z kand[idátů] do PÚV a koho z krajů do ved[oucích] funkcí v ÚV
- [vedoucí tajemníci – škrtnuto]
- [když jsem – škrtnuto] mám dojem, že to je příčina dnešního návrhu – zabránit v realizaci tohoto záměru
- nedíval jsem se, kdo kam patří, to jsem abstrahoval
- kádrová politika patří k povinnosti každého funkcionáře
- chtěl jsem mít pocit, že mám dobré následovníky
- ať se někteří soudruzi nehněvají – informoval jsem je
- někteří soudruzi se velmi (písemně) připravili
- jak z toho
- na aktivu po návratu del[egace] z Moskvy nějaký voják hovořil, že H[usák] odejde z funkce
- lidi mají paměť –
- přál bych si, aby tyto naše diskuse nezanechaly ránu na další naší spolupráci –
- nepodezřívat jeden druhého
- když jsme komunisté, musí pro nás být strana více než osobní zájmy
- nedělám si iluze, že věci nevyjdou na veřejnost –
- s. K. H[offmann] řekl – džin je z láhve a nelze ho dostat zpět – já postavil otázku, kdo toho džina z láhve pustil
- nechci dělat unáhlené rozhodnutí ani takové, ani onaké –

- r[oku] 1968 bylo listopadové plénum, příprava rezoluce, která nebyla žádným zázrakem, ale jedna pasáž byla pozitivní, dávali jsme pozor, aby odpovídala stupni veřejného poznání
- pohled na ČSSR v zahraničí je dnes pozitivní –
- nepokazíme ho nějakým unáhleným krokem
- co dál v tuto chvíli, neumím říci
- jít na ÚV referovat a mít hůl za lubem
- nebo tam jít, říci jsem starý, žádám o uvolnění –
- máme dělat ÚV – nebo ne –
- včera a dnes jsme řekli, že je to třeba
- má Husák referovat, nebo ne, má se tvářit jako blbeček, že nic neví –
- nechci zbytečně řešení natahovat, ale odpovídám za to, jak věci půjdou dál
- to nejsou výmysly o plánech vyhazování z funkcí
- to jsou reálné záměry
- asi je třeba naše jednání odročit –
- strana by potřebovala upřesnění programů, o kterých jsme včera a dnes hovořili
- odložit zasedání – jak to zdůvodnit
- nechat na zasedání hlasovat –
- i v dnešních vystoupeních vidím kolísání, ať jsou důvody jakékoliv
- v programu jednání PÚV zůstala zpráva s podmínkou, že nebude na ÚV nastolována otázka generálního tajemníka
- odkládat plénum nelze – budou VČS [výroční členské schůze]a konf[erence], musí se jim dát zaměření
- dohodnout se, že na prosincovém plénu nebude nastolena? gen. taj., bude-li v diskusi dotaz, dostane odpověď slušnou, pokud bude otázka slušná
- za této situace můžu souhlasit, že můžeme projednávat návrh zprávy pro ÚV –
- vloni jsem hovořil se s. Jakešem, kde jsem mu řekl, že přijdu s návrhem, aby gen. taj. se stal on – Štrougal, Biľak další typy, Biľakovi jsem řekl, že po Husákovi by nebylo dobré [nečitelné] někdo jiný než Čech

s. V. B[iľak]
- já jsem na to řekl, že bych se svou kandidaturou nesouhlasil

s. G. H[usák]
- to je pravda
- chtěl jsem navrhnout, aby Jakeš byl ofic[iálně] [nečitelné slovo] za zástupce gen. taj., Biľak byl proti se zdůvodněním, že by to předurčovalo volbu gen. taj.
- ve středu PÚV – ke zprávě
- v nejbližší době nebude otázka změny ve funkci gen. taj. nastolována

s. K. Hoff[mann]
- v pondělí se sejít na zprávu a pak si prohovořit, co dál

s. G. H[usák]
- ale pod podmínkou, že se o otázce změny ve funkci gen. tajemníka nebude hovořit

s. V. Haman
- doporučuji se na to v pondělí sejít
- zpráva není dobrá, bude vyžadovat ještě mnoho práce
- plénum musí být

s. J. Kempný
- musíme si zvyknout říkat si ve straně věci, které nám pomohou
- v pondělí se sejít – posoudit zprávu
- na prosincovém plénu věci gen. taj. nenastolovat
- strana je nám na I. místě

s. G. H[usák]
- v pondělí v 15 hodin je manifestace[13]

s. M. Jakeš
- je NHK [národohospodářská komise ÚV KSČ]
- tajemníci musí dál na věci dělat
- v úterý v 10.00 hodin se sejde PÚV k projednání návrhu zprávy pro zased[ání] ÚV KSČ
- ? souhlas s řešením, že se nebude na plénu nastolovat otázka obsazení funkce gen. taj.

s. V. Biľak
- souhlas na plénu věci neřešit
- jiné dnešní východisko není –

s. M. Hruškovič
- vyznamenání bychom měli dát

s. G. H[usák]
- rozhodl jsem se, že požádám, aby se o mém vyznamenávání k 75. nar[ozeninám] neuvažovalo[14]
- tajemníci budou pracovat na dokumentu
- v úterý v 10.00 schůze PÚV

SÚA, ÚV KSČ - předsednictvo, zápis diskuse na 48. schůzi předsednictva ÚV KSČ 18.-19. listopadu 1987.

---

13 Manifestace na Staroměstském náměstí v Praze u příležitosti ukončení první etapy rekonstrukce Královské cesty. Zúčastnili se jí Husák, Štrougal, Kapek aj.

14 Návrh předložil Husák předsednictvu 4. prosince 1987. (*SÚA*, ÚV KSČ – předsednictvo, č.j. 3917.) Předsednictvo Husákově žádosti vyhovělo a usneslo se vzpomenout jeho 75. narozeniny, které připadaly na 10. ledna 1988, „skromnějším způsobem", neudělovat mu čs. státní vyznamenání a stejnou Husákovu žádost tlumočit také „bratrským stranám".

2

1987, 19. listopadu, Praha. – Poznámky šéfredaktora Rudého práva a člena sekretariátu ÚV KSČ Zdeňka Hořeního z jednání předsednictva ÚV KSČ o návrhu zprávy pro připravované 7. zasedání ústředního výboru.[15]

s. Biľak
- přestavba, demokracie, jednota
- co doformulovat k demokratičnosti
- v některých krajích se už objevily podpis[ové] akce na celost[átní] konf[erenci]
- zkvalitnit volební systém – i my: budou vypracovány metody obměny kádrů
- zkvalitnit kontrolu
- příprava nové ústavy
- hovoří se o lecčems, i o rozdělení funkcí
- ot[ázka] krit[iky] a sebekr[itiky] – nyní pokulháváme v kritičnosti – mnohé narušování zákonů nevyjasňujeme (viz Colotka – proč nevystoupíme na jeho obranu?)
- jednota – je ještě discip[lína], ale silně se narušuje jednota

s. Adamec
Jsem 23 let členem ÚV.[16]
Otevřeně: [jsme] ve velmi složité pol[itické] i ekon[omické] sit[uaci].
Pozornost [je] soustředěna na vedení strany.
Obavy, nervozita, spekulace se šíří.
Požadavek pevného jednot[ného] vedení je správný.
Problémy s plněním plánu.
Nedostatky kritizujeme ostřeji, ale věci se hýbají pomalu. Bojujeme s následky, ne s příčinami.
Dlouhodobé kořeny – spolupodílíme se.
Jsem pro [oslavy] 75 let s. gh. [Gustáva Husáka] Uznání mu patří. Vyzvedávání úspěchů je však neadekvátní.
Došlo k návratu k stereotypům, zejm[éna] v eko[nomice].
ŽÚ [životní úroveň] se držela, ale i rovnostářství, nepořádek.
Narušování soc[ialistické] zákonnosti – nereagovali jsme adekvátně.
Nekritické stanovisko ved[oucích] pracovníků se přejímalo.
Aut[orita] strany klesá, přitažlivost členství klesá.
V čele nemůže být jeden člověk spjatý s minulostí.
Nelze dále setrvávat na nynějším stavu.
Rozdělení funkcí.
Soudr[uh] Jakeš!

---

15 Zdeněk Hoření poskytl 22. listopadu 1999 pracovníkům Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR originál i strojový přepis svého zápisu z jednání s tím, že jsou to pouze „poznámky pořizované pro potřebu informování redakce Rudého práva". Publikovaný text byl srovnán s originálem a upraven v souladu s výše zmíněnými edičními pravidly.

16 Ladislav Adamec byl členem ÚV KSČ od roku 1966, tedy 21 let.

s. Štrg [Štrougal] – Jsem překvapen!
Připravujeme plénum. Program, o kterém jsem přesvědčen, že jej strana přijme.
Máme přehodnocovat minulost?
Za slabiny máme vinit jednoho člověka?
I já se musím hlásit ke všem chybám.
[Musíme] nastolit východiska, nechceme-li nastolit nejistotu.
V této etapě nepokládám za správné jednat o změně gen. taj.
Nedoporučuji měnit 1. člověka. Měňme to u jiné osoby. Já jsem 18 let předs[edou] vlády.
Nenastolovat tuto otázku!
Bude nutně tlak na přehodnocování věcí.
Udělám vše pro to, aby[...]

s. Hf [Hoffmann] – My jsme o té otázce hovořili.
Byla zde inkvizitorsky položena jedna otázka.
Začínáme novou etapu. Vyžaduje to zamyslet se nad omlazením.
Klíčovou otázkou je ot[ázka] 1. člověka.
Příklad SSSR – mladý dynam[ický] gen. taj. nespojuje funkce.
Byl jsem bojovný zastánce kumulace. Dnes jsem za dekumulaci.
Roste nedůvěra, kritika ve společnosti.

s. Kapek – Prosím stenograf[ický] záznam.

s. Biľak – Musíme se naučit, že nebudeme odcházet s chybami.
Kdyby LIB [L. I. Brežněv] ... [zřejmě: včas odešel z funkcí], dostal by se do učebnice.
S. gh [Husák] by mohl být předsedou strany a vedle něho gen. taj.
Strana by se rozštěpila, kdyby s. Husák stál proti.

s. gh [Husák] – Co bylo před rokem? Někteří ss. [soudruzi] mě agitovali, abych postavil ot[ázku] u s. G[orbačova], zda mám zůstat.
Gorb[ačov] [mi mj. řekl] ohledně Živkova – to je jejich věc. Také se hovořilo o jiných jménech – zřejmě režie, zmanipulování sov[ětských] soudruhů.
[Jde o] mocensko-pol[itický] zápas o vedení strany a státu. Zaujal jsem stanovisko – převést stranu přes toto období.
Podpisové akce jsou vyvolávány shora.
Ať mi nikdo nedělá milost – jsem prez[identem] zvolen do roku 1990.
V srpnu t[ohoto] r[oku] s. Hf [Hoffmanne] – vypustil jsi ducha z flaše a [řekl jsi mi, že] čím dříve [dojde k výměně ve funkci generálního tajemníka], tím lépe.[17]
Nejsem h... na cestě, do kterého lze kopnout.
Nyní v Moskvě ani v dubnu nebyl nejmenší náznak na kádr[ové] změny.

---

17 Rozhovor s Husákem z 21. srpna 1987 popisuje Hoffmann ve svých memoárech uveřejňovaných ve *Špiglu*: Exkluzivní rozhovor s expolitikem K. Hoffmannem. In: *Špígl*, (23.9.1999), s. 5; (25.9.1999), s. 4.

Měl jsem odpilovat řadu lidí, kterých jsem si vážil. Neudělal jsem to, proto nová taktika – odpílit mě.
Snažil jsem se vždy o vyrovnání táborů.
= Vedení neměnit, omladit, postupně nahrazovat.

s. Biľak – Vypadá to, že jsem hl[avní] režisér. V Moskvě [jsme] se radili – o jakých ot[ázkách] mluvit s Gorb[ačovem]. Doporučil jsem ti, že sov[ětští] ss. [soudruzi] uvítají tvé gesto rozdělení [funkcí]. Jsi nejvzděl[anější] z ved[oucích] činitelů.
Nepoužívej výraz „pol[iticko]-moc[enský] zápas".
Jsem ochoten i dnes odejít z funkcí.

s. Hf [Hoffmann] – Nebyl jsem připraven v srpnu k návrhu, ale ty jsi se mne zeptal. Považoval jsem za čestné říci ti svůj názor. Nikdy jsem nežádal vyhodit někoho.

s. Kapek – Jsem šokován. Bezprostředně reaguji. Je to věc ohromné důležitosti. Druhou krizi strana nepřežije.
Dostal jsem po 5. zas[edání ÚV KSČ] výprask[18] a nebudu si brát popelnici jako Jelcin.[19]
Na příštím plénu požádám o odchod ze všech funkcí.
To je tvá vina, s. Husáku! Po zvolení prezidentem jsi byl hodný a málo rozhodný. Soudr[uh] Biľ[ak] stále více zvyšoval svou pravomoc.
Za LIB [Brežněva] ani 1x Štrg. [Štrougal] nebyl v Moskvě. Každý jsme tam měl své razítko.
Byl jsem proti kumulaci funkcí a byl jsem prašivou ovcí.
Strašně se to podobá r[oku] 1967. Eto vaše dělo [psáno azbukou], řekl LIB [Brežněv] a odejel.[20]
Dub[ček] neodstupoval jako gauner, ale jako neschopný člověk.
Se stářím ubývají síly. Proč musíme odcházet s ostudou?
Lidé také leccos říkají o s. Biľ[akovi], o mně, o Hf [Hoffmannovi], že máme odejít. Ale vy si myslíte, že odejde jeden a bude vše v pořádku.
Tomu průseru už nikdo nezabrání, už to letí. Je to začátek. Štrg. [Štrougal] vyletí jako druhý. Vzpomíná, co Štrg. [Štrougal] v 1968 říkal o něm.
Karle [Hoffmanne], tři roky jsi chodil do důchodu a udělal jsi vše pro to, abys přišel sem [do funkce tajemníka ÚV KSČ].[21]

---

18 Antonín Kapek ve svém vystoupení na zasedání ústředního výboru 19. března 1987 řekl, že vedení KSČ postupně ztrácí důvěru, kritizoval „nedůsledné" řešení problémů po 17. sjezdu KSČ, ústup od „kolektivního vedení", hovořil o tom, že v předsednictvu vznikla „určitá nerovnoprávnost", aj. Jeho názory v závěrečném projevu na zasedání Gustáv Husák odmítl. (5. zasedání ÚV KSČ dne 18. a 19. března 1987, Zápis, s. 58–59.)

19 Boris Jelcin na zasedání ÚV KSSS v říjnu 1987 vystoupil s radikální kritikou nedůslednosti reforem a nabídl svou rezignaci. Ostatními diskutéry byl proto tvrdě odsuzován a posléze zbaven významných politických funkcí.

20 Tradovaný výrok Leonida Brežněva po jednání s vedoucími představiteli KSČ v prosinci 1967 v Praze.

21 Karel Hoffmann byl od roku 1971 do března 1987 předsedou Ústřední rady odborů. Ve svých

Chybu jsi udělal, s. Hus[áku], když jsi poslal s. B[iľaka] se s. LIB [Brežněvem].[22] Tolik času jsi s ním neseděl ani ty.

Kdo se ozval na to, že jsme si rozdávali „hrdiny". Byla to daň doby LIB [Brežněva].

Udělal se velký kus práce i zásluhou s. gh [Husáka]

Tohle jsem nečekal – takové načasování před plénem. Jestli si někdo myslí, že na krizi vydělá, tak ať ví, že prodělá strana. Nemůže obstát člověk, který nemá čisté svědomí. V takové atm[osféře] dělat nemůže.

Požádám plénum o uvolnění z funkce.

Jsem z toho smutný, ale je to strašně vážná věc.

s. Colotka – Je to nepatřičné, že se taková ot[ázka] postaví před přípravou pléna.

Není časové jít na plénum s touto ot[ázkou].

Objednali jsme si smutné dny!

s. Ký [Kempný] – Zbytečně jsi [k Ladislavu Adamcovi] vyprovokoval tento způsob diskuse na úvodní slovo s. Biľ[aka].

Ke zprávě – nemohu souhlasit, co se tam říká o ekon[omice].

Nervózními přístupy věci nepomůžeme.

Čeho potřebujeme nejméně, je nejednota strany.

Jsem proti palácovému puči.

Ty věci se budou muset řešit. Budeme je řešit v zájmu strany, budeme-li je řešit s chladným rozumem.

Je i v autoritě s. gh [Husáka], aby se věci řešily, ale jsem proti tomu, aby se věci svalovaly na 1 člověka, více odp[ovědnosti] má např. předs[eda] vlády.

Nutno autoritu s. gh [Husáka] plně podpořit v jeho funkci prezidenta.

s. Indra – Je nám velice těžko, zejména těm, co to prožívali před 20 lety.

Ta krize je tady. Pokus rozdělit nás na skupiny. Já jsem byl proti odchodu s. Hf [Hoffmanna] z ÚRO.

Před 5. plénem jsem ti [G. Husákovi] řekl, že jsi udělal chybu, když jsi 19.11.86 nastolil ot[ázku] rozdělení a opakoval jsi to za účasti s. Gorb[ačova].

Vážím si tě, s. H[usáku], že jsi vzal opratě do rukou v situaci, která se zdála bezvýchodná.

Proč u nás musí být situace, že lidé odejdou z funkce tím, že zemřou nebo je podupáme.

Nyní tvrdíš, že z funkce nechceš odejít ve jménu strany.

---

memoárech (Exkluzivní rozhovor s expolitikem K. Hoffmannem. In: *Špígl*, 21.8.1999, s. 4) uvádí, že chtěl odejít nejen z odborů, ale i z předsednictva ÚV KSČ, což Husák kategoricky odmítal. Zprvu údajně naléhal, aby Hoffmann zůstal v odborech, pak mu nabízel funkci předsedy české vlády nebo vedoucího tajemníka Městského výboru KSČ v Praze, Hoffmann však odmítl. Uvítal však další Husákův návrh, aby se stal tajemníkem ÚV KSČ. Do této funkce byl zvolen na zasedání ústředního výboru 19. března 1987.

22 Pravděpodobně narážka na společnou cestu Biľaka a Brežněva ve vlaku během Brežněvovy návštěvy Československa v květnu 1970.

Proč bychom to nemohli udělat čestně, soudružsky, z tvé iniciativy? Bez hanobení minulého období, o kterém jsme řekli, že to bylo jedno z nejúspěšnějších období – my jsme měli vždy sklony přehánět.

s. Len[árt] – V 1967–8 jsem byl zle orientován a stále mě zajímala ot[ázka], kdo bude? Nedostával jsem odpověď. I nyní je třeba se rozhodnout, kdo bude. Že my starší budeme odcházet, je biologická zákonitost. Ale musíme se sjednocovat na tom, kdo přijde po nás.

Vzpomíná nespravedl[ivého] obvinění [Husáka] z burž[oazního] nac[ionalismu], pak srpen 1968 v Moskvě, kdy sehrál klíčovou úlohu jako osobnost, která může vyvést společ[nost] z krize.

Konsolidaci jsme zaměnili konzervací.

Plénum v 1974 jsme nedovedli realizovat.[23]

Změna nesmí znamenat, že vinu svalíme na jiného.

Neměli bychom postupovat emocionálně.

Nástup v SSSR i Číně ovlivňuje naši veřejnost.

Umožnit s. Hus[ákovi], aby si to rozmyslel, měl by být v čele demokrat[ického] procesu. Hus[ák] má takovou vizitku, že by sis [!] ji neměl pokazit tvrzením o dvou táborech. Klebety hoď do hajzlu...

Lze uvažovat o návrhu s. Biľaka.

Na hist[orickou] škodu věci bude, když místo na přestavbu budeme orientovat stranu na změnu funkcí.

s. Jakeš – Není mi příjemné, že bylo vzpomenuto mé jméno. Nemám v této věci žádnou iniciativu.

Vždy jsem tě, s. H[usáku], podporoval.

Nikdo krizi tady nechce. Ani tvrzení, že jsou zde skupiny, neplatí. Ano, jsou ss. [soudruzi], kteří mají na věci stejné názory.

Pokud se má taková věc dělat, musí se dělat za tvého vedení! Nelze obviňovat jeden druhého, vynášet to na ÚV, prát prádlo, to není cesta.

Lidé nadávají na vedení, ne na H[usáka], na to, že se nic neřeší.

Nepovažuji se za kandidáta na g. t., ale ot[ázka] se musí vyřešit, ne cestou skandalizace, hledání 1 viníka.

Odpovídá kolektiv.

Vystoupení s. K[apka] je cestou rozkládání strany.

Čas dozrává – nutno vše provést kulturně, aby ten, kdo přijde po tobě, měl tvou podporu.

s. Haman –

s. Herman – Rozdělení funkcí neprospěje jednotě strany.

---

23 Zasedání ÚV KSČ 27.–29. listopadu 1974 hodnotilo celé období obnovy a konsolidace totalitního režimu v Československu, uskutečňované Husákovým vedením KSČ. Vedoucí funkcionáři komunistické strany mu přikládali zásadní význam.

s. Foj[tík] – K racionalitě tónu s. Lenárta, omezit emociálnost.
Ot[ázka] musela být nastolena.
Ve straně kritika, že na 17. sj[ezdu KSČ] nebylo vedení dostatečně obměněno.[24]
[Jsem] od r[oku] 1969 tajemníkem. V mnohém jsem vděčný s. gh [Husákovi]. Dal mi velkou šanci.
Nedovedu si představit nekulturní odchod s. gh [Husáka].
S. gh [Husák] se stal symbolem za r. 1969, za jeho obrovskou práci. Nehledě na věk vydává obrovské úsilí.
Trapné, že se mluví o krizi. Sám se k žádné mocenské skupině nepočítám.
Úzce spolupracuji se s. Biľ[akem], je předs[edou] ideol[ogické] komise a nikdy jsem neprojevoval ambici se povyšovat nad ním. Je to hluboce čestný člověk, proto jsme se sblížili.
O žádné skupině pod jeho vedením nevím.
Je to nebezpečná konstrukce.
Nejsem součástí síly, která na tebe dělá nátlak.
Forma řešení by měla být taková, aby nám nezpůsobila potíže, aby strana zvládla úkoly.
S. Jakeš – funkce by byla ve správných rukách.

s. Hruškovič – Není krize ve straně ani společnosti.
S. gh [Husák] se nemůže zesměšnit být ve funkci, kterou neutáhne. Ale s. gh [Husákem] to funguje – roky nejsou na překážku.
Proč to řešit na tomto plénu – rozhodující je obsahová stránka.
Neobjednávejme si luxus krize!

s. Janák – Nazrál čas k rozdělení.
Měl by s iniciativou přijít s. gh [Husák].
Ve straně by to nebylo pochopeno, kdyby to bylo řešeno bez s. gh [Husáka].

s. Pitra – Šokován, nejsem připraven.
Autorita s. gh [Husáka] neklesá.
Nevidím etiku v tom, jak věc nastolujeme.
Tento proces by neměl probíhat bez gen. taj.

s. Havlín – Ať se s. Ad[amec] nezlobí, přednesl písemně připravenou falešnou obžalobu s. Hus[áka].
Ať se nezlobí s. Biľ[ak], s anonymy ze sov[ětské] ambasády se zde neoperuje.[25]

---

24 Na 1. zasedání ÚV KSČ po 17. sjezdu (27.3.1986) došlo k jediné změně: počet kandidátů politbyra ÚV KSČ byl rozšířen ze tří na šest. Novými členy se stali František Pitra, Vladimír Herman a Ignác Janák.

25 Pravděpodobně míněna informace, že Štrougal během listopadové návštěvy Moskvy v rozhovoru s Gorbačovem označil Biľaka za hlavu protireformních sil v ČSSR.

Vážím si s. gh [Husáka], [je to] velký politik usilující o jednotu strany. Mohl být rozhodnější.
Ohledně Müllera: s. B[iľak] ví, že ho napomínal, aby nedělal s. Jakešovi ostudu. Dával jsem návrh na uvolnění s. M[üllera] z funkce.[26]
Soudr. F[ojtík] mně [to] pomáhal formulovat.
S. gh [Husák] má návrh u sebe, informoval o tom s poznámkami s. Kapka. Tento problém musí být dříve – později vyřešen.
Kandidáti: s. Jakeš, s. Pitra i další soudruzi.
Ostře se kritizuje činnost s. Biľaka i s. Kempného, proč nenásledují s. Korčáka.[27]
Řešíme to ve vhodné době?

s. Poledník – [Jsem] 10 let zde [ve funkci tajemníka ÚV KSČ]. Hlásím se k nedostatkům a odmítám obviňování s. gh [Husáka] – [je to] nedůstojné, nesprávné.
Jsme povinni navrhovat věcná východiska.
V této situaci nastolíme problém g.t.
Tak zkušení politici [to] dnes takovou formou nastolují! Nepochopím.
Víme, co si lidé o nás myslí?
Cynismus jít na ÚV s tím, že gh [Husák] požádá o odchod.

s. Beňo –

s. Hajn – Jak to, že je jednota fiktivní?
V r[oce] 68 jsem věděl, koho proti sobě mám.
Už se to stalo – nastoleno!
Máme jít v umělé jednotě na plénum?
Pochybuji, že lze v této „jednotě" program plnit.
Měl by jít tomu vstříc svou autoritou s. gh [Husák].
Svádět věci na Novotného – opakování dnes strana nevezme.

zh [Zdeněk Hoření] –

s. Štrg [Štrougal] – Metoda je nepřijatelná.
Chceme postavit s. H[usáka] proti přestavbě.
On je v čele přestavby! Je hl[avní] překážkou přestavby?
Odmítám tezi, že odmítnutí dekumulace je rozštěpení strany.
Ani že odchod z funkce má mezinárodní význam – Živkov...
Neřešit na plénu kádrové ot[ázky] a začít realizovat program.

---

26 Miroslav Müller, od roku 1972 vedoucí oddělení kultury ÚV KSČ, byl v důsledku svých četných zásahů do kulturního života i kvůli svým osobním vlastnostem v kulturní veřejnosti velmi neoblíben. Josef Havlín, tajemník ÚV KSČ, do jehož kompetence oddělení patřilo, usiloval za Husákovy éry marně o Müllerovo odvolání z funkce. Až v lednu 1989, při spojení oddělení kultury s oddělením školství a vědy, odešel Müller do důchodu.

27 Předseda české vlády a člen předsednictva ÚV KSČ Josef Korčák v březnu 1987 odešel do důchodu.

s. Biľak – Ot[ázku] demokratičnosti si musíme vyjasnit. Na plénu může někdo vystoupit s rozdělením funkcí. Chtěl jsem si ujasnit odpověď na PÚV.
Nic jsem neorganizoval, to není můj styl.

s. gh [Husák] – Poděkoval za dobrá slova na jeho adresu.
Naučil jsem si vážit poctivost a charakter.
Případ LIB [Brežněva] – politbyro KSSS se usneslo na doživotní funkci. To je nesprávné.
Mé záměry: získat mladé lidi do PÚV za kandidáty. 15 jmen. Pod 60 let. Na krajích připravovat gardu 40tníků.
Všichni jste přišli ve věku pod 50. Ale když jsem nazval své kandidáty, bylo mi řečeno „nezralý".
Strana nesmí stát v bezradnosti.
(S. Husák je v této chvíli velmi dojatý, k slzám, mluví velmi emocionálně, je to doslova zpověď. Trochu pošišlává.)
Dnešní rozhovory visely ve vzduchu.
Mohly být nastoleny dnes, za týden.
Nevyplácí se podceňovat partnera.
Ohledně diskrétnosti! Viz loni – na aktivu v Blavě [Bratislavě].
Co si přeji? Aby tyto naše rozhovory nezanechaly ránu. Jinak jsme v situaci jako v poslední fázi Novotného. Podezřívavost. I ji jsem se naučil.
Jsme-li komunisté – ta strana je více než osobní zájmy.
Džin je z flaše, jak ho dostaneme zpět?
List[opadové] plénum 1968. To bylo vítězství![28]
Máme odp[ovědnost] k lidu, straně, MKH [mezinárodnímu komunistickému hnutí], Sov[ětskému] svazu.
Je to na stole, říkají někteří.
Máme plénum dělat? Tvářit se před ÚV, že nic se nestalo?
Osobní racionální návrh: nenastolovat na pros[incovém] plénu ot[ázku] gener[álního] tajemníka.
Projednat zprávu.
75. nar[ozeniny]:[29] Skromně vzpomenout, žádné vyznamenání, požádat i bratrské strany [aby jednaly obdobně].
Přípravu budoucího sjezdu nemohu dělat.
Soudr. Jakešovi jsem navrhoval, že jdu s návrhem na něho. Byl kandidátem i s. Štrg. [Štrougal] a Biľak.
Biľak z dvou důvodů není možný. Sám řekl ne. Zůstali dva. Navrhl jsem, aby s. Jakeš byl mým zástupcem. Bylo mně řečeno – nedělej to.

---

28 Zasedání ÚV KSČ ve dnech 14.–17.11.1968 bylo jedním z kroků politického vedení země na cestě opuštění reformního kurzu. Mimo jiné bylo schváleno odložení termínu mimořádného sjezdu KSČ a Zdeněk Mlynář rezignoval na své vedoucí stranické funkce.

29 Gustáv Husák se 10. ledna 1988 dožil sedmdesáti pěti let.

Znovu navrhuji – do 40. výročí[30] otázku neotevírat.
Žiji sám, děcka mám ve světě.
Budu se koukat v svém domku v Blavě [Bratislavě], jak to děláte.

s. Hof [Hoffmann] – V pondělí PÚV?

s. Herm[an] – Plénum musí být.

s. Ký [Kempný] – Dopracovat zprávu.

s. gh [Husák]: – PÚV v úterý. Tajemníci, pracujte na zprávě!
K narozeninám: vnitřně jsem se rozhodl – bez vyznamenání. Ze mne nemluví uražená ješitnost.
1. Tajemníci – pokračujte na zprávě.
2. V úterý – PÚV.

Osobní archiv Zdeňka Hořeního.

3

1987, 24. listopadu, Praha. – Záznam úvodního vystoupení Gustáva Husáka na jednání předsednictva ÚV KSČ o návrhu zprávy připravované na 7. zasedání ústředního výboru.[31]

s. G. Husák
- zpráva byla připravena taj[emníky] ÚV –
- mělo by to být asi lednové zasedání ÚV KSSS
- musíme dostat ještě zprávu k [nečitelné slovo] k 8. 5LP [pětiletému plánu], plánu jeho plnění v t[omto] r[oce] a
- musí se pracovat na zprávě za pochodu
- dále pracovat na zprávě v čele se s. G. Husákem
- zabránit proniknutí napětí v PÚV na veřejnost –
- zpráva by měla předznamenat přelom v naší práci
- máme asi 1 rok zpoždění proti KSSS
- zatím VČS [výroční členské schůze] se připravují starým způsobem – stejně i konf[erence]
- zasedání ÚV musí být přelomem v práci –
- otevřené věci by měly být v PÚV do 2. 12. – je to reálné? – nebo ne

[...][32]

SÚA, ÚV KSČ – předsednictvo, zápis diskuse na 50. schůzi předsednictva ÚV KSČ 24. listopadu 1987.

---

30 Únorového převratu v roce 1948.
31 Jednání o zprávě bylo zařazeno jako první bod programu.
32 Diskuse ke zprávě byla zaměřena především na ekonomické problémy. O rozdělení funkcí se nehovořilo. Další část záznamu diskuse k tomuto bodu proto neotiskujeme.

4

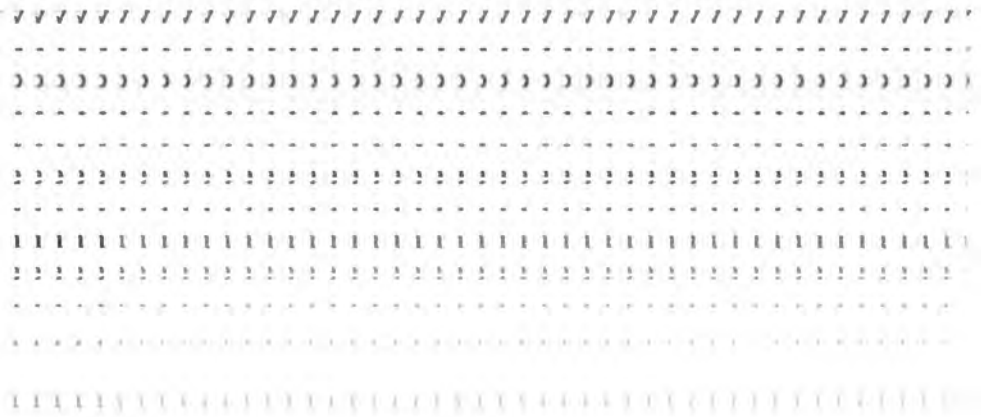
1987, 9. prosince, Praha. – Zápis z jednání předsednictva ÚV KSČ o přípravě plenárního zasedání ústředního výboru.[33]

s. G. H[usák]
- dohodli jsme se, že svoláme ÚV, dohodli jsme se o jeho obsahu
- požádám o uvolnění ÚV KSČ z funkce gen. taj.
- vzniklo napětí v tomto orgánu kolem této otázky
- z toho vzniká i v základně nedobré klima
- je třeba alespoň v tomto orgánu vyjasnit věci
- je zvyk při kádrových změnách, že se s každým hovoří
- na PÚV – 19. XI., tam napětí vzniklo
- netuším, že bude otázka rozdělení funkce nastolená
- jako předsedající tohoto orgánu jsem předem o návrhu nevěděl
- většina o tom nevěděla
- to je v rozporu se stanovami a zvyklostmi
- jde o zásadní, a ne podružnou otázku
- v rozhovorech jsem naznačoval, že z funkce chci odejít
- otázka rozdělení funkcí nebyla na poradě tajemníků k přípravě zprávy nastolena
- musíme si uvědomit, jaké metody v takových případech se mají používat –
- v r[oce] 1950 jsme byli zavoláni na ÚV k Prašné bráně[34] pod záminkou projednání otázek zásobování –
- a tam Slánský obvinil z ničeho nic...
- za 2 měsíce bylo svoláno zasedání ÚV KSS
- tam vystoupil Široký a obvinil Husáka, Novomeského, Šmidkeho a Clementise z buržoazního nacionalismu –
- nic s námi nebylo předem projednáno
- takové metody byly později celou stranou odsouzeny
- nehněvejte se, ale trochu mně to připomíná současné jednání kolem rozdělení funkcí
- napětí vzniklo v orgánu a přenáší se dolů –
- emoce jsou jedna věc a stranické povinnosti jsou hlavní –
- musíme postupovat demokraticky
- kolektivnost není prázdný pojem
- znamená to vyjasňování otázek v příslušném kolektivu
- tolik k formě a metodě
- zaměřit se na aktivizaci strany na plnění úkolů –
- to, o čem jsem hovořil v úvodu, nebudu opakovat na ÚV
- tam předložím žádost o uvolnění z funkce gen. taj. pro stáří...
- a budu se snažit, aby věc byla řešena v klidu

---

33 Příprava zasedání ústředního výboru byla zařazena jako první bod jednání schůze předsednictva.

34 U Prašné brány, v dnešní budově Komerční banky, tehdy sídlil sekretariát ÚV KSČ. Gustáv Husák byl v té době předsedou sboru pověřenců.

- byl jsem přesvědčen o kvalitách s. G. H[usáka] a o jeho schopnosti realistického politika
- to, co dnes řekl, je výraz velké moudrosti, osobní odvahy a statečnosti
- že zájmy strany a soc[ialismu] staví nad své osobní zájmy
- jsi skutečně první mezi rovnými a potvrdilo se to i dnes
- děkovat je mu třeba za mnohé
- jak dal tento kolektiv dohromady
- umění ved[oucího] člověka je stmelovat řídicí kolektiv
- historie to nemůže oddělit od přestavby
- tvoje rady pro nás neztratí cenu
- a bude je jistě vážit i s. Jakeš
- původně jsem si myslel, že bychom se měli
- na plénu ÚV KSČ nepořádat „diskusní orgie" (rozhodnutí PÚV by k tomu vedlo)
- nechme mluvit lidi z pléna
- je tady velký tlak ze strany nepřátelských sil, aby zneužily přestavbu a demokratizaci pro své cíle a proti straně –
- síla církve – nepodceňovat –
- odmítám, aby nedostatky se spojovaly s osobou s. G. H[usáka] nebo s kterýmkoli z nás osobně
- za dobré i špatné odpovídáme všichni
- nedramatizovat nedostatky
- ? změnit stanoviska k dopisu s. G. H[usáka] o skromném vzpomenutí [k] 75. narozeninám[35]
- kádrové změny – lépe [by] na straníky působilo, kdyby další změny se dnes nedělaly
- s kandidaturou s. M. J[akeše] souhlasím, znám ho nejdéle: od 1948
- má určité kladné předpoklady
- s. Jakeši, musíš na sobě ještě pracovat, čelit voluntarismu –
- vybírat kádry podle výsledků v práci
- pěstuj v sobě cit pro soc[iálně] slabé vrstvy naší společnosti
- soc[ialistická] společnost nesmí podcenit péči o soc[iálně] slabé vrstvy
- energie aparátu strany se musí soustředit na organizátorskou práci
- obklopit se lidmi polit[icky] pevnými a kompetentními

s. K. Hoffmann
- nebýt tvého, s. G. H[usáku], rozhodnutí, byla by dlouhá diskuse o „analogiích"
- [hlavní – škrtnuto] řadu myšlenek mně vzal s. Indra

---

35 Dopis Gustáva Husáka se žádostí neudělovat mu u příležitosti 75. narozenin státní vyznamenání předsednictvo projednalo 4. prosince a žádosti vyhovělo. Po Husákově odchodu z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ se to však stalo neúnosným. Proto mu na slavnostním „soudružském setkání" Alois Indra předal – „na návrh předsednictva ÚV KSČ" – Řád Klementa Gottwalda.

- vysoce oceňuji nejen tvé rozhodnutí a vím, že k tvým závěrům bylo třeba mnoho statečnosti a rozvahy
- tvůj přístup je vysoce odpovědný, je to důkaz velikosti a výjimečnosti –
- tvoje autorita ve straně a společnosti vzroste
- je to důkaz skutečného polit[ického] realismu
- máme na ÚV, k 75. nar[ozeninám], k únoru [1948] i k 70. výročí ČSR
- znovu zvážit, jakým způsobem vyjádříme svou úctu k tvé práci
- velká slabina našeho hnutí je, že zatím nikdo z ved[oucích] funkcionářů neodešel se cti z funkce
- k s. M. J[akešovi] – v daný okamžik nejlepší kandidát –
- ovládá problematiku str[anické] práce, st[átního] aparátu, národních výborů atd.
- má mnoho životních zkušeností –
- je známý ve straně a společnosti
- vztah k [československé] federaci má jasný
- jeho vztah k SSSR, ale i z druhé strany k němu
- je komunikativní – má předpoklady sjednocovat lidi, a ne rozeštvávat –
- bylo by dobré, kdyby měl o 10 let méně!
- ale je schopen intenzivní práce –
- bude třeba, aby se trvale opíral o kolektiv, znal a užíval názory ostatních členů vedení – dát kolektivu najevo, že bez něho pracovat nechceš
- více smyslu pro potřeby soc[iálně] slabých!
- ze stejných důvodů, které byly uvedeny, bychom neměli teď sahat k dalším kádrovým změnám ve stranických orgánech a funkcích
- zatím nestavět potřebu zástupce gen. taj.
- v sousedních zemích nejde o nástupce, ale jen o zástupce –
- proč jsme neměli „zástupce" gen. taj. 20 let
- nepospíchat, ať si věci zváží s. Jakeš
- ÚV má důstojně záležitost projednat v úzkém kruhu a potom pokračovat v [nečitelné slovo] jednání
- kádrovou věc nenechávat až na poradu s ved[oucími] taj[emníky].
- svolat [aktiv – škrtnuto] schůzky čl[enů] a kand[idátů] ÚV na krajích, promyslet, jak to bude pro ty, kteří žijí v Praze
- vnitrostranická informace č. 32 snesla mnohem více nedostatků než soudruh Adamec[36]
- nebyl by přijatelný přístup svádět nedostatky na jednotlivce

---

36 Vnitrostranická informace č. 32 (z 27.11.1987) konkrétně upozorňovala na některé krizové jevy v československém hospodářství. Vnitrostranické informace byly sestavovány politickoorganizačním oddělením ÚV KSČ na základě pravidelných týdenních zpráv krajských výborů KSČ. Byly označeny jako tajné a určeny jen pro vedoucí komunistické funkcionáře. – Odvolávka na „soudruha Adamce" se týká jeho připraveného vystoupení na zasedání předsednictva ÚV KSČ 19.11.1987 (viz dok. 1).

s. J. Lenárt
- vystoupení s. G. H[usáka] – a návrhy jsou pro nás poučnými
- jednoznačně spojovat současné revoluční úkoly se zásluhami s. Husáka
- když hledáme živnou sílu, musíme ji najít v práci a úsilí našeho lidu, pracujících obou národů –
- [bylo by – škrtnuto] bojovat proti nihilismu – je to reakční, revanšistická ideologie –
- pokud budeme všechno kritizovat, nebudeme mít síly pro přestavbu
- kontinuita – spojená s kritickým přístupem
- pokračujeme v revoluci a nepřehazujeme na kolej ekleticismu a kvazirevolučnosti
- proto si musíme velmi vážit života a díla a osobnosti s. G. Husáka
- tak musíme i my přistupovat ke změně na ÚV – hlavní je ? stáří
- přestavba a demokracie – v celé jeho (G. H.) života [!] je zřejmý jeho osobní vztah k těmto ideálům
- on se vždy snažil přitahovat do boje lidi – všechny poctivé ve všech etapách vývoje naší společnosti
- šel proti lidem, kteří svým vystupováním lidi proti straně popuzovali –
- to nakonec vedlo [i k jeho tragédii – škrtnuto] k tomu, že se mu pomstili
- připomíná postoje s. H[usáka] v Moskvě v srpnu 1968
- s. Husák a Poučení[37]
- s. Husák a reforma –
- osobu s. H[usáka] vždy spojovat s revoluč[ními] trendy ve straně a společnosti
- veřejnost by nevzala metodu svalování viny na jednotlivce
- nejde o chyby, ale nové požadavky rychlého vývoje, které jsme ne dostatečně včas postihli
- souhlasím s kandidaturou s. M. J[akeše] – pracovitý, svědomitý
- aby se učil vidět věci v širších souvislostech
- aby vedle správného přístupu k ekonomice viděl ostře problémy pracujících
- nejsem pro kádrové „zemětřesení"
- není mi také [jasné?], kde se tento strašák vzal
- plénum ÚV konat v prosinci
- referovat by měl nový gen. taj.
- udělat porady na krajích

s. V. B[iľak]
- věřil jsem, že s. G. H[usák] pochopí věci z PÚV 19. 11. t[ohoto] r[oku].
- od první do poslední písmeny [!] souhlasím s tím, co s. A. I[ndra] řekl a s. Hoff[mann]
- i s poučeními na adresu s. Jakeše
- strana vyžaduje dnes jistotu, že do čela staví člověka, který nebude hledat, tápat a do funkce teprve zrát

---

37 *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti*, přijaté na 14. sjezdu KSČ v květnu 1971.

– asi u nás i v BS [bratrských stranách] se za pár let dojde k mechanismu zůstat ve funkci 2, max[imálně] 3 období –
– s. Jakeš musí mít na paměti, že je třeba formovat mladé kádry a připravit je do odpovědných funkcí

A. Kapek
– je mně smutno, že jsem se dožil dnešního jednání –
– do smrti se nezbavím pocitu, že své rozhodnutí udělal s. G. H[usák] pod tlakem
– kolem 17. sjezdu jsem s ním měl rozhovor
– [nemůže – škrtnuto] souhlasím, aby s. H[usák] dodržel slovo, že se vzdává funkce gen. taj.
– kdyby se s. G. H[usák] nevzdal, byla by kritika
– když se vzdá, je chvála
– ? nebyla chyba, když se funkce spojily
– veř[ejné] mínění ani strana tehdy nebyly pro spojení
– již více než 2 roky ve straně zesílil požadavek na rozdělení
– proč ho slyšíme teprve dnes
– s. G. H[usák] ze všech z nás snad ve straně a společnosti má největší autoritu
– pokud neprovedeme omlazení, bude to chápáno jen jako přerozdělení funkcí
– nebudu tady chválit s. M. J[akeše] – bude mít nepředstavitelně těžkou práci
– jen ať se nenechá manipulovat!!, to by neměl nikdy připustit
– zatím o nás veřejnost říká, že se zatím více mluví, než dělá
– v závodech lidi dřou –
– musíme mít záruku obnovy důvěry vedení
– styk s dělnickou třídou konkrétní a denní
[nečitelná tři slova]

s. P. Colotka
– když nás před rokem inf[ormoval] s. G. H[usák], že uvažuje o odchodu z funkce gen. taj., brali jsme to jako jeho rozhodnutí ve prospěch role strany
– [bez – škrtnuto] vzít to jako záležitost pro poučení nás všech –
– zatím se vždy takové věci, a to nejen u nás, dramatizují –
– u nás bychom tu chybu tentokrát již nesmíme opakovat [!]
– je správné, že se s. G. H[usák] rozhodl předstoupit před ÚV s [návrhem – škrtnuto] abdikací a s návrhem na s. Jakeše
– doporučuji mu další úzkou spolupráci se s. G. H[usákem] – mnoho se od něj může užitečného získat
– pro plénum prezentovat jako návrh s. G. H[usáka] a společné stanovisko předsednictvo[!]
– není zatím přesvědčen, zda dělat předběžné schůzky čl[enů] a kand[idátů] ÚV na krajích
– při zdůvodňování pozor, aby změna nebyla chápána jako neprospěšná zájmům Slovenska
– každý z nás si z toho vyvozuje poučení, že je třeba včas z funkce odejít

s. J. Kempný
- jsem rád, že s. G. H[usák] dospěl ke svému názoru
- musíme si ještě domyslet, co tady řekl
- nejde o paralely ani to nespadlo z čista jasna – začalo se o tom hovořit z jeho iniciativy před rokem
- byl jsem hluboce přesvědčen, že se rozhodne s. G. H[usák] tak, jak se rozhodl
- vždy mu byl hlavní zájem strany
- tady se jednalo a rozhodovalo kolektivně, proto nemůžeme chyby na jednoho člověka
- tak jsem nepochopil vystoupení s. Adamce
- a vůbec nesouhlasím se s. Havlínem, že šlo o prokurátorský projev
- vysoce hodnotí práci s. G. H[usáka]
- úkoly, které [měl – škrtnuto] má dosud s. G. H[usák], by stačily na zátěž 3 lidí, a ne jednoho
- řešení musí vést ne k rozdělení, ale k ujednocení
- podporuje kandidaturu s. M. Jakeše
- bylo by zbytečné dnes diskutovat a řešit nějaké další změny v tomto orgánu
- jde o závažné rozhodnutí, jde o to, aby mělo sjednocující dopad – a aby ÚV se zaměřil především na [dopad – škrtnuto] obsah činnosti strany

s. L. Adamec
- souhlasí s návrhem s. G. H[usáka]
- odmítám [obvin – škrtnuto], že jsem svedl nedostatky na s. Husáka, vycházel jsem z vnitrostranické informace [č. 32]
- mám právo říci na PÚV
- protokol mého vystoupení z 19.11. je u s. Molka, kdo chce, může se seznámit
- s poradami na krajích souhlasí

s. L. Štrougal
- onen čtvrtek nikdo z historie nesmaže
- je znám, a pokud není, tak bude!
- zanechá stopy, o tom nelze si dělat iluze
- my jsme se tady rozdělili – odehrálo se to a to rozdělení zanechá stopy –
- buďme realisté –
- v předsednictvu nevládnou dobré vztahy, jsou to insinuace, pomluvy, sbírají se různé „argumenty" proti různým lidem
- když to zasadím do metody „onoho čtvrtka", pak si nedělám iluzi – jak to přijme společnost a strana
- myslel jsem, že ref[erát] na ÚV přednese s. G. H[usák]
- měníme gen. taj. – jiné změny neděláme, tu logiku chápu
- je možné říci, že společnost čeká změny – odchod někoho z nás, ale nejméně gen. taj.
- na PÚV jsem vždy říkal pravdu, ale druhá věc je, zda jsem navrhoval řešení

- ano, s. G. H[usák] byl iniciátorem – ale vyargumentování nové etapy, to je úloha ÚV KSČ
- není jen kolektivní odpovědnost, ale i individ[uální], a to říkám i sebekriticky
- věci se musí posuzovat ne podle toho, kdo je předkládá
- pokud zůstane dosavadní animozita, nejsme schopni věci řešit
- [nelze – škrtnuto] přestavba je otevřený program, kde řada věcí je třeba změnit, upravit atd. –
- přestavba je proces, který bude v realizaci upřesněn a dotahován a někdy i změnit [!]
- další změny ve vedení jsou úplně logické – ty musí přijít
- [naše – škrtnuto] spojitosti ekonomiky a ideologie jsou logické, ale u nás se to nebere dostatečně na vědomí –
- nepodceňujme stav myšlení veřejnosti
- pokud nebudeme věci politicky podporovat a řešit, nezbyde nám nic jiného než administr[ativní] zásahy
- byl jsem včera v obchodech, to byly úplné demonstrace, že to nebo ono není –
- nebudu pět ódy na s. Husáka
- beru na vědomí jeho rozhodnutí
- s rozpaky poslouchám dnešní diskusi –
- souhlasím s kand[idaturou] s. Jakeše

s. J. Fojtík
- souhlasím s návrhem s. G. H[usáka] k metodě –
- budu přemýšlet o jeho vystoupení
- s. Adamec neobviňoval
- samozřejmě věci nejsou jednoduché
- souhlasím s vystoupením s. A. Indry
- ocenění s. Husáka
- argumentace: – organizovat stranu a společnost pro úkoly přestavby –
- další změny, zvláště ustanovení funkce zástupce gen. taj.
- s. M. Jakeš již vyslechl připomínky od lidí, které počítá mezi své přátele
- s. J[akeš] je polit[icky] zkušený a dává záruku kontinuity, že strana bude i nadále revoluční –
- další klad s. J[akeše] je osobní čestnost

s. J. Hajn
- řekl jsem své stanovisko 19. 11.
- na tom nic neměním
- ale řešit se to muselo –
- rozhodnutí s. H[usáka] straně pomůže a bude to i příležitostí strany
- jednota se nevnáší
- kolektivu by prospělo, kdyby tady bylo více soudružských vztahů a hřejivosti
- problémy nelze odkládat
- síly na přestavbu soustředit ano

– ale nebourat celý dům
– nechat základy a hlavní nosné zdi –
– souhlasím s návrhem na s. M. J[akeše] – mám ho dokonce rád –
– ale jedno mu chci říci: [jednou – škrtnuto] dvakrát měř a jednou řež
– nejsem pro funkci zást[upce] gen. taj.
– ani pro „skandály v obrazárně"[38] – kádrový kolotoč
– vystoupení s. Adamce jsem pochopil jako snahu řešit neodkladné problémy
– kolektiv PÚV bude schopen

s. J. Haman
– předsednictvo má obrovskou odpovědnost
– nejde o dílčí otázku
– [odpovědnost – škrtnuto] kand[idáti] a taj[emníci] tady mají pouze poradní hlas
– všichni jsme zaujímali otevřené stanovisko a vyjádřili jsme jej [!]
– měl jsem v minulých dnech pocit, jako by se začínala temná kapitola dějin naší strany
– bylo by nesprávné v tomto kolektivu, kdybychom neviděli, že použitá metoda nebyla správná
– otázka byla postavena v souvislosti se zprávou [pro 7. zasedání ÚV KSČ]
– s. Adamec se přihlásil první o slovo
– argumenty (nedostatky), které snesl, vyústily v požadavek rozdělení funkcí –
– kontinuitu procesu je třeba držet –
– nelze přehodnocovat celé období od XIV. sjezdu
– v tom by mělo být v tomto kruhu naprosto jasno
– vzhledem k tomu, že byly věci v ten „nešťastný čtvrtek" – tak udělané
– souhlasí s návrhem s. G. H[usáka]
– ale předsednictvo by mělo připravit návrh usnesení s oceněním práce s. G. H[usáka] ve funkci g. t.
– zopakovat, že ve vedení je jednota v platnosti závěrů XVII. sjezdu a v kladném postoji k politice perestrojky a glasnosti v SSSR
– nechci opakovat o metodách vnitrostranické práce
– (školí o principech, to zní od něj dost falešně!! J. M.)[39]
– nezbývá mi než souhlasit s návrhem s. Husáka
– [znovu – škrtnuto] není to tak jednoduché
– s. Husáku, tvé rozhodnutí nelze měnit
– ale co řeknou členové ÚV, že když ÚV jedná před Vánocemi a před 75. nar[ozeninami] s. G. H[usáka] – že je uvolňován z funkce
– a že tato změna kádrová je jediná

---

38 Zřejmě narážka na satirickou divadelní hru Václava Jelínka *Skandál v obrazárně*, která byla zanedlouho po premiéře v říjnu 1953 stažena z repertoáru, neboť údajně zesměšňovala socialismus.

39 Poznámka zapisovatele.

- omlazení vedení orgánů se očekává ve straně, i když tady si neberu právo na přesný odhad nálad...
- PÚV by z tohoto hlediska mělo věc posuzovat
- (proto chce, aby byly provedeny další změny)[40]
- návrh na s. M. J[akeše] bere na vědomí
- ? jak informovat o jednání dnešního PÚV – ? – ved[oucí] taj[emníky] KV – ved[oucí] odd[ělení] ÚV KSČ
- jednotný výklad zdůvodnění
- jak provádět aktivy s členy a kand[idáty] ÚV na krajích –
- bude spousta otázek, jak se na ně bude reagovat
- a jak budeme reagovat na otázky na VČS [výročních členských schůzích] a konf[erencích]

s. F. Pitra
- vyjadřovali jsme se již na PVÚ 19. XI.
- [v atmosféře, jak se věci tehdy projedná – škrtnuto]
- jestli s. G. H[usák] v zájmu strany, jednoty vedení, řešení problému došel k dnes přednesenému návrhu došel[!], pak souhlasím
- i já jsem pochopil vystoupení s. Adamce jako svalování viny na s. G. Husáka
- pokud by tak mělo být argumentováno
- žádný z nás by nechtěl při tom asistovat
- návrh na s. M. J[akeše] podporuje

s. I. Janák
- vysoce si vážím, že jsem od XVII. sj[ezdu] mohl pracovat v tomto kolektivu
- vysoce oceňuji, že s. G. H[usák] došel k návrhu, který dnes přednesl
- souhlasím, aby jeho dosavadní zásluhy byly
- souhlasím s návrhem na s. M. J[akeše] jako se správným a dobrým
- s plénem nelze čekat – mělo by se konat v nejbližších dnech

s. Herman
- když si srovnávám
- s. G. H[usák] přišel s návrhem na s. M. Jakeše – souhlasím

s. Hruškovič
- když s. G. H[usák] po zvážení přišel s dnešním návrhem, pak jej akceptuji –

s. Beňo
- souhlasím s návrhem
- promyslet postup – jednotný výklad
- vedoucí taj[emníky] pozvat až při zvážení
- vedoucí taj[emníci] KV po poradě by mohli těch několik členů dobře informovat

---

40 Poznámka zapisovatele.

s. J. Havlín
- reagoval jsem tak, jak jsem situaci pochopil
- souhlasí s návrhem s. G. H[usáka] i s návrhem na s. M. J[akeše]
- zabezpečit jednotné zdůvodnění, abychom znemožnili parazitovat na situaci
- vést zápas o jednotu strany

s. J. Poledník
- na formu, způsob nastolení neměním svůj názor – bylo to nesprávné
- návrhy s. G. H[usáka] přijímám
- podporuje plně kand[idaturu] s. M. J[akeše]
- věci je třeba správně vyložit

s. Hoření
- je správné, že předs[ednictvo] v čele se s. Husákem předloží ÚV návrh
- věří, že ÚV a strana dá plnou podporu s. M. Jakešovi
- myšlenka jednotné inf[ormace] je velmi aktuální

M. Jakeš
- děkuje s. G. H[usákovi] za projevenou důvěru, kterou se budu snažit nezklamat
- děkuje za připomínky
- bude usilovat o kolektivnost ve
- [podst. míře – škrtnuto] uvědomuji si plně, do jak těžkých věcí jdeme
- nepřerušuje se – je třeba chápat jako kontinuitu
- znovu zvážit usnesení k 75. narozeninám – kdyby bylo dodrženo, mohlo by to vyznět
- vystoupení s. Adamce – nepovažuji to ani dnes za snahu o svalování odpovědnosti
- bylo by dobré svolat členy ÚV – je to věc velmi důležitá
- že s. G. H[usák] požádal o uvolnění – jednotný výklad, a že bude oceněna jeho práce
- jsou neopodstatněné řeči o kádrovém zemětřesení
- hodnotit se budeme podle angažovanosti a podle práce, aktivity, iniciativy
- hlavní bude dosáhnout, aby strana byla motorem
- budu počítat, pokud budu zvolen, s kolektivním rozumem, s pomocí s. G. H[usáka] vzhledem k jeho velkým zkušenostem, aby naše rozhodnutí byla správná a vedla společnost vpřed –
- nejde o přehodnocení
- zlepšit vzájemnou důvěru
- ta se obnoví jedině na základě jednotného přístupu ke stranickým úkolům
- neodkládat ÚV – hlavní bude obsahové

s. J. Hajn
- ? zda nepřizvat v krajích i členy ÚKRK [Ústřední kontrolní a revizní komise]

s. G. H[usák]
- dnešní jednání dává dobrý základ k jednotné informaci
- já předkládám bez osobní trpkosti tento návrh
- je třeba vytvořit pracovní jednotnou atmosféru před ÚV –
- už při složitosti věcí, které dáváme ÚV k rozhodnutí –
- čím dříve lidé pochopí, tím pro stranu lépe
- já sám plně podpořím věci na ÚV –
- plně podpořím s. Jakeše
- může dosáhnout úspěch jedině při podpoře nás všech
- k otázkám „stop" – asi zůstanou, ale máme vůli, abychom je [nečitelné slovo]
- mezi starými komunisty přece to musí být mnohem snazší než např. mezi představiteli dvou protiklad[ných] mocností
- zlepšovat soudružské vztahy – a to již v tomto orgánu a v tomto složení –
- když domýšlíme demokratizaci –
- na příslušném fóru názory konfrontovat a najít společné stanovisko (článek s. Jakovleva)[41]
- nemusíme se milovat jako buzeranti, ale musíme soudružsky spolupracovat –
- lehké rozmýšlení nebylo pro nikoho, a pro mě zvlášť –
- jiné řešení by bylo otevřít zápas, a to by značně poškodilo stranu

SÚA, ÚV KSČ – předsednictvo, zápis diskuse na 52. schůzi předsednictva ÚV KSČ 9. prosince 1987.

5

1987, 9. prosince, Praha. – Poznámky Zdeňka Hořeního z diskuse k prvnímu bodu programu předsednictva ÚV KSČ, ve kterém byla projednávána příprava 7. plenárního zasedání ÚV KSČ.

s. gh [Husák] – Požádám ÚV o uvolnění z funkce.

Ot[ázka] přišla neočekávaně. Vzniklo napětí v tomto orgánu. Proniká to dále. Nevyvolává dobré klima. Musíme si vyjasnit věci.

Nebylo se mnou konzultováno nastolení ot[ázky], pro většinu to bylo překvapení. Je to v rozporu se str[anickou] praxí a morálkou.

Není to správné zavádět takové metody. Rozdělení funkcí nebylo nastoleno na poradě tajemníků. Když jsem poslouchal diskusi, myslel jsem si, že tu něco zaznívá z jiné doby. V pades[átých] letech jsem byl k Prašné bráně[42] zavolán k projedn[ání] zásobovací ot[ázky].

Slánský prohlásil, že Clementis byl zatčen.

---

41 Z projevu A. Jakovleva na poradě vedoucích pracovníků sovětských sdělovacích prostředků. In: *Rudé právo*, (7.12.1987), s. 7.

42 U Prašné brány, v dnešní budově Komerční banky, tehdy sídlil sekretariát ÚV KSČ. Gustáv Husák byl v té době předsedou sboru pověřenců a Rudolf Slánský generálním tajemníkem ÚV KSČ.

Asi po 2 týdnech – PÚV KSS – Široký nastolil ot[ázku] burž[oazního] nac[ionalismu] – Hus[ák], Nov[omeský], Clem[entis], Šmidke... Za pár dní dostanu dopis o odvolání.

My jsme odsoudili tyto metody.

Ať mi to nemáte za zlé, ale nelíbilo se mi to, co se zde stalo.

Kolektivnost není prázdný pojem.

Nutno se soustředit na práci.

Prosím předložit ÚV žádost Husáka o uvolnění z funkce, má své roky.

Upevňovat soudružnost. Nejdeme do lehké etapy.

Návrh na s. Jakeše. Byly i jiné návrhy. Dát mu plnou podporu.

Včera jsem měl rozhovor se s. Jak[ešem].

Vesele se kádruje. Žádné kádrové změny jiného závažného charakteru se neplánují.

S. Jak[eš] souhlasil se mnou, že je třeba udržet zás[adu] kolektivnosti, dát umožnit všem vyslovit se.

Udělat zástupce gen. taj. z mladších soudruhů? Zatím pro to ještě není chvíle.

Jsem předsedou NF [Národní fronty]. Dávám tuto funkci k dispozici.

S. Jak[ešovi] navrhuji neřešit tuto ot[ázku].

Ptal jsem [se] s. Jak[eše], jak označuje vystoupení s. Adamce...

Distancuje se od tohoto vystoupení.

S. Jakeš chce pracovat s tímto kolektivem. V dohledně krátké době chce omlazovat.

Doporučuji předložit za kandidáta na místo gen. taj. s. Jakeše!

Zpráva se dá dopracovat!

Dostat stranu do tvořivého rytmu, odstranit nervozitu.

Udělat vše tento měsíc!

s. Indra – Nebudu reagovat na zmínku o metodě. Dne 19. 11. jsem řekl, že je třeba situaci řešit za účasti s. gh [Husáka], že se propracuje k státnickému řešení. Nechápejte to za podlézání, ale prokázal osobní statečnost, moudrost, zájmy strany staví nad své osobní zájmy. Jsi první mezi rovnými – dokazuje to toto vystoupení. Značně emociálně s. Indra oceňuje stmelující úlohu s. gh [Husáka]. Děkuje, že mohl pracovat pod jeho vedením. Historie nemůže popřít úlohu organizátora přestavby – 17. sj[ezdu] KSČ, 4., 5. pléna. Tvé rady neztratí na významu. S. Jakeš bude to rozvíjet.

Máme pořádat diskusní orgie...? SÚV [sekretariát ÚV KSČ] schválil: Neměli bychom to dělat! Ať se vyjádří členové pléna.

Zabránit vzniku pol[itického] vakua. Jsou síly, které by si přály vyplnit vakuum: Charta [77], církev. Plné kostely mladých lidí – to není víra, ale pol[itická] demonstrace.

Odmítám pokusy svést kritiku na s. gh [Husáka] nebo na kohokoli osobně.

Vše jsme zde schvalovali. Měli bychom omezit rozsah ot[ázek], ale dnes všichni neseme odp[ovědnost]. Zda nezměnit stanovisko k 75. narozeninám – to povede k nejrůznějším dohadům.[43]

---

43 Dopis Gustáva Husáka se žádostí neudělovat mu u příležitosti 75. narozenin státní vyznamenání

Proti kádrovému zemětřesení. Dát novému gt. možnosti, aby věci posoudil. Znám ho nejdéle. Otevřeně: bránit se voluntarismu, že se věci v ekon[omice] dají ukřičet. Více pracovat na sobě.

Výběr kádrů ne podle energ[ických] řečí, ale podle práce. Vypěstuj v sobě cit pro sociálně slabé vrstvy. Ekon[omické] řešení je jedno, soc[iálně] pol[itické] druhé.

s. Hf [Hoffmann] – Začal bych jako s. Indra. Ale to nemá smysl.

Řekl jsi, co si myslíš.

To přece není vyjádření nekolektivismu, když se většina vysloví.

Vysoko ocenit tvé rozhodnutí, i to, co tomu předcházelo. Statečné rozhodnutí.

Musíme ocenit tvou úlohu v[e výročí k] Únoru [1948] i při 70letí ČSR i při tvé 75 [!]. Změnit minulé rozhodnutí.

Žel, neumíme se loučit s lidmi, kteří odcházejí z funkce. To je slabina našeho hnutí.

K s. Jakešovi: podporuji. Přednosti i slabiny. Nejvhodnější kandidát.

Principiální, pružný, komunikativní.

Schopnost sjednocovat kolektiv, ne rozeštvávat. Skromnost, otevřenost. Zdravý, plný energie. Ale více se opírat trvale o kolektiv, tím budeš paralyzovat jednostrannost.. Více smyslu pro sociálně slabé.

Žel, neomlazovali jsme. Je to třeba udělat. Radit se. Dejme možnost s. Jakešovi, aby se porozhlédl.

Zástupce gt. – zpochybňuji, viz maď[arský] příklad.[44] Nevyvolávat žádné nejistoty.

Doporučuji informovat členy ÚV v krajích.

Na obranu s. Adamce.

s. Lenárt – Vážím si, jak s. gh [Husák] nastolil ot[ázku] jednoty, kolektivnosti.

Pokusy některých sil nastolovat ot[ázku] revanše.

Budeme-li chtít revidovat minulost, nebudeme mít síly na přestavbu.

Pokračujeme v revoluci, nejde o eklekticismus, o maloměšťáctví.

Lze v celé historii vypátrat, s čím s. Hus[ák] do strany šel.

Osvojoval [si] m-l [marxismus-leninismus] a získával lidi.

Na Slov[ensku] byly sektářské síly, které talmudicky odpuzovaly lidi od KSS, na druhé straně byli Hus[ák] a spol., kteří přitahovali.

1968 – v Moskvě – Mlynář a Šimon – hodnocení vysoč[anského] sjezdu...

K s. Jak[ešovi] – aby se učil, viděl věci v širších souvislostech. Vedle správného přístupu k ekonomismu vidět sociál[ní] věci.

Žádná msta, žádné kádr[ové] zemětřesení.

---

předsednictvo projednalo 4. prosince a žádosti vyhovělo. Po Husákově odchodu z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ se to však stalo nežádoucím. Proto mu na slavnostním „soudružském setkání" Alois Indra předal – „na návrh předsednictva ÚV KSČ" – Řád Klementa Gottwalda.

44 Na zasedání Ústředního výboru Maďarské sjednocené dělnické strany v červnu 1987 se předsedou vlády stal reformátor Károly Grósz a fundamentalisté v čele s Jánosem Kádárem byli zatlačeni do pozadí.

s. Bil[ak] – Nebylo to tak myšleno, jak se to zdálo. Plně za s. Indru – včetně stanoviska k s. Jak[ešovi]: aby chodil do věcí s rozvahou.
Ve straně – aby nabyla jistotu.
Příští sjezd vypracuje mechanismus střídání kádrů – nejvíce 3 volební období. V Jug[oslávii] nedobrý, ale náš nepřináší také výsledky.

s. Kapek – Je to smutné, že jsem se tohoto dožil. Je to pod tlakem, ale souhlasím, aby s. gh [Husák] byl zproštěn funkce. Udělal kus práce. Nezasloužil by si, aby se chyby s ním spojovaly.
Chyba byla, když se spojovaly funkce. Veřejnost s tím nesouhlasila.
Více než dva roky se kritizovalo spojování funkcí.
S. gh [Husák] ze všech nás má nejvíce důvěry a autority.
Nenajdeme-li v každém sílu odejít včas, to straně nepomůže.
K s. Jak[ešovi] – aby se nenechal manipulovat.
Ve veřej[nosti] se více mluví, než dělá.
Řešení konkrétních věcných problémů, získat podporu děl[nické] třídy.

s. Col[otka] –

s. Ký [Kempný] – Třeba počítat s tím, že budou na věci různé názory, ale i s tím, že když se věci dohodnou, že jednotně budeme pracovat.
I když jsem se zde hádal s Lubošem [Štrougalem], nikdy jsem kritiku nesváděl na jednoho.
Na podporu s. Jakeše.

s. Ad[amec] – S návrhem s. Hus[áka] souhlasím, i s hodnocením s. Hus[áka].
Odmítám, že jsem svaloval nedostatky na s. gh [Husáka]. Dospěl jsem k názoru, že je třeba upozornit na nedostatky. Využil jsem práva člena PÚV.
Informovat po linii KV [krajských výborů].

s. Štrg [Štrougal] – Očekával jsem tuto diskusi. Nejsem připraven. Onen čtvrtek nesmazá [!] se z historie strany, je znám a bude znám. Nebyla zvolena správná metoda.
Nedělejme si iluze, že onen čtvrtek nezanechá stopy. My jsme se rozdělili, a to zanechává stopy. Buďme pravdiví! Zde vládnou dobré vztahy? Nevládnou, a léta. Jsou různé pomluvy. Sbírají se různé argumenty proti lidem.
Někdy naše diskuse zakládá absenci morálních principů.
Měníme gen. taj. Jiné změny nedělámě. Ale strana čeká změny, kohokoli z nás, ne na 1. místě gen. taj.
Vstupujeme do přestavby – s. gh [Husák] byl hl[avní] iniciátor. Přesvědčit o komplex[ním] charakteru [přestavby] – to je úkol pléna.
Je kolektivní i indiv[iduální] odpovědnost. K tomu se musí každý hlásit. Situace není neřešitelná. Ale PÚV musí pracovat kolektivně. Animozita – bude-li pokračovat – pak nejsme schopni pracovat.
Přestavba je otevřený program.

Každý rád vidíme chybu v druhém.
Nepodceňujme pohyby ve společnosti – nejde o Chartu na Starom[ěstském] nám[ěstí].[45] Jde o náladu. Jinak skončíme u policejního zásahu.
Velice ostražitě promýšlejme pohyb ve společnosti. Včera jsem šel po obchodě – demonstrace kolem mě, i když říkali „My vám věříme". Ale nadávali – nejsou burské oříšky, boty atd.
Diskusi poslouchám s rozčarováním. Je mi to proti srsti.
Beru na vědomí rozhodnutí s. gh [Husáka], souhlasím se s. Jakešem.

s. F[ojtík] – Souhlasím s návrhem. Stoji za přemýšlení [diskuse] o metodě, teď to zopakoval s. Štr[ougal], řekl to i s. Kapek.
Věci nazrály už dávno. Je to tak, jak to řekl s. Adamec.
Obdivuji argumentaci s. Indry, je adekvátní.
Mobilizovat str[anu] a spol[ečnost] v duchu přestavby. Je třeba člověka, který to bude dělat. Proti zástupci [generálního tajemníka] – byl by to Slovák?
S. Jakeš se jistě zamyslí nad tím, co zde bylo řečeno. Aby nedocházelo k unáhlenosti. Je pol[iticky] velmi zkušený, dává záruku kontinuity. Pracovitý. Osobně čestný.

s. Hajn – Neměním nic na svém stanovisku. Muselo se to dokončit. Za 1/2 roku bude nastoleno ještě něco zcela jiného. Čekal jsem rozhodnutí s. gh [Husáka]. To straně strašně pomůže. Jde o to, aby se strana více zabývala sebou. Jednota se neusnáší, ta se musí tvořit, i kolektivnost. Mělo by tu být více soudružské hřejivosti. Neřešit zákl[adní] problémy je neřešitelné [?].
Soustředit se na přestavbu: přece zůstávají zákl[adní] věci – ved[oucí] úloha, spojen[ectví] se SSSR, soc[ialistické] vlastnictví.
V tom musí perestrojka pokračovat.
S. Jakeš – mám osobní blízký vztah. Dvakrát měř, jednou řež, Miloši!
Nejsem ani pro zástupce, ani pro skandály v obrazárně.[46]
S. Adamec – byla to snaha říci otevřeně o problémech.

s. Haman – PÚV ponese velkou odp[ovědnost]. Nejde jen o dekumulaci.
Měl jsem pocit, jako by se začala psát nešťastná kapitola.
Nutno dát jednotný pokyn, jak informovat.
VČS [výroční členské schůze] – jak reagovat na otázky?

s. Pitra – Jak si vysvětlil s. Adam[ec] – jako přehodnocení s. Hus[áka], ne jako kritiku nedostatků.

---

45 Charta 77 vyzvala k demonstraci na Staroměstském náměstí u příležitosti Dne lidských práv. Demonstrace 10. prosince 1987 se zúčastnily asi dva tisíce lidí.

46 Zřejmě narážka na satirickou divadelní hru Václava Jelínka *Skandál v obrazárně*, která byla zanedlouho po premiéře v říjnu 1953 stažena z repertoáru, neboť údajně zesměšňovala socialismus.

s. Janák – Plénum konat, věci řešit.

s. Herman – Když srovnávám diskusi tehdy a nyní, je mi smutno. Podporuji, co s. gh [Husák] navrhuje.

s. Beňo –

s. Havl[in] –

s. Poled[nik] –

zh [Hoření] – Je správné, že toto PÚV pod vedením s. gh [Husáka] jednotně...

s. Jakeš – Poděkoval. Budu se snažit pracovat kolektivně. Radost mi to nečiní, ale je třeba bojovat.
Ocenil s. gh [Husáka], jde o kontinuitu, úkoly jsou dány.
ÚV musí ocenit práci s. gh [Husáka].
V budoucnu bude třeba ot[ázku] výměny systémově řešit.
Bere v ochranu s. Adamce.
Doporučuje informovat členy ÚV.
Jsou zbytečné řeči o kráglování, nutno hodnotit lidi podle práce.
Vypracovat kolektivní názor neznamená, že vždy bude po mém.
Od každého aktivní přístup, jednotně interpretovat politiku, jednotně za ni bojovat.
Neodkládat plénum.

s. gh [Husák] – Dnešní jednání dává dobrý základ k informování strany. Vytvořit jednotnou pracovní atm[osféru] pro ÚV.
Jsem si vědom, že se nemohu míchat do funkce s. Jakeše. Může uspět jen za plné podpory tohoto orgánu. Cítím plnou odp[ovědnost] mu tuto podporu dát.
V hlavách stopy zůstávají, ale je vůle překonávat je.
Viz Washington – také bylo leccos překonáno.[47]
A ve straně to musí být tím spíše. Zlepšovat čestné soudružské vztahy, ne dělat věci za zády.
Demokratizace – není heslo.
Četli jste Jakovleva?[48] Názory konfrontovat. Líbil se mi dialektický přístup.
Nemusíme se milovat, ale soudružsky spolupracovat.
Krize strany by byla krizí státu.
K narozeninám – nenuťte mne. Dnes není móda nosit více hvězd.
Někdy je třeba udělat čáru v těchto oslavách.

---

47 8. prosince 1987 Michail Gorbačov a Ronald Reagan podepsali ve Washingtonu smlouvu o likvidaci raket středního a kratšího doletu.

48 Z projevu A. Jakovleva na poradě vedoucích pracovníků sovětských sdělovacích prostředků. In: *Rudé právo*, (7.12.1987), s. 7.

Diskuse na plénu: žádné masovky z ÚV, je to kolektivní návrh.
Publikování diskuse z ÚV: popřemýšlet.
Inf[ormovat] jednotně v duchu dnešního jednání.

Osobní archiv Zdeňka Hořeního.

6

Projev Gustáva Husáka na 7. zasedání ÚV KSČ 17. prosince 1987, ve kterém přednes návrh předsednictva na rozdělení funkcí generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky.

Vážené súdružky a súdruhovia, boli ste informovaní o závažnom návrhu Predsed níctva ÚV KSČ na zmenu vo funkcii generálneho tajomníka, alebo ako sa inak hovorí – na rozdelenie funkcií generálneho tajomníka a prezidenta ČSSR. Táto otázka sa samozrejme objavovala už dlhšiu dobu, boli v rôznej dobe rôzne úvahy. Teraz, pri príprave dnešného zasadnutia znovu bola táto otázka nastolená. Ja som s týmto návrhom súhlasil s tým, že požiadam najbližšie zasadnutie ÚV KSČ, aby ma z funkcie generálneho tajomníka ÚV KSČ a súčasne s tým spojeným členstvom [!] v sekretariáte ÚV KSČ uvolnil.

Neviem, ako ste boli informovaní, len viem, že ste boli informovaní. Otázka je celkom prirodzene ľudská, netreba za ňou hľadať nejaké romantické obraty. Ako je známe, o tri týždne budem mať 75 rokov, a to už je človek, ako hovoria doktori, zdravý primerane veku. Pravda, sily ubúdajú a práca, ako vidím aj z pripravenej správy predsedníctva, nám narastá. To je akosi priamo osobný dôvod. Druhým dôvodom sú, ako o tom budeme po obede jednať, hromadiace sa nesmierne úlohy v celej spoločnosti pri prestavbe hospodárskeho mechanizmu ekonomiky, pri hlbšej demokratizácii spoločnosti. Úlohy strany ohromne narastajú. Teda i tento objektívny dôvod vyžaduje človeka, ktorý sa plne bude môcť venovať stranickým úlohám. To je stručne povedané všetko. A preto prosím, aby ústredný výbor podporil stanovisko moje i predsedníctva ÚV KSČ, ktoré s návrhom súhlasilo, a uvolnil ma z funkcie generálneho tajomníka i člena sekretariátu ÚV KSČ. Samozrejme, na ďalšej realizácii uznesení ústredného výboru, ktoré rozpracovávajú líniu XVII. zjazdu, sa budem vo svojich ostatných funkciach v plnej miere zúčastňovať.

Trošku zložitejšie sú veci, pokiaľ išlo o návrh na nového generálneho tajomníka. V priebehu doby boli rôzne návrhy, ale túto históriu vynechám. Nakoniec sme sa v predsedníctve ÚV KSČ zhodli, že predložíme návrh na zvolenie súdruha Miloša Jakeša. Poznáte ho, kádrovú charakteristiku nepredkladáme. Súdruh Jakeš je dlhoročný stranícky pracovník, prešiel všetkými možnými politickými a teraz politicko-ekonomickými funkciami, čiže má dosť skúseností. Trošku nám vadil jeho vek, ale 65 rokov, keď je človek ešte zdravý, nie je tak[é] hrozné. Postupne však musí omladzovanie aj v najvyšších vedúcich orgánoch strany prebiehať. Taký je biologický zákon a ten sa prirodzene uplatňuje aj v politickom živote.

Chcem poďakovať pri tejto príležitosti členom ústredného výboru za podporu, ktorú som vo funkcii generálneho tajomníka dostával a bez ktorej nemôže človek pracovať. Vážim si túto podporu, vážim si viacmenej jednomyselnosť, s akou sme vystupovali, a prosím, aby takáto podpora bola tiež poskytnutá generálnemu tajomníkovi, ktorého dnes zvolíte. Ďakujem.[49]

SÚA, ÚV KSČ – plénum, a.j. 207, zápis ze 7. zasedání ÚV KSČ dne 17. a 18. prosince 1987.

49 Zápisy ze schůzí ÚV KSČ se rozmnožovaly (tiskly) v omezeném rozsahu jen pro potřeby členů a kandidátů ústředního výboru. V archivovaných dokumentech z jednotlivých zasedání jsou rovněž strojopisné přepisy těsnopisných záznamů projevů a diskusních vystoupení bez autorské či redakční korektury. Srovnání projevu Gustáva Husáka v obou druzích pramenů ukazuje jen nepatrné stylistické rozdíly.

Summaries

An Historian Who Refused to Testify: The Story of Jan Tesař

Zdeněk Vašíček

Jan Tesař (1933) is an important figure in contemporary Czech historiography. His work has focused on the history of the Czech resistance at home during World War II and on the history of Czechoslovakia after the war. He read history at Prague and was a researcher in both the History Institute of the Czechoslovak Army and the Historical Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences. After the Soviet intervention of 1968 and the ultimate defeat of the Prague Spring reformers in 1969, Tesař was systematically involved in the underground opposition and provided the impetus for many conceptual solutions to the crisis of the opposition. He initiated, among other things, the setting up of the Committee for the Defence of the Unjustly Prosecuted (VONS). This work, however, led to seven years' imprisonment. The article published here concerns this period of his life.

In 1980 Tesař emigrated first to Germany and then to France, where he published the journal *Dialogy*, which included many articles by him on topics from history and political science. The first volume of Tesař's work has just been published under the title *Mnichovský komplex: Jeho příčiny a důsledky* [The Munich Complex: Its Causes and Consequences] (Prague, 2000).

A British View of the 'Prague Spring'

Jiří Hoppe

The reaction of the United Kingdom to the 'Prague Spring' of 1968 was at first reserved. It perceived events in Czechoslovakia, at least till early May, as an attempt at emancipation from command-control in the economic sphere. The Czechoslovak Communists, in the British view, mainly wanted to reform foreign-trade policy: the West was to supply the goods and technology and Czechoslovakia intended to pay for this by becoming (like Romania) the *enfant terrible* of the Soviet bloc.

A substantial re-evaluation of the British view of the Prague Spring took place in May 1968 in connection with the conference of UK ambassadors to the countries of

Eastern Europe. These UK diplomats respected the rather more liberal policy of the new Czechoslovak leadership, yet they claimed also that Czechoslovakia remained orientated solely towards Moscow. The plans of the Czechoslovak leadership, who (according to the British Ambassador to Czechoslovakia) wanted to combine Soviet-type socialism with democracy, seemed to the British to be naive and misguided.

As the Soviet Union and its allies stepped up their pressure on Czechoslovakia, particularly in early July, the British Government began to explore ways to intervene effectively to the benefit of the reformers. The first step the British took, thanks in part to the interest of the British public, was to issue a statement on events in Czechoslovakia. The British Foreign Secretary, Michael Stewart, in a debate on foreign affairs in the Lower House of Parliament, on 18 July 1968, said that each country had to decide for itself about how to organize its own internal affairs and, consequently, only the citizens of Czechoslovakia could sort things out in their own country. Stewart also considered making a sharp public protest against Soviet behaviour towards Czechoslovakia. He realized, however, that in the given political constellation of forces, this sort of gesture would only be grist to the mill of Soviet propaganda. He therefore limited himself to information talks with the Soviet ambassador to the United Kingdom and, after consultations with the British ambassadors to the United States, the Soviet Union, and Czechoslovakia, he abandoned any initiative of support. A similar position was adopted by all the other great Western powers, including the USA; Czechoslovakia therefore could henceforth count on the help only of Romania and Yugoslavia.

Reports on the Soviet-led intervention in progress in Czechoslovakia caught British foreign policy off guard. Immediately, on 21 August 1968, press agencies were carrying the statement of condemnation by the British Government, and the next day the British Government met to consider the intervention and the influence that events in Czechoslovakia would have on British security interests. According to Stewart there was no evidence of a threat of general war in Europe, which is why the Soviet Government, from the beginning of the intervention, hurried to assure the West of the limited aims of its intervention and there was no indication that it would act contrariwise. Regarding Czechoslovakia, Stewart proposed that the British Government should consider how much it was in the British interest to help Czechoslovakia in some way, even at the risk of meddling in the affairs of other states. The realist view prevailed in the cabinet debate, which had been held with an eye to the policy of *détente*.

Though later, towards the end of 1968, rather sober assessments of the Czechoslovak situation prevailed in Britain, the British Government drew relatively far-reaching conclusions from the Soviet intervention. The United Kingdom fully recognized the priority Europe held in a potential global conflict and also increased the number of units ear-marked for the European theatre of NATO. It also tried to achieve the full use of the geopolitical unity of Europe, which would continue to be of common interest. From this premise followed the joint policy of the NATO states towards the Soviet bloc.

Material

Staatssicherheit vs Státní bezpečnost: Concerning the Terminology of the Security Forces of Two Soviet-bloc States

Pavel Žáček

Taking up the thread from two articles by German historians in the last number of *Soudobé dějiny* the author of the present article aims to explain some differences in terminology connected with the work of the security forces of the German Democratic Republic (the Stasi) and the Czechoslovak Socialist Republic (the StB). He provides a brief introduction to chief differences in the organization, secret operative administration, and operations of the agents of the two secret-police organs of two states once relatively important within the Soviet bloc.

Owing to favourable research conditions in Germany today, study of the Stasi is considerably more advanced than is Czechs' study of the StB, which is fair to describe as being in its initial stage. This situation, however, now enables us a timely comparison of some important terminology of the security forces, which can effectively prevent possible mistakes of form and even of fact and help researchers to avoid the subsequent confusion that can so easily arise.

Researchers must proceed with caution, particularly when concerned with the basic working methods of Soviet-type secret police, which include the enlistment and running of a network of agents. Following the same Soviet model the State Security Forces in Czechoslovakia (the Státní bezpečnost or StB) used secret collaborators (*tajní spolupracovníci* or TS) and the Stasi in East Germany used unofficial collaborators (*Inoffizielle Mitarbeiter der Abwehr* or IM). From the more thorough categorization of the IMs and also from the considerably higher number of such collaborators in the late 1980s, it is clear that the Stasi system of mass secret collaboration was superior to that of the StB.

Discussion

Two Documents on an Eternal Theme: Czechoslovak-Soviet Relations in the 1930s

Igor Lukes

The article discusses the veracity of two documents pertaining to the Czechoslovak-German crisis of 1938. The first one purports to be a note from Nicolae-Petrescu Comnen, Romanian Foreign Minister, to Maxim Litvinov, Soviet Commissar for Foreign Affairs, of September 1938. The alleged note authorized a transfer of Red Army ground troops via Romania to Czechoslovakia at the height of Prague's conflict with the Third Reich. The author reaffirms his old conviction that the Kremlin had never intended to provide the Beneš Government with unilateral and militarily meaningful assistance. He joins Hugh Ragsdale, Milan Hauner, and others in rejecting the document as unauthentic.

The other document is a transcript of a speech delivered by a comrade Zhdanov before the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia (CPCz) on

20-21 August [1938]. The speaker told the audience that Hitler represented an historic opportunity for Communist parties everywhere, especially in Czechoslovakia. He elaborated on the standard Leninist-Stalinist thesis that wars between nations may evolve into wars among classes and argued that the Czechoslovak conflict with the Nazis would grow into a war against capitalism.

Viewed formally, it remains unclear whether the speech was delivered in 1938, since the year (though not the day and month) was pencilled in at a later date; it is not certain that the event took place in Prague because no location is mentioned; and, finally, it is impossible to determine whether the speaker was the Zhdanov from Stalin's Politburo or another emissary with the same name. But the speech itself accurately reflects the thinking of the Soviet foreign-policy establishment in the late thirties. It organically fits in the context provided by other evidence. It embodies the line of the 7th Congress of the Comintern of 1935; it reflects what Commissar Litvinov told Arnošt Heidrich in Geneva, in May 1938, and what Minister Alexandrovsky stated at the Soviet Legation in Prague in November 1938; it follows closely the strategy outlined in the authoritative *Voyennaya Mysl'* in September 1938; and it is in tune with what Gottwald stated before the Comintern in December 1938 as well as to President Beneš in September 1945.

The author rejects Hauner's suggestion that the Zhdanov document was fraudulently altered by a member of the CPCz apparat in the fifties on the grounds of the *cui bono* principle. After all, it presents the Soviet Union in the worst possible light: Zhdanov instructed the CPCz leaders to form a nation-wide front to defeat Hitler, at which point they were to turn their guns on their erstwhile allies and fellow Czechoslovak citizens. In the ensuing civil war against the Czech bourgeoisie, the CPCz was to be assisted by the Red Army in unleashing 'the second wave of proletarian revolutions'.

The implication of the so-called Romanian document, namely that Soviet diplomacy had in the summer of 1938 actively sought to open a corridor for the Red Army's march to Czechoslovakia, is entirely spurious. Were it authentic we should have to revise everything we think we know about Soviet political manoeuvres in the late thirties. By contrast, the so-called Zhdanov speech represents an uncorrupted account of one aspect of Soviet international strategy at the time.

Reviews

Still Relevant: A History of the Protectorate of Bohemia and Moravia

Stanislav Kokoška

Detlef Brandes, *Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Prague: Prostor, 1999, 675 pp.

This review examines the monograph by the German historian Detlef Brandes, *Die Tschechen unter deutschem Protektorat*, which came out in Czech translation last year. Though twenty-five years have now passed since the German original was first

published, the book continues to be the only complete synthesis of the political history of the Protectorate of Bohemia and Moravia (March 1939 to May 1945). In six chronologically arranged sections Brandes explores in depth the policies of the Nazi German occupation, the work of the Protectorate Government, the activity of Czech fascist groups, and the development of the Czech resistance movement at home. The work distinguishes itself by displaying the author's superb knowledge of the primary archive sources and Czech historical literature. Though some parts of the work have now become outdated (in particular the passages devoted to the home resistance), the book on the whole continues to be of high scholarly value, owing to the scope of the research and the judiciousness of its interpretations. To a considerable extent it supersedes the trilogy on the home resistance, which was compiled by Czech historians in the 1960s but was, for political reasons, left unfinished. Brandes's monograph, argues the reviewer, constitutes a solid, fact-based handbook for the history of the Protectorate.

Murder and Theft: New Facts on the Nazi Murder of Inhabitants of Eastern Europe
Jiří Pešek

Christian Gerlach, *Kalkulierte Morde: Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941 bis 1944. Hamburg: Hamburger Edition, 1999, 1,232 pp.*

The exceptionally large volume under review concerns the relationship between the economy of the Reich, war-time economic policy, and the planning and carrying out of mass murder in Eastern Europe, in particular in Byelorussia. It is however of more than merely regional importance. Gerlach shifts the study of Nazi policy in the conquered lands to a new area, and demonstrates how the liquidation of millions of people in this region had a very strong economic motivation and was planned and carried out with this clearly in mind.

Expulsions in Central and Eastern Europe after WW II
Jiří Pešek

Philipp Ther: *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956.* Göttigen: Vandenhoeck–Ruprecht, 1998, 382 pp.

The author of this thorough and methodologically inspiring comparative study investigates the post-WW II expulsion of groups of inhabitants of central and Eastern Europe. He considers it the greatest forced migration of the twentieth century and also a phenomenon that changed the cultural structure of central and Eastern Europe in an exceptionally important way. He also discusses the overall problem of re-emigration and social integration, the influence of political, socio-cultural, and religious factors, and combines an international view of the subject with detailed analysis of individual cases.

A Probe into an Unusual Dictatorship
Vlastimil Hála

Sheelagh Ellwood: *Franco: Člověk, voják, diktátor*. Brno: Books, 1999, 272 pp. (Translated by Marie Pokorná from the English original, *Franco*, London: Addison Wesley Longman, 1994).

In the book under review, author Sheelagh Ellwood discusses Franco and his development in the broader context of key events in Spanish history, in particular the Spanish-American war in the late nineteenth century, the civil war in the mid-1930s, and the post-WW II developments in which Spain managed gradually to integrate itself back into Europe. The author, working from a left-wing bias, sees Franco's role as being predominantly negative. On the whole, she succeeds in providing an objective assessment of the many-sided internal structure and complicated developments of the authoritarian régime that Franco led for almost forty years.

Of Nasty Teachers, Pioneer Neckerchiefs, Mrs Adamcová's Cabbage Soup, and Many Other Things
Marie Černá

Milan Otáhal and Miroslav Vaněk, *Sto studentských revolucí*. Prague: Lidové noviny, 1999, 859 pp.

Employing the methods of oral history, the authors of this work (whose title translates as One hundred student revolutions) have focused on persons who were active as students in the November 1989 revolution. For their research, the authors assembled one hundred biographical interviews, most of which are included in the book under review. The narratives of these former students include the November events as well as the earlier years of their lives in Czechoslovakia in the period of 'Normalization'. Apart from the edited interviews, the book contains an interpretative section in which the authors, using the compiled material, discuss select areas that helped to form the lives of the narrators, including family, elementary and secondary school, the Pioneers, and interest areas. The authors, however, fail to specify what it is they are actually concerned with in the interpretation of the individual areas and there is no clear formulation of an aim that would have guided their arguments. The observations and quotations regarding the individual areas seem to be random and marginal and appear to have been selected for no clearly logical reason. Furthermore, a number of problems are merely indicated without being developed. Nevertheless the publication provides a good deal of new information and impetus to further study. Its wealth of material contains testimony to the periods both before and after November 1989.

A Remarkable Primary Source on the History of 'Normalization'
Milan Otáhal

Olga Šulcová, *Tajemství červeného křesla... a jiné příběhy*. Prague: Troja, 1999, 178 pp.

The reviewer argues that the collection of short stories by Olga Šulcová, *Tajemství červeného křesla ... a jiné příběhy* [The mystery of the red armchair and other stories], can be profitably used as a primary source for history. The author of the stories was active, after 1969, in pushing for a renewal of the reform attempts of the Prague Spring. She was consequently deprived of the opportunity to be employed in journalism and was sent to work in a factory. It was there that she made the stenographic notes of conversations with her fellow employees, which she then turned into *belles lettres*. These are, argues the reviewer, authentic records that contribute to our understanding of the thinking and behaviour of workers in the period of Normalization. This sort of primary source for the study of this period of contemporary history is rare and this slender volume is therefore a great contribution to that end.

Two New Publications on the Internal German Border
Oldřich Tůma

Peter Joachim Lapp, *Gefechtsdienst im Frieden – Das Grenzregime der DDR*. Bonn: Bernard + Graefe, 1999, 276 pp, photographs.

Monika Tantzscher, *Die verlängerte Mauer: Die Zusammenarbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt-Staaten bei der Verhinderung von „Republikflucht"*. Berlin: Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR. Řada B: Analysen und Berichte, 1 (1998), 161 pp.

The reviewer considers Peter Lapp's publication the most thorough and clearest work so far written on the much discussed inner-German border. Monika Tantzscher's publication is particularly interesting for its discussion of collaboration between security organs of East-bloc states, particularly that between the Stasi and the StB, to prevent East Germans from escaping to the West.

Hungarian Goulash Socialism from a Bohemian Point of View: A Thought-Provoking Work on Kádárism
Milan Otáhal

Eva Irmanová, *Kádárismus: Vznik a pád jedné iluze*. Prague: Karolinum, 1998, 194 pp.

The reviewer considers Eva Irmanová's *Kádárismus: Vznik a pád jedné iluze* [Kádárism: The rise and fall of an illusion] to be the most thorough analysis in Czech of

one of several means of implementing Soviet-type socialism. The book, he argues, can also serve as the basis for comparison of contemporaneous developments in other countries of the Socialist bloc. In this connection, it points out the difference in approaches taken by the Communist élite after the defeat of the popular uprising in Hungary in 1956 and the failure of reform in Czechoslovakia after 21 August 1968, and it describes the various policies taken towards the reformers and also the public in the various Communist countries. The reviewer sees a certain weakness in the book, however, namely in its author's failure to devote sufficient space to the opposition. Nevertheless, she did manage to analyze the emerging civil societies here.

Documents

'We'll Be in Lyon in Nine Days': A Deployment Plan from 1964 for the Czechoslovak Armed Forces in the Event of War

Petr Luňák

A war plan dating from 1964 was discovered by this historian in the Central Military Archive, Prague, in February 2000. He introduces the document by placing it in the context of East-bloc military thinking in the 1960s and he compares and contrasts it with NATO strategy of the same period.

Archive of Contemporary History

Husák's Fall, 1987: Documents on the Separation of the Office of the President of the CSSR from the Office of CPCz General Secretary and the Rise of Miloš Jakeš to the Head of the CPCz

František Koudelka

This occasional section of *Soudobé dějiny*, Archive of Contemporary History, contains hitherto unpublished records of sessions of the CC CPCz Presidium (the chief organ of power in Czechoslovakia). They concern changes in the post of General Secretary of the CPCz, which were made in December 1987. As these official minutes of two key meetings are only a short and incomplete record of the talks, rather than stenographic, *Soudobé dějiny* is also publishing here minutes taken by Zdeněk Hoření, a participant in the talks and erstwhile Editor-in-Chief of *Rudé právo*, the main press organ of the CPCz. The documents are also supplemented with a transcription of Gustáv Husák's resignation speech at a session of the CC CPCz in December 1987.

These debates of the CC CPCz Presidium were heated. On 19 November 1987, instead of the original agenda, the sole point discussed was the proposal put forth by the Premier of the Czech Republic, Ladislav Adamec, for the resignation of Husák and the election of Jakeš in his place. Husák rejected the proposal, calling it a play for power reminiscent of the methods of the 1950s (meaning the political trials in which he was sentenced to a long term in prison). In the talks, however, a majority of the Presidium supported the Adamec proposal, arguing that it would mean

avoiding a reevaluation of the recent past and that Husák would voluntarily accept it. By the next Presidium session Husák changed his position and accepted his defeat (though not without reservations). Husák remained President of the Republic, but Jakeš had now become the most powerful man of the régime.

The introductory commentary by František Koudelka characterizes the role, agenda, and composition of the upper levels of the Party Presidium, the Central Committee, and the Central Secretariat of the CPCz. He also provides the historical context and atmosphere behind the talks documented here.

The published documents are of particular interest to scholars and other readers because they enable an authentic behind-the-scenes look at the workings of the top level of the Communist power structure. They thus allow historians to correct some imprecise points in memoirs by top-rank Czechoslovak and Soviet Communists.

Contributors

Marie Černá (1972) read sociology at Prague. She now specializes in biographical sociology.

Vlastimil Hála (1951) is a Senior Researcher at the Institute of Philosophy, Academy of Sciences, Prague. He is primarily concerned with the history of philosophy, and has published *Impulsy Kantovy etiky* [The impulses behind Kant's ethics] and a number of articles on contemporary history and the history of philosophy, including Bolzano, Brentano, Husle, and Habermas.

Jiří Hoppe (1968) read History and Czech Studies at Prague. Since 1992 he has been a Researcher in the Institute of Contemporary History, Academy of Sciences, Prague. His main research interest is the 'Prague Spring' of 1968.

Stanislav Kokoška (1959) is a Researcher in the Institute of Contemporary History, Academy of Science, Prague, in the Department of the History of World War II. He is primarily concerned with the anti-German resistance at home, the liberation of the Bohemian Lands in the spring of 1945 and the history of intelligence.

František Koudelka (1929) was till recently a Senior Researcher at the Institute of Contemporary History, Prague. He headed an Institute project on the activity and role of the State Security Forces in the years 1954–68, and has also researched political history in Czechoslovakia, 1968–89. His publications include *Státní bezpečnost 1954–1968* [The State Security Forces, 1954–68] (1993).

Igor Lukes (1951) is Associate Professor of History at the University of Boston. He holds degrees from Charles University and Tufts University (Medford, Massachussets) and his current area of specialization is twentieth-century Central European history. Among his many publications are *Czechoslovakia Between Stalin and Hitler: The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s* (1996).

Petr Luňák (1966) is Docent of Modern History in the Faculty of Social Studies, Charles University, Prague. He read History at Prague and International Relations at Johns Hopkins University, Washington D.C. His area of specialization is the history of international relations and problems of European security. At present he is employed in the NATO Office of Information and Press, Brussels.

Milan Otáhal (1928) was a Researcher in the History Institute at the Czechoslovak Academy of Sciences till the Soviet military intervention of 1968. In 1989 he resumed work as an historian and since 1990 has been a Senior Researcher at the Institute of Contemporary History, Academy of Sciences, Prague. His main research interest is the phenomenon known as 'Normalization'. His most recent publication is *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu* [The role of the intelligentsia in the fall of Communism] (1999).

Jiří Pešek (1954) graduated from Charles University, Prague, and was then employed in the Prague Municipal Archive. He is now a Research at the Institute of German and Austrian Studies, Charles University, and has written a number of articles on cultural history.

Oldřich Tůma (1950) is Director of the Institute of Contemporary History, Academy of Sciences, Prague. Since the early 1990s he has been researching and writing on modern Czech history, especially the period 1969–89.

Zdeněk Vašíček (1933) has lectured at universities in Brno, Prague, Bochum, Paris, and Rome. He is concerned mainly with the theory and methods of archaeology and historiography. His publications include *Archaeology Yesterday and Today: The Development of Archaeology in the Sciences and Humanities* (1990), *Archeologia: Storia, problemi, metodi* (1997), *L'archéologie, l'histoire, le passé: Chapitres sur la présentation, l'épistemologie et l'ontologie du temps perdu* (1994); *Obrazy (minulosti)* [Pictures (of the past)] (Prague, 1996).

Pavel Žáček (1969) was employed in the Office for the Documentation and Investigation of the StB and the Office for the Documentation and Investigation of Crimes of Communism. He is now a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Academy of Sciences, Prague. His chief professional interest is the security-police system of Communist Czechoslovakia and he recently published *Boje o minulost* [Struggle for the past] (2000).

Contents

Zdeněk Vašíček — An Historian Who Refused to Testify: The Story of Jan Tesař 315

Jiří Hoppe — A British View of the 'Prague Spring' 338

Material

Pavel Žáček — Staatssicherheit vs Státní bezpečnost: Concerning the Terminology of the Security Forces of Two Soviet-bloc States 357

Discussion

Igor Lukes — Two Documents on an Eternal Theme: Czechoslovak-Soviet Relations in the 1930s 362

Reviews

Stanislav Kokoška — Still Relevant: A History of the Protectorate of Bohemia and Moravia . 367

Jiří Pešek — Murder and Theft: New facts on the Nazi Murder of Inhabitants of Eastern Europe 373

Jiří Pešek — Expulsions in Central and Eastern Europe after WW II . 376

Vlastimil Hála — A Probe into an Unusual Dictatorship 379

Marie Černá — Of Nasty Teachers, Pioneer Neckerchiefs, Mrs Adamcová's Cabbage Soup, and Many Other Things 385

Milan Otáhal — A Remarkable Primary Source on the History of 'Normalization' 391

Oldřich Tůma — Two New Publications on the Internal German Border . 395

Milan Otáhal — Hungarian Goulash Socialism from a Bohemian Point of View: A Thought-Provoking Work on Kádárism 399

Documents

Petr Luňák — 'We'll Be in Lyon in Nine Days': A Deployment Plan from 1964 for the Czechoslovak Armed Forces in the Event of War 403

Annotations 420

Bibliography on Contemporary History

Articles from Slovak scholarly journals and edited essay volumes published in 1996–2000 429

Archive of Contemporary History

František Koudelka — Husák's Fall, 1987: Documents on the Separation of the Office of the President of the CSSR from the Office of CPCz General Secretary and the Rise of Miloš Jakeš to the Head of the CPCz 471

Summaries 526

Edici ***Sešity Ústavu pro soudobé dějiny***
vydává
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

Uvedené svazky si lze zakoupit/objednat na adrese:

ÚSD AV ČR, Vlašská 9, 118 40 Praha 1 – Malá Strana
Tel: (02) 575 33 036
(02) 575 31 122
Fax: (02) 575 31 121
E-mail: jindra@usd.cas.cz

Sv. 18 ANTONÍN BENČÍK: *Operace „Dunaj": Vojáci a Pražské jaro 1968. Studie a dokumenty*. Praha, ÚSD 1994. 266 s., 65 Kč.

Studie napsaná na základě archivního materiálu shromážděného Vládní komisí pro zkoumání událostí let 1967–1970 – zápisů ze schůzí „varšavské pětky" a z čs.-sovětských jednání, diplomatické korespondence, poznámek a pamětí bývalých velitelů intervenčních vojsk, archivu A. Dubčeka ad.

Sv. 21 MARIÁN GAJDOŠ, STANISLAV KONEČNÝ: *Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948–1953*. Praha, ÚSD 1994. 153 s., 60 Kč.

Rekonstrukce důležité etapy vývoje zvláštní národnostní menšiny, analýza změn jejího charakteru a postavení po únoru 1948 a základní náčrt souvisejících politických, sociálních, hospodářských a kulturních problémů.

Sv. 23 OTAKAR TUREK: *Podíl ekonomiky na pádu komunistického režimu v Československu: Studie*. Praha, ÚSD 1995. 106 s., 40 Kč.

Analýza ekonomického systému a jeho funkčních vad v 70. a 80. letech s důrazem na prohlubující se neefektivnost, neschopnost zajistit koordinaci ekonomických aktivit a snahu o „sociální pohodlí" obyvatelstva.

Sv. 25 RADKO BŘACH: *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973: Od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy*. Praha, ÚSD 1994. 97 s., 40 Kč.

Studie zpracovaná na základě zpřístupněných archivních dokumentů bývalého Archivu ÚV KSČ a Ministerstva zahraničních věcí ČR. V příloze jsou publikovány základní dokumenty.

Sv. 26 ANNA HYNDRÁKOVÁ, HELENA KREJČOVÁ, JANA SVOBODOVÁ: *Prominenti v ghettu Terezín 1942–1945: Edice dokumentů*. Praha, ÚSD 1996. 338 s., 75 Kč.

První vydání dosud nalezených seznamů 225 vězňů terezínského ghetta, které nacistická moc zařadila do kategorie tzv. prominentů, je uvedeno obsáhlou studií H. Krejčové a vybaveno rozsáhlým poznámkovým aparátem se všemi dostupnými informacemi o osudu těchto lidí.

Sv. 27 ROLAND J. HOFFMANN: *Die Anfänge der Emigration aus der Tschechoslowakei nach der kommunistischen Machtergreifung vom Februar 1948 und die provisorische Aufnahme der Flüchtlinge in der amerikanischen Besatzungszone Deutschland.* Praha, ÚSD 1996. 150 s., 55 Kč.

Práce německého historika o osudech prvních poúnorových emigrantu v americké okupační zóně Německa založená na studiu dokumentu z německých a amerických archivu a doplněná rozsáhlejší dokumentační přílohou. Vychází v němčině.

Sv. 28 JIŘÍ MAŇÁK: *Čistky v Komunistické straně Československa v letech 1969–1970.* Praha, ÚSD 1997. 127 s., 55 Kč.

Popis a detailní statistický rozbor akce výměny členských legitimací KSČ, opírající se o materiály bývalého Archivu ÚV KSČ, z nichž nejdůležitější jsou publikovány v příloze.

Sv. 29 JAROSLAV CUHRA: *Trestní represe odporu režimu v letech 1969–1972.* Praha, ÚSD 1997. 154 s., 55 Kč.

Uplatňování trestního postihu jako nástroje politiky takzvané normalizace. V příloze se publikuje 27 rozsudků vynesených v politických procesech.

Sv. 30 ALENA MÍŠKOVÁ, HANA BARVÍKOVÁ, MIROSLAV ŠMIDÁK: *Československá akademie věd 1969–1972: Restaurace komunistické moci ve vědě.* Praha, ÚSD 1998. 149 s., 80 Kč.

Studie sleduje obnovení starých komunistických pořádků v hlavních akademických grémiích i v jednotlivých ústavech po nástupu Husákova vedení KSČ.

Sv. 31 VLADIMÍRA HRADECKÁ, FRANTIŠEK KOUDELKA: *Kádrová politika a nomenklatura 1969–1974.* Praha, ÚSD 1998. 242 s., 100 Kč.

Studie se zabývá čistkami v KSČ, zastupitelských sborech, státní a hospodářské správě, médiích a společenských organizacích v klíčovém období „normalizace". Je doplněna stěžejními dokumenty.

Sv. 32 JAROSLAV CUHRA: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969–1972.* Praha, ÚSD 1999. 107 s., 65 Kč.

Publikace podrobně sleduje kroky pookupačního establishmentu vedoucí k likvidaci náboženské svobody, kterou nečekaně přineslo „pražské jaro".

Sv. 33 JIŘÍ SUK (ve spolupráci s Jaroslavem Cuhrou a Františkem Koudelkou): *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1990.* Praha, ÚSD 1999. 144 s., 70 Kč.

Přehledný záznam stěžejních událostí zápasu mocenského centra a hlavních opozičních skupin od nástupu Gorbačova až do svobodných voleb v Československu.

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači nebo stroji (ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4) odevzdejte na disketě (WP nebo Word) spolu s jedním otiskem textu, případně ve třech exemplářích textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbou, podtrhněte je. Požadavek na sazbu petitem označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „petit".
4. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
   a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho užitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
   b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno [nebo iniciály] – spoluautoři (maximálně dva): Název (kurzivou): Podnázev. Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Pro recenzi, anotaci apod.**: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.) **Stať ze sborníku**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu a dalších periodik**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran.
5. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
6. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Navrhněte zkrácený název článku pro živé záhlaví. Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působiště, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

ERRATA

V minulém čísle *Soudobých dějin* (2000/3) jsme v příloze „Archiv soudobých dějin" publikovali šest dokumentů k okolnostem odstoupení Gustáva Husáka z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ a k jeho vystřídání Milošem Jakešem v prosinci 1987. Při reprodukování čtvrtého dokumentu – zápisu z jednání předsednictva ÚV KSČ dne 9. prosince 1987 o přípravě plenárního zasedání ústředního výboru – se redakce časopisu dopustila nemilého pochybení, když v graficky nepřehledně strukturovaném strojopisném zápisu z jednání na jednom místě zaměnila jména osob, jež vystoupily v diskusi, čímž došlo ke zkreslení smyslu. Příslušné místo, kde nastala záměna mluvčích, následuje bezprostředně za úvodním vystoupením Gustáva Husáka, strana 508, řádky 19–29 shora.

Celou pasáž nyní otiskujeme ve správném znění znovu a čtenářům *Soudobých dějin* se zdvořile omlouváme.

s. G. H[usák]
(...)

s. M. J[akeš]
– tuto funkci nyní neřešit

[s. G. Husák]
– ptal jsem se s. Jakeše, jak oceňuje vystoupení s. Adamce, který probíral všechny nedostatky a spojil to pouze s mojí osobou
– s. J[akeš] řekl, že se distancuje od vystoupení s. Adamce

s. J[akeš]
– řekl jsem, že bych se distancoval od toho, kdyby nedostatky v našem nár[odním] hosp[odářství] i společenském životě byly spojovány s jednou osobou
– hledat „pachatele", to by nás dovedlo zpět do 50. let

[s. G. Husák]
– s. J[akeš] ujistil, že chce upevňovat stranické leninské principy
– navrhuji předložit ÚV KSČ návrh kandidatury s. M. J[akeše] do funkce gen[erálního] tajemníka ÚV KSČ
(...)

PE 6384 1

